

РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА
УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ – БИТОЛА
ФАКУЛТЕТ ЗА БЕЗБЕДНОСТ – СКОПЈЕ

ЗАФИРЧО ПАНЧЕВ

**ТЕОРЕТСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП
И ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА МОДЕЛ НА
ИНДИВИДУАЛНА КРИМИНАЛНА ПРЕВЕНЦИЈА**

**„СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА ПРИМЕНА НА АНАЛИТИЧКИ ПОСТАПКИ И
ТЕХНИКИ И УПРАВУВАЊЕ СО РИЗИКОТ“**

докторска дисертација

Скопје, 2022 г.

Ментор: проф. д-р Цане Т. Мојаноски
Факултет за безбедност – Скопје
Универзитет „Св. Климент Охридски“ - Битола

Членови на комисијата: проф. д-р Миодраг Лабовиќ
Факултет за безбедност – Скопје
Универзитет „Св. Климент Охридски“ - Битола

проф. д-р Пере Аслимоски
Факултет за угостителство и туризам - Охрид
Универзитет „Св. Климент Охридски“ - Битола

проф. д-р Саше Герасимоски
Факултет за безбедност – Скопје
Универзитет „Св. Климент Охридски“ - Битола

проф. д-р Весна Стефановска
Факултет за безбедност – Скопје
Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола

Датум на одбрана: _____

Датум на промоција: _____

Наука од која се стекнува докторатот: Безбедност

ТЕОРЕТСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП И ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА МОДЕЛ НА ИНДИВИДУАЛНА КРИМИНАЛНА ПРЕВЕНЦИЈА

„СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА ПРИМЕНА НА АНАЛИТИЧКИ ПОСТАПКИ И
ТЕХНИКИ И УПРАВУВАЊЕ СО РИЗИКОТ“

АПСТРАКТ

Контролата на криминалитетот претставува императив на секоја држава во светот. Нефункционалноста на досегашните стратегии за сузбивање на криминалитетот ги поттикнува да бараат нови решенија. Државите сè повеќе ја напуштаат идејата на репресијата, како главна цел на криминалната политика и се ориентираат кон пристап на контрола на криминалот, а новитет претставува контролата на поединецот/индивидуата. Само со ефикасно управување со сторители и жртви на кривични дела и други девијантни однесувања, со примена на сеопфатни мерки на изолација, ресоцијализација (третман), пробација, социјална заштита, криминалистичка контрола и помирување (медијација, ресторација и репарација), заснован на управување со ризик и профилирање на сторителите и жртвите, може да се спречи извршување на кривични дела, девијантни однесувања и ревиктимизација. Тргувајќи од воочениот проблем, докторскиот труд ја истражи моменталната системска поставеност на индивидуалната превенција и претстави нов применлив Модел на индивидуална криминална превенција.

Трудот дава практични примери за начинот на воспоставување и имплементација на индивидуална криминална превенција во Република Северна Македонија, со утврдување на целокупната законска легислатива, организациска поставеност, системски решенија и конкретни задачи на државните органи, локалната заедница и невладиниот сектор.

Клучни зборови: Индивидуална криминална превенција, управување со сторители, управување со жртви, изолација, ресоцијализација, пробација, социјална заштита, криминалистичка контрола, управување со ризик.

THEORETICAL-METHODOLOGICAL APPROACH AND IMPLEMENTATION OF MODEL FOR INDIVIDUAL CRIME PREVENTION

**„WITH SPECIAL REVIEW OF THE APPLICATION OF ANALYTICAL
PROCEDURES AND TECHNIQUES AND RISK MANAGEMENT“**

ABSTRACT

Crime control is an imperative of every country in the world. The dysfunctionality of the current strategies for crime combating encourages them to seek new solutions. The countries are increasingly abandoning the idea of repression as a main goal of the crime policy and they are orienting themselves towards a crime control approach, where the control of the individual is a novelty . Only by effective management of offenders and victims of the crime and other deviant behavior, by applying comprehensive measures of isolation, resocialization (treatment), probation, social protection, crime control and reconciliation (mediation, restoration and reparation), based on the risk management and profiling of offenders and victims, crime, deviant behavior and revictimization can be prevented.

Starting from the perceived problem, the doctoral thesis researched the current systemic set-up of the individual prevention and presented a new applicable Model of individual crime prevention.

This scientific paper provides practical examples of how to establish and implement Individual crime prevention in the Republic of North Macedonia, by determining the overall legislation, organizational set-up, systemic solutions and specific tasks of state bodies, local community and NGO sector.

Keywords: Individual crime prevention, offender management, victim management, isolation, resocialization, probation, social protection, criminal control, risk management.

ИЗЈАВА

од студентот
Зафирчо Панчев

Изјавувам дека при изработката на докторскиот труд ги почитував позитивните законски прописи од областа на заштитата на интелектуалната сопственост и не користев реченици или делови од трудови на други автори без да ги почитувам методолошките стандарди. Изјавата ја давам под полна материјална и кривична одговорност.

изјавил:

СОДРЖИНА:

ГЛАВА 1

ТЕОРЕТСКО – ХИПОТЕТСКА РАМКА НА ТРУДОТ	1
1. Формулација на проблем	1
1.1 Вовед.....	1
1.2 Резултати од претходни истражувања.....	8
2. Определување на предметот на истражување	8
2.1 Теоретско определување на предметот на истражување	8
2.2 Појмовно – категоријален апарат	18
2.3 Операционално определување на предметот на истражување	20
2.4 Временско и просторно одредување на истражувањето	22
2.5 Дисциплинарно одредување на истражувањето	22
3. Цели на истражувањето	22
4. Хипотетичка рамка – Хипотези	23
5. Истражувачка постапка	25
5.1 Испитаници	30
5.2 Структура и карактеристики на примерокот	33
5.2.1 Министерство за внатрешни работи, униформирана полиција	33
5.2.2 Министерство за внатрешни работи, криминалистичка анализа	35
5.2.3 Управа за извршување на санкциите, Казнено поправни установи	37
5.2.4 Управа за извршување на санкциите, Сектор за пробација	40
6. Научна и општествена оправданост	41

ГЛАВА 2

ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП КОН ИНДИВИДУАЛНАТА КРИМИНАЛНА	
ПРЕВЕНЦИЈА	43
1. Историски пристап кон превенцијата на криминалитетот.....	43
2. Местото и улогата на превенцијата на криминалитетот во научниот систем	44
3. Дефинирање на поимот превенција на криминалитетот	46
3.1 Криминална превенција & превенција на криминалитетот	48
4. Типологии на превенцијата на криминалитетот	49
5. Стратегии и пристапи за превенција на криминалитетот	53
5.1 Стратегии за превенција на криминалот	53

5.2 Пристапи за превенција на криминалот	54
5.2.1 Пристап базиран на социјална превенција	55
5.2.2 Пристап базиран на развојната превенција (превенција базирана на ризик)	57
5.2.3 Системско-стратешки пристап	59
6. Превенција на криминалитетот низ призмата на меѓународните документи	59
7. Теоретско-практична идеја за воспоставување на индивидуалната криминална превенција	61
7.1 Историски развој на индивидуалната криминална превенција.....	62
7.1.1 Историски развој на индивидуалната криминална превенција во Англија.....	63
8. Поим и содржини на Индивидуалната криминална превенција.....	70

ГЛАВА 3

РЕЦИДИВИЗАМ, ИЗОЛАЦИЈА И СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА

1. Рецидивизам.....	73
1.1 Вовед.....	73
1.2 Поим за рецидивизам	74
1.3 Казнено-правно последици од рецидивизам	77
1.4 Резултати од истражувањето и дискусија	78
1.5 Феноменологија на рецидивизмот.....	79
1.6 Етиологија на рецидивизмот	80
1.6.1 Типологија на рецедивистите/повратниците	81
1.7 Резултати од истражувањето и дискусија	82
2. Изолација.....	84
2.1 Вовед.....	84
2.2 Теоретски пристап кон изолацијата	84
2.3 Изолацијата во македонското законодавство	86
2.4 Модел на Англија - „затворска казна за јавна заштита“	87
2.5 Модел на САД - превентивен притвор.....	89
2.6 Модел на Австралија – превентивен притвор	90
3. Социјална заштита	91
3.1 Центри за социјални работи	92
3.2 Улогата на Министерството за труд и социјална политика во моделот	

на индивидуална криминална превенција	92
3.3 Редифинирање на улогата на МТСП во превенција на криминалот	94
4. Заклучок и препораки	96

ГЛАВА 4

РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈА.....98

1. Поим за ресоцијализација и третман	98
2. Цели на ресоцијализацијата	102
3. Ресоцијализацијата низ призмата на меѓународните документи	102
4. Ресоцијализацијата низ призмата на македонското законодавство	106
5. Практични примери на примена на ресоцијализација во странски модели .	110
6. Содржини на ресоцијализацијата	111
6.1 Третман/социјална интеграција	112
6.1.1 Мерки на третман	113
6.1.2 Методи на третман	119
6.2 Мерки на надзор, контрола и заштита.....	119
6.3 Мерки на овозможување на општествена помош и потреби на лицето .	119
7. Резултати од истражувањето и дискусија	119
8. Заклучок и препораки	121

ГЛАВА 5

ПРОБАЦИЈА.....123

1. Поим за пробација	123
2. Појава и развој на пробацијата.....	125
3. Пробациски орган.....	129
3.1 Пробациска надлежност	131
3.1.1 Изработка на извештаи за потребите на кривичната постапка.....	132
3.1.2 Изработка на советодавни извештаи	134
3.1.3 Извршување на општокорисна работа	135
3.1.4 Мерки на надзор	135
3.1.5 Работа со семејството на сторителот.....	136
3.1.6 Електронски мониторинг.....	136
3.1.7 Враќање во заедницата	138
3.1.8 Пост-затворска грижа.....	138

4. Пробациска популација	138
5. Казни и алтернативни мерки во македонското законодавство низ призмата на пробациската	142
5.1 Алтернативни санкции.....	143
5.1.1 Условна осуда	144
5.1.2 Условна осуда со заштитен надзор.....	146
5.1.3 Општокорисна работа	147
5.1.4 Судска опомена.....	147
5.1.5 Куќен затвор.....	148
5.2 Условен отпуст	148
6. Пробациската во Република Северна Македонија	149
6.1 Стратегијата за развој на пробациска служба во Република Северна Македонија со Акциски план.....	150
6.2 Закон за пробациска.....	153
7. Заклучок и препораки	154

ГЛАВА 6

КРИМИНАЛИСТИЧКА КОНТРОЛА.....156

1. Вовед.....	156
2. Криминалистичко (оперативни) тактички мерки и дејствија	157
3. Поим за криминалистичка контрола	158
3.1 Задолжителна инструкција за користење на одредени средства и методи во оперативната работа на службата за јавна безбедност	160
3.2 Локален зајакнат надзор и Зајакната оперативна контрола	162
4. Нормативно уредување.....	165
4.1 Закон за полиција	165
4.2 Упатство за начинот на водење на криминалистички истраги во полицијата во Министерството за внатрешни работи.....	166
4.3 Правилник за начинот на вршење на полициските работи	166
5. Резултати и дискусија	167
6. Заклучоци и предлози	173

ГЛАВА 7

СОРАБОТКА И КОРДИНАЦИЈА НА ОРГАНИТЕ ЗА СПРОВЕДУВАЊЕ

НА ИНДИВИДУАЛНА КРИМИНАЛНА ПРЕВЕНЦИЈА.....175

1. Вовед.....	175
2. Поим за соработка и координација.....	176
2.1 Соработка	176
2.2 Координација	178
3. Нормативно уредување.....	179
3.1 Резултати од истражувањето и дискусија	181
4. Применета меѓуинституционална соработка во Република Северна Македонија	188
4.1 Управа за извршување на санкциите.....	188
4.1.1 Резултати од истражувањето и дискусија	190
4.2 Министерство за внатрешни работи.....	192
4.3 Министерство за труд и социјална политика	193
4.3.1 Резултати од истражувањето и дискусија	195
5. Заклучоци и предлози	197

ГЛАВА 8

УПРАВУВАЊЕ СО РИЗИК200

1. Вовед.....	200
2. Поим за управување со ризик	201
3. Проценка на ризик.....	206
3.1 Инструменти за проценка на ризик	208
3.2 Проценка на ризик за рецедивизам.....	209
3.3 Идентификација на ризик	210
3.4 Анализа на ризик	212
3.4.1 Англиски модел	214
3.4.2 Модел на Соединетите Американски Држави.....	218
3.5 Евалуација на ризик	229
4. Справување/постапување по ризикот.....	229
4.1 Основи на справувањето со ризикот	229
4.2 Модели за справување со ризикот	231
4.2.1 Модел на Организацијата на Обединетите Нации.....	231

4.2.2 Модел на Англија	231
5. Контрола на ризик	232
6. Управување со ризикот во Република Северна Македонија.....	233
6.1 Проценка на ризик во Казнено поправните установи	233
6.1.1 Прирачник за употребата на инструментот за проценка на ризик и потреби на осудени лица.....	235
6.1.2 Резултати и дискусија	247
6.2 Проценка на ризик во пробација.....	248
6.2.1 Резултати и дискусија	249
6.3 Проценка на ризик во полициското работење.....	252
6.3.1 Управување со ризик во полициското работење при родово базирано и семејно насилство	253
6.4 Проценка на ризик во системот на социјална заштита.....	255
6.4.1 Управување со ризик при социјална заштита.....	256
6.5 Мултиинституционален пристап во криминалистичко профилирање и управување со ризиците.....	261
6.5.1 Резултати и дискусија	259
7. Применета статистика во Моделот на индивидуална криминална превенција	264
8. Заклучоци и препораки.....	266

ГЛАВА 9

УПРАВУВАЊЕ СО СТОРИТЕЛИ НА КРИВИЧНИ ДЕЛА.....	270
1. Вовед.....	270
2. Модел на Англија	271
2.1 Дефинирање на поимот управување со сторители	272
2.2 Сеопфатен пристап за управување со сторители	273
2.3 Извештајот на Картер.....	276
2.4 Содржински елементи на управување со сторители	280
3. Модел на Соединетите Американски Држави	283
3.1 Стратегии и техники кои се применуваат во интегрираното управување со предмети	285
3.2 Модел на Интегрирано управување со предмети	286
3.3 Реализација на Моделот на интегрирано управување со предмети	287

4. Управување со високоризични сторители	289
4.1 Англиски модел	289
4.1.1 Идентификација на високоризични сторители	292
4.1.2 База на податоци ВИСОР	293
4.1.3 Управување со информации за високоризични сторители	293
4.2 Модел на Соединетите Американски Држави	294
5. Резултати од истражувањето	295
6. Управување со сторители во Република Северна Македонија	298
6.1 Резултати од истражувањето	298
7. Ефективност на моделите за управување со сторители/интегрирано управување со предмети	307
8. Заклучоци и препораки	310

ГЛАВА 10

УПРАВУВАЊЕ СО ЖРТВИ НА КРИВИЧНИ ДЕЛА313

1. Основни виктимолошки поими	313
2. Виктимизација и ревиктимизација	315
3. Виктимогени фактори	316
4. Полициско виктимолошка дејност	317
5. Меѓународно правни документи	317
6. Индивидуална виктимолошка превенција	319
7. Англиски модел	323
7.1 Кодекс за постапување со жртви на криминал во Англија и Велс	324
7.2 Контакт шема со жртви	327
7.3 Резултати и дискусија	332
8. Постапување со жртвите на кривични дела во Република Северна Македонија	332
8.1 Законска и подзаконски акти насочени кон заштита и грижа на жртви на кривични дела	333
8.1.1 Закон за социјална заштита	333
8.1.2 Закон за спречување и заштита од насилство врз жените и семејно насилство	334
8.1.3 Правилник за начинот на спроведувањето и начинот на следење на изречените привременни мерки за заштита	337

8.1.4 Правилник за начинот на извршување на изречената итна мерка за заштита и отстранување на сторителот од домот и забрана за приближување до домот и привремените мерки за заштита.....	338
8.2 Документи и анализи на невладини организации	339
8.3 Анализа и дискусија	340
9. Резултати и дискусија	341
10. Заклучоци и препораки	351

ГЛАВА 11

ГЕНЕРАЛНИ ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕДЛОГ МОДЕЛ НА ИНДИВИДУАЛНА КРИМИНАЛНА ПРЕВЕНЦИЈА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА

МАКЕДОНИЈА.....	353
Предлог модел на Индивидуалната криминална превенција во Република Северна Македонија.....	357

АНЕКС 1

НАСИЛНИ КРИВИЧНИ ДЕЛА СОГЛАСНО АНГЛИСКИОТ МОДЕЛ	366
--	------------

АНЕКС 2

СЕКСУАЛНИ КРИВИЧНИ ДЕЛА СОГЛАСНО АНГЛИСКИОТ МОДЕЛ	369
--	------------

АНЕКС 3

ПРЕДЛОГ НА НАСИЛНИ КРИВИЧНИ ДЕЛА СОГЛАСНО МАКЕДОНСКИОТ КРИВИЧЕН ЗАКОНИК	372
--	------------

АНЕКС 4

ПРЕДЛОГ КОРПУС НА СЕКСУАЛНИ КРИВИЧНИ ДЕЛА СОГЛАСНО МАКЕДОНСКИОТ КРИВИЧЕН ЗАКОНИК	374
---	------------

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	375
-----------------------------------	------------

ТАБЕЛИ, ГРАФИКОНИ И СЛИКИ

Табели:

Табела број 1 : Дистрибуција на испитаниците според нивото на хиерархија	33
Табела број 2 : Дистрибуција на испитаниците според ефективен работен стаж..	34
Табела број 3 : Дистрибуција на испитаниците според работен стаж на задачи од Јавен реди и мир	34
Табела број 4: Дистрибуција на испитаниците според видот на образование	34
Табела број 5 : Дистрибуција на испитаниците според организационата единица	35
Табела број 6 : Дистрибуција на испитаниците според работен стаж на задачи од областа на криминалистичката анализа.....	36
Табела број 7 : Дистрибуција на испитаниците според видот на образование	36
Табела број 8 : Дистрибуција на испитаниците според Казнено поправната установа во која работат	37
Табела број 9: Дистрибуција на испитаниците според организационата единица во која работат	38
Табела број 10: Контигенција на дистрибуцијата на фреквенциите на испитаници според работно место и видот на образование.....	38
Табела број 11 : Дистрибуција на испитаниците според локацијата на канцелариите.....	40
Табела број 12 : Дистрибуција на испитаниците според групирање на локацијата на канцелариите.....	40
Табела број 13 : Дистрибуција на испитаниците според работен стаж на пробациски работи	41
Табела број 14: Дистрибуција на испитаниците според видот на образование	41
Табела број 15: Дистрибуција на ставовите на вработените во КПУ во врска со учество на посебни обуки за работа со рецидивисти	82
Табела број 16: Дистрибуција на ставовите на вработените во КПУ во врска со примена на програма за ресоцијализација за рецидивисти.....	83
Табела број 17: Дистрибуција на ставовите на вработените во КПУ во врска со успешноста на програмата за ресоцијализација на рецидивисти	83

Табела број 18: Дистрибуција на фреквенции по прашањето „Дали во Вашата институција се применува програма за ресоцијализација на осудени лица – сторители на сексуални деликвенти“	120
Табела број 19: Дистрибуција на фреквенции по прашањето „Дали во Вашата институција се применува програма за ресоцијализација на сторители на насилни деликти “.....	120
Табела број 20: Дистрибуција на ставови на испитаниците по прашањето за успешноста на програмата за ресоцијализација на осудени лица – сторители на насилни деликти	121
Табела 21: Извештај за држави кои изработуваат пробациски извештаи во претходна постапка	132
Табела 22: СПСС Извештај за поднесени пробациски извештаи во претходна постапка по држави	133
Табела 23: Извештај за држави кои изработуваат пробациски извештаи за условен отпуст.....	134
Табела 24: Извештај за држави во кои пробацискиот орган ја контролира општокорисната работа	135
Табела 25: Извештај за држави кои користат електронски мониторинг	137
Табела 26: Извештај за реализирани случаи на електронски мониторинг по држави - Report	137
Табела број 27: Приказ на затворска и пробациска популација по поединечни држави	139
Табела 28: Кореолацијата помеѓу затворската и пробациската популација - Correlations	140
Табела 29: Регресиона линеарна анализа на меѓусебното влијание на затворската и пробациска популација	141
Табела 30: Динамичко влијание на варијаблите затворската и пробациска популација - ANOVA	141
Табела број 31: Регресија на пробациската популација	142
Табела број 32: Кростабулација на фреквенциите по прашањето „Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се воспостави надзор над познати сторители на кривични дела“	168
Табела број 33: Двофакторска АНОВА, влијание на факторите работен стаж на задачи на јавен ред и мир и образование врз ставовите на испитаниците за	

прашањето „Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се намали рецидивизмот“	169
Табела број 34: Кростабулација на фреквенциите по прашањето „Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се намали рецидивизмот“	169
Табела број 35: Двофакторска АНОВА, влијание на факторите работен стаж на задачи на јавен ред и мир и образование врз ставовите на испитаниците за прашањето „Моделот на Локален зајакнат надзор и примена на мерката Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се намали рецидивизмот“	170
Табела број 36: Кростабулација на фреквенциите по прашањето „Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се помогне на жртвата на кривичното дело“	171
Табела број 37: Ставови на полициските службеници за причините за укинување на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола.....	172
Табела број 38: Коефициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во КПУ	181
Табела број 39: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1, ставови за нормативно уредување на моделот)	182
Табела број 40: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, ставови за нормативно уредување на моделот)	183
Табела број 41: Коефициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во пробациската служба	183
Табела број 42: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1, ставови за нормативно уредување на моделот).....	184
Табела број 43: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, ставови за нормативно уредување на моделот).....	185
Табела број 44: Коефициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во МВР	186
Табела број 45: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1, ставови за нормативно уредување на моделот).....	186
Табела број 46: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, ставови за нормативно уредување на моделот).....	187
Табела број 47: Компарација на средните аритметички вредности од трите ДЕЛФИ истражувања	187

Табела број 48: Ман Витнеј U тест	191
Табела број 49.: Дистрибуција на ставовите на вработените во УИС во врска со постоечката меѓуинституционална соработка.....	192
Табела број 50: Кростабулација на инструменти за проценка на ризик компарирани со видовите на фактори содржани во инструментите кои се користат во Соединетите Американски Држави.....	220
Табела број 51: Кростабулација на инструменти за проценка на ризик компарирани со видовите на фактори содржани во инструментите кои се користат во Соединетите Американски Држави.....	227
Табела број 52: Кростабулација на инструменти за проценка на ризик компарирани со видовите на фактори содржани во инструментите кои се користат во Соединетите Американски Држави.....	228
Табела број 53: Кростабулација на фреквенциите, споед, Казнено поправна установа и организациона единица	234
Табела број 54: Кростабулација на фреквенциите вид на образование и организациона единица.....	235
Табела број 55: Кростабулација на фреквенциите организациона единица и работно место.....	235
Табела број 56: Степенување на ризикот со бодовна листа.....	245
Табела број 57: Дистрибуција на фреквенции за изработени индивидуални програми за третман.....	249
Табела број 58: Кростабулација на фреквенциите организациона единица и бројот на изработени проценки на ризик	249
Табела број 59: Дистрибуција на фреквенции денови поминати во обука на тема Управување со ризик (проценка со ризик).....	250
Табела број 60: Дистрибуција на фреквенции за прашањето „Кои извештаи за проценка на ризикот се повеќе корисни за Вас?“	250
Табела број 61: Дистрибуција на фреквенции за прашањето „Извештаите со вклучена проценка на ризик од страна на КПУ - ја одразува реалната состојба за осуденикот?“	251
Табела број 62: Дистрибуција на фреквенции за прашањето „Извештаите со вклучена проценка на ризик од страна на КПУ - има изведено квалитетен заклучок?“	251

Табела број 63: Дистрибуција на фреквенции за прашањето „ Дали во досегашното работење сте изработувале заеднички анализи со Управа за извршување на санкциите?“	262
Табела број 64: Дистрибуција на фреквенции за прашањето „ Дали би се сложиле со идејата да изработувате заеднички криминалистички профили/анализа на ризик за осудени лица со затворски и пробациски службеници?“	262
Табела број 65: Дистрибуција на фреквенции за прашањето „За кој тип на сторители сметате дека треба да се изработуваат заеднички криминалистички профили/анализа на ризик за осудени лица?“	263
Табела број 66: Дистрибуција на фреквенции за прашањето „ Дали би се сложиле со идејата да изработувате заеднички криминалистички профили/анализа на ризик со службеници од полиција и други државни органи?“	263
Табела број 67: Дистрибуција на фреквенции за прашањето „Ако на претходното прашање сте одговориле со ДА, за кој тип на сторители сметате дека треба да изработувате заеднички криминалистички профили/анализа на ризик?“	264
Табела број 68: Алокација на ресурси според степенот на ризик	289
Табела број 69: Коефициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во МВР	299
Табела број 70: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1, состав на меѓуинституционалниот тим)	300
Табела број 71: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, ставови за нормативно уредување на моделот)	300
Табела број 72: Коефициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во Секторот за пробација.....	301
Табела број 73: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1, состав на меѓуинституционалниот тим)	301
Табела број 74: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, ставови за нормативно уредување на моделот)	301
Табела број 75: Коефициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во КПУ Идризово.....	302
Табела број 76: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1,	

состав на меѓуинституционалниот тим).....	302
Табела број 77: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, ставови за нормативно уредување на моделот).....	303
Табела број 78: Дескриптивна статистика (Збирен ДЕЛФИ прашалник, ставови за нормативно уредување на моделот).....	304
Табела број 79: Кростабулација на фреквенции на испитаниците според организациона единица и потребата од секојдневна комуникација	304
Табела број 80: Кростабулација на фреквенции на испитаниците според организациона единица и потребата од формирање меѓуагенциски тимови	305
Табела број 81: Статистички показатели на фреквенции, разбојништва, примарни сторители.....	305
Табела број 82: Статистички показатели на фреквенции, разбојништва, рецидивизам	305
Табела број 83: Статистички показатели на фреквенции, педофилија, примарни сторители.....	305
Табела број 84: Статистички показатели на фреквенции, педофилија, рецидивизам.....	305
Табела број 85: Статистички показатели на фреквенции, убиства, примарни сторители.....	307
Табела број 86: Статистички показатели на фреквенции, убиства, рецидивизам.....	307
Табела број 87: Дистрибуција на фреквенциите по прашањето „Во досегашното работење, имам изработено проценка на ризик за жртва ...“	342
Табела број 88: Дистрибуција на фреквенциите по прашањето „Во досегашното работење, сум, постапувал по изработена проценка на ризик за жртва	342
Табела број 89: Дистрибуција на фреквенциите по прашањето „Моделот на Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се помогне на жртвата на кривично дело“	342
Табела број 90: Дистрибуција на фреквенциите по прашањето „Дали сметате дека жртвата на кривичното дело, треба да биде известена за користење на излез од затвор на сторителот“	343
Табела број 91: Дистрибуција на фреквенциите по прашањето „Колку денови сте поминале во обука по темата Виктимологија“	343
Табела број 92: Коефициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ	

прашалник за испитаници во МВР	344
Табела број 93: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1, МВР, ставови за мерките кои треба да се преземат од страна на меѓуинституционален координативен тим во однос на жртвите на семејно насилство и жртвите на сексуалните кривични дела	345
Табела број 94: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, МВР, ставови за мерките кои треба да се преземат од страна на меѓуинституционален координативен тим во однос на жртвите на семејно насилство и жртвите на сексуалните кривични дела	345
Табела број 95: Коефициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во МВР	346
Табела број 96: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1, Сектор за пробација, ставови за мерките кои треба да се преземат од страна на меѓуинституционален координативен тим во однос на жртвите на семејно насилство и жртвите на сексуалните кривични дела	347
Табела број 97: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, Сектор за пробација, ставови за мерките кои треба да се преземат од страна на меѓуинституционален координативен тим во однос на жртвите на семејно насилство и жртвите на сексуалните кривични дела	348
Табела број 98: Коефициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во Секторот за ресоцијализација	349
Табела број 99: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1, Сектор за ресоцијализација, ставови за мерките кои треба да се преземат од страна на меѓуинституционален координативен тим во однос на жртвите на семејно насилство и жртвите на сексуалните кривични дела	349
Табела број 100: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, Сектор за ресоцијализација, ставови за мерките кои треба да се преземат од страна на меѓуинституционален координативен тим во однос на жртвите на семејно насилство и жртвите на сексуалните кривични дела	351

Графикони:

Графикон број 1: Приказ на испитаници според степенот на образование	39
Графикон број 2: Приказ на испитаници според години на ефективен стаж во Казнено поправниот систем	39
Графикон број 3: Компаративен приказ на затворска популација и лица под инструментот Затворска казна за јавна заштита	88

Слики

Слика број 1: Приказ на составните елементи на управувањето со ризици	203
---	-----

ГЛАВА 1

ТЕОРЕТСКО – ХИПОТЕТСКА РАМКА НА ТРУДОТ

1. Формулација на проблем

1.1. Вовед

Секоја држава во светот презема бројни криминално политички активности насочени кон сузбивање на криминалот. Истите можат да се групираат во две групи и тоа мерки на казнената политика (мерки на репресија) и мерки на општествена превенција (мерки на превенција). Мерките на казнената репресија се реализираат преку законодавно регулирање на поведенијата на луѓето, односно нормирање на забранетите активности на човекот и нивно инкриминирање како казниви дејствија, активности на правосудните органи насочени кон сузбивање (откривање, разјаснување, докажување) на криминалот и извршувањето на кривичните санкции како активности на извршување на ретрибутивната казна изречена од надлежните државни органи (Сулејманов, 2001:15). Но, и покрај сите напори на законодавно регулирање на забранетите дејствија, сите активности на државните органи кои го спроведуваат кривичниот законик, како и процесот на ресоцијализација во казнено-поправните установи, истите не резултираат со намалување на криминалот. Напротив, сведоци сме на квантитативно и квалитативно зголемување на кривичните дела. Една од новитетите во казнената политика секако е индивидуализација на репресијата, односно на кривичната санкција. Криминалната политика и пенологијата се залагаат за индивидуализација на кривичната санкција, односно одредување на санкција која ќе биде најделотворна кон секој поединечен деликвент во насока на остварување на целосна негова ресоцијализација.

Научните истражувања покажуваат дека казнено политичките мерки не се доволни за да се сузбие криминалот, односно дека криминално политичките мерки треба да бидат поддржани со мерките на општествената превенција. Мерки на општествена превенција се општа социјална превенција, посебна социјална превенција и индивидуална превенција (Ibid, 16).

Современата криминална политика сè повеќе го става приматот на мерките на превенција како средство за отстранување на причините на криминалот. Системот на репресија се заснова на активности кои се преземаат по извршувањето на кривичното

дело, а мерките на превенција се насочени кон спречување на настанување на кривично дело. Помот превенција потекнува од латинскиот збор *prevenire* што во превод значи предупредување, претходна заштита, спречување, избегнување или акција со која се предупредува некое зло (Ibid, 404), а во борбата против криминалитетот значи вкупност на планско и организирано преземање на мерки со кои се настојува да се отстранат или барем во нивното делување да се намалат причините на криминалитетот (Šeragović, 1981:21).

Секако ние сме на ставот дека во борбата против криминалот треба да се применуваат двете мерки на криминалната политика, бидејќи само синхронизиран пристап на примена на мерките ќе даде соодветен одговор во сузбивањето на криминалот.

Постојат многу дефиниции кои поаѓаат од различни критериуми во дефинирањето на поимот превенција на криминалот. Според Ван Дијк и Де Вард (1991:483), превенцијата на криминалот е широко употребуван концепт со погрешно дефинирано значење, а според нив значи „свкупност на приватни иницијативи и државни политики, надвор од надлежноста на казненото право, насочени кон редукција на штета предизвикана со акт дефиниран од државата како криминал“. Арнаудовски (2007:89) зборува за концепт насочен кон отстранување на причините, условите и односите што претставуваат жариште за појава на криминалитетот, а самите мерки имаат општествено, економско, правно, социјално, културно, воспитно здравствено и друго значење. Според Стефановска (2017:3), превенцијата може да се разгледува како концепт или пристап на постапување со криминалот, вкупност на мерки и активности, цел или резултат на одредени санкции, процес на решавање, политика, но и како практична или академска област на проучување во рамки на криминолошките и кривично правните науки, како дел од криминологијата или криминалната политика.

Според Сулејманов (2001:411), постојат повеќе стратегии кои се применуваат во превенцијата на криминалот. Прва е стратегијата на закон и ред која се заснова на примената на законите од аспект на застрашување од ефикасноста на судството, полицијата и затворот. Втората стратегија се заснова на поширок социолошки контекст, односно превенцијата на криминалот го лоцира во решавањето на социјалните услови на криминалците. Ако нема сиромаштија, невработеност, скапо образование, тогаш нема да има и криминал. Третата стратегија, е стратегијата на примена на тактики насочени кон потешко остварување на целите на сторителите на кривични дела. Истата се темели на создавање на услови кои деликвентите ќе ги

одврка од извршување на кривични дела. Ако знае деликвентот дека е под постојана опсервација на државни органи, дека луѓето кои живеат во средината во која и тој живее знаат за неговото криминално однесување, ако потенцијалната жртва се информира дека може да биде виктимизирана, тогаш и потенцијалниот деликвент ќе биде демотивиран да го изврши кривичното дело. Демотивацијата произлегува од функцијата на застрашување, односно од стравот дека лесно може да биде откриен од надлежните државни органи на кривичниот прогон.

Превенцијата на криминалитетот се применува врз основа на повеќе начела меѓу кои треба да ги истакнеме: законитоста, хуманоста, широко ангажирање на граѓаните и општествените асоцијации во превентивните активности, диференцирано приоѓање во преземањето на превентивните средства и методи во борба против криминалитетот, поврзаност и усогласеност на активностите на сите субјекти во единствен систем на општествена превенција и научна засновеност на преземените мерки и акции од превентивен карактер (Milutinović, 1984:299).

Во теоријата може да се сретнат повеќе различни пристапи во одредување на видовите на превенцијата на криминалот. Како најчести може да се сретнат пристапите кои за своја цел на поделба ја имаат превенцијата според објектот на напад, опфатот на превенцијата, поделба врз основа на криминолошките теории, поделба заснована на принципот на здравствена заштита, поделба врз основа на меѓународни документи и правила и слично (Стефановска, 2017). Во сите типологии доминира пристапот на општа превенција на криминалот, односно превенцијата е насочена кон општите вредности, општите причини, општиот фокус, општите ситуации, додека многу мал дел од пристапите се насочени кон конкретен сторител и/или жртва на кривично дело. Така, Сандра Валклате (2005:161) типологијата на превенцијата на криминалот ја прави во согласност со причините за појава на криминалот. Сандра издвојува три причини, а соодветно на тоа и три начини за превенција и тоа, ако криминалот е резултат на индивидуалните карактеристики на сторителот, треба да се дејствува во застрашување, затварање и рехабилитација. Користењето на ситуационите околности за извршување на кривични дела, треба да се превенираат со општествени промени и физички препреки, а доколку криминалот е производ на општествени и економски разлики, мора да се направат општествени и економски промени кои ќе водат кон изедначување на статусот на граѓаните во општеството. Користејќи ја типологијата на здравствената заштита, превенцијата на криминалот се дели на примарна, секундарна и терцијална превенција (Стефановска, 2017:43). Примарната превенција е насочена кон

генералната јавност, и која има за цел намалување на криминогените фактори, односно факторите кои влијаат на појавата на криминалот. Целта е подобрување на условите за живот преку примена на социјални, економски, здравствени и образовни мерки. Секундарната превенција е фокусирана на лицата, местата и ситуациите со висок потенцијал и тенденција за девијантно и криминално однесување или се места со зголемен ризик. Терцијалната превенција е насочена кон оние лица што веќе сториле кривично дело или се жртви на кривични дела, за да го спречат понатамошното криминално однесување или состојба на виктимизираност, а се состои од активности на лишување од слобода, процесуирање на случајот, одредување притвор, третман и рехабилитација на сторителите и слично.

Од сето приложено може да заклучиме дека мал број на автори вршат поделба на превенцијата на општа (генерална) превенција и индивидуална превенција, а дефинициите за превенција се однесуваат на општиот пристап, односно општата превенција, без пристап кон индивидуалната превенција. Од друга страна и тие автори што праваат диференцијација на општа и индивидуална превенција, не ја дефинираат индивидуалната превенција ниту пак предвидуваат што таа содржи. Терцијалниот пристап на превенција е најблизок до Моделот на индивидуалната криминална превенција и делумно врши доближување до него, но недостасуваат клучни елементи.

Затоа за потребите на овој труд ќе изведеме дефиниција како аналитичка основа за натамошна анализа. Во оваа смисла, **Индивидуалната криминална превенција претставува процес на управување со сторители и жртви на кривични дела и други девијантни однесувања, со примена на сеопфатни мерки на изолација, ресоцијализација (третман), пробација, социјална заштита, криминалистичка контрола и помирување (медијација, ресторација и репарација), заснован на управување со ризик и профилирање на сторителите и жртвите, со цел спречување на извршување на кривични дела, девијантни однесувања и ревиктимизација.**

Субјектите кои се носители на криминалната политика во државите имаат задача да воспостават механизми за препознавање/откривање на лица со потенцијал да извршат кривични дела, нивна контрола во насока на индивидуална превенција, односно спречување на извршување на конкретно кривично дело, утврдување и отстранување на факторите кои влијаат да се повтори кривичното дело, како и утврдување на потенцијални жртви на кривични дела и релации со потенцијални сторители.

Државните органи за кривично гонење поседуваат ограничени човечки, материјално-технички и буџетски ресурси, што упатува на неможноста ефикасно да се контролираат и преземаат мерки на индивидуална криминална превенција кон сите познати сторители на кривични дела, односно расположливите ресурси на државните органи треба да бидат насочени кон познати сторители на кривични дела кои спаѓаат во група на дела со повисока општествена опасност, каде постои повисок степен на веројатност дека сторителот ќе го повтори кривичното дело и каде постои поголем ризик жртвата да биде повторно виктимизирана.

Како група на кривични дела кои се со повисок степен на општествена опасност и кои треба да имаат приоритет во индивидуалната криминална превенција се сексуалните и насилните деликти. Педофилијата и сите останати видови на сексуални деликти, вклучително и трговијата со деца и жени со цел нивно сексуално искористување, како и семејното насилство се комплексни проблеми на денешното време. Поради нивната значајност и квантитативното и квалитативното зголемување на бројот на пријавени случаи, сè повеќе се зборува за нив помеѓу граѓаните и експертската јавност, како во Македонија, така и пошироко. Тоа е сериозен проблем со кое се среќава модерното меѓународно општество.

Семејното насилство е феномен кој има негативен импакт врз вредностите на демократското општество. Семејството претставува основна општествена заедница, извор на социјална, материјална и емоционална поддршка за неговите членови, која во одредени услови може да се претвори во насилничка средина во која меѓусебно се повредуваат членовите на семејството и/или се загрозуваат нивните човекови права. Однесувањето во семејството се заснова врз прифатени традиционални улоги кои се пренесуваат од една на друга генерација. Во суштината на насилничкото однесување во семејството лежат историски нееднакви односи, особено за улогата на мажот и жената во семејството. Имено, македонското општество го карактеризира патријархална структура, што доминантно ги определува нееднаквите односи на моќ меѓу мажот и жената. Анализата на семејно насилство како појава, упатува на општ заклучок дека ниту по видовите на насилство, ниту по интензитетот и динамиката, овој вид на насилство не претставува изолирано или завршно дејствие. Напротив, суштински елемент на семејното насилство е повторување на чинот на насилство, придружен со зголемување на интензитетот, динамиката и видовите на насилство. Улогата на државните институции е клучна не само во заштитата на човековите права

кои се повредени, туку и во превенција на насилството (Национална стратегија за спречување и заштита од семејно насилство 2012 -2015, 2012:1).

Според Извештајот за спроведеното истражување на појавите на сексуална злоупотреба и сексуална експлоатација на децата (2012:3), педофилијата е појава на којашто влијаат повеќе сложени фактори. Феноменолошки и етиолошки таа е специфична и комплексна појава од која произлегуваат тешки последици кои влијаат на психофизичкиот развој на децата. Заради спречување и заштита на децата од оваа злоупотреба потребна е повеќекратна општествена реакција. Потребен е систем од заштитни мерки кој е насочен кон различни нивоа на репресија и превенција и соодветно постапување со извршителите. Заради постигнување на овие цели и нивна ефикасност потребно е вклучување и активирање на повеќе институционални системи, почнувајќи од Министерството за внатрешни работи, Министерството за правда, Јавното обвинителство, Судот, образовниот систем, социјалната заштита, па сè до невладиниот сектор.

Во посебно општествени опасни кривични дела надвор од групата на сексуални деликти, припаѓа и кривичното дело трговија со малолетно лице, затоа што како начин на извршување во битието на кривичното дело предвидено е сексуална експлоатација, порнографија, принудна работа или слугување, ропство, присилни бракови, присилна фертилизација, незаконито посвојување и недопуштено пресадување делови од човеково тело.

За значењето на семејното насилство и сексуалните деликти и последиците кои ги оставаат врз современото општество говорат и големиот број на донесени законски акти, стратегии, планови и активности насочени кон откривање и спречување на криминогените поведенија на меѓународно и национално ниво. Следејќи ги овие текови, Република Македонија има донесено голем број на законски решенија, стратегии и планови меѓу кои може да ги издвоиме: Закон за посебен регистар на лица осудени за кривични дела за сексуална злоупотреба на малолетни лица и педофилија, Закон за спречување и заштита од насилство врз жените и семејното насилство, Национална стратегија за спречување и заштита од семејно насилство 2012 -2015¹, Акционен план за превенција и справување со сексуална злоупотреба на деца и

¹ Од 2015 година до сега нема донесено нова стратегија за заштита од семејно насилство, а со оглед на поминати седум години од рокот на имплементацијата на стратегијата, истата е застарена и не предизвикува облигации за примена.

педофилија, Протокол за соработка меѓу надлежните институции во случаи на сексуална злоупотреба на деца и педофилија и други. Но и покрај донесените и имплементирани законски и подзаконски решенија, бројката на извршени кривични дела од областа на сексуални и насилни деликвенти не се намалува, и сведоци сме на секојдневно информирање на медиумите за нови извршени кривични дела.

Примарниот криминалитет се манифестира со дејствие на извршување на кривично дело за прв пат, без оглед дали покасно се повторува или не. Индивидуалната криминална превенција не може да се применува за примарен сторител на кривично дело пред да го изврши истото за прв пат. Со извршувањето на првичното кривично дело, поточно со откривањето на сторителот, истиот се регистрира како извршител во криминалистичките евиденции на државните органи за кривично гонење. Лицето кое по претходна осуда или по издржана казна се враќа на своето криминално однесување се нарекува рецидивист, а појавата рецидивизам (Груевска Дракулевски, 2016:38). Предмет/цел на индивидуалната криминална превенција е спречување на рецидивистичко однесување на познати/регистрирани сторители на кривични дела.

Предметот на индивидуалната криминална превенција не се ограничува исклучиво на сторителот и спречување на рецидивистичко однесување, туку и на познати жртви, за кои постои веројатност дека ќе бидат ревиктимизирани. Виктимизација во оваа смисла ја дефинираме како процес на станување на жртва или процес во кој некој или нешто станува жртва (Бачановиќ, 1997:27). Тоа е процес во кој потенцијалната жртва станува реална жртва. Ревиктимизација означува процес во кој постоечка жртва е повторно виктимизирана а целта на индивидуалната криминална превенција е да спречи постоечка жртва од потенцијална повторно да стане реална жртва.

Модерната криминална политика предвидува а современите држави во светот имплементираат нови политики за борба против криминалот, особено за сузбивање на општествено опасните кривични дела, а како еден од новите модели е индивидуалната криминална превенција.

Индивидуалната криминална превенција се состои од повеќе елементи, но самото планирање, реализација и контрола на активностите се заснова на модел на управување со ризик како и употреба на бројни аналитички постапки и техники. Имено, за да може да се утврди кои општествено опасни поведенија на поединци или групи на лица се критично опасни по општеството или по поединци, а кои треба да бидат предмет на превенција, кои се криминолошките, криминалистичките, социолошките,

финансиските, психолошките и други фактори кои влијаеле на едно лице да го изврши кривичното дело, односно во иднина да го повтори кривичното дело, како и да се управува со ризикот од повторување на кривичното дело, потребна е примена на соодветни аналитички постапки и техники.

Постојат бројни аналитички алатки и инструменти кои ќе овозможат на државните органи да проценат кои кривични дела се предмет на поширока општествена контрола, да го профилираат сторителот и да овозможат ефективно управување со ризикот. Од друга страна, сторителите на кривични дела кон кои се презема индивидуална превенција треба соодветно да бидат профилирани со цел мерките кон истите да бидат насочени кон ефективна реализација, односно спречување на рецидивистичко однесување и ревиктимизација.

1.2. Резултати од претходни истражувања

Во изминативе години во Република Македонија се одбранија повеќе магистерски и докторски дисертации поврзани со прашањата за превенцијата на криминалитетот, но истите генерално се насочени кон генералната превенција, односно ја истражуваат превенцијата во однос на одредена област на криминал. Овој труд истражува тема која досега не е поцелосно обработувана во Република Северна Македонија, а тоа е индивидуалната криминална превенција на познати сторители на кривични дела, односно модел кој е насочен кон сторителот, а не кон криминалната појава. Посебниот осврт на трудот е насочен кон употреба на аналитички техники и постапки и управување со ризик во насочување на човечките и матријалните ресурси и утврдување на приоритети на дејствување на надлежните институции за спроведување на индивидуалната криминална превенција.

2. Определување на предметот на истражување

2.1. Теоретско определување на предметот на истражување

Постојат повеќе прашања кои треба да бидат проучени и разјаснети во врска со имплементацијата на Модел на индивидуална криминална превенција, со оглед на фактот што досега во Република Северна Македонија воопшто не е отворена ниту една тема поврзана со наведениот модел.

Едно од основните прашања на индивидуалната криминална превенција е прашањето за утврдување на национална институција/државен орган надлежна за нејзина имплементација. Долго време државите во светот се обидуваале да го лоцираат местото на институцијата која ќе биде надлежна за превенција на криминалот. Првенствено гледиштата за превенцијата биле насочени кон полицијата, но ставовите постепено се менувале, трагајќи по нова институција надлежна за превенцијата на криминалот, вклучително и за индивидуалната криминална превенција.

Даниел Гилинг (1997) во делото Криминална превенција, теорија, начин на работење и политика заклучува дека имплементацијата на криминална превенција варира во зависност од степенот на разбирање на превенцијата како стратегија за борба против криминалот, развојот на општеството и владините политики во борбата против криминалот. Долги години во Англија постоеле полемики на политичарите, експертската јавност и раководителите во повеќе државни органи дали треба да се имплементира криминална превенција и кој треба да биде носител на истата. Во 70-тите и 80-тите години на минатиот век постоеле обиди во различни форми истата да се воспостави во Министерството за внатрешни работи, а подоцна во 90-тите се развивале форми на превенција реализирана од тела, групи и комисии со партиципација на полиција, пробација и локалната самоуправа, со вклучување на невладиниот сектор и други локални здруженија. Моменталниот избор на надлежен државен орган за спроведување на криминална превенција во Англија е пробационската служба со целосни ингеренции на ова поле. Ваквиот пример сè повеќе го следат и други држави во Европа и останатиот дел од светот.

Пробацијата е продукт на англосаксонскиот систем и своите почетоци ги има во Соединетите Американски Држави и Англија, но постојат значајни разлики во примената на пробацијата во двете држави (Lewis, 1960:189). На почетокот на 19 век, Соединетите Американски Држави и Англија имале ист/заеднички правен систем кој дозволувал на судиите да ослободат сторител на кривично дело кога истиот ќе даде гаранции. Не постојат податоци кога ваквите судски одлуки започнале да се применуваат во Англија, како и објаснување што всушност се подразбира под гаранција и кои обврски произлегуваат од дадената гаранција. Во Соединетите американски држави, во 1836 година се забележани првите одлуки со кои се применува ослободување од затвор за сторени минорни кривични дела, кога сторителот ќе даде гаранции, со што годината 1836 се смета за почеток на пробацијата во Соединетите Американски Држави. Во 1869 година во некои од државите во Америка, судовите

имале право да носат судски одлуки со кои на сторителите им се изрекува мерка на куќен притвор/затвор а судската одлука била под надзор реализиран од страна на државни службеници, кои во тој момент не биле нарекувани пробациски службеници.

За прв пат терминот пробација е употребен од страна на Џон Августус во 1841 година, кој бил заинтересиран за ослободување на поголем број на сторители на кривични дела од затвор, обезбедувајќи надзор на нивното однесување. Тој бил прв извршител на пробација, а се нарекува татко на пробацијата. Во 1878 година градоначалникот на Бостон воспоставил пробациски службеници вработени во градот/локална самоуправа, а после две години било донесено законско решение со кое биле воспоставени работни места за пробација во сите градови во државата Масачусет. Во 1891 година било донесено ново законско решение со кое пробациските службеници биле трансферирани од локалната самоуправа во судовите.

Во Англија пробацијата се појавува при крајот на деветнаесетиот век, а за нејзин основач се смета филантропот Фредерик Раинер кој донирал средства за волонтери кои требало да ги подржат сторителите пред судот во Лондон (The role of probation service, Eighth Report of Session 2010–12, 2011:15). Законот за пробација од 1907 година овозможил воспоставување на пробациски службеници кои биле финансирани од локалната самоуправа. Со законот биле предвидени специјални одделенија на службеници со задачи да ги советуваат и помагаат лицата кои се под надзор на пробацијата. Улогата на пробациските службеници се дислоцирала од услугата што ја давала општеството на судовите, преку обезбедување на однесувањето во затворите и по нивното излегување од затворот на лицата кои добиле условна казна. Структурата и организацијата на пробациската служба била менувана низ годините, но основната цел останала иста, надзор над сторителите на кривични дела, со цел да се спречи повторувањето на кривичното дело, односно рецидивистичкото однесување.

Пробацијата овозможува намалување на бројката на осудени лица кои издржуваат казна затвор, особено преку организација и контрола на извршување на алтернативни мерки. Во 70-тите години на минатиот век во научната и професионалната јавност се развила дебата за ефикасноста на пробациската служба, особено дали пробациската служба треба да партиципира во редукција на криминалот преку помош и третман на сторителите или исклучиво во контрола на извршување на санкциите. Ваквата дебата се развила затоа што сè повеќе пробациската служба се движела кон контрола на сторителите, особено во делот на извршување на алтернативните санкции, што ги дефинирало како класични административни

службеници. Визионерските размислувања на напредните криминолози се движеле на ставовите дека пробациската служба треба да претставува државен орган со надлежности за помош и третман на сторители на кривични дела, со генерална цел насочена кон редукција на криминалот. Ваквиот став бил пренесен и во разни иницијативи за спречување на криминалот, како што е НАКРО (National Association for the Care and Resettlement of Offenders) во доцните 70-ти години, кои предвидувале целосно инволвирање на пробациската служба во редукција на криминалот. Идеите биле водени од тезата дека криминалот генерално е социолошки проблем, така што стратегијата за редукција на криминалот треба да се заснова на социјални решенија. Пробациската служба во овој контекст била детерминирана како катализатор на криминалот а се реализирала преку паролата „помогни на другите за да си помогнеш себеси“ (Gilling, 1997:84).

На почетокот на 90-тите години доаѓа до значителни поместувања во ставовите за надлежноста за примена на криминалната превенција. Министерството за внатрешни работи се повеќе било имплицитно во ставовите дека криминалната превенција треба да стане дел од пробациската (Raynor, Smith, Vanstone, 1994).

Брајант (1989:15) истакнува дека односите со јавноста се исклучиво важни за подигање на свеста за превенцијата на криминалот, особено за активностите на локалната заедница. Тој ја потенцира важноста за активности на пробациската служба во полето на работа со жртвите, но и традиционалната активност како што е изработка на профил за сторителите кој им помага во работењето со самите сторители. Нелис (1995:19-34) предлага основната задача на пробациската служба да биде безбедноста на заедницата/општеството, затоа што без тоа нема политичка основа да ги унапредува другите вредности како што се извршувањето на алтернативните санкции и ресторативната правда. Тој јасно укажува дека криминалот непропорционално влијае и ги обесхрабрува сиромашните општества и затоа безбедноста на заедницата/општеството треба да биде суштинска задача на пробациската служба. Рајнор (1994) прави листа на содржини на пробациската работа, наведувајќи ги како клучни репрезентативната улога во криминалната превенција, интерагенциската соработка, контролата на условните казни и управување со сторители. Брајант (1989) суштинските содржини ги надополнува со можноста пробациските служби да ги информираат другите безбедносни агенции за мотивационите причини за извршување на кривични дела, затоа што другите институции се поискусни и подобро опремени во преземање на акции со безбедносни содржини.

Структурата и организацијата на пробациската служба била менувана низ годините, но основната цел останала иста, надзор над сторителите на кривични дела, со цел да се спречи повторувањето на кривичното дело, односно рецидивистичкото однесување, иако тоа не било експлицитно потенцирано. Според извршниот директор на пробациската служба на Стафордшир и Вест Мидландс (The role of probation service, 2011: article 17) пробациската служба е единствената институција која од една страна управува со сторители на кривични дела преку квалитетна проценка, сеопфатно управување со контакти и однесување и насочени интервенции и од друга страна ги координира сите државни институции во надзорот над сторителите на кривични дела. Фундаменталната промена во пробациската служба во последниве години се карактеризира со управување со сторители на кривични дела за време и по завршувањето на казната затвор. Вака дадените примери за надлежноста на пробациската служба ја промовираат како носител на индивидуалната криминална превенција.

Историските аспекти и имплементацијата на Индивидуалната криминална превенција во Република Македонија, кои биле применувани од страна на полицијата (тогашната милиција) преку инструменти на криминалистичка контрола е предмет на анализа на овој труд, посебно во утврдувањето на причините за нејзиното укинување. Превентивните активности кои се преземаат врз познати/регистрали сторители на кривични дела, посебно врз сторители на општествено опасни кривични дела, во кои спаѓаат сексуалните деликвенти, особено педофилите и насилните деликвенти, не е нешто непознато на овие простори. Имено, Република Македонија како дел од поранешната Југословенска држава, покрај републичкото законодавство применуваше и нормативи од сојузното законодавство. Во документот насловен како „Задолжителната инструкција за користење на одредени средства и методи во оперативната работа на службата за јавна безбедност“, акт донесен од страна на Сојузниот секретаријат за Внатрешни работи на поранешната СФРЈ, биле предвидени значајни превентивни активности од страна на тогашната милиција, дефинирани како криминалистичка контрола и зајакнат надзор (Кривокапиќ, 1989:189).

Според Алексик, Шкулик и Жарковиќ (2004:151) криминалистичка контрола (controle [француски] контрола) претставува дејност која се состои од следење и проучување на криминалитетот и други општествено опасни појави на одредена територија или во одредена сфера на животот и работењето, со цел да се создадат претпоставки за брзо и ефикасно откривање на поединечни кривични дела, дејност на

организиран надзор на криминогените средини, објекти и настани во нив, односно лица кои имаат склоност кон криминал и други облици на девијантно однесување.

Модли (2007:104), криминалистичката контрола ја дефинира како „трајно, континуирано и систематско навлегување и надгледување на криминалната и потенцијалната криминална средина и поединци кои се познати како криминалци или потенцијални криминалци“. Контролата се состои од збир на оперативно тактичко – технички мерки и активности на полицијата со кои истата се информира за состојбата со криминалот и криминалците, општествено опасните феномени, причините и последиците на тие состојби и појави, криминогените и виктимогените фактори и слично.

Според Цуклески (2008:78), криминалистичката контрола претставува систематско следење на состојбите, појавите, настаните, определени сторители на кривични дела, како и собирање податоци и известување за лицата коишто имаат афинитети кон извршување кривични дела и други криминални појави, а со цел да се преземат адекватни превентивно – репресивни мерки.

По распаѓањето на поранешната Југословенска држава на почетокот на 90-тите години, дел од сојузното законодавство премина во законодавството на новосоздадените држави, вклучително и во Република Македонија, со што Инструкцијата продолжи да биде важечка во Министерството за внатрешни работи. Но со годините што поминуваа, нејзината примена сè помалку го наоѓаше патот низ практичната полициска активност, при што денеска може да се констатира дека истата воопшто не се применува.

Криминалистиката е наука која ги проучува, пронаоѓа и усовршува научните и на практично искуство засновани методи и средства кои се најпогодни да се открие и разјасни кривично дело, открие и приведе кон санкција неговиот сторител, обезбедат и фиксираат сите докази заради утврдување на објективната вистина, како и да се спречи извршување на идни планирани и непланирани кривични дела (Водинелиќ, 1984:3). Покрај криминологијата и социолошките науки, значаен аспект во примената на индивидуалната криминална превенција има и криминалистиката. Криминалистичката контрола претставува алатка на криминалистичко тактичките дејствија содржани во криминалистиката. Затоа цел на проучување на конкретните криминалистичко тактички дејствија кои ќе се преземаат во рамки на мерките на индивидуалната криминална превенција се лоцирани во криминалистиката.

Второто важно прашање, што ќе биде предмет на трудот е прашањето за управување со ризикот и употреба на аналитички постапки и техники во планирање, реализација и контрола на активностите на превенција.

Според меѓународните стандарди *ISO 31000*, управувањето со ризик е дефинирано како координирани активности во една организација за директна контрола на ризикот (*Risk management, Principles and Guidelines, 2009:2*), додека процесот на управување на ризикот е систематска примена на политики на работење, процедури и најдобри практики на активности за комуникација, консултирање, идентификација, анализа, евалуација, постапување и контрола на преиспитување на ризикот (*Ibid, 3*). Заканата претставува можност еден поединец или група да изведат постапка што искористува некоја ранливост (Квигин, 2009:25). Разликата помеѓу заканите и ризиците е во веројатноста. Кај заканите веројатноста е на многу повисоко ниво за разлика од ризикот каде веројатноста е на пониско ниво. Ризикот може да се дефинира како веројатност од штетни последици што произлегуваат од постапка преземена од некој извор за да искористи позната ранливост или ризикот е еднаков на сериозноста на последиците помножена со веројатноста да се случи таков настан (*Ibid*).

Според меѓународните стандарди *ISO 31000*, контролата на ризик е дефинирана како мерки и активности насочени кон модифицирање на ризикот, а контролата вклучува било каков процес, политика, механизам, практика или друга активност која го модифицира ризикот (*Risk management, Principles and Guidelines, 2009:6*). Според Дон Мекдауел (2010:72) контрола на ризикот е процес на донесување на одлуки, кој се користи за управување со ризикот, имплементацијата, спроведување на повторна и повремена еволуција на тие ефекти, користејќи ги резултатите од проценката на ризик како еден инпут.

Меѓународните стандарди кои го дефинираат управувањето со ризикот, но и ги одредуваат содржинските елементи соодветно се инкорпорирани и адаптирани за потребите на управувањето со сторители на кривични дела, аналогно на тоа и во Моделот на индивидуалната криминална превенција.

Национална служба за управување со сторители на Англија (*National Offender Management Service*) во контекст на управување со сторителите на кривични дела, ризикот го дефинира како (*Public Protection Manual, 2016 Edition, 2016:1*):

- Ризик од рецидивизам и повторна осуда, претставува веројатност дека сторителот ќе го повтори делото, ќе биде лишен од слобода и повторно осуден во рок од две години од отпустот од затвор;

- Ризик од сериозна штета претставува веројатност дека стореното дело ќе биде извршено со сериозна штета.

Проценка на ризикот претставува континуиран систематски процес на анализа и евалуација на статички и динамички фактори поврзани со повторна осуда и ризик од сериозна штета (Ibid, 3).

Ризик факторите се околности кои ја зголемуваат веројатноста, фреквенцијата и должината на деликвентското однесување и се основна за проценка на ризикот. Ризик факторите можат да се поделат на статички, динамички и акутни. Статичките ризик фактори не можат да се променат и не може врз нив да се влијае. Истите се базираат на лични карактеристики и историски настани како што се возраст, пол, криминална историја, претходни обвиненија и осуди. Динамичките ризик фактори се поврзани со ставови, околности и однесување поврзани со извршувањето на кривичното дело. Тие се подложни на промени и содржат злоупотреби, врски и соработници и вработувања. Акутни ризик фактори се такви фактори кои можат да се променат многу брзо, за неколку денови, часови или минути, а се однесуваат на критични ризици. Добар пример е дестабилизацијата на социо-економски фактори како што е губењето на живеалиштето (губење на станот на коцка). Управувањето со ризикот содржи три основни компоненти и тоа: програма за интервенција, рестриктивни услови и мониторинг, опсервација и контролни процедури. Планот за управување со ризикот може да содржи еден, два или сите три компоненти.

За да постои изграден систем за управување со ризик и/или изведување на употребливи знаења врз основа на анализа, потребно е да бидат воспоставени соодветени системи за управување со информации и изведување на криминалистичка анализа. Всушност, изведената анализа на собраните информации за сторител на кривично дело ќе даде криминалистичко сознание кое се користи за воспоставување Индивидуална криминална превенција спрема истиот. Поимот сознание потекнува од зборот когниција (латински: *cognitio*), кој е генеричен поим, а го означува процесот на стекнување на знаење (DeLong, 1979:11), а бидејќи станува збор за стекнување на знаење за криминалистички цели, зборуваме за стекнување на криминалистичко знаење, односно за криминалистичко сознание.

Според Шешиќ (1974:270), секое сознание е составено од практична сетилна активност и теоретско мислење. Практичната сетилна активност ги сочинува сите процеси на запазување, гледање, слушање, мирис, допири, мерење должина, тежина, употреба на мерна техника, користење на аналитички алатки и друго. Теоретското

мислење на сознајниот процес го сочинува теоретскиот процес, односно целокупниот процес кое го извршува човековиот мозок, а тоа е поимање, оценување, давање суд, донесување заклучоци или со други зборови кажано свесната страна на човековата дејност. Криминалистичко сознание е производ на анализа добиено со користење општи и посебни методи, и аналитички постапки и техники прилагодени на безбедносните предизивици.

Управувањето со ризик наоѓа активна примена во Англискиот модел на управување со сторители на кривични дела. Во таа смисла се применува Модел на - Матрица на ризик. Матрица на ризик 2000 (Thornton, 2007:1) е назив за модел за проценка на ризик за машки полнолетни осудени сторители на кривични дела од областа на сексуалните деликти. Матрица како поим може да се дефинира како група на броеви или други симболи распоредени во правоаголник што може да се користат заедно како единечна единица за решавање на конкретни математички проблеми (Cambridge dictionary, 13.01.2021). Матрицата на ризик се изведува како аналитичко статистичка техника која ги квантифицира информациите за историјата на сторителите, распоредувајќи ги во матрицата во одделни категории, а преку статистичката анализа обезбедува сознанија за потенцијалниот ризик за рецидивистичко однесување на сторителот и потребниот третман за постапување. Во моментот Матрицата на ризик 2000 се применува исклучиво во Велика Британија, но сè повеќе држави се интересираат за придобивките од нејзина употреба. Давид Тхортон, како еден од креаторите на моделот предлага модификација на истиот во случај на негова имплементација во друга држава, со оглед на различните специфичности во етиологијата и феноменологијата на сексуалните деликти.

Матрицата на ризик 2000 е составена од три скали.

Матрицата С (Risk Matrix 2000/S) се применува за предвидување на сексуално насилство, Матрицата В (Risk Matrix 2000/V) се применува за насилно однесување без сексуални елементи извршени од страна на сексуални деликвенти, а Матрицата Ц (Risk Matrix 2000/C) претставува комбинација од двете скали, а се однесува на предвидување на сексуално или насилно однесување од страна на сексуални деликвенти.

Управувањето со ризик како клучна активност во примена на индивидуалната криминална превенција, во себе ги содржи системите за управување со информации, кое ќе биде разгледано како посебен сегмент на овој труд, како и криминалистичката анализа, која во себе ги содржи стандардните аналитички постапки за анализа на информациите за управување со сторители. Покрај анализите содржани во моделот за

управувањето со ризикот со сторители на кривични дела, постојат и голем број на други аналитички постапки и техники кои се погодни за стекнување на сознанија за имплементација на Индивидуална криминална превенција. Во таа смисла е анализирана употребата на следните постапки и техники Делфи метод, Мета анализа на секундарни извори на информации.

Една од аналитичките техники која е инспирирана од идејата за испитување на консензуалноста на повеќе експерти од дадена област е Делфи техниката, замислена како работење во група на експерти кои разгледуваат специфичен проблем, стратегија или предвидување. Спаѓа во групата на квалитативни аналитички техники во која експертите слободно се произнесуваат за своите ставови за определена појава, дискутираат за истата, во определен временски период ја проучуваат појавата, а потоа пак дискутираат за истата, за на крај да се мери нивото на консензус или разлики во групата. Мерењето се врши врз основа на квантифицирање на квалитативните резултати од испитувањето на групата (Ѓуриќ, 2013:221).

Примената на Делфи техниката е ограничена. Така, Делбек и Ван Де Вен (1975:11) укажуваат на неколку примени на Делфи техниката и тоа: утврдување и развој на листа на можни програмски активности, утврдување на претпоставки кои се важни за проценка или за постигнување на консензус во групата, воспоставување на корелација помеѓу повеќе ставови, како и едуцирање на групата за одбрана или оспорување на некои аспекти на одреден проблем. Најзначајна примена Делфи техниката има при предвидување на појавите и управување со ризикот.

Се предлага воспоставување на нов концепт на Индивидуална криминална превенција, кој ќе се темели на модел на управување со сторители на кривични дела со потсистеми на планирање, управување со информации, изведување сознанија и извршување на индивидуални мерки на превенција.

Предметот на истражување на овој труд е мултикомплексен и предмет на интерес на повеќе научни дисциплини. Конструирањето Модел на индивидуална криминална превенција, како модел треба да одговори на основните прашањата како што се: што е Модел на Индивидуална криминална превенција? Зошто модел? Што значи да се конструира модел и кои се неговите составни елементи?

Во овој труд се истражуваше прашањето за генезата на мерките на криминалистичката контрола, зајакнатиот надзор и локалната контрола. Истражувањето на ова прашање произлегуваше од потребата да се утврди зошто двете мерки се укинати, односно не се применуваат, и во тој контекст се анализирани

причините и се земени предвид при воспоставувањето на новиот Модел на индивидуална криминална превенција.

Исто така во истражувањето се анализирани законските основи, активностите како и ставовите на вработените во Министерството за внатрешни работи, Министерството за правда, Управа за извршување на санкциите и затворите, како институции кои активно треба да се приклучат во воспоставувањето и реализацијата на моделот.

Во истражувањето е извршена компаративна анализа на постојните модели на Индивидуална криминална превенција на посебно опасни деликвенти на повеќе држави меѓу кои на Соединетите Американски Држави, Велика Британија и Австралија. Со компаративното истражување се изврши анализа на моделите и се потенцираа најдобрите решенија што би можеле да бидат имплементирани во Република Северна Македонија.

Предметот на истражување на овој труд ја дефинира општата хипотеза, дека со воспоставен модел на индивидуална криминална превенција на познати (регистрирани) сторители на кривични дела се зајакнува борбата против криминалот во Република Северна Македонија. Од главната хипотеза произлегоа дополнителните прашања кои ги детерминираа прашањата/проблемите поврзани со конструирањето (креирање архитектура на моделот, имплементација и функционирање на моделот).

2.2. Појмовно – категоријален апарат

За потребите на докторската теза, се користени категории, поими и концепти со цел да обезбеди несметана комуникација со истата. Во таа смисла одделни поими се употребени во следниот контекст, изложен во продолжение:

Криминалистичка превенција, подразбира вкупност на планско и организирано преземање на мерки со кои се настојува да се отстранат или барем во нивното делување да се намалат причините на криминалитетот (Šeragović, 1981:21).

Индивидуалната криминална превенција претставува управување со сторители и жртви на кривични дела со примена на мерки на ресоцијализација, третман, контрола (надзор), репарација и медијација, заснован на управување со ризик и профилирање на познати сторители или жртви на кривични дела, со цел спречување на рецидивистичко однесување, односно ревиктимизација на жртвите.

Пробација претставува метод на работа со специјално избрани сторители која содржи условна суспензија на казната додека сторителот е ставен под надзор, а на сторителот му се дадени индивидуални насоки или одреден третман (Probation and Related Measures, 1951:4).

Криминалистичка контрола се набљудува како дејност која се состои од следење и проучување на криминалитетот и други општествено опасни појави на одредена територија или во одредена сфера на животот и работењето, со цел да се создадат претпоставки за брзо и ефикасно откривање на поединечни кривични дела, дејност на организиран надзор на криминогените средини, објекти и настани во нив, односно лица кои имаат склоност кон криминал и други облици на девијантно однесување.

Зајакнат надзор претставува систем на оперативно тактички и технички мерки и дејствија кои се преземаат кон определена категорија на деликвенти, а самиот надзор претставува увид на движењето и однесувањето на лицата за кои постои основана претпоставка дека се склони на повторување на кривични дела, а постои можност на нивно дејствување на поширока територија.

Потенцијално опасни лица се лица кои не можат да се обвинат, односно лица кои претходно извршиле/издржале казна за кривично дело од областа на насилните, сексуалните или други деликти предвидени во корпусот на опасни деликти согласно законски утврдени критериуми, а чие однесување дава разумна основа за верување дека кај лицето постои веројатност за извршување на деликт кој ќе предизвика сериозна штета (MAPPA Guidance, 2009:40).

Управување со ризик претставува систематска примена на политики на работење, процедури и најдобри практики на активности за комуникација, консултација, идентификација, анализа, евалуација, постапување и контрола на ризикот (Risk management, Principles and Guidelines, 2009:3).

Проценка на ризикот претставува континуиран систематски процес на анализа и евалуација на статички и динамички фактори поврзани со повторна осуда и ризик од сериозна штета (Public Protection Manual, 2016:3).

Ризик претставува потенцијална веројатност за настан или ситуација која има негативно влијание врз безбедноста на граѓаните.

2.3. Операционално определување на предметот на истражување

Операционалното определување на предметот на истражување е извршено преку анализата на шест сегменти, и тоа: чинители; услови; учесници; мотиви, цели и средства; активности и резултати.

1. **Чинители** на Моделот за индивидуална криминална превенција на познати сторители на кривични дела опфаќа повеќе државни органи во Република Македонија, а како најзначајно место заземаат Министерството за правда, преку Управата за извршување на санкциите (Казнено поправните установи и Пробациската служба), Министерството за внатрешни работи, преку Бирото за јавна безбедност, Министерството за труд и социјална политика, Јавното обвинителство, судот и други државни органи. Владата на Република Македонија е чинител во одлуката за воспоставување и работење согласно Моделот за индивидуална криминална превенција на познати сторители на кривични дела. Моделот не е функционален доколку не постои законска основа за соработка и координација на државните институции. Секој државен орган треба да има законска надлежност да собира информации, да ги доставува до надлежно тело и да постапува по заклучоците на тоа тело. Собирањето на податоци и информации и донесувањето на одлуки се дел од Моделот за индивидуална криминална превенција на познати сторители на кривични дела, што значи дека сите државни, полициски, пробациски и затворски службеници од државните органи се чинители на моделот.

2. **Условите** за ефикасно воспоставување и примена на Моделот за индивидуална криминална превенција на познати сторители на кривични дела директно е поврзана со психолошки, општествено – економски и политички услови. *Психолошките услови* се директно поврзани со менталната свест на сите државни, полициски, пробациски и затворски службеници во претходно наведените државни органи за потребата за воспоставување и примена на модел со кој се јакне безбедност во општеството. Целта е сите службеници, особено раководителите да ги разберат бенефитите (придобивките) од воспоставувањето и примената на Моделот. *Општествено – економските* услови генерално се однесуваат на прифаќањето на финансиските импликации од воспоставувањето на Моделот за индивидуална криминална превенција на познати сторители на кривични дела од страна на општествените чинители. Имено, моделот побарува солидни финансиски средства кои кои треба да бидат предвидени во буџетот на државните органи и одобрени од страна на парламентот на Република Македонија.

Политичките услови се врзани на две нивоа и тоа вистинско политичко ниво, што значи политичка волја на владино и министерско ниво и политика на работење во рамки на министерствата и државните органи каде субјектите што донесуваат одлуки на стратешко ниво ја разбираат потребата и го воспоставуваат и развиваат моделот.

3. **Учесниците** во Моделот за индивидуална криминална превенција на познати сторители на кривични дела ги определивме како непосредни и посредни. **Непосредни учесници** се субјектите што донесуваат одлуки/раководителите и службениците од повеќе министерства и државни органи кои со законски акти се определени како непосредни извршители на задачите. Раководителите како и другите субјекти што носат одлуки (одлучуваат, решаваат) според моделот, имаат значајна улога во воспоставувањето и работењето по моделот. **Посредни учесници** се сите останати државни, полициски, пробациски и затворски службеници кои учествуваат во моделот на дефиниран начин и се обработени во докторската дисертација.

4. **Мотивите, интересите и целите** се повеќе од јасни. Мотивот произлезе од потребата за воспоставување модел кој насочен кон зајакнување на превенцијата на криминалот, а со тоа и намалување на можноста да биде извршено кривично дело.

5. **Активностите** во имплементацијата и работа согласно Моделот за индивидуална криминална превенција на познати сторители на кривични дела треба да бидат постојани, рационални, иницирачки, плански. **Постојаноста** се огледа во долгорочното користење и унапредување на работењето на институциите инволвирани во моделот. Постојаното/долгорочно работење согласно моделот треба да овозможи политички, економски и социјални бенефити за државата и заедницата. **Рационалноста** е основата на Моделот за индивидуална криминална превенција на познати сторители на кривични дела. Моделот за индивидуална криминална превенција на познати сторители на кривични дела води кон **инцирање** на нови проактивни мерки во борбата против криминалот.

6. **Очекувани резултати** од имплементацијата и работење согласно Моделот за индивидуална криминална превенција на познати сторители на кривични дела се многубројни. Воспоставувањето на моделот треба да значи организирано, планско и рационално користење на ресурсите на институциите во борбата против криминалот.

2.4. Временско и просторно одредување на истражувањето

Временскиот период на истражувањето ќе го опфати периодот од 2001 до 2018 година.

Просторното одредување е ограничено на територијата на Република Македонија, но во истражувањето беа вклучени и компаративни модели за Индивидуална криминална превенција на познати сторители на кривични дела на странски држави.

2.5. Дисциплинарно одредување на истражувањето

Дисциплинарното одредување на истражувањето на овој труд е лоциран во повеќе науки и научни дисциплини, а пред сè во методологија на истражување на безбедносни појави, криминална политика, криминологија, криминалистика, кривично-правните науки, пенологија, виктимологија и други. Основата на моделот е во методологија на истражување на безбедносни појави и криминалистиката бидејќи двете дисциплини се насочени кон истражување на криминалот и пронаоѓање методи и средства (модели) насочени кон остварување на безбедно општество.

3. Цели на истражувањето

Целите на истражувањето генерално произлегуваат од предметот на истражување на овој труд, а истите ги дефинираат поставените хипотези, како цели на докажување. Основна научна цел на овој труд да се воспостави Модел на индивидуална криминална превенција, како истражувачки и практичен инструмент и да се создаде теоретска конструкција и емпирска евиденција за научна дескрипција на поставениот проблем со индивидуалната превенција на криминалитетот. Постојат и други научни и практични цели на овој труд, а тие се:

- да се објасни што е Модел на индивидуална криминална превенција;
- да се објасни што значи да се конструира Модел на индивидуална криминална превенција и потенцирање на неговата важност за криминалистичко – безбедносниот систем на Република Северна Македонија;
- да се утврди зашто поранешниот модел за контрола на Лица под зајакната оперативна контрола се распаднал, односно зошто истиот е нефункционален и да

се искористат добиените сознанијата во насока на отстранување на причините за нефункционалноста при креирањето на новиот модел;

- да се истражи подготвеноста на државните органи/институциите и нивните службеници за воспоставување нов модел (Модел на индивидуална криминална превенција), особено подготвеноста за дистрибуција/отстапување на сопствени надлежности на други институциите во насока на остварување на поголема општествена одговорност во зајакнувањето на борбата против криминалитетот;
- да се воспостават/дефинираат научни и емпириски поими кои ќе го објективизираат функционирањето на моделот;
- да се воспостави модел за контрола на функционирањето на моделот;
- да се подигне свесноста за потребата за зголемен научен потенцијал за истражување на Моделот на индивидуална криминална превенција, и
- да се анализираат позитивните и негативните страни при конструирањето на Моделот со цел изведување на конструктивни заклучоци и предлози при неговата имплементација.

4. Хипотетичка рамка – хипотези

Во хипотетската рамка се презентираат хипотезите како основни мисловни претпоставки за предметот на истражување, адекватни на целите на истражувањето. Хипотетскиот систем е проектиран на начин кој соодветствува со истражувањето. Во тој поглед, хипотетскиот систем го сочинуваат една општа хипотеза, која произлегува од целта на истражувањето, три посебни и осум поединечни хипотези.

Општа хипотеза:

Конструкцијата на Модел на индивидуална криминална превенција како потсистем на превенцијата на криминалот, претпоставува втемелување на целисходни и логички решенија кои ќе обезбедат објективни и применливи сознанија за борба против криминалот, особено со намалување на рецидивизмот и ревиктимизацијата преку јакнење на Индивидуална криминална превенција на познати сторители и жртви на кривични дела.

Посебна хипотеза:

- 4.1 Конструкцијата на Модел на индивидуална криминална превенција подразбира воспоставување на нормативна рамка со определување на еден државен орган како носител на моделот со посебни функции и надлежности, односно моќ утврдена и гарантирана со закон, да ги координира другите државни органи.

Поединечни хипотези

- 4.1.1 Нормативно уредена моќ на еден државен орган да ги планира, организира и контролира активностите на соработка и координација на државните органи за спроведување на индивидуалната криминална превенција, е предуслов за функционирање на моделот.
- 4.1.2 Утврдување на причините за укинување на криминалистичко-оперативните дејствија: Лица под зајакната оперативна контрола и лица под зајакнат надзор во Република Северна Македонија, ќе овозможи отстранување на констатираните недостатоци и градење на нов ефикасен модел.

Посебна хипотеза:

- 4.2 Управувањето со сторители и жртви на кривични дела, како основа на Моделот на индивидуална криминална превенција, е насочен кон ресоцијализација, третман, контрола (надзор), репарација и медијација, со што се овозможува спречување на рецидивизам и ревиктимизација на познати сторители и жртви на кривични дела, особено на високо ризични сторители на сексуални и насилни деликти.

Поединечни хипотези

- 4.2.1 Криминалистичката контрола (надзор) над познатите (регистралирани) сторители на кривични дела ќе овозможи добивање на корисни криминалистички сознанија за истите со што ќе се откријат и спречат извршување на нови кривични дела од страна на познати (регистралирани) сторители.

4.2.2 Управувањето со сторители и жртви на кривични дела со висок степен на општествена опасност, ќе овозможи посебна контрола над сексуалните и насилните деликвенти како посебна категорија на општествено опасни сторители, со што ќе се намали рецидивизмот и ревиктимизација на овие категории на сторители и жртви на кривични дела.

Посебна хипотеза:

4.3 Управувањето со ризици и профилирање на сторители на кривични дела со користење на аналитички техники и методи ќе се добијат употребливи криминалистички сознанија кои се фундаментални елементи за креирање на стратегии за имплементација на Моделот за индивидуална криминална превенција и ефикасно управување со сторители и жртви на кривични дела.

Поединечни хипотези

4.3.1 Примената на статистичкиот метод ќе овозможи креирање на стратегии за имплементација на Моделот за индивидуална криминална превенција и ефикасно управување со сторители и жртви на кривични дела.

4.3.2 Воспоставен систем за управувањето со ризикот ќе овозможи планско и насочено управување со сторители и жртви на кривични дела.

4.3.3 Воспоставување на заеднички модел за проценка на ризикот и заеднички криминалистички профили за познати (регистрали) сторители на кривични дела, помеѓу Министерство за внатрешни работи и Управата за извршување на санкциите и заедничкото користење на истите ќе ја зајакне ефикасноста на индивидуалната криминална превенција.

5. Истражувачка постапка

Во истражувачката постапка за докажувањето на хипотезите на предметот на ова истражување, применет е квантитативен и квалитативен пристап. Употребената улога

на мешовитата методологија се води од принципот дека примената само на квантитативниот пристап може да доведе до сувопарен емпиризам, а истражувањето само по себе треба да обезбеди продлабочена теориско-епистемолошка анализа. Затоа во истражувањето беше применет и квалитативен пристап, иако истиот неминовно во себе содржи квантитативна анализа на добиените резултати.

Методолошката и техничката поставеност на истражувањето беше детерминирана првенствено на дескрипција на проблемот на истражувањето, употреба на техники и инструменти за собирање на податоци, употреба на софтверски програми за обработка на податоци, анализа и користење на соодветни аналитички постапки и техники, користењето на соодветни општи и посебни методи, и изведување на заклучок и научни сознанија.

Во согласност со поставената хипотетска рамка, предметот и целта на истражувањето, беа применети следните истражувачки и техники на истражување:

Општи научни методи:

- индуктивно–дедуктивен метод, пристап од општо кон поединечно истражување на предметот. Така, пристапот на истражувањето беше проектирано од криминалната политика како севкупна рамка на криминална репресија и криминална превенција, диференцијација на превенцијата на општа или генерална превенција и Индивидуална криминална превенција, а потоа дескрипција на целокупниот состав на системот на Индивидуална криминална превенција;
- аналитичко–синтетички метод, основна логичка и методолошка постапка за теоретско и практично осознавање на предметот на истражување имаше за цел имплементација на сите дескриптивни, логички, каузални, функционални и други видови постапки за проучување на Моделот на индивидуална криминална превенција и изведување на логички заклучоци;
- метод на моделирање, преку кој се креираше нов Модел на индивидуална криминална превенција врз основа на принципи и постулати врз кои претходно е воспоставен идентичен модел;
- статистичкиот метод, обработката, анализата и презентацијата на истражувачките сознанија, добиени со прашалниците, обработка на добиените податоци со нивно

квантифицирање, како и анализа на квантитативните и квалитативните податоци од истражувањето на индивидуалната криминална превенција.

Посебни научни методи

Од посебните научни методи во изработката на овој труд беа користени:

- компаративен метод, преку кој се изврши компаративна анализа на повеќе идентични потсистеми (идентични потсистеми во овој контекст означува дека ист систем или потсистем не постои во светот), со кој ќе се изведе заклучок за постоечките модели и/или потсистеми на индивидуалната криминална превенција во светот;
- методот на анализа на содржината беше примени при анализа на постоечки законски и/или подзаконски акти, процедури, анализи и изведени сознанија кои се однесуваат на Моделот на индивидуална криминална превенција или некој од неговите делови/потсистеми.
- методот на прогноза (ДЕЛФИ), како квалитативна аналитичка постапка беше применет со цел да се утврди, дали постои подготвеност помеѓу експертите од предметните области (извршување на санкциите, полиција и пробација) за да се имплементира нов модел (модел на Индивидуална криминална превенција) и кои ризици и во која насока истите може да влијаат во имплементацијата на моделот.

Инструменти

За потребите на истражувањето беа применети повеќе непосредни (примарни) и посредни (секундарни) техники за собирање на податоци.

Како примарни техники беа користени шест писмени прашалници од кои четири анкетни прашалници и два ДЕЛФИ прашалници.

Прашалници беа користени во три државни институции. Анкетните прашалници беа користени, два во Министерството за внатрешни работи, еден во Пробациската служба и еден во Казнено-поправните установи во Република Северна Македонија. ДЕЛФИ прашалниците беа користени во Министерството за внатрешни работи, Пробациската служба и Казнено-поправен дом Идризово. Составен дел на прашалниците беа плановите за реализација на прашалниците, анкетен дневник шифрарник и потсетници. Прашањата беа од отворен и затворен тип.

Целни групи по поединечни државни органи беа:

Министерство за внатрешни работи

- прв анкетен прашалник, Министерство за внатрешни работи, униформирана полиција – сите полициски службеници вработени во Одделот за униформирана полиција, Сектор за полициски станици од општа надлежност при Бирото за јавна безбедност, сите вработени во Единицата за полициски станици од општа надлежност при Секторот за внатрешни работи во Скопје, како и сите раководители на ниво на полициски станици од општа надлежност при Секторот за внатрешни работи во Скопје (командири, помошници командири, сменоводители и раководители на безбедносни сектори). Анкетниот прашалник се состои од 24 прашања, од кои 23 се од затворен тип и едно од затворен тип со можност за дополнување на одговор од отворен тип. Прашањата се поставени во однос на хипотезите со 15 номинални варијабли (4 дихотомни), 4 ординални варијабли и 4 интервални варијабли. Анкетниот прашалник беше пополнуван лично од страна на испитаниците во месец декември, 2019 година, во Министерството за внатрешни работи;
- втор анкетен прашалник, Министерство за внатрешни работи, криминалистичка анализа – сите полициски службеници кои работат на криминалистичка анализа во Одделот за криминалистичко разузнавање и анализа при Бирото за јавна безбедност, Секторот за криминалистичко разузнавање и анализа при Одделот за сузбивање на организиран и сериозен криминал и Единицата за криминалистичко разузнавање и анализа при Секторот за внатрешни работи во Скопје. Анкетниот прашалник се состои од 30 прашања, од кои 29 се од затворен тип и едно од затворен тип со можност за дополнување на одговор од отворен тип. Прашањата се поставени во однос на хипотезите со 19 номинални варијабли (5 дихотомни), 6 ординални варијабли и 5 интервални варијабли. Анкетниот прашалник беше пополнуван лично од страна на испитаниците во месеците декември, 2019 година и јануари, 2020 година;
- еден ДЕЛФИ прашалник со таргетна група (8-12 испитаници) раководители на ниво на единица и сектор, со работно искуство од областа на мерката Лица под зајакната оперативна контрола и/или Локален зајакнат надзор и криминалистички анализи со ефективен работен стаж од најмалку 15 години. Делфи прашалникот е составен од 7 прашања, сите од затворен тип, претставени како интервални

варијабли од кои едната е скала од ликертов тип. Делфи прашалникот беше пополнет двапати (по спроведена посебна истражувачка средба со експертите) на 13.2.2019 година.

Пробациска служба

- трет анкетен прашалник, сите пробациски службеници во Република Северна Македонија. Анкетниот прашалник се состои од 28 прашања, од кои 27 се од затворен тип и едно од затворен тип со можност за дополнување на одговор од отворен тип. Прашањата се поставени во однос на хипотезите со 17 номинални варијабли (5 дихотомни), 7 ординални варијабли и 3 интервални варијабли. Анкетниот прашалник беше пополнуван лично од страна на испитаниците во месец декември, 2019 година;
- еден ДЕЛФИ прашалник со таргетна група (8-10 испитаници) во Управата за извршување на санкциите, Пробациска служба, вработени во Пробациската канцеларија во Скопје (истиот што е користен и во Министерството за внатрешни работи). Делфи прашалникот беше пополнет двапати (по спроведена посебна истражувачка средба со експертите) на 1.11.2019 година.

Казнено поправни установи

- четврти анкетен прашалник, сите службеници во казнено-поправните установи кои работат во Секторите за ресоцијализација. Анкетниот прашалник се состои од 32 прашања, од кои 28 се затворени и 4 отворени прашања. Прашањата се поставени во однос на хипотезите со 27 номинални варијабли (13 дихотомни), 4 ординални варијабли и 1 интервална варијабла. Анкетниот прашалник беше пополнуван лично од страна на испитаниците, во месец март, 2015 година;
- втор ДЕЛФИ прашалник со таргетна група (8-10 испитаници) во казнено-поправен дом Идризово, со најголем ефективен стаж во областа на ресоцијализацијата. Делфи прашалникот е составен од 6 прашања, сите од затворен тип, претставени како интервални варијабли од кои едната е скала од ликертов тип. Делфи прашалникот беше пополнет двапати (по спроведена посебна истражувачка средба со експертите) на 8.4.2015 година.

Секундарни извори кои беа користени при истражувањето се:

- *Council of Europe, Annual penal statistics, SPACE I, Survey on prison populations, Survey 2010;*

- *Council of Europe, Annual penal statistics, SPACE II, Persons serving non-custodial sanctions and measures in 2010, Survey 2010;*
- *Council of Europe, Annual penal statistics, SPACE I, Prison populations, Survey 2014;*
- *Council of Europe, Annual penal statistics, SPACE II, Persons serving non-custodial sanctions and measures in 2014, Survey 2014;*
- *Council of Europe, Annual penal statistics, SPACE I, Prison populations, Survey 2018;*
- *Council of Europe, Annual penal statistics, SPACE II, Persons under the supervision of Probation Agencies, Survey 2018;*

Обработката на собраните податоци беше реализирана со користење на софтверското решение *IBM SPSS Statistic 19*.

5.1 Испитаници

Предметот на истражувањето и поставените хипотези го условија изборот на испитаници чии ставови беа истражени со инструментите и аналитичките техники, односно изборот беше детерминиран на испитаници во Министерството за внатрешни работи, Бирото за јавна безбедност во два сегменти и тоа вработени во организационите единици на униформирана полиција и вработени во единиците за криминалистичка анализа, а во Министерството за правда, Управа за извршување на санкции, исто така во два сегменти и тоа вработени во пробациската служба и вработени во казнено-поправните установи.

Истражувањето беше спроведено со користење на две различни техники, што го услови изборот на испитаници за двете техники посебно.

Со анкетниот прашалник се опфатени сите вработените во казнено-поправните установи кои извршуваат работни задачи на ресоцијализација на осудените лица, како и сите вработени во пробациската служба, а за Министерството за внатрешни работи се користи стратификуван примерок одреден според организациски единици. Со оглед на фактот што сите организациски единици, вклучително и Секторите за внатрешни работи работат според заеднички правила и принципи, и се контролирани и инструирани од страна на една организациона единица во Бирото за јавна безбедност, сметаме дека истражувањето на три организациски единици, во целокупниот нивен

состав, е истражувачки коректен и доволен за изведување на заклучоци кои се однесуваат на целината на вработените.

Анкетните прашалници како целна група ги имаше:

- Униформирана полиција, сите полициски службеници вработени во Одделот за униформирана полиција, Сектор за полициски станици од општа надлежност при Бирото за јавна безбедност, сите вработени во Единицата за полициски станици од општа надлежност при Секторот за внатрешни работи во Скопје, како и сите раководители на ниво на полициски станици од општа надлежност при Секторот за внатрешни работи во Скопје (командири, помошници командири, сменоводители и раководители на безбедносни сектори), што значи дека примерокот е намерен, а се однесува на целокупна статистичка популација на униформирана полиција на стратешко ниво, а на регионално и локално ниво целокупна статистичка популација на вработени во Секторот за внатрешни работи Скопје, со вкупно 84 испитаници.
- Единиците за криминалистичка анализа, сите полициски службеници вработени во Одделот за криминалистичко разузнавање и анализа при Бирото за јавна безбедност, Секторот за криминалистичко разузнавање и анализа при Одделот за сузбивање на организиран и сериозен криминал и Единицата за криминалистичко разузнавање и анализа при Секторот за внатрешни работи Скопје, што значи дека примерокот е намерен, а се однесува на целокупна статистичка популација на вработени во криминалистичка анализа на стратешко ниво, а на регионално и локално ниво целокупна статистичка популација на вработени во Секторот за внатрешни работи во Скопје, со вкупно 28 испитаници.
- Пробациска служба, сите пробациски службеници вработени во Секторот за пробацација при Управата за извршување на санкциите, со вкупно 24 испитаници.
- Казнено-поправни установи, сите воспитувачи во установите во Република Северна Македонија, со вкупно 46 вработени лица во секторите за ресоцијализација во казнено-поправните установи, на прашалникот одговорија вкупно 42 испитаници².

² четири воспитувачи беа оправдано отсутни од работното место и не беа во можност да одговорат на прашалникот.

Делфи прашалници како целна група ги имаше:

- Министерство за внатрешни работи, експертската група составена од 12 членови³ која беше формирана со критериуми раководители на ниво на единица и сектор, со работно искуство од областа на примена на мерката Лица под зајакната оперативна контрола и/или Локален зајакнат надзор и криминалистички анализи со ефективен работен стаж од најмалку 15 години. Изборот на експертската група е извршен согласно правилата за одредување на делфи група, односно избор на испитаници со најбогатото искуство од предметната област.
- Сектор за пробација, експертската група составена од 8 членови⁴ која беше формирана со критериуми пробациски службеници со најголем стаж од областа на пробацијата во Канцеларијата за пробација – Скопје.
- Казнено-поправна установа Идризово, експертската група составена од 8 членови⁵ која беше формирана со критериуми воспитувачи од Казнено-поправен дом Идризово, со најголем работен стаж од областа на ресоцијализацијата во затворот.

Истражувањата во Министерство за внатрешни работи и Управата за извршување на санкциите беа спроведени врз основа на обезбедени одобренија од министерот за внатрешни работи и директорот на Управата за извршување на санкциите на Република Северна Македонија.

³ Посебна благодарност упатувам до експертскиот тим од Министерството за внатрешни работи за учество во истражувањето со примена на ДЕЛФИ техника, во состав: Тони Станковски, Влатко Митревски, Бесим Рамиќевиќ, Златко Никовски, Момчило Сталетовиќ, Тони Алексовски, Горан Наќевски, Благоја Стојановски, Илија Аврамски, Братислав Милевски, Александар Димовски и Горан Ѓеорѓиевски.

⁴ Посебна благодарност упатувам до експертскиот тим од Секторот за пробација за учество во истражувањето со примена на ДЕЛФИ техника, во состав: Васил Димовски, Драган Нешкоски, Агрон Адеми, Наташа Мојсиевска, Дијана Ѓероска, Драгана Костовска, Емилија Балтовска и Драгана Начева..

⁵ Посебна благодарност упатувам до експертскиот тим од Казнено-поправен дом Идризово за учество во истражувањето со примена на ДЕЛФИ техника, во состав: Александар Донов, Билјана Коколанска, Ивана Стојменова, Магдалена Дедиќ, Антонио Стојановски, Башким Мурсели, Тони Колевски и Снежана Нешовска.

5.2 Структура и карактеристики на примерокот

5.2.1 Министерство за внатрешни работи, униформирана полиција

Изборот на испитаници е извршен во однос на предметот на истражување, односно истиот е детерминиран на сите полициски службеници вработени во Одделот за униформирана полиција, Сектор за полициски станици од општа надлежност при Бирото за јавна безбедност, сите вработени во Единицата за полициски станици од општа надлежност при Секторот за внатрешни работи Скопје, како и сите раководители на ниво на полициски станици од општа надлежност при Секторот за внатрешни работи Скопје (командири, помошници командири, сменоводители и раководители на безбедносни сектори).

Табела број 1 : Дистрибуција на испитаниците според нивото на хиерархија

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Стратешко ниво	15	17,9	17,9	17,9
Valid Регионално ниво	7	8,3	8,3	26,2
Valid Локално ниво	62	73,8	73,8	100,0
Total	84	100,0	100,0	

Дистрибуцијата на испитаниците според нивото на хиерархија е прикажана на табела број 1, од каде може да се увиди дека најголем број на испитаници, вкупно 63 или 75% се вработени на локално ниво, односно во полициските станици, 14 или 16,7% на стратешко ниво во Секторот за униформирана полиција и 7 или 8,3% на регионално ниво во Секторот за внатрешни работи Скопје.

Табелата број 2 ја прикажува дистрибуцијата на испитаниците според работниот стаж (ефективен работен стаж), а табелата број 3 дистрибуцијата на работниот стаж на работни задачи од јавен ред и мир, која претставува важен индикатор за предметното истражување, бидејќи испитаниците со поголем стаж од 10 години, односно 15 години биле директно инволвирани на работни задачи од примена на мерката Лица под зајакната оперативна контрола и Локален зајакнат надзор. Според прикажаните статистички показатели може да се констатира дека најголемиот број на испитаници имаат работен стаж на задачи од јавен ред и мир, кумулативно пресметано од 11 до 30 години работен стаж, вкупно 57 испитаници или 67,9% или две третини од вкупната популација.

Табела број 2 : Дистрибуција на испитаниците според ефективен работен стаж

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	до 5 години	2	2,4	2,6
	од 6 до 10 години	2	2,4	5,1
	од 11 до 15 години	9	10,7	16,7
	од 16 до 20 години	36	42,9	62,8
	од 21 до 25 години	9	10,7	74,4
	од 26 до 30 години	20	23,8	100,0
	Total	78	92,9	100,0
Missing	System	6	7,1	
Total		84	100,0	

Табела број 3 : Дистрибуција на испитаниците според работен стаж на задачи од Јавен ред и и мир

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	немам работено	7	8,3	8,5
	од 1 до 5 години	7	8,3	17,1
	од 6 до 10 години	11	13,1	30,5
	од 11 до 15 години	13	15,5	46,3
	од 15 до 20 години	24	28,6	75,6
	повеќе од 20 години	20	23,8	100,0
	Total	82	97,6	100,0
Missing	System	2	2,4	
Total		84	100,0	

Табела број 4: Дистрибуција на испитаниците според видот на образование

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	криминалистика, криминологија, безбедносни науки	31	36,9	44,9
	право	10	11,9	59,4
	економија, финансии	5	6,0	66,7
	воена академија, одбрана	3	3,6	71,0
	социјална работа	3	3,6	75,4
	психологија	3	3,6	79,7
	педагогија	9	10,7	92,8
	филологија	1	1,2	94,2
	јавна администрација	1	1,2	95,7
	физичка култура	1	1,2	97,1
	компјутерска форензика	1	1,2	98,6
	туризам	1	1,2	100,0
	Total	69	82,1	100,0
Missing	System	15	17,9	
Total		84	100,0	

Дистрибуцијата според видот на образованието е прикажана во табела број 4, а може да се констатира дека 31 од испитаниците или 36,9% имаат завршено

безбедносни науки, криминалистика или криминологија 10 или 11,9% право, 9 или 10,7% педагогија, 5 или 6% финансии, а останатите се во мал процент. Прикажаните статистички показатели укажуваат дека само една третина од испитаниците имаат соодветно образование што имплицира зголемување на бројот на вработени во униформирана полиција со соодветно образование од безбедносни науки.

5.2.2 Министерство за внатрешни работи, криминалистичка анализа

Изборот на испитаници е извршен во однос на предметот на истражување, односно истиот е детерминиран на сите полициски службеници кои извршуваат работни задачи на криминалистичка анализа вработени во Одделот за криминалистичко разузнавање и анализа при Бирото за јавна безбедност, Секторот за криминалистичко разузнавање и анализа при Одделот за сузбивање на организиран и сериозен криминал и Единицата за криминалистичко разузнавање и анализа при Секторот за внатрешни работи Скопје.

Дистрибуцијата на испитаниците според организационата единица во која работат е прикажана на табела број 5, од каде може да се увиди дека вкупно 12 или 42,9% се вработени во Единицата за криминалистичко разузнавање и анализа при Секторот за внатрешни работи Скопје, 10 или 35,7% се вработени во Одделот за криминалистичко разузнавање и анализа при Бирото за јавна безбедност и 6 или 21,4% се вработени во Секторот за криминалистичко разузнавање и анализа при Одделот за сузбивање на организиран и сериозен криминал.

Табела број 5 : Дистрибуција на испитаниците според организационата единица

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ОКРА (БЈБ)	10	35,7	35,7	35,7
СКРА (ОСОСК)	6	21,4	21,4	57,1
ЕКРА (СВР Скопје)	12	42,9	42,9	100,0
Total	28	100,0	100,0	

Табелата број 6 ја покажува дистрибуцијата на работниот стаж на работни задачи на криминалистичка анализа. Според прикажаните статистички показатели може да се констатира дека работниот стаж на извршување на работни задачи од областа на криминалистичката анализа е многу мал, односно дека испитаниците немаат значајно искуство од криминалистичка анализа. Така 25% од испитаниците немаат воопшто

искуство, работно искуство од 1 до 5 години имаат 8 испитаници или 28,6%, што кумулативно е 53,6% или повеќе од половина од испитаниците. Само 3 испитаници или 10,7% имаат работно искуство повеќе од 11 години, што претставува многу низок процент на вработени.

Табела број 6 : Дистрибуција на испитаниците според работен стаж на задачи од областа на криминалистичката анализа

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid немам работено	7	25,0	25,0	25,0
од 1 до 5 години	8	28,6	28,6	53,6
од 6 до 10 години	10	35,7	35,7	89,3
од 11 до 15 години	2	7,1	7,1	96,4
повеќе од 20 години	1	3,6	3,6	100,0
Total	28	100,0	100,0	

Од дистрибуцијата според видот на образованието е прикажана во табела број 7, а може да се констатира дека 12 од испитаниците или 42,99% имаат завршено безбедносни науки, криминалистика или криминологија, 14,3% право, а сите други области на образование, економија, психологија, социологија и други, се застапени со 1 до 2 испитаници.

Табела број 7 : Дистрибуција на испитаниците според видот на образование

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid криминалистика, криминологија, безбедност	12	42,9	44,4	44,4
право	4	14,3	14,8	59,3
економија, финансии	2	7,1	7,4	66,7
психологија	1	3,6	3,7	70,4
технолошко-металуршки	1	3,6	3,7	74,1
физичка култура	2	7,1	7,4	81,5
политички науки	1	3,6	3,7	85,2
социологија	2	7,1	7,4	92,6
општествени науки	2	7,1	7,4	100,0
Total	27	96,4	100,0	
Missing System	1	3,6		
Total	28	100,0		

5.2.3 Управа за извршување на санкциите, казнено-поправни установи

Изборот на испитаници е извршен во однос на предметот на истражување, односно испитаници се сите воспитувачи во казнено-поправните установи во Република Северна Македонија.

Табела број 8 : Дистрибуција на испитаниците според казнено-поправната установа во која работат

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
КПД Идризово	18	42,9	42,9	42,9
КПД Штип	5	11,9	11,9	54,8
КПД Струга	1	2,4	2,4	57,1
Затвор Битола	2	4,8	4,8	61,9
Затвор Гевгелија	2	4,8	4,8	66,7
Затвор Охрид	1	2,4	2,4	69,0
Затвор Прилеп	3	7,1	7,1	76,2
Затвор Скопје	4	9,5	9,5	85,7
Затвор Тетово	2	4,8	4,8	90,5
Затвор Струмица	2	4,8	4,8	95,2
Затвор Куманово	2	4,8	4,8	100,0
Total	42	100,0	100,0	

Дистрибуцијата на воспитувачи во затвори е прикажана на табела број 8, од каде може да се увиди дека најголем број на испитаници, вкупно 18 или 42,9% се вработени во Казнено-поправен дом Идризово и Затвор Скопје (Скопски затвори) партиципираат со повеќе од половина од вкупниот број на испитаници – воспитувачи во затворскиот систем.

Табелата број 9 ја прикажува дистрибуцијата на испитаниците според организационата единица во која извршуваат работни задачи. Така, може да се констатира дека најголемиот број на испитаници работат во затворено одделение или 40,5%, 28,6% работат во полуотворено одделение, 16,7% во приемно одделение и 9,5% работат во отворено одделение.

Работните места на вработените во секторот за ресоцијализација во казнено-поправните установи во Република Северна Македонија треба да биде во корелација со образованието.

Табела број 9: Дистрибуција на испитаниците според организационата единица во која работат

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
приемно одделение	7	16,7	17,5	17,5
отворено одделение	4	9,5	10,0	27,5
Valid полуотворено одделение	12	28,6	30,0	57,5
затворено одделение	17	40,5	42,5	100,0
Total	40	95,2	100,0	
Missing System	2	4,8		
Total	42	100,0		

Имено, од табелата број 10 може да се констатира дека 9 воспитувачи имаат завршено образование од областа на психологијата, од три воспоставени работни места психолог само еден е со соодветно образование, а другите две работни места психолози се со образование од областа на педагогија и криминалистика.

Табела број 10: Контигенција на дистрибуцијата на фреквенциите на испитаници според работно место и видот на образование

	Работно место					Total
	Воспитувач	Психолог	Социјален работник	Криминолог	Друго	
психологија	9	1	3	0	0	13
социјална работа	11	0	0	1	0	12
криминалистика	0	1	0	0	0	1
педагогија	8	1	0	0	1	10
одбрана	1	0	0	0	0	1
шумарство	1	0	0	0	0	1
фискултура	1	0	0	0	0	1
Total	31	3	3	1	1	39

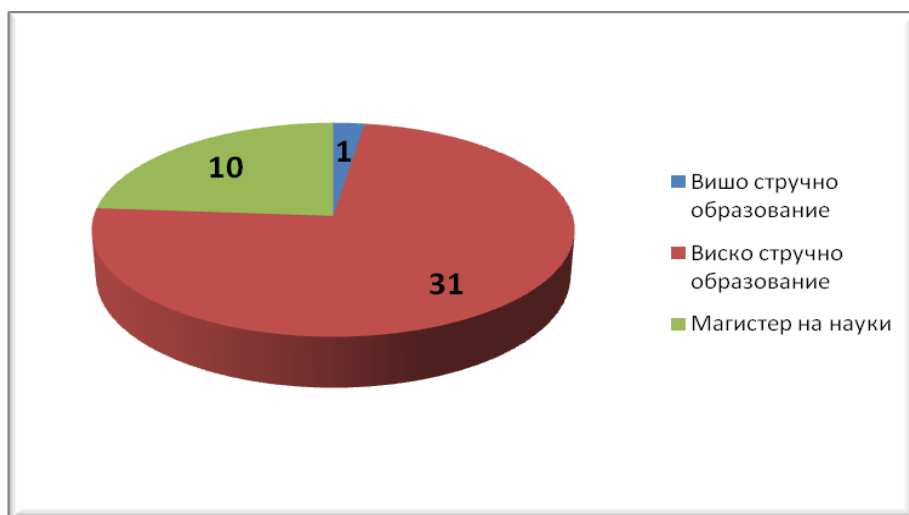
Истото се однесува и на работното место социјален работник. Систематизирани се три работни места социјален работник, а со завршено образование од областа на социјалната работа 11 се вработени во затворите, и ниту еден од нив не е на соодветно работно место. Работните места социјален работник се пополнети со вработени од област на образование и психологија. Работното место криминолог е потполнето со вработен со завршено образование од областа на социјалната работа (иако работните места социјален работник се несоодветно пополнети со вработени со друго образование), а вработен со завршено образование од областа на криминалистиката (кој во основа поседува знаење од областа на криминологијата), извршува работни задачи на психолог.

Графиконот број 1 ја покажува дистрибуцијата на степенот на образование на вработените во казнено-поправните установи. 31 вработен имаат завршено високо

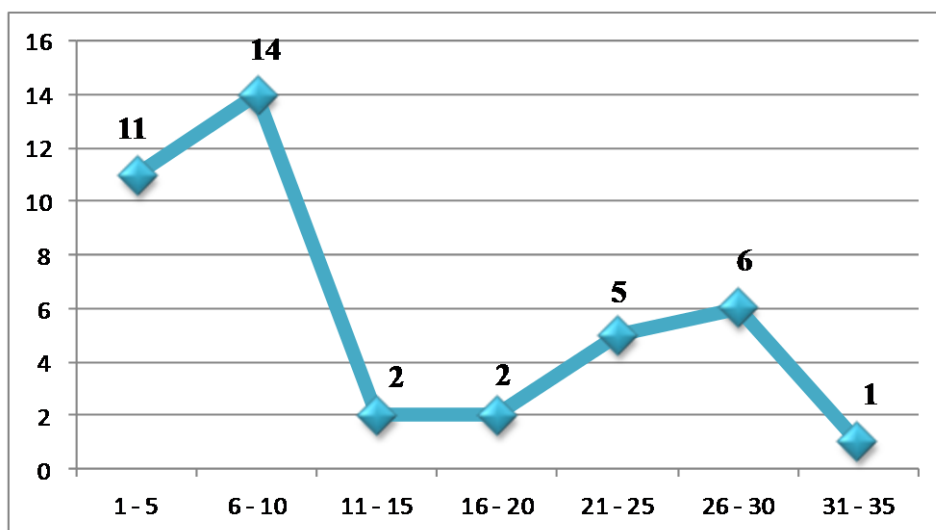
образование, 10 се магистри на науки и еден вработен е со завршено вишо образование. Ваквата дистрибуција покажува дека вработените исполнуваат и повеќе од потребните нивоа/степен на образование во однос на работните места во затворите.

Стажот на вработените во затворските установи е прикажан на графиконот (хистограм) број 2, од каде што може да се увиди дека највисока фреквенција на показатели има во интервалната класа од 6 – 10 години работен стаж, односно кумулативниот процент на испитаници со стаж од 1 до 10 години изнесува 61%, што покажува дека вработените во казнено-поправните установи во Македонија имаат релативно мал стаж/искуство од областа на ресоцијализацијата.

Графикон број 1: Приказ на испитаници според степенот на образование

Графикон број 2: Приказ на испитаници според години на ефективен стаж во казнено-поправниот систем

5.2.4 Управа за извршување на санкциите, сектор за пробација

Изборот на испитаници е извршен во однос на предметот на истражување, односно испитаници се сите пробациски службеници во Република Северна Македонија.

Дистрибуцијата на испитаниците според локацијата на канцеларијата за пробација е прикажана на табела број 11, од каде може да се увиди дека најголем број на испитаници, вкупно 8, односно 33,3, или една третина се вработени во Канцеларијата за пробација во Скопје.

Табела број 11 : Дистрибуција на испитаниците според локацијата на канцелариите

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Скопје	8	33,3	33,3	33,3
Битола	2	8,3	8,3	41,7
Струмица	2	8,3	8,3	50,0
Куманово	1	4,2	4,2	54,2
Valid Прилеп	3	12,5	12,5	66,7
Охрид	2	8,3	8,3	75,0
Штип	2	8,3	8,3	83,3
Тетово	3	12,5	12,5	95,8
Велес	1	4,2	4,2	100,0
Total	24	100,0	100,0	

Со оглед на фактот што другите индикатори се ограничени на мала бројка и не се погодни за анализа, а со цел да можеме да вршиме релевантни истражувања, согласно тестирањата на хипотезите кои ја земаат во предвид варијаблата локација на канцеларијата за пробација, истите ги групиравме на скопски канцеларии за пробација и останати канцеларии за пробација, така што ја добивме следната фреквенција:

Табела број 12 : Дистрибуција на испитаниците според групирање на локацијата на канцелариите

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid скопски канцеларии за пробација	8	33,3	33,3	33,3
останати канцеларии за пробација	16	66,7	66,7	100,0
Total	24	100,0	100,0	

Дистрибуцијата според работниот стаж на пробациски работи е прикажана во табела 13, каде што може да се констатира дека пробациската служба е релативно

млада гранка на извршувањето на санкциите, каде што 21 или 87,5% од испитаниците имаат стаж од 1 година, 2 испитаници имаат стаж од 2 години, а само еден има стаж од 4 години.

Табела број 13 : Дистрибуција на испитаниците според работен стаж на пробациски работи

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	21	87,5	87,5	87,5
2	2	8,3	8,3	95,8
4	1	4,2	4,2	100,0
Total	24	100,0	100,0	

Табела број 14: Дистрибуција на испитаниците според видот на образование

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid криминалистика, криминологија, безбедносни науки	1	4,2	4,3	4,3
право	11	45,8	47,8	52,2
социјална работа	6	25,0	26,1	78,3
психологија	4	16,7	17,4	95,7
социјална педагогија	1	4,2	4,3	100,0
Total	23	95,8	100,0	
Missing System	1	4,2		
Total	24	100,0		

Дистрибуцијата според видот на образованието е прикажана во табела 14, а може да се констатира дека 11 од испитаниците или 45,8% имаат завршено правни науки, 6 или 25% социјална работа, 4 психологија и само 1 безбедносни науки, криминалистика или криминологија.

Врз основа на приказот на карактеристиките на популациите и примероците кои се основа за анализа во овој труд може да констатираме дека тие се изведуваат врз основа на опфатот на сите испитаници, а во примерувањето се обезбедени претпоставките за неговата репрезентативност и се создадени основи за изведување на констатии, оценки, заклучоци и предлози.

6. Научна и општествена оправданост

Општественото и научното значење на ова истражување тргнува од очекувањата на конкретната тема.

Истражувањето на тема Модел на индивидуална криминална превенција е димензиониран да даде научен одговор зошто е потребен моделот, што содржи истиот, кој треба да го воспостави, каде да биде лоциран, како треба да се воспостави и кои се придобивките од истиот. Исто така внимание заслужува и пристапот за анализа не само од аспект дека научната оправданост се заснова на анализа на податоци, туку дека и самиот труд образложува аналитички постапки преку управување со ризик како суштински елемент на управување со сторители и жртви на кривични дела.

Општествената оправданост на ова истражување е повеќенаменско. Прво со него се согледаа постојните услови, можности и организација на индивидуална криминална превенција на познати сторители на кривични дела, со цел да зајакне општата безбедност и сигурност на граѓаните. Од друга страна се нудат основи за креирање на стратегија за превенција на криминалот. Оправданоста е значајна и заради фактот што научно истражување на дадената тема не постои ниту во Република Македонија ниту пошироко во регионот.

Научната оправданост на истражувањето се состои во фактот што мултидисциплинарниот пристап во истражувањето придонесува за добивање на нови теоретски и емпириски сознанија, кои можат практично да бидат применети и искористени за надоградба во научната теорија. Добиените научни знаења овозможат креирање на научен пристап во превенцијата борбата против криминалот преку досега неистражен потенцијал.

ГЛАВА 2

ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП КОН ИНДИВИДУАЛНАТА КРИМИНАЛНА ПРЕВЕНЦИЈА

1. Историски пристап кон превенцијата на криминалитетот

Идејата за превенцијата на криминалитетот се појавува уште во античко време кога Старите Грци размислувале за причините за настанување на криминалитетот и можностите криминалот да се спречи. Платон го покренал прашањето за застрашување со казна, Аристотел прашањата на превенција и застрашување ги гледал како дел од казната, а Римјаните Цицерон и Улпијан сметале дека главниот цел на казната е поправувањето на сторителот (Кривокапиќ, 2002:19).

Но вистинските идеи за превенцијата се појавуваат во криминологијата во текот на втората половина на 18 век како последица на развојот на општеството и влијанието на науката. Почетоците можат да се најдат во класичната кривично правна школа која развила нови концепции и систем на кривичното право кои биле прифатени во повеќе европски држави. Италијанскиот правник Чезаре Бекарија во своето дело „За злосторството и казната“ (1764), изнел напредни идеи и предлози, го критикувал дотогашниот казнен систем и ја презентирал новата идеја за превенцијата, а тоа била дека казнувањето не се применува заради извршеното кривично дело, туку за да не се изврши ново кривично дело во иднина (Констатинович Вилич, Николич Ристанович, 1997). Анселм Фојербах, претставник на модерната кривично правна школа во своите дела „Ревизија на основните претпоставки и поими на позитивното кривично право“ (1799) и „Учебник на целокупното германско право“ (1801) ја претставува теоријата за целта на казната, а која ја нарекува теорија на генералната превенција со психолошка принуда. Според Фоербах, претставата за казната која ја очекува сторителот на кривичното дело ги отстранува мотивите кои евентуално го насочуваат сторителот кон извршување на делото. Критиките на модерната кривично правна школа се димензионирани кон кривичното дело и казната како основни феномени кои се разгледуваат, а притоа се заборава општеството и поединецот. Кривичното дело било факт и израз на волјата на поединецот, па затоа воопшто не било потребно да се проучуваат причините за криминалитетот, а истиот може да се сузбие исклучиво со усовршување на системот на казнување.

Иако идеите за превенција биле прогресивни, истите созревале многу бавно, пред се заради постоечките политички и економско-социјални услови во светот. Првите конкретни чекори за превенција на криминалитетот се појавуваат после Втората светска војна, а најширока акција презема политичкото движење, Нова општествена одбрана, според која спротивставувањето на криминалитетот треба да биде реализиран како општ план на општеството во целина. Движењето на Новата општествена одбрана на Марк Ансел го следи трендот на хуманизирање на кривичното право и криминалната политика во сузбивањето на криминалитетот (Бачановиќ, 2016:3). Ова движење најголемо внимание поклонува на ресоцијализацијата и превоспитување на деликвентите (што е една од клучните цели на индивидуалната криминална превенција) повеќе отколку на воспоставувањето на сеопфатни општествени норми на превенција, што било земено како слабост на движењето. Класичната, позитивистичката и социолошката школа сметат дека иако ова движење има значителни слабости, другите школи ги црпат сознанијата на Нова општествена одбрана. Прогресивните решенија на движењето на меѓународен план биле прифатени од страна на Организацијата на Обединетите нации, на начин што на првиот Конгрес за сузбивање на криминалитетот, бил прифатен концептот за ресоцијализација и Организацијата на Обединетите нации се заложила истиот да биде имплементиран во националните законодавства на државите во светот.

2. Местото и улогата на превенцијата на криминалитетот во научниот систем

Превенцијата на криминалот е научна област која е предмет на проучување на две науки и тоа криминалната политика и криминалистиката.

Превенцијата на криминалитетот како научна област на науката за криминална политика (првично криминалната политика се сметала за гранка на криминологијата, а подоцна се одвоила како посебна наука) е детерминирана од идеите и научните сознанија на криминологијата и криминалната политика.

Криминално-политичките мерки, според Сулејманов (2011:15) може да се диференцираат во две групи и тоа мерки на казнената политика (мерки на репресија) и мерки на општествена превенција (мерки на превенција). Мерките на казнената репресија се реализираат преку законодавно регулирање на поведенијата на луѓето, односно нормирање на забранетите активности на човекот и нивно инкриминирање како казниви дејствија, активности на правосудните органи насочени кон сузбивање

(откривање, разјаснување, докажување) на криминалот и извршувањето на кривичните санкции како активности на извршување на ретрибутивната казна изречена од надлежните државни органи. Мерки на општествена превенција се општа превенција, посебна социјална превенција и индивидуална превенција. За жал, сè до почетокот на 21 век, индивидуалната превенција била третирана само како институт без практична примена, додека општата (генерална) превенција бележи значаен развој и примена.

Но превенцијата на криминалитетот не била предмет на проучување само на криминалната политика, туку со неа се занимавала уште една наука, а тоа е криминалистиката. Според Владимир Водинелиќ (1984:3), криминалистиката како наука ги истражува целокупната репресивна и превентивна дејност која има за цел сузбивање на криминалитетот, а ја извршуваат службите за јавна безбедност, државна безбедност и кривичното правосудство. Превентивната криминалистика има двоен пристап, односно самостоен и помошен карактер. Како самостојна активност ги пронаоѓа и усовршува методите и средствата за борба против криминалитетот засновани на превенција, а помошниот карактер се заснова на укажување на криминалната и социјалната политика за можни мерки на превенција. Криминалистичко-оперативните мерки (криминалистичка контрола) и истражни дејствија во исто време имаат и репресивен, но и превентивен карактер, како што се патролирање, рации, опсервација на лица и објекти и слично.

Кривокапиќ (1990:188) истакнува дека борбата против криминалот, особено спрема рецидивизмот/повратништвото не може да се гради исклучиво на апстрактни правни норми, туку треба да се изградат и преземаат мерки во однос на секој повратник поединечно, што значи треба заеднички напор на криминолошки, криминално-политички и криминалистички план. Кривокапиќ истражувајќи го рецидивизмот, во својот труд „Резултати од истражување за повратниците“ (1990:543) ќе истакне дека криминалитетот, вклучително и повратничкиот, кога е во прашање превентивната реакција кон сторителите, мора да се набљудува како општествена појава составена од повеќе компоненти, кои се зависни меѓусебно и се надополнуваат. Бидејќи постојат повеќе категории на повратници, превентивниот пристап кон нив треба да биде различен, но специфичностите треба да проилезат од личноста на сторителот. Ефикасната превентивна реакција имплицира сеопфатни мерки на проучување на профилот на рецидивистот, особено на индивидуалните својства и социјалните прилики.

Гинтер Кајзер истакнува дека задача на криминалистиката е да ги применува и развива репресивните и превентивните мерки во секојдневното полициско работење, да ги спречува и расветлува казнените дела, како и да ги фаќа нивните сторители (1996:425).

За разлика од криминалната политика која во средиштето на своите научни истражувања ја таргетира општата превенција, односно се занимава со проучување на феноменологијата на превенцијата на општите појави на криминалот, а ја запоставува индивидуалната криминална превенција, криминалистиката не само што ги проучува криминалистичките аспекти на превенцијата, туку и практично ги имплементира во општествената реакција на криминалот.

Со почетокот на 21 век, индивидуалната криминална превенција добива нови димензии и практична примена, но само во неколку држави во светот, кои се со високо развиена општествена свест за проблемот со криминалитетот.

3. Дефинирање на поимот превенција на криминалитетот

Поимот превенција потекнува од латинскиот збор *prevenire*, што во превод значи предупредување, претходна заштита, спречување, избегнување или акција со која се сака да се предупреди некое зло (Сулејманов, 2011:404), а во борбата против криминалитетот значи вкупност на планско и организирано преземање на мерки со кои се настојува да се отстранат или барем во нивното делување да се намалат причините на криминалитетот (Šeparović, 1981:21).

Во најшироко значење, превенцијата на криминалот претставува дејност насочена кон спречување на однесување кое со закон е дефинирано како кривично дело, а дефиницијата би била дејност на јавни и приватни субјекти кои се во склад со важечките правни и етички норми, насочени кон отстранување или намалување на негативното влијание на личните (индивидуалните) фактори на ризик во опкружувањето (социјални и ситуациони) кои можат да доведат до извршување на кривични дела, како и зајакнување на заштитините фактори кои можат да ги одвратат лицата од извршување на кривичните дела (Вуковиќ, 2014:2).

Според Кривокапиќ, зборот превенција е преземен од медицинскиот речник и има исто значење како во медицината. Истиот има два содржински елементи и тоа префикс пред, и зборот интервенција, што во комбинација означува претходна интервенција, односно реакција пред да настане штета. Кривокапиќ (2002:31) дава

истовремено дефиниција и во потесна и во поширока смисла. Така, во потесна смисла, превенцијата на криминалитетот претставува употреба на сите методи и средства насочени кон спречување на некој појавен облик на криминалитетот, додека во поширока смисла претставува употреба на сите мерки и средства за мобилизација на поединците, општествени групи, организации и институции, насочени кон спречување на појавите кои не се во склад со кривичното законодавство, а кои по својата суштина нанесуваат штета на поединци, општествени групи и општеството во целина. Мерките на превенција на криминалот содржат економски, воспитно-образовни, социјално-заштитни, социјално воспитни, здравствени, правни, управно-административни, дисциплински, криминално-политички и други содржини (Ibid, 38).

Арнаудовски (2007:89) зборува за концепт насочен кон отстранување на причините, условите и односите што претставуваат жариште за појава на криминалитетот, а самите мерки имаат општествено, економско, правно, социјално, културно, воспитно, здравствено и друго значење. Според Арнаудовски, превенцијата на криминалот е концепт кој тргнува од сознанијата на сите кривично-правни науки, а во таа смисла и криминологијата и на таа основа поставува научен концепт на превенција на криминалитетот со влијание на општествените, економските, политичките, правните, социјалните, културните и други односи во општеството со средства и мерки што одговараат на тие односи и со цел на отстранување на причините и условите, што и погодуваат на оваа појава. Вака ориентираната криминална политика презема широко организирани општествени акции кои се насочени не само кон спречување и сузбивање на криминалитетот, туку и кон превенција која подразбира отстранување на оние причини, услови и односи што му погодуваат, што претставуваат жариште за појава на криминалитетот.

Според Стефановска (2017:3), превенцијата може да се разгледува како концепт или пристап на постапување со криминалот, вкупност на мерки и активности, цел или резултат на одредени санкции, процес на решавање, политика, но и како практична или академска област на проучување во рамки на криминолошките и кривично-правните науки, како дел од криминологијата или криминалната политика.

Јан Ван Дијк и Јап Де Вард (1991:483), презентираат дека превенцијата на криминалот е широко употребуван концепт со погрешно дефинирано значење, а според нив значи „свкупност на приватни иницијативи и државни политики, надвор од надлежноста на казненото право, насочени кон редукција на штета предизвикана со акт дефиниран од државата како криминал“.

Сингер, Вукадин и Мраович (2002) превенцијата на криминалитетот ја делат на општа и посебна. Општа превенција се темели на казниот закон, каде за деликвентско однесување се заканува казна, и која влијае на припадникот на општеството да се воздржи во одредена конфликтна ситуација и проблем, да изврши кривично дело. Посебната или специјална превенција се состои во спречување на сторителот на кривично дело да го повтори истото или друго кривично дело преку изрекување на казна или мерка на безбедност. Според истите автори, превенцијата исто така може да се подели и на превенција во поширока и потесна смисла. Во поширока смисла превенцијата на криминалитетот подразбира спречување на деликвентно однесување на идни деликвенти преку преземање на општи мерки на сузбивање на криминалитетот со цел отстранување на негативните влијанија на општествената средина и обезбедување на нормални услови за развојот на личноста. Превенцијата во потесна смисла се однесува на лицата кои веќе извршиле кривични дела, а се реализира преку примена на посебни мерки на воспитување и превоспитување, со цел спречување на повторно извршување на кривични дела. Пост деликтните интервенции се состојат од преземање мерки кон сторители на кривични дела, а во теоријата се нарекуваат мерки на секундарна превенција.

3.1 Криминална превенција & превенција на криминалитетот

Долго време во теоријата и во практиката се применувал поимот криминална превенција, но во поново време се повеќе се дефинира и применува поимот превенција на криминалитетот. Одредени автори го употребуваат и поимот превенција на криминалот. Аналогијата на поимот криминална превенција произлегува од науката за криминалната политика чија гранка е криминалната превенција/превенција на криминалитетот. Во последно време се развива дебата за преименување на криминалната политика во некој од поимите контрола на криминалот, стратегија за сузбивање на криминалот, политика за сузбивање и контрола на криминалот, но сеуште во теоријата и практиката во Република Северна Македонија се користи поимот криминална политика. За потребите на овој труд ќе бидат користени поимите *криминална политика и превенција на криминалитетот*.

Поимот *индивидуална криминална превенција* претставува кованица од зборови која е разбирлива за читателот и евентуалната промена на местата на зборовите во кованицата може да предизвика забуна. Така, во поимот *индивидуална превенција на*

криминалитетот, зборот индивидуална го акцентира зборот превенција но не и зборот криминалнитет кој е суштински за целата кованица. Заради логичноста на кованицата, за потребите на овој труд ќе го користиме поимот *индивидуална криминална превенција*.

4. Типологии на превенцијата на криминалитетот

Според Стефановска (2017:41) постојат повеќе типологии на превенцијата на криминалитетот кои се делат според криминолошко-теорискиот пристап, моделот на превенција и целта на превенцијата (кон кого е насочена).

Во однос на криминолошко теорискиот пристап постојат три вида на превенција кои произлегуваат од причините за криминалот. Криминалот е резултат на индивидуалните карактеристики на сторителите, па според тоа решенијата треба да се бараат во нивно застрашување, затворање и рехабилитација. Криминалот е резултат на ситуациони околности и можности за извршување кривични дела, затоа решенијата се во промена на општествените и физички околности во кои криминалот се случува. Криминалот произлегува од општествените и економските разлики, затоа решенијата се бараат во структурни промени и подобрување на социјалните услови во општеството (Walklate, 2005:161).

Според моделот на превенција кој произлегува од теориите за криминалот, се разликуваат конзервативен, либерален и радикален модел (White, 2006:101). Конзервативниот или традиционален модел за превенција на криминалитетот во својата суштина ја има општествената контрола на криминалот која се реализира со заплашување. Овој модел ја комбинира класичната криминолошка теорија и теоријата на рационален избор кои се однесуваат од една страна на личната одговорност на сторителот, а од друга страна пресметаниот ризик и криминалните придобивки од делото. Превенцијата од криминалот се бара во зголемување на средствата/трошоците за редуцирање на можностите за извршување на криминалот, како и зголемување на веројатноста за откривање на сторителите. Како конкретни мерки за редукција на криминалот се патролирање, набљудување на јавни места, поставување камери, анонимни телефонски линии за пријавување, како и зголемена заштита преку ангажирање на приватни агенции за обезбедување.

Според либералниот модел, криминалот претставува социјален проблем поврзан со посебни индивидуални дефицити и групи на недостатоци. Моделот се заснова на

идејата дека почетната точка на промени треба да биде акцентирана на луѓето, а не на криминалот, а реформите се потребни на ниво на поединци и колективно опкружување. Главниот фокус е ставен на лицата изложени на ризик и групи кои имаат склоност да бидат вклучени во криминал. Стратегијата предвидува идентификувањето на лицата и групите и интервенција за поправање на патолошкото однесување, со отстранување на лични проблеми, како што се зависност од дрога, образовни програми, писменост и друго.

Последниот, радикалниот модел кој е наречен и конфликтен модел, превенцијата на криминалот го гледа низ призмата на законот и редот како арена за политичка борба. Моделот поаѓа од марксистичко-криминолошката теорија, според која криминалот претставува одраз на структурното социјално ниво на поделби и нееднаквости, феминистичката криминолошка теорија за родовите разлики во моќта и критичката теорија на угнетувани и маргинализирани групи по основа на пол, етничка припадност, сексуална припадност, раса и друго. Клучен концепт се промени насочени кон подобрување на материјалната благосостојба, социјалната правда и моќ на донесување на одлуки на мнозинството во општеството. Моделот предвидува воспоставување на социјална правда преку структурни промени во организацијата на социјалните органи и правична распределба на ресурсите во општеството. Решението се бара во фаворизирање на стратегии кои овозможуваат намалување на нееднаквоста преку прераспределба на ресурсите и богатството во општеството и демократизација на сите аспекти на живеење во заедницата.

Според целта, превенцијата на криминалитетот е насочена кон сторителот, жртвата и општеството.

Како најраспространета примена на типологија на превенцијата на криминалот се смета таа на Брантингем и Фауст (1975:284), кои тргнувајќи од аналогијата на здравствената типологија, утврдуваат три вида на превенција на криминалот и тоа примарна, секундарна и терцијална превенција.

Примарната превенција е насочена кон генералната јавност, и која има за цел намалување на криминогените фактори, односно факторите кои влијаат на појавата на криминалот. Целта е подобрување на условите за живот преку примена на социјални, економски, здравствени и образовни мерки. Секундарната превенција е фокусирана на лицата, местата и ситуациите со висок потенцијал и тенденција за девијантно и криминално однесување или места со зголемен ризик. Терцијалната превенција е насочена кон оние лица што веќе сториле кривично дело или се жртви на кривични

дела, за да го спречат понатамошното криминално однесување или состојба на виктимизираност, а се состои од активности на лишување од слобода, процесирање на случајот, одредување притвор, третман и рехабилитација на сторителите и слично, што е најблиску до индивидуалната криминална превенција.

Јашовиќ (1978:281) ја истражува малолетничката деликвенција и определува два вида на превенција и тоа примарна и секундарна превенција. Примарната превенција се спроведува преку преземање на мерки врз малолетници пред да извршат кривично дело додека секундарната превенција значи преземање на мерки по настанување на кривично правен настан односно пост деликтно. Но, како што ќе потенцира Јашовиќ, ниту едно општество до сега не применува примарна превенција на сторител, односно не постои таков систем на организација во било која држава во светот која применува мерки на превенција пред да се изврши кривичното дело, со што на државните органи им останува исклучиво примена на секундарна превенција.

Во сите типологии доминира пристапот на општа превенција на криминалот, односно превенцијата е насочена кон општите вредности, општите причини, општиот фокус, општите ситуации, додека многу мал дел од пристапите се насочени кон конкретен сторител и/или жртва на кривично дело (дводимензионална типологија, развојна превенција).

Во сите типологии доминира пристапот на општа превенција на криминалот, односно превенцијата е насочена кон општите вредности, општите причини, општиот фокус, општите ситуации, додека многу мал дел од пристапите се насочени кон конкретен сторител и/или жртва на кривично дело (дводимензионална типологија, развојна превенција).

Како можен заклучок на крајот од ова поглавје, би можело да произлезе дека теориите за превенција на криминалот директно се поврзани, односно произлегуваат од теориите за причините за криминалот. Во таа смисла, од научно теоретски аспект инспиративна е теоријата за адекватно повеќеслоен каузалитет на професорот Миодраг Лабовиќ (2022:24) според која различните видови и типови на криминалитет имаат повеќеслоен и специфичен каузалитет. Според оваа теорија, причините, на пример за комерцијалниот криминалитет во кои спаѓаат сите облици на организиран криминал, корупција, финансиски криминал, компјутерски криминал, еколошки криминал, имотен криминал и други облици на криминал, се наоѓаат во бескрајната повеќеслојна и меѓузависна причинска поврзаност, од којашто за пригодите на овој докторски труд ќе опфатиме еден нејзин дел, согледан во определената казуална секвенца на три

нивоа, и тоа: првото ниво го сочинуваат економско-социјалните причини и антрополошко-психолошко и биолошки детерминанти на човековата природа, второто ниво се причини (фактори) од социо-економска, социо-политичка и социо-културната сфера и третото ниво на причини (услови) се условите од економска, политичка, правна и социјална природа

Лабовиќ истакнува дека теориите за културен конфликт, теоријата на аномија, теоријата на диференцијална асоцијација и ним блиски теории не можат да дадат целосно објаснување на прашањето: зошто богатите слоеви со висок социјален и економски статус вршат комерцијален криминал и зошто вршењето комерцијален (имотен) криминал не е секогаш по автоматизам во корелација со припадниците на сиромашните слоеви, припадниците на разни етнички ентитети религиозни заедници, политички партии и слично. Оттука етиологијата на корупцијата и организираниот криминал, како премногу комплексни и мултидимензионални феномени, не може да се објаснат со класичните пристапи на традиционалните теории. Во современата криминолошка мисла познат е и еден нов теоретски интердисциплинарен правец, односно теорија на социјална диверзификација. Оваа теорија е блиска и на некој начин произлегува од теоријата на аномија и теоријата на социјална дезорганизација. Според тоа, сите слабости на погоре наведените теории се однесуваат и на оваа теорија. Меѓутоа, карактеристично за теоријата на социјална диверзификација е тоа што таа прави обид за барање на нетипизирани (диверзифицирани) одговори на специфично нетипизирани појавни облици на организираниот криминал, за разлика од традиционалната унифицирана кривично-правна реакција на општеството. Според оваа теорија, организираниот криминал се проучува од криминолошки, социолошки, политолошки и кривично правен аспект, како комплексен, диверзифициран феномен. За оригинален пристап во објаснувањето на причиноста на разните видови конвенционален и неконвенционален криминал, па оттука и за корупцијата и организираниот криминал, повеќе одговори можат да се побараат во теоријата на адекватно повеќеслоен каузалитет (види повеќе кај Лабовиќ, 2022:19-24).

5. Стратегии и пристапи за превенција на криминалитетот

5.1 Стратегии за превенција на криминалот

Во теоријата можа да се најдат повеќе стратегии за превенција на криминалот. Според Кривикапиќ (2002:46) постојат следните типови стратегии:

- Стратегии насочени кон целта на превенцијата: превенција насочена кон измена на кривичното законодавство, превенција насочена кон ситуацијата, стратегија насочена кон сторителот, стратегија насочена кон жртвата и стратегија насочена кон сведоци;
- Стратегии според времето во кои настанува превенцијата: проактивна стратегија (пред да се изврши кривичното дело) и реактивна (по настанување на кривичното дело);
- Стратегии според субјектот кој ја спроведува: стратегија на законодавците, стратегија на надлежни државни органи, стратегија на посебно формирани служби, стратегија на јавноста, стратегија на локалната заедница и семејството и стратегија на граѓаните;
- Стратегии според природата на кривичните дела: стратегии против имотни кривични дела, насилство, силувања, нелегална трговија, организиран криминал и други кривични дела;
- Според мерките, стратегиите можат да бидат: мерки насочени кон однесувањето на сторителот и жртвата, мерки насочени кон промена на ситуациските фактори, мерки на надгледување на ризични подрачја, мерки насочени кон промена на социјалното опкружување и мерки насочени кон промена на карактерните особини на идни сторители;
- Според должината на примена, стратегиите можат да бидат краткотрајни, среднотрајни и долготрајни;
- Според карактерот стратегиите можат да бидат: ситуациони (контрола на ситуацијата) и социјални (контрола на однесувањето).

Според овој пристап на диференцијација на стратегиите, концептот на Индивидуалната криминална превенција ја сочинуваат следните стратегии: според целта истата припаѓа на стратегија насочена кон сторителот и стратегија насочена кон жртвата на кривичното дело. Според времето во исто време е проактивна и реактивна,

а според субјектот кој ја спроведува е стратегија на законодавците, надлежните државни органи и локалната самоуправа. Според природата на кривичните дела, претставува стратегија за сите видови на кривични дела а според мерките, стратегиите се насочени кон однесувањето на сторителот и жртвата и мерки насочени кон промена на карактерните особини на идни сторители. Според должината на примена на мерките, стратегиите се содржани во сите три групи, а според карактерот, стратегиите се генерално насочени кон контрола на однесувањето.

Според Сулејманов (2001:411), постојат повеќе стратегии кои се применуваат во превенцијата на криминалот. Прва е стратегијата на закон и ред која се заснова на примената на законите од аспект на застрашување од ефикасноста на судството, полицијата и затворот. Втората стратегија се заснова на поширок социолошки контекст, односно превенцијата на криминалот го лоцира во решавањето на социјалните услови на криминалците. Ако нема сиромаштија, невработеност, скапо образование, тогаш нема да има и криминал. Третата стратегија, е стратегијата на примена на тактики насочени кон потешко остварување на целите на сторителите на кривични дела. Истата се темели на создавање на услови кои деликвентите ќе ги одврка од извршување на кривични дела. Ако знае деликвентот дека е под постојана опсервација на државни органи, дека луѓето кои живеат во средината во која и тој живее знаат за неговото криминално однесување, ако потенцијалната жртва се информира дека може да биде виктимизирана, тогаш и потенцијалниот деликвент ќе биде демотивиран да го изврши кривичното дело. Демотивацијата произлегува од функцијата на застрашување, односно од стравот дека лесно може да биде откриен од надлежните државни органи на кривичниот прогон.

5.2 Пристапи за превенција на криминалот

Во научната мисла може да се сретне поделба на пристапите за превенција на криминалитетот на социјална превенција, развојна превенција, превенција на криминалитетот базирана на заедницата и ситуационата превенција на криминалитетот (општ цитат). Првите два пристапи имаат значајно место во функционирањето на Моделот на индивидуална криминална превенција. Лабовиќ (2022:315-498), го додава и системско стратешкиот пристап, карактеристичен за организираниот криминал и корупцијата.

5.2.1 Пристап базиран на социјална превенција

Пристапот базиран на социјалната превенција основите ги има во криминолошките теории на аномија, теоријата на притисок, социјална дезорганизација, контролните и теориите на социјални врски, конфликтните теории и новите критички теории, според кои криминалот е израз на длабоките социјални и економско-политички услови и промени во општеството (Стефановска, 2017:55). Според МекКлеланд (2007), социјалната држава се опишува како држава која се грижи за своите граѓани, преку промовирање на нивните економски, социјални и културни права, како и преку овозможување на остварување на тие права подеднакво за секој граѓанин на едно општество. Социјалната политика на државата се имплементира преку вработување, образование, здравство, социјална заштита, работно и пензиско осигурување и домување. Но не сите граѓани имаат можност за подеднакво користење на социјалните и економски благодети на државата. Причината за тоа може да се бара во повеќе фактори, како што се непостоење на јасни критериуми за однесувањето на луѓето (теорија на аномија), ограничени материјални, образовни, културни и други можности за остварување на своите цели, со што луѓето прибегнуваат кон асоцијални и криминални однесувања (теорија на притисок), губење на неформалната општествена контрола и распаѓање на вредностите и кохезијата на заедниците (теорија на социјална дезорганизација), губење на поврзаноста на поединецот со семејството, училиштето и заедницата (теорија на социјални врски), постоење на класно и конфликтно општество поради противречностите кои постојат во самото општество, во кое криминалот се поврзува со капиталистичкиот начин на производство, односно нееднаквите економски односи (конфликтни теории), и нееднаква дистрибуција и моќ на богатството, злоупотреба на власта и длабоки структурни промени кои предизвикуваат дискриминација, расизам, сексизам, сиромаштија, прекршување на основните човекови слободи и права (нови критички теории). Слабењето на социјалната држава се манифестира преку поларизација на населението и поделби на сиромашни и богати, редистрибуција на јавните услуги од јавниот во приватниот сектор, развој на репресивна социјална политика, слабење на политичката и демократската контрола врз дел од економијата и криминализација на социјалната политика и индивидуализација на ризикот, односно зголемена индивидуална одговорност за ризиците. Слабењето на социјалната држава доведува до социјална исклученост и криминал која за последици има невработеност, сиромаштија, недоволни социјални

вештини, ниски семејни приходи, сиромашно и несоодветно домување, средини со високи стапки на криминал, криминално и девијантно однесување, сиромашно здравство, несоодветно образование, распаѓање на семејствата и други социјални проблеми.

Превенцијата преку социјалниот развој на општеството и намалувањето на социјалното исклучување тргнува од тезата дека криминалот е општествен и социјален проблем кој не може да се решава надвор од општествените и социјалните односи, па затоа сузбивањето на криминалот го детерминира на отстранување или ублажување на негативните општествени фактори кои го условуваат криминалот, а се наоѓаат во мерките и развој на социјалната политика, што претставува социјална превенција на криминалот.

Социјалната превенција се разгледува како општа, посебна и поединечна.

Општата социјална превенција претставува систем на превентивни програми, мерки и активности на општествените и државните субјекти за спречување на криминалитетот, односно за отстранување на општествените, социјалните и економските фактори кои посредно или непосредно влијаат врз неговата појава. Тие се политики во однос на пазарот на трудот, социјалната заштита на ранливите групи граѓани, социјалното вклучување, социјалното и здравственото осигурување, демографската политика, политиката на домување, антидискриминација, детска заштита и слично.

Посебната социјална превенција се однесува на отстранување на поблиските криминогени фактори кои се наоѓаат во потесната социјална средина или кои се поврзани со одредени категории на лица што се наоѓаат во состојба на ризик.

Индивидуалната социјална превенција содржи мерки на рана интервенција и превенција со цел да се спречи развојот на криминалниот потенцијал и да се намалат мотивациите за криминално однесување. Таа се поврзува и со превенцијата базирана на ризик која е насочена кон намалување на ризичните фактори во детството и кон засилување на заштитните фактори. Покрај наведеното, индивидуалната социјална превенција ги опфаќа и лицата што веќе сториле кривично дело со примена на мерки на рехабилитација и ресоцијализација за време или по издржувањето на изречените кривични санкции. (Стефановска, 2017, 58-70).

Социјалниот пристап или социјалната превенција образложена од Стефановска (2017), може да се третира како составен дел од содржините на Индивидуалната криминална превенција, особено содржините на социјална заштита и ресоцијализација,

(види повеќе во дефиницијата за Индивидуална криминална превенција), а кои според Моделот на индивидуална криминална превенција е насочен кон лица кои извршиле кривично дело или друго девијатно однесување.

5.2.2 Пристап базиран на развојната превенција (превенција базирана на ризик)

Развојната превенција е пристап произлезен од развојните криминолошки теории (теорија на животен тек, теорија на социјален развој, теорија на интегративен когнитивен антисоцијален потенцијал, теорија на неформална социјална контрола според возраста) во чија основа лежи учењето за поврзаноста помеѓу криминалот, возраста, животното искуство и развојот на личноста во сите животни фази (Стефановска, 2017:81). Таа е насочена кон намалување на криминалниот потенцијал преку третирање на индивидуалниот развој на антисоцијалното и криминално однесување, како и факторите на ризик во различни возрасни фази од животот на човекот. Основната претпоставка е дека криминалот се учи од однесувањата, верувањата и ставовите научени уште во детството, односно за време на детскиот развој. Развојните теории се фокусираат на три теми на проучување и тоа: (1) Проучување на развојот и процесот на криминалното и асоцијалното однесување, (2) Проучување на ризичните и заштитните фактори во различни животни и возрасни фази, и (3) Проучување на ефектите на животните настани во текот на развојните циклуси. Врз основа на проучувањето на трите главни теми произлегуваат основните претпоставки на развојните теории и тоа: (1) Склоностите за криминално однесување се развиваат во зачетокот и во раното детство и се прошируваат низ целиот животен тек, (2) Антисоцијалните ориентации и однесувања ќе се продлабочат ако младите во ризик живеат во семејства или се наоѓаат во друштво, училишна средина или заедница што се проблематични или криминогени, (3) Репресивните и стигматизирачки кривични санкции, вклучувајќи го и затворот, ги продлабочуваат криминалните склоности и мотивации, (4) Потребни се општествени можности за промена за откажување од криминал во полнолетството, и (5) Добро планирани интервенции, кои имаат соодветна теоретска заснованост, можат позитивно да влијаат кај младите што се во состојба на ризик (Cullen, Venson, Macarios, 2012:26).

Развојната превенција наречена и превенција базирана на ризик се развива во 90-тите години на минатиот век, а има за цел да ги идентификува клучните ризични и заштитни фактори на различни возрасти, вклучувајќи биолошки, индивидуални,

семејни, училишни, соседски и ситуациони фактори (види повеќе кај Стефановска, 2017:90).

Моделите за превенција базирани на ризични фактори можат да бидат насочени кон рана интервенција (пред да се појават) или кон спречување на манифестирано криминално однесување. Како фактори на ризик кои упатуваат на зголемена веројатност за криминогено или девијатно однесување, според Стефановска (Ibid, 90) се: (1) фактори поврзани со личноста (недостиг на внимание, хиперактивност, агресија, импулсивност, когнитивно оштетување или нарушување на процесот на мислење, слаб успех во училиште, (2) фактори поврзани со семејството (сиромашни семејни услови, млади мајки, недостаток на родителски вештини, строга дисциплина, слаб семеен надзор, конфликт меѓу родителите, одвојување од биолошкиот родител, родител со асоцијално однесување), (3) фактори поврзани со училиштето (можноста детето да постигне соодветни резултати и поврзаноста со другите деца и наставниците, стигматизација, ограничени социјални врски, посветеноста на училишниот персонал и квалитетот на образованието, училишната организација, справување со дисциплината и конфликтните ситуации), и (4) фактори поврзани со средината (сиромашни услови за живеење, висока стапка на невработеност, социјална дезорганизација, недостаток на социјална поврзаност меѓу граѓаните, голем обем на криминални и социјално-патолошки појави, етничка припадност, расна дискриминација, нетолеранција, составот на микро заедницата, културните различности, постоење на голем обем на криминогени објекти и места во заедницата, чести нарушувања на јавниот ред и мир, и друго. Моделите на превенција базирани на ризични фактори се насочени кон рана интервенција, односно пред да се појават криминогени и девијатни однесувања и спречување на веќе манифестирано криминално или девијантно однесување. Во зависност од примената се делат на примарни, секундарни и терцијални интервенции, а за Индивидуална криминална превенција се важни терцијалните интервенции кои се насочени кон конкретни (индивидуализација) деца или полнолетни сторители коишто извршиле кривично дело (Ibid, 95).

Суштината на индивидуалната социјална превенција базирана на ризичните фактори се состои во идентификување на сите социјални фактори кои влијаат врз еден поединец да врши кривични дела или девијантни однесувања и нивно отстранување, намалување, пренесување, односно сеопфатно контролирање на ризиците.

5.2.3 Системско-стратешки пристап

Во однос на стратешките пристапи за превенција на криминалот, Лабовиќ (2022:315-498) истакнува дека многу е важно да се има целовит системско стратешки пристап за превенција не само за класичниот и конвенционалниот криминал, туку и на најсофистицираните типови неконвенционален криминал, како што се бездруго организираниот криминал и корупцијата. Исто така многу е важно во овој системско стратешки пристап за реформи во клучните општествени системи со цел за ефективна системска превенција врз овие општествено негативни појави, да се имаат предвид специфичните детерминиращки фактори кои се различни во различните држави во светот.

6. Превенција на криминалитетот низ призмата на меѓународните документи

Меѓународните документи со кои меѓународните институции креирале директиви, насоки и препораки, долгорочно биле ориентирани кон реализирање на генералната превенција на криминалот.

Организацијата на Обединетите нации во периодот од 1955 година до 2015 година има организирано и одржано тринаесет конгреси за превенција на криминалот и криминална правда (United Nations congresses on crime prevention and criminal justice 1955 – 2015, 60 years of achievement), во чии рамки донесени се повеќе резолуции, со препораки за државите членки да ги имплементираат како нормативни и оперативни мерки, а со кои се делува на полето на превенција во борбата против криминалот. Сите мерки имаат исклучиво стратешки насоки со кои се реализира генерална превенција на криминалитетот. Одредени насоки предвидени во резолуциите, третираат прашања поврзани со алтернативните мерки, постапување со осудени лица, обврски на државите за третман на осудени лица по издржување на казната затвор, третман и помош на жртвите на кривични дела,

Во документот Стандарди и норми на Обединетите нации за превенција на криминалитетот (United Nations standards and norms in crime prevention), содржани се повеќе насоки, пристапи и стратегии поврзани со криминалната превенција, а во кој се содржани повеќе акти, како што се Водичот за соработка и техничка помош на полето на превенција на урбаниот криминал (Guidelines for Cooperation and Technical Assistance in the Field of Urban Crime Prevention) и Водичот за превенција на криминал

(Guidelines for the Prevention of Crime). Основната претпоставка за активностите на Организацијата на Обединетите нации во превенцијата на криминалитетот е предвидена во дефиницијата, каде што е утврдено дека „превенцијата на криминалот содржи стратегии и мерки насочени кон редукција на ризикот од криминал и потенцијална штета на индивидуи или на целокупното општество, вклучително и стравот од криминал, со интервенција врз влијанието на различните причини за настанување на криминалот“ (Guidelines for the prevention of crime, Economic and social Council resolution, 2002). Тргувајќи од дадената дефиниција, сите документи на Организацијата на Обединетите нации и/или Канцеларијата на Обединетите нации за дрога и криминал (UNODC, United Nations Office on Drugs and Crime) дедуктивно ја претставуваат големата слика за борба против криминалот со стратегии и мерки на криминална превенција. Стандардите и нормите предвидуваат насоки на државите, покрај другите и од организациска природа, мерки и пристапи кои треба да бидат преземени. Со документите се задолжуваат државите да земат клучна улога во превенцијата на криминалот, преку утврдување на превенцијата на криминалот како една од стратешките приоритети на владите, а како стратешки приоритети ги определува:

- Воспоставување на центар или контакт точка со сопствени ресурси;
- Воспоставување на план за превенција на криминалот со јасни приоритети и цели;
- Воспоставување на линкови и координација помеѓу релевантните агенции или организациски единици;
- Развивање на партнерство со невладини организации, бизнис секторот, приватниот и професионалниот сектор и локалните заедници;

Со резолуцијата на Организацијата на Обединетите нации, донесена на дванаесетиот Конгрес, од страна на Секретаријатот на организацијата била потврдена важноста на донесениот Водич за превенција на криминалот, со што на државите членки им биле препорачано да ги имплементираат насоките дадени во водичот. Исто така, со резолуцијата била потенцирана клучната улога на превенцијата со воспоставување на национални тела за превенција на криминалот со задачи на имплементација на национални програми, ревизија на стратегии со цел идентификација на реалните потреби и добри практики, изработка на водичи, алатки и прирачници во трансферирање на знаење за превенција на криминалот, обезбедување

на извршувањето на програмите за превенција на криминалот на централните и локалните власти, воспоставување на партнерства и соработка со невладини организации, како и охрабрување на јавноста да партиципира во превенција на криминалот (Report of the Twelfth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, 2018:38).

7. Теоретско-практична идеја за воспоставување на индивидуалната криминална превенција

Историски гледано, криминалот бележи значајни поместувања не само од криминолошка (етиолошка и феноменолошка), туку и од правна, економска, социјална, и секоја друга општествена реакција. Криминалната политика на државите сè повеќе заостанува зад криминалот. Статистичките показатели покажуваат зголемени проценти на извршени кривични дела, а се помал број на откриени или расветлени и докажани. Ефикасноста на органите за кривично гонење сè повеќе се намалува. Криминалот се модернизира, институционализира, интернационализира и ги подрива сите области на општествено живеење. Сè повеќе деликвенти се специјализираат за одредени видови на кривични дела, со што стануваат нивни професии или начин на живот за што укажува битно зголемениот процент на рецидивистичко однесување. Според Стефановска (2017:35), државите во светот ги напуштаат класичните и досегашни стратегии за сузбивање на криминалот засновани на социјален одговор, пред сè заради нивната неуспешност и се насочуваат кон нови стратегии за контрола на криминалот.

Според Фели и Симон (1992:449), новата пениологија има директно влијание во промената на филозофијата и практиката во корекцијата на сторителите. Сметаат дека во пристапот и работењето со сторителите треба да се има мултидисциплинарен и индивидуален пристап. Новата пениологија се дислоцира од традиционалните концепти на кривичното право и криминологијата и се насочува кон индивидуалците или мали групи на сторители, во нивно управување според ризикот кој го поседуваат. Новиот фокус на проценка на ризикот добил многу нови приврзаници помеѓу кривичарите и криминолозите.

Во светот се појавуваат бројни размисли за начините за борба против криминалот, и историски се менуваат од репресија кон превенција, од казнување, застрашување, ресоцијализација, социјална интеграција и општа превенција, кон еден нов пристап на индивидуална криминална превенција.

7.1 Историски развој на индивидуалната криминална превенција

Теоретското определување на индивидуалната криминална превенција се појавува со почетоците на науката за криминалната политика, но истата воопшто не го објаснува поимот, ниту пак се задржува на содржините или практичната имплементација. Во практиката, не само во Македонија, поранешната СФРЈ, Европа и светот, до крајот на дваесеттиот век не постои организиран систем/модел за Индивидуална криминална превенција. Долги години наназад, во научната и практичната јавност постои дебата и обиди да се лоцира модел на превенција на криминалот. Тоа подразбира систем составен од носител на моделот или државен орган/тело кое ќе биде надлежено да ја спроведе превенцијата на криминалитетот, како и донесување на стратегии, акциони планови, изработка на законска и подзаконска легислатива и нивна операционализација. Првично, теоретичарите и практичарите функцијата за превенција на криминалитетот ја лоцирале во полицијата, иако постоеле обиди за одредени сегменти од превенцијата да биде лоцирана и во други државни органи, но тие биле оскудни и не биле систематски организирани.

Во поранешна Југославија, теоријата и нормативните акти укажуваат на почетни обиди за воспоставување на одредени мерки на превенција на криминалот во шеесеттите години на дваесеттиот век. Во овој период се појавуваат и првите криминалисти кои во дефинирањето на содржините на науката, покрај репресивната ја потенцираат и нејзината превентивна функција, а развивајќи ги начините за борба против криминалот предлагаат конкретни мерки на превенција како што се воспоставување позорна и патролна служба, криминалистичка контрола и обработка, соработка со граѓани, државни органи и меѓународна соработка и други. Дел од мерките се насочени кон општата превенција, а при крајот на шеесеттите и почетокот на седумдесеттите години тогашната милиција за првпат се ориентира кон конкретен сторител, преку воспоставување на мерките на Локален зајакнат надзор и зајакната оперативна контрола. Ваквите мерки биле ограничени на милициско делување насочени кон контрола на познат сторител. Мерките на ресоцијализација се применувале во затворите, а социјалните и економските мерки биле предмет на интервенција на надлежните државни органи кои за сторителите на кривични дела се однесувале како и за секој државјанин. Од друга страна многубројните анализи покажале дека полициската превенција не била ефикасна затоа што милицијата/полицијата била ориентирана кон репресија, ресоцијализацијата воопшто

не била успешна во ефективноста на редукција на криминалитетот, а социјалната заштита на осудените лица по нивното излегување од затвор речиси и да не постоела. Ова особено доаѓа до израз по 90-тите години од минатиот век, со осамостојувањето на Македонија, кога многу општествени содржини не го пронајдоа своето место во „новата“ држава, односно истите беа исклучени или редуцирани во општествениот живот од разни објективни и субјективни фактори.

7.1.1 Историски развој на индивидуалната криминална превенција во Англија

Даниел Гилинг (1997) во делото „Криминална превенција, теорија, начин на работење и политика“ ги анализира појавата, развојот и имплементацијата на криминалната превенција во безбедносниот систем на Англија. Од неговата анализа може да се заклучи дека имплементацијата на превенцијата варира во зависност од степенот на разбирање на превенцијата како стратегија за борба против криминалот, развојот на општеството и владините политики во борбата против криминалот. Гилинг констатира дека криминалната превенција како задача на полицијата била инкорпорирана во безбедносната политика уште во 1829 година со Метрополитискиот полициски акт, со кој криминалната превенција се рализирала со патролирање на униформирана полиција, притвор и казна. Патролирањето на униформираните полициски службеници по населени места и планини, дење и ноќе била детектирана како примарна превенција, а одредувањето на притвор и казна, како начин на заплашување на останатите сторители како секундарна превенција. Патролирањето на локално ниво развило нов пристап на работење во заедницата, познато како политика на заедничко работење на полицијата и граѓаните (community policing) во кој концепт, униформираните полициски службеници формираат неформални групи со здруженија на граѓани на локално ниво со цел решавање на локални проблеми. Сите полициски службеници кои при патролирањето ќе лишеле од слобода сторител на кривични дела биле соодветно наградени. Подоцна системот на награда на полициските службеници станал неефикасен поради корумпираноста на системот, односно криминалците плаќале повеќе пари на корумпираните полициски службеници за да не бидат откриени како сторители на кривични дела, отколку што државата ги наградувала полициските службеници. Системот бил неефикасен и затоа што било утврдено дека 75% од апсењата ги извршиле полициски службеници во цивил. Тоа довело до укинување на превентивниот концепт на работење на полицијата, особено откако било утврдено дека

буџетските пари кои се користеле за превенција биле повисоки отколку средствата кои се користеле за класичното работење на цивилната полиција.

Во текот на педесеттите години на минатиот век, во услови на квантитативно зголемување на криминалот, сè побројни биле критиките на постоечките методи на работење на полицијата кои не покажале задоволителни резултати, што довело до појава на нови идеи за воспоставување на превентивни механизми за борба против криминалот. Акцентот на превенцијата бил ставен на принципите на специјализација, за што било предложено воспоставување на нови специјализирани оделенија за превенција во полицијата. Ваквите предлози веднаш биле ставени на критика од раководителите на државните органи и институции, затоа што значеле воспоставување на повисок степен на меѓуинституционална соработка и меѓусебно отворање и губење на традиционалната внатрешна независност. Затоа ваквиот предлог бил маргинализиран и полициските службеници во новоформираните специјализирани единици за превенција извршувале задачи на дистрибуција на промотивни летоци и претставувале дел од стратегијата за нивна промоција, како алатка за остварување на генерална превенција.

До средината на 70-тите години од минатиот век, во Англија полициските службеници за превенција биле обучувани да ја остваруваат својата функција на криминална превенција исклучиво преку методи на физичко присуство. Овие методи не биле насочени/фокусирани, а се базирале на присуство на полицијата на места каде се извршувал криминалот, што и биле критикувани од стручната јавност не како превентивни мерки, туку повеќе како вообичаени полициски активности на присуство на полицијата на критични места. Распоредувањето на полициските службеници во области/реони каде најмалку имало потреба се должела на методологијата засновена на проценка на ризикот од виктимизација. Воспоставената методологија за проценка на ризикот многу ретко се покажала како ефикасна во распоредувањето на човечките ресурси на полицијата, дополнително што во полицијата воопшто не постоеле индикатори со кои се мерел резултатот на работењето на превентивните одделенија, а со тоа не била утврдена ефикасноста на овие единици.

Кон крајот на 70-тите и почетокот на 80-тите години, доаѓа до поместување во политиката на превенција на криминалот. Имено, нефокусираната превенција била заменета со ситуациона превенција што значело придвижување од општите кон специфични методолошки пристапи на превенција, односно од реактивна кон проактивна превенција. Но, вака теоретски дефинирана политика била спротивна на

дотогашната пракса и поставеност на превентивните одделенија. Обуката на полициските службеници, старата филозофија на работење особено непостоење на насочено работење, непостоењето на доволно научни истражувања, а особено непостоењето на тесна соработка помеѓу безбедносните институции, довеле до маргинализација на новиот предложен модел на работење. Министерството за внатрешни работи на Велика Британија продолжило и понатаму да ја развива идејата за општата генерална превенција која се реализирала преку полициските одделенија за превенција, но резултатите биле сè послаби. Заедничките панели на полицијата со локалното население, како една од мерките на превенција, зависеле од ентузијазмот на полициските службеници за превенција или граѓаните кои партиципирале во панелите. Во 80-тите години панелите сè повеќе се менувале со разни меѓуинституционални тела и комитети насловени како „меѓусоседско набљудување“, „панели за локални врски“ и други, во кои исто така партиципирале и претставници од локалната самоуправа, што довело до преклопување на активностите на полето на превенцијата. За да ги надминат разликите во поглед на преземање на исти или слични активности, што неретко предизвикувало и меѓусебни конфронтирања, локалните заедници воведувале тела за координација на активностите на многубројните комитети за превенција. Од страна на полицијата, во одделенијата за превенција биле воспоставени нови работни места како „офицер за намалување на криминалот“ (crime reduction officer), „офицер за локална безбедност“ (community safety officer).

Истражувањата од овој период покажале оптимизам во спроведувањето на криминалната превенција од страна на полицијата, особено со драстично зголемување на ресурсите на одделенијата за превенција, обезбедување на силна поддршка од страна на високото полициско раководство и имплементација на посебни проекти за превенција. Заклучокот на истражувачите е дека без радикални реформи на полето на криминалната превенција, не може да се влезе во дваесет и првиот век во борбата против криминалот. Иако сликата што треба да се направи е прилично јасна, воопшто не е лесно да се види улогата на полициските одделенија за превенција како тоа ќе го направат.

Во средината на 80-тите години доаѓа до првични поместувања во политиката на работење, преку интервенција во наставните програми за полициските службеници, со менување на филозофијата на физичко присуство, во учество на полицијата во заедницата, меѓуинституционална соработка и криминалистичката анализа. Со менувањето на политиката се очекувало одделенијата за превенција да ја зајакнуваат

ситуациската криминална превенција и да имаат значајна улога во неа. Таквите очекувања не биле поддржани од страна на високите раководители на полицијата, со филозофското образложение дека не може да се зајакнуваат превентивните одделенија на полиција, а да се маргинализираат реактивните полициски единици. Критичката јавност се произнела со тезата дека непостоењето на висок полициски кадар со професионално и научно знаење за превенција, довело новите превентивни политики на работење да бидат маргинализирани.

Во 1989 година во англиската полиција биле вработени околу 500 полициски службеници кои извршувале задачи во специјализираните единици за превенција, што претставува помалку од 0,5% од вкупниот број на полициски службеници. Еден од главните проблеми со кој се среќавале полициските службеници од овие специјализирани единици бил и делокругот на работните задачи. Имено, во 1979 година Здружението на раководни полициски службеници (Association of Chief Police Officers) утврдило 68 работни обврски кои требало да ги извршуваат полициските службеници за превентива, што било критикувано како нереална основа за извршување на задачите. Од друга страна, систематизирање на работни задачи на овие единици кои претходно се извршувале од други организациони единици во полицијата, сега биле делегирани на новите единици, а старите имале алиби да не постапуваат по задачите. Малата бројка на полициски службеници во единиците за превенција и големиот број на видови на задачи, придонеле голем број од задачите и воопшто да не се извршат.

Во 1989 година од страна на *ACPO* (Association of Chief Police Officers) бил воспоставен Поткомитет за криминална превенција, промовиран и поддржан од страна на Министерството за внатрешни работи на Англија (Home office). Дополнително со циркуларот 44/90 било наредено сите полициски единици да ги преиспитаат превентивните стратегии и да ги продлабочат превентивните мерки во сузбивање на криминалот. Покрај ваквите заложби, сè уште на полициските службеници не им било јасно како ќе ја спроведат и што да очекуваат од превентивната стратегија, особено како ќе ја реализираат меѓуинституционалната соработка. Ваквата состојба на декларативно залагање за зајакнување на превентивната стратегија, истражувачите ја припишуваат на широката конфузија во владата која се рефлектира и на Министерството за внатрешни работи. Владата не можела да ја дефинира меѓуинституционалната соработка, а Министерството за внатрешни работи да ја определи точната функција на полицијата во генералната превентивната стратегија. Имено, полицијата истовремено учествувала во повеќе стратегии на национално и

локално ниво, разни владини и невладини проекти, специјализирани тела и комитети но во сите ситуации на никој не му било јасно кој има водечка улога во спроведувањето на превенцијата и кој ги координира националните интереси за реализација на генералната превентивна стратегија. Во почетокот на 90-тите години, наведените проблеми го менуваат дискурсот на јавните служби во Англија. Тие сè повеќе се ориентирани кон решавање на проблеми иницирани од локалната власт, а не како што било претходно, решавање на проблеми по хиерархиски директиви, од централната кон локалната власт. Сè повеќе се менувал и начинот на управување, преку менување на менаџерскиот стил, раководење во водење и делегирање на надлежностите од централно на локално ниво.

Истражувањата покажале дека воспоставената превентивната функција на полицијата не ја остварила својата цел, особено во делот на формирање на специјализација на единици со превентивна улога во безбедносниот систем. Едно од решенијата предложени од Министерството за внатрешни работи е одвојување на превентивната функција од полиција и етаблирање на истата во надворешна безбедносна институција.

Од друга страна во 70-тите години на минатиот век во научната и професионалната јавност се развила дебата за ефикасноста на пробациската служба, особено дали пробациската служба треба да партиципира во редукција на криминалот преку помош и третман на сторителите или исклучиво во контрола на извршување на санкциите. Ваквата дебата се развила затоа што сè повеќе пробациската служба се движела кон контрола на сторителите, особено во делот на извршување на алтернативните санкции што ги дефинирало како класични административни службеници. Визионерските размислувања на напредните криминолози се движеле на ставовите дека пробациската служба треба да претставува државен орган за кривично гонење со надлежности за помош и третман на сторители на кривични дела, со генерална цел насочена кон редукција на криминалот. Ваквиот став бил пренесен и во разни иницијативи за спречување на криминалот, како што е НАКРО (National Association for the Care and Resettlement of Offenders) во доцните 70-ти години, кои предвидувале целосно инволвирање на пробациската служба во редукција на криминалот. Идеите биле водени од тезата дека криминалот генерално е социолошки проблем, така што стратегијата за редукција на криминалот треба да се заснова на социјални решенија. Пробациската служба во овој контекст била детерминирана како

катализатор на криминалот, а се реализирала преку паролата „помогни на другите за да си помогнеш себеси“ (Ibid, 84).

Истражувањата направени од страна на Хендерсон (1991:13), во почетокот на 80-тите години на минатиот век, покажале дека само 10% од пробациските тимови не биле инволвирани во организацијата и контролата на извршувањето на алтернативните санкции а 40% од сите пробациски службеници поминале обуки за извршување на алтернативните санкции. Анализата не го покажува процентот на службеници кои работеле на други облици на редукција на криминалот, како што е помош и третман на сторители на кривични дела, но од прикажаните показатели јасно е дека и да постои дел од пробациската служба кој работел на редукција на криминалот, тој број е под 10%, што е многу мал процент на извршители.

Во исто време со почетоките во развојот на мислата за стратегија за редукција на криминалот во пробациската служба, Министерството за внатрешни работи на Англија ја спроведува Методологијата за ситуациона криминална превенција која е проблемски ориентирана и фокусирана на големи криминални подрачја или големи криминални групи, како што ќе забележат повеќе истражувачи, не постојат никакви сличности помеѓу двете стратегии освен што двете го користат зборот превенција, но и понатаму воопшто не постои координација помеѓе двата државни органи. Во 1984 година со Циркулар број 8/84 од страна на централната власт биле известени сите пробациски служби да се ориентираат кон криминална превенција. Во документот насловен како „Наредба на национални цели и приоритети“ (Statement of National Objectives and Priorities), со целта Д се поттикнува и охрабрува општеството на поширок практичен пристап кон кривични дела и сторители, тргнувајќи од влијанието на семејството, школото и другите социјални фактори, како и други потенцијални учесници од други институции, развивање на услуга на пошироката јавност преку учество во иницијативи за превенција на криминалот, учество во активности на локално ниво и организации на доброволна база. Паралелно со имплементацијата на Циркуларот 8/84, централната пробациска служба (National Association of Probation Officers (NAPO) го менува подзаконскиот акт насловен како Правила за пробација, каде во правилото 37 е потенцирано дека пробациската служба треба да стане дел од проектите за криминална превенција, шеми за репарација, поддршка на жртви и други активности во пошироката заедница (Harding, 1987:10).

Двата претходни документи во основа се контрадикторни. Првиот документ Циркулар број 8/84 и Методологијата за ситуациона криминална превенција на

Министерството за внатрешни работи на Англија се модели на криминална превенција засновани на ситуацискиот пристап на превенција за разлика од правилото 37 која воведува новитети во превентивната стратегија, но законската моќ на Циркуларот и Методологијата била далеку над Правилото 37, што довело до примена на Циркуларот.

Истата година од страна на Централниот совет на Комитетот за пробација (Central Council of Probation Committees) била формирана работна група со цел да ги разгледа импликациите за пробациската служба од воспоставување на криминалната превенција. Во извештајот на работната група изработен три години подоцна е потенцирано дека импликациите ќе бидат чувствителни за пробациската служба доколку не партиципира во криминалната превенција во време кога субјектите значително се залагаат за имплементација на агенди за политичка и криминална правда (Gilling, 1997:85).

Во 1987 година Здружението на шефови на пробација АСОП (Association of Chief Officers of Probation) донело одлука за воспоставување на сопствен поткомитет за криминална превенција, со што јасно ја покажало својата намера за акција на полето на превенцијата. Но, како што истакнува Герхарти (1991:13), еден од членовите на поткомитетот, постојат многу локални иницијативи за превенција кои се разликуваат во варијација на природата и степенот на застапеност. Постојат разлики во посветеноста и разбирањето на улогата на институциите, утврдената политика, стратегија и систем, промоција и пракса. Има потреба од насоки, управување со информациите и обука. Таа ја дели превенцијата на примарна и секундарна, а ја исклучува терцијалната превенција. Како што ќе наведе во нејзиното истражување, ваквата поделба на превенцијата има сериозни политички импликации за пробациската служба, насочувајќи ја надлежноста кон редукција и спречување на криминалот и надзор на сторителите.

Брајант (1985:15) истакнува дека односите со јавноста се исклучиво важни за подигање на свеста за превенцијата на криминалот, особено за активностите на локалната заедница. Тој ја потенцира важноста за активности на пробациската служба во полето на работа со жртвите, но и традиционалната активност како што е изработка на профил за сторителите кој им помага во работењето со самите сторители. Нелис (1995:19-44) предлага основната задача на пробациската служба да биде безбедноста на заедницата/општеството, затоа што без тоа нема политичка основа да ги унапредува другите вредности како што се извршувањето на алтернативните санкции и ресторативната правда. Тој јасно укажува дека криминалот непропорционално влијае и

ги обесхрабрува сиромашните општества и затоа безбедноста на заедницата/општеството треба да биде суштинска задача на пробациската служба.

Рајнор, Смит и Ванстон (1994) прават листа на содржини на пробациската работа, наведувајќи ги како клучни репрезентативната улога во криминалната превенција, интерагенциската соработка, контролата на условните казни и управување со состаноци. Брајант (1985:17) суштинските содржини ги надополнува со можноста пробациските служби да ги информираат другите безбедносни агенции за мотивационите причини за извршување на кривични дела, затоа што другите институции се поискусни и подобро опремени во преземање на акции со безбедносни содржини. На почетокот на 90-тите години доаѓа до значителни поместувања во ставовите за надлежноста за примена на криминалната превенција. Министерството за внатрешни работи сè повеќе било имплицитно во ставовите дека криминалната превенција треба да стане дел од пробацијата.

Следниот важен чекор во дефинирањето на местото и улогата на превенцијата на криминалитетот во Англија е Картеровиот извештај од 2003 година кој дефинитивно ја лоцира превенцијата во посебен државен орган со исклучителни надлежности за превенција, но воедно за првпат во светски рамки ја детерминира Индивидуална криминална превенција, како сеопфатна функција за редукција на криминалот.

8. Поим и содржини на Индивидуалната криминална превенција

Врз основа на претходно изведените анализи и заклучоци може да изведеме теоретско-практична дефиниција за Индивидуалната криминална превенција. Така, **Индивидуалната криминална превенција претставува процес на управување со сторители и жртви на кривични дела и други девијантни однесувања, со примена на сеопфатни мерки на изолација, ресоцијализација (третман), пробација, социјална заштита, криминалистичка контрола и помирување (медијација, ресторација и репарација), заснован на управување со ризик и профилирање на сторителите и жртвите, со цел спречување на извршување на кривични дела, девијантни однесувања и ревиктимизација.**

Вака дадената дефиниција ги определува предметот и содржините на индивидуалната криминална превенција.

Предмет на Индивидуална криминална превенција претставува управувањето со сторители и жртви на кривични дела и други девијантни однесувања заснован на

управување со ризик и профилирање на сторителите со цел спречување на извршување на кривични дела, девијантни однесувања и ревиктимизација, а содржините на моделот се мерки на изолација, ресоцијализација, пробација, криминалистичка контрола и помирување.

Под поимот девијантни однесувања се подразбира секое отстапување на мислењето и однесувањето на поединците и општествените групи од општо профатениот вредносно нормативен поредок, што го надминува нивото на општествена толеранција и предизвикува општествена реакција (Герасимоски, Бачановиќ, Аслимоски, 2019:36).

Сторители во смисла на Индивидуална криминална превенција можат да бидат лица кои извршиле најмалку едно кривично дело или повеќе кривични дела (рецидивисти) или друго девијантно однесување (прекршок против јавниот ред и мир, алкохолизам, наркоманија) или лица кои не се извршители на кривични дела или девијантно однесување, но постои степен на сомневање од најмалку основи на сомнение дека планира и/или подготвува извршување на кривично дело. Кај првиот тип на сторители, не е важно дали постои знаење, односно основи на сомневање дека лицето планира и/или подготвува извршување на кривично дело или друго девијантно однесување, затоа што постои претходно знаење за неговото криминално минато, а вториот тип на лица се нарекуваат потенцијални сторители, затоа што постојат основи на сомневање дека истиот планира и подготвува извршување на криминално или девијантно дејствие.

Жртви на кривични дела во смисла на Индивидуална криминална превенција се сите лица кои претходно биле виктимизирани или лица кои не биле виктимизирани, но постојат основи на сомневање дека истите може да бидат жртви на кривични дела. Целта на Индивидуална криминална превенција е да ја спречи виктимизацијата врз потенцијалните жртви односно да им помогне на постоечките жртвите да се вратат во нормален општествен живот.

Сеопфатноста во управувањето со сторителите и жртвите подразбира постоење на државен орган, тело или персонал задолжен за управување со сторител или жртва низ целокупниот период, од самото извршување на кривичното дело сè до целосно враќање во нормален општествен живот.

Предмет на Индивидуалната криминална превенција се сите познати/регистрирани сторители на кривични дела, без оглед дали постои правосилна судска одлука или не. Во случаите кога не постои правосилна судска одлука,

примената на мерки на Индивидуална криминална превенција е условено од постоење на висок степен на верување дека кривичното дело е извршено од конкретниот сторител на кривичното дело. Во специфични ситуации, предмет на превенција можат да бидат и лица кои немаат извршено кривично дело, но постои основано сомнение дека истите ќе сторат кривично дело насочено против живото и телото на друг. Постојење сериозна закана дека лицето ќе изврши убиство има потенцијал за преземање на мерки на индивидуална превенција. Треба да се направи разлика помеѓу имотните кривични дела со кривичните дела кои објект за напад го имаат животот и телото. Доколку постои основано сомнение дека лице ќе стори кривично дело тешка кражба, надлежните државни органи за кривично гонење ќе ги преземат сите законски мерки да го спречат, откријат и разјаснат кривичното дело, а практиката покажува дека овие кривични дела се расветлуваат во моментот на извршување, односно моментот на спречување се реализира со моментот на откривање и расветлување. Најчесто во полициската работа истото се реализира со поставување на заседа. Кај кривичните дела со кои се напаѓа животот и телото, воопшто не смее да се организира спречување во моментот на започнување на реализација, бидејќи непредвидени активности можат да доведат до загрозување на животот и телото на жртвата.

Предмет на индивидуалната криминална превенција се сторителите на конвенционалните кривични дела. Имено, потенцијалните сторители на кривични дела од областа на организираниот криминал се предмет на постојани криминалистички обработки од страна на државните органи за кривично гонење, со што непредметно е истите да бидат цел на Индивидуалната криминална превенција. Најчесто државите во светот како кривични дела (дополнително и девијантни однесувања) ги таргетираат насилните и сексуалните деликти како предмет на Индивидуална криминална превенција (за типологијата на конвенционални кривични дела и кривични дела од областа на организираниот криминал види кај Лабовиќ, 2009:60).

Државните органи и/или други институции кои спроведуваат индивидуална превенција немаат институционална, материјална, техничка и човечка можност сите сторители и сите жртви на кривични дела да бидат предмет на сеопфатна Индивидуална криминална превенција. Затоа државите кои имплементираат мерки на овој модел, врз основа на методологија за управување со ризик предвидуваат приоритети на лица и жртви и кривични дела.

ГЛАВА 3

РЕЦИДИВИЗАМ, ИЗОЛАЦИЈА И СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА

1. Рецидивизам

1.1 Вовед

Рецидивизмот е појава која го следи криминалот од неговото појавување до денеска и затоа е предмет на истражување на повеќе науки и научни дисциплини кои го проучуваат криминалитетот, особено на криминалната политика, криминологија, педологија, психологија и други, а секоја од нив ја истражува појавата од свој научен интерес. Постојат бројни истражувања во светски рамки кои ја таргетираат темата за рецидивизам, а во Република Северна Македонија овој проблем го истражувале Арнаудовски, Чачева и Груевска-Дракулевски.

Рецидивизмот претставува важен индикатор за успешноста на државата во спроведувањето на криминалната политика, ефикасноста на казнената политика манифестирана преку дејствувањето на државните органи за кривично гонење во откривање, разјаснување и докажување на кривичните дела, функционирањето на системот на ресоцијализација во казнено-поправните установи, како и остварувањето на вториот столб на криминалната политика, превенцијата на криминалитетот.

Според истражувањата во светски рамки, рецидивизмот е појава во постојан пораст, односно повеќе од 50% од извршените кривични дела се извршени од рецидивисти, а бројката на рецидивисти кои издржуваат казна затвор се движи од 50% до 70%. Исклучок не е ниту Република Северна Македонија која го следи наведениот процент на рецидивизам (Груевска Дракулевски, 2016:33). Уште позначаен е фактот што голем дел од малолетничката деликвенција се извршува од сторители кои се регрутираат од страна на рецидивисти. Истражувањата ја потврдуваат тезата дека потребни се нови стратегии, модели, методи на казнената политика и превенцијата на криминалитетот.

Редукцијата на рецидивизмот претставува индикатор за успешноста на програмите за социјална реинтеграција. На индивидуално ниво, рецидивизмот е превениран тогаш кога сторителот ќе биде одвратен од вршење на кривично дело (Introductory handbook od the prevention of recidivism and the social reintegration of offenders, 2012:9).

Тргувајќи од основната дефиниција на Моделот на индивидуалната криминална превенција дека истата претставува процес на управување со сторители и жртви на кривични дела и други девијантни однесувања, со примена на сеопфатни мерки на изолација, ресоцијализација (третман), пробација, социјална заштита, криминалистичка контрола и помирување (медијација, ресторација и репарација), заснован на управување со ризик и профилирање на сторителите и жртвите, со цел спречување на извршување на кривични дела, девијантни однесувања и ревиктимизација, произлегува дека моделот во како предмет на интерес примарно е насочен кон спречување на рецидивистичко однесување на познати сторители на кривични дела, како и кон сторители кои извршиле кривични дела во поврат.

1.2 Поим за рецидивизам

Поимот рецидивизам потекнува од латинскиот збор *recedivus*, а значи повторување, повторна појава.

Според Карен, Нигел и Расел (2019:22), дефинирањето на поимот рецидивизам го поврзуваат со две клучни прашања, а тоа се мерењето на квантитетот на рецидивизмот, односно видот на делото кое се повторува, а кое е избрано за индикатор и мерната единица која се користи за мерење на настанот. Врз основа на двата индикатори се креира дефиниција која е различна од држава до држава, па дури и од институција до институција во иста држава. Некои држави и/или институции дефиницијата ја детерминираат врз основа на фреквенцијата на извршени кривични дела, повторно апсење или видот на кривичните дела.

За да ја дефинира состојбата кога еден сторител на кривично дело го повторува кривичното дело, Кривичниот законик на Република Северна Македонија не го употребува терминот рецидивизам, туку повтор.

Според Кривокапиќ (1990:188), постои разлика помеѓу поврат кој е криминалистички поим и повратништво што е мултидимензиониран поим, односно се разгледува од правна, криминолошка и психолошка смисла, затоа што повратништвото во себе ги вклучува и посебните субјективни својства на сторителот кои произлегуваат од неговите склоности за вршење на кривични дела.

Груевска-Дракулевски (2016:38) истакнува дека рецидивист е лице кое по претходна осуда или по издржана казна се враќа назад на своето претходно криминално однесување. Прашањето кое се поставува, според неа е дали за рецидивист

се смета само лицето кое кривичното дело кое го извршило е исто или сродно со претходното (специјален рецидивизам) или станува збор за сосема ново кривично дело кое сосема е различно од претходното (општ рецидивизам). Исто така, во обидот за дефинирање на рецидивизмот како прашање се наметнува дали лицето на кое е избришана осудата, (административен пристап на бришење низ евиденциите), исто така ќе се смета за рецидивистичко однесување. Група на автори сметаат дека сторување на кои било две кривични дела едноподруго се смета за рецидивистичко однесување, без оглед колку време е поминато помеѓу нив, односно дали е извршена санкција, а друга група на автори сметаат дека рецидивизам постои само тогаш кога помеѓу две кривични дела, сторителот бил подложен на санкција. Одредени законодавства одредуваат временски рок помеѓу извршеното прво и второ кривично дело, за да може да се дефинира рецидивистичко однесување (Камбовски, 2006:709, цитиран во Груевска-Дракулевски, 2016:38).

Сите дефиниции за рецидивизмот може да се поделат и според науката или дисциплината која ги проучува, односно на казнено-правна, криминолошка, пенолошка и оперативна дефиниција.

Казнено-правната дефиниција се заснова на формално правни критериуми. Според ова сфаќање рецидивист е лице кое сторува кривично дело, а кое претходно веќе еднаш било осудено (Камбовски, 2006, Арнаудовски, 2007, Miladonović цитиран во Груевска-Дракулевски, 2016:38).

Во казнено-правната теорија постојат бројни прашања поврзани со поимањето на рецидивизмот, меѓу кои значајни се размислувањата дали притворот треба да се смета за рецидивизам, или само правосилна пресуда изречена од надлежен суд. Потоа, дали изречена пресуда на надлежен суд на странска држава може да се смета како претходно извршено кривично дело во случај кога истото лице врши кривично дело во домицилната држава, особено ако примарното кривично дело не е предвидено како кривично дело во домицилната држава. Важно прашање претставува и бришењето на казнената евиденција, односно доколку државата предвидува механизми за бришење на осудата после одреден временски период, со што формално правно не постои казнена евиденција за осуденото лице, тогаш не може да се зборува за рецидивистичко однесување. Застарувањето, амнестијата и помилувањето не го исклучуваат рецидивизмот. Пекингшките правила (The Beijing rules, 40/33. 1985, article 21) предвидуваат забрана за користење на досијата на лицата кои како малолетници извршиле кривично дело, односно малолетничкото досие не може да се користи во

кривична постапка за истото лице како полнолетен сторител, од што произлегува дека малолетничкото однесување нема да се смета како основа за првото кривично дело како полнолетен сторител да се третира како рецидивистичко однесување. Ова пекингшко правило е имплементирано и во националното законодавство на Република Северна Македонија со одредба во Законот за правда за децата, каде е предвидено дека за примената на мерките на помош и заштита Центарот води интерна евиденција, а податоците се запишуваат во посебен регистар кој го води Министерството за труд и социјална политика и по исполнувањето на 18 годишна возраст, податоците се бришат/уништуваат. Казнено-правната теорија разликува општ и специјален рецидивизам, во зависност од тоа дали сторителот ќе стори поврат за кое било кривично дело или кривичното дело ќе биде истовидно како примарното/претходното кривично дело.

Криминолошко поимање за рецидивизмот е многу пошироко од кривично правното и содржи елементи на етиологијата, феноменологијата и превенцијата. Криминолозите го употребуваат поимот поврат, по кој разбираат повторно појавување, паѓање назад, повторно паѓање во грешка, повторно сторување на кривично дело (Груевска-Дракулевски, 2016:33). Криминолошкиот пристап прави разлика на примарен сторител и рецидивист. Примарен сторител е лице кое извршува кривично дело и кој не го повторува, додека рецидивист е лице кое веќе сторило кривично дело за кое му е изречена кривична санкција или не му е изречена, која делумно или целосно му е извршена, а потоа сторило ново кривично дело. Разликата помеѓу кривично-правната и криминолошката дефиниција е во тоа што кај криминолошкиот поим е важно претходно лицето да има извршено кривично дело, а воопшто не е важно дали е завршена кривичната постапка, дали е изречена правосилна пресуда и дали е извршена кривичната санкција. Исто така, не е важно ниту времето поминато од извршувањето на примарното кривично дело или дали казната е простена. Тоа што го карактеризира рецидивизмот според криминолошкото поимање е систематичноста на рецидивистот во вршењето на кривичните дела, како и општествената опасност на овој феномен, кое преку секое ново извршено кривично дело го зацврстува уверувањето дека преку вршење на криминал може да ги задоволи своите животни потреби (Арнаудовски, 2007:55).

Пенолошкото разбирање на тргнува од претпоставката дека сторителот за да се смета за рецидивист треба да ја има издржано затворската казна, а притоа се претпоставува дека причина за тоа е неуспешно реализиран процес на

ресоцијализација. Рецидивизам е повторно враќање на сторителот на казнени дела во казнена или друга установа заради извршување на кривична санкција од институционален карактер, за дело што го сторил по издржана казна за претходно казнено дело (Konstantinović-Vilić, Vesna Nikolić-Ristanović, 2016:55).

Утврдувањето на операционална дефиниција на поимот рецидивизам произлегува од потребата за унифициран пристап на користење на дефиниција за сите теоретски и практични примени. Разликите во дефинирањето на рецидивизмот предизвикуваат погрешни статистички показатели, а со тоа и погрешни сознанија. Статистичките показатели кои се собираат од различни институции, кои собираат податоци за сопствени цели, или научници, истражувачи и аналитичари кои припаѓаат на кривично правната, криминолошката или пенолошката школа, креираат различни сознанија за рецидивизмот. Користењето на вака собрани податоци или сознанија можат да доведат до практични или научни заблуди. Затоа секогаш треба да се утврди која институција ги собира податоците или истражувачот на која школа му припаѓа. Дobar пример дава Груевска, истакнувајќи дека во периодот 1998 – 2015 година стапката на рецидивизам според Државниот завод за статистика на Република Северна Македонија се движи во просек од 16,47%, според податоците добиени од казнено-поправните установи за периодот 1998 – 2004 година стапката се движи од 25,5% до 36,18%, а според податоците добиени од Казнено-поправен дом Идризово, во периодот 1998 – 2005 година стапката на рецидивизам се движи од 52,56% до 59,92% (Груевска-Дракулевски, 2016:56).

1.3 Казнено-правни последици од рецидивизам

Казнено-правниот поим за рецидивизам е од особено значење за одмерување на казната. Казнениот законик на Република Северна Македонија со дополнувањата од 2014 година, додава нов став на членот 39, став 4 со кој предвидува дека во одмерување на казната на сторителот за казнено дело сторено во поврат, посебно ќе има предвид дали поранешното дело е од ист вид како и новото дело, дали се работи за продолжено кривично дело и дали постои исклучително висок степен на противправност, што во корелација со другите околности под кои е сторено кривичното дело го оправдува изрекувањето на построга санкција. Судијата особено треба да води сметка за тоа дали станува збор за општ или специјален рецидивизам како и за временскиот период што изминал од претходната осуда, односно издржаната

или простената казна. Во случај на специјален рецидивизам, ако новото кривично дело е извршено од исти побуди или ако постои краток временски период помеѓу претходната осуда, односно издржаната или простената казна со времето на сторување на новото кривично дело, би требало да се изрече потешка санкција за новото кривично дело (Ibid, 42).

1.4 Резултати од истражувањето и дискусија

Моделот на индивидуална криминална превенција во центарот на своето внимание го има потенцијалниот сторител на кривично дело, прекршок или девијантно однесување. Детекцијата/идентификувањето на потенцијалните сторители е комплексен систем на следење на повеќе информации и сознанија за лица за кои постојат претпоставки дека може да извршат казнени дела. Но, како органите за кривично гонење и државните органи за спроведување на индивидуалната криминална превенција можат да идентификуваат потенцијални сторители. Најефикасен и најефективен пристап има во идентификување на лица кои претходно сториле кривично дело, прекршок или девијантно однесување, односно лица кои се познати на надлежните државни органи како сторители на казнени дела, а кои преку системот на проценка на ризикот ќе се утврди дали постои и колкава е веројатноста истото лице да го повтори казненото дело.

Рецидивизмот е приоритет на Моделот на индивидуалната криминална превенција и во тој контекст самото дефинирање на рецидивизмот не влијае на постапувањето по моделот. Имено, за индивидуалната криминална превенција не е важно дали кривично-правниот настан е притворски предмет, односно предметот е затворен во која било фаза од кривичната постапка затоа што не се обезбедени докази или е пресудено со правосилна осудителна пресуда, дали примарното кривично дело е извршено во странство или во државата каде е извршен повторот, без оглед дали е избришана казнената евиденција за сторителот. Исто така не е важно дали се постапува по пекингшкото правило и податоците за извршеното кривично дело на малолетник се избришани од регистарот кој се води во Министерството за труд и социјална политика, доколку државните органи располагаат со информации за претходно извршено кривично дело, лицето ќе се третира како потенцијален сторител на ново кривично дело во Моделот на индивидуална криминална превенција. За Моделот на индивидуална криминална превенција не е важно дали е општ или специјален

рецидивизам, или квантификацијата на повратот, односно дали станува збор за трикратен, четирикратен, петкратен или повеќекратен рецидивизам. Моделот на индивидуална криминална превенција ќе го третира (земе предвид) секое лице кое претходно извршило казнено дело, а врз основа на проценката на ризик ќе утврди дали постои можност истото повторно да изврши казнено дело.

1.5 Феноменологија на рецидивизмот

Криминалната феноменологија претставува посебен дел на криминологијата која се занимава со појавните облици, конкретните и општите манифестации на криминалитетот и деликвенцијата во општествена реалност со обемот, динамиката и структурата и структуралните промени, со распространетоста на криминалитетот и деликвенцијата и нивните карактеристики, што се израз на времето и просторот со квалитативните и квантитативните карактеристики што произлегуваат од неговиот карактер на индивидуална и општествена појава, со штетните последици и жртвата и сето тоа како потреба да се стекнат сознанија за објаснување на нивната етиологија (Арнаудовски, 2007:244). Криминалната феноменологија покрај другите аспекти го проучува и обемот (тоталитет) на криминалитетот. Квантитативната страна на криминалитетот и деликвенцијата се изразуваат преку честото, масовното и континуирано вршење на кривичните дела и затоа претставува примарно квантитативно обележје на криминалитетот.

Државите во светот применуваат различни модели на мерење на рецидивизмот, кои се претставени како статистички показатели и/или анализи низ разни аналитички документи на државните органи надлежни за кривично гонење и/или разни научни и истражувачки сознанија. Груевска-Дракулевски (2016:95) во книгата „Затвор и рецидивизам“ врши сеопфатна компарација на статистички показатели за движењето на рецидивизмот во повеќе држави во светот. Така, Англија и Велс обемот на рецидивизмот го мери како вкупен број на осуди во период од две години по отпуштање од затвор. Ако се изведе заклучок од целокупната прикажана статистика за Англија и Велс, може да се изведе заклучок дека рецидивизмот е со процент поголем од 50%, или по години 1999 година, од 59%, во 1987 година, од 57%, во 1992 година, од 51%, и во 1997 година, од 58%. Во Соединетите Американски Држави, вкупно 46,9% од сите отпуштени лица од затвор, во период од три години биле повторно осудени за ново кривично дело, а 67,5% од затворениците, повторно биле уапсени. Во

Германија, од достапните статистички податоци кои се доста оскудни, единствено релевантно истражување е направено за периодот од 1994 до 1998 година, кога статистичките податоци покажале 35% рецидивистичко однесување. Според податоците објавени од Државниот завод за статистика на Република Северна Македонија, за периодот од 1998 до 2015 година рецидивизмот се движи помеѓу 11,43% и 21,34%, или со средна аритметичка вредност од 16,47%. Интензитетот на рецидивизмот, односно времето помеѓу првото и второто кривично дело се движи во проценти од 30,6% во период од 1 до 3 години по отпуштање од затвор, 22,2% во период од 4 до 6 месеци по затворот, а 16,7% во период од 6 месеци до една година. Од вкупниот број на рецидивисти, 60,3% извршиле трикратен повтор, 39,7% извршиле четирикратен повтор, а 17,2% се петократни и шестократни повторници.

Според структурата на кривичните дела, област/глава во Казнениот законик извршени од рецидивисти, 63,58% се кривични дела против имотот, 5,43% се кривични дела против јавниот ред и мир, 5,35% кривични дела против здравјето на луѓето.

1.6 Етиологија на рецидивизмот

Етиологијата е дел од криминологијата која дава одговори на прашањата поврзани со природата на криминалитетот како општествен феномен, со причините што го условуваат настанувањето и последиците што ги предизвикува криминалното однесување. Преку етиологијата, криминологијата настојува да ги идентификува, утврди и објасни објективните и субјективните фактори на криминалното однесување преку следење и изучување на личноста на деликвентот во интеракција со општествената средина во која тој се формира и под чие влијание го обликува моделот на криминалното и деликвентското однесување во задоволување на своите потреби и разрешувањето на своите проблеми (Арнаудовски, 2007:525).

Во криминолошката литература постојано се истакнува дека криминологијата ќе го реши својот научен проблем кога ќе одговори на прашањето за етиологијата на криминалитетот воопшто и за рецидивизмот посебно, бидејќи од правилното спознавање на етиологијата зависи поставувањето на успешен систем на превенција и сузбивање на овие негативни општествени појави (Груевска-Дракулевски, 2016:151).

Шепаровиќ (2003:2014) потенцира дека рецидивистите се особено проблематична, најтврдокорна категорија во рамки на криминалната популација во една земја, па оттаму се објект на посебно проучување и следење. проблемот на

рецидивизмот е толку комплексен, што еден единствен лек – построго казнување не може успешно да го реши. Ваквото потенцирање на рецидивистите како посебна категорија на сторители на кои науката им посветува посебно внимание преку проучување и следење ја детерминира и потребата за изнаоѓање на политики и стратегии за сузбивање на рецидивизмот како појава, како и индивидуално проучување на секој сторител посебно, утврдување на можноста за рецидивистичко однесување и индивидуализација на мерки и активности спрема потенцијалниот рецидивист со цел отстранување на криминогените фактори кои влијаат на можноста сторителот да го повтори кривичното дело.

Во криминолошката литература се среќаваат разни класификации на факторите поврзани со криминалитетот и рецидивизмот. Долго време криминалот се поврзувал со генетички, биолошки или когнитивни фактори. Друга поделба на криминолошките фактори е на егзогени и ендогени (надворешни и внатрешни), општествени и индивидуални, биолошки и социолошки, примарни и секундарни, општи и специфични (Арнаудовски, 2007:557).

Една од класификациите на криминолошките фактори поврзани со рецидивизмот е систематизирањето во две групи и тоа на статички и динамички фактори. Статички фактори се непроменливи и тоа најчесто се полот и возраста, а динамичките (променливи) фактори се станбените услови, невработеноста, криминалната историја, социопатолошки појави, финансиски проблеми, семејство и брачен статус, врсници, соседство, физичко и ментално здравје, неписменост и други (Maruna, 2001:69). Арнаудовски ја детерминира класификацијата на криминалните фактори на групи и тоа на фактори врзани за личноста на сторителот, потоа општи фактори од социјална, општествено-економска, културна и друга природа, во третата група ги вбројува социопатолошките појави, во четвртата ја става казнената политика во целина и последната, петтата се однесува на негативното влијание на казната затвор врз затвореникот.

1.6.1 Типологија на рецидивистите/повратниците

Типологијата на рецидивистите/повратниците е неопходна затоа што одреден вид на кривично дело и неговиот сторител претпоставува различен пристап во контролата, кон кривичното дело или сторителот, особено ако се професионални деликвенти, патолошки деликвенти и други. Од аспект на примена на превентивни и репресивни

мерки кон повратниците, Кривокапиќ (1990:187) ја прави следната поделба на сторителите:

- Професионалци, кај кои специјализацијата претставува основна методика на извршување на кривичните дела;
- Патолошки деликвенти, клептомани, пиромани, садисти, како и други сторители со импулсивни нагони, параноидни идеи;
- Сексуални деликвенти, посебно интересни од аспект на жртвата на кривичното дело која може да биде возрасно лице, но исто така и малолетно или немоќно лице. Од друга страна сексуалните деликвенти честопати се склони кон извршување и на други видови насилни деликти, како што се убиство или нанесување на тешки или лесни телесни повреди, и
- Социопатолошки деликвенти како што се наркомани, алкохоличари, скитници, коцкари.

Милутиновиќ (1976:192), во посебна категорија на професионални деликвенти ги набројува ситни престапници, професионални измамници и тешки криминалци.

1.7 Резултати од истражувањето и дискусија

Ставовите на вработените во казнено-поправните установи во Република Северна Македонија за прашањата поврзани со ресоцијализација на рецидивистите ги истраживме со анкетниот прашалник, со користење на три прашања/варијабли.

Вработените во секторите за ресоцијализација во казнено-поправните установи во однос на прашањето за учеството во посебни/специјализирани обуки за работа со рецидивисти се произнеле дека 42,9% или 18 од вкупниот број учествувале на обуки, додека 23 или 54,8% не учествувале во специјализирани обуки, што може да се констатира од табела број 15.

Табела број 15: Дистрибуција на ставовите на вработените во КПУ во врска со учество на посебни обуки за работа со рецидивисти

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ДА	18	42,9	43,9	43,9
Valid НЕ	23	54,8	56,1	100,0
Total	41	97,6	100,0	
Missing System	1	2,4		
Total	42	100,0		

По прашањето за примена на програми за работа со рецидивисти, од табелата број 16, може да се констатира дека 14 испитаници или 33,3% се произнеле дека применуваат програми за работа со рецидивисти, но во поголем број, 64,3% или во апсолутен број 27, не применуваат специјализирани програми, што укажува на неработење со рецидивисти во затворите во Македонија.

Табела број 16: Дистрибуција на ставовите на вработените во КПУ во врска со примена на програма за ресоцијализација за рецидивисти

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ДА	14	33,3	34,1	34,1
Valid НЕ	27	64,3	65,9	100,0
Total	41	97,6	100,0	
Missing System	1	2,4		
Total	42	100,0		

Табела број 17: Дистрибуција на ставовите на вработените во КПУ во врска со успешноста на програмата за ресоцијализација на рецидивисти

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid одлични резултати	1	2,4	6,3	6,3
Valid многу добри резултати	1	2,4	6,3	12,5
Valid добри резултати	3	7,1	18,8	31,3
Valid задоволителни резултати	8	19,0	50,0	81,3
Valid не дава резултати	3	7,1	18,8	100,0
Total	16	38,1	100,0	
Missing System	26	61,9		
Total	42	100,0		

Пристапот со рецидивистите дополнително се усложнува и од очекуваниот резултат од работењето со истите (види табела број 17). Така испитаниците кои применувале програма за работа со рецидивисти, само 6,3% или само еден испитаник се произнел дека програмата дава одлични резултати, исто така еден испитаник се произнел дека програмата дава многу добри резултати, додека за најниските две категории на резултати се произнеле кумулативно 68,8% од испитаниците, што е многу висок процент на ставови за неуспешност на програмата.

Ваквите резултати покажуваат дека само пола од вработените во затворите кои работат на ресоцијализација се обучени за работа со рецидивисти, една третина ја применуваат програмата за работа со рецидивисти, а две третини од испитаниците кои ја применуваат програмата се произнеле дека истата е нефункционална што укажува дека начинот на работа/третман на рецидивисти речиси и да не е функционален.

2. Изолација

2.1 Вовед

Во дигиталниот македонски речник за поимот изолација помеѓу другите толкувања можат да се сретнат и следните: „одвојување од околината, спречување на секаков контакт со определена средина“ и „спречување, забрана за секаков контакт со општествената средина поради лишување од слобода“. Со изолацијата сторителите се отстрануваат од општеството и локалната заедница, а со тоа се оневозможуваат да извршат кривично дело, без оглед дали истото е примарно или рецидивистичко. Изолацијата како инструмент за оневозможување на сторителот да изврши кривично дело се состои од три модалитети и тоа притвор, затвор и превентивна изолација (превентивен притвор, превентивно задржување, превентивно затворање).

Превентивната изолација како инструмент се применува во државите кои спаѓаат во групата држави кои применуваат англосаксонски кривично правен систем и тоа Соединетите Американски Држави, Англија и Велс, Канада, Австралија, Нов Зеланд и други, а во последно време и некои држави од Европа кои го применуваат континенталниот правен систем.

2.2 Теоретски пристап кон изолацијата

Принципот на оневозможување (изолација) во раните декади на дваесеттиот век бил применуван од страна на државите кои припаѓаат на англосаксонскиот кривично правен систем, а бил погоден како средство за превентивно задржување на одредени категории на сторители, особено на опасни, упорни, од навика или професионалци, а со цел да се заштити општеството (Груевска-Дракулевски, 2016:202).

Според Патерностер (2010:803) концептот на онеспособување на сторителот се потпира на претпоставката според која, сè додека сторителот е затворен во казнено-поправна установа, тој не може да извршува кривични дела надвор од казнениот завод. Тоа значи дека, доколку општеството затвори повеќе сторители, криминалот ќе се намали. Затоа, политиката на онеспособување (односно затворање) станува доминантна во Соединетите Американски Држави во 80-тите години. Постои согласност дека намалувањето на криминалот е резултат, како на долгите казни затвор, така и на нивната почеста промена. Како резултат на тоа, во периодот меѓу 1990 и 2000

година во Соединетите Американски Држави се забележува зголемување на затворската популација и намалување на криминалот. Статистиките покажуваат дека во период од 23 години, затворската популација се зголемила од 200.000 илјади во 1980 година на 2 милиони затвореници во 2003 година, што е за 10 пати повеќе. Меѓутоа, таквото драстично зголемување на примената на казната затвор благо ја намалува стапката на криминал. На пример, 10% зголемување на затворањето резултира со 2 % намалување на криминалот⁶.

Голем дел од авторите се спротивставуваат на тезата за корисноста на изолацијата, со објаснување дека лицата во притвор или затвор се изложени на дополнителна криминална инфекција, а со тоа стануваат „поголеми“ криминалци кога ќе излезат од затворот. Други пак, како Питер Гринвуд и Алан Абрахамс (1982:xi) како резултат на свое истражување истакнуваат дека стратегиите на селективно затворање може да доведат до значајно намалување на криминалот без вкупно зголемување на бројот на затворени лица. Процентот на криминалитетот може значително да се намали, а притоа да не се зголемува капацитетот на затворите, доколку селективно се затвораат насилните сторители и другите високо ризични криминалци на подолг период, а за сметка на тоа да се намалат казните на ниско ризичните криминалци (Maltz, 1984, 2001).

Во англосаксонскиот систем не е невообичајно сторителите на кривични дела да бидат задржани во затвор на подолги рокови од изречените затворски санкции, со образложение дека тоа е потребно за заштита на јавната безбедност. Англосаксонските системи имаат подолг историјат на примена на превентивен притвор.

Во врска со превентивниот притвор се поставуваат неколку фундаментални прашања со кои во теоретската јавност се водат многубројни дебати. Едно од клучните прашања е дали превентивниот притвор претставува двојна затворска казна. На оваа тема се водат значајни дебати, а теоритичарите го оправдуваат ваквиот став со образложение дека само мал број од сторителите на сексуални кривични дела го повторуваат кривичното дело, а превентивниот притвор се применува врз многу поголем број на сексуални деликвенти. Друго прашање кое е предмет на дебата е постоењето на пропорционалност помеѓу ограничувањето на слободата на лицето со превентивен притвор и заштитата на општественото добро, односно нивото на

⁶ За поврзаноста помеѓу казната затвор, концептот на онеспособување и стапката на криминал, види повеќе кај Стефановска, 2017:224.

можност (предвидливоста) од повторување на кривичното дело. Логиката на превентивниот притвор е лицето да биде во притвор сè додека има можност да го изврши/повтори кривичното дело, но прашањето е како да се добие „уверлив“ доказ дека лицето нема да го повтори делото и колку ризик е „потребен“ за превентивен притвор. Да се затвори лице само затоа што постои можност да изврши кривично дело, без да се „докаже“ кое ниво на можност постои да се повтори кривичното дело е предиспонирано, бидејќи никогаш, никој не може да потврди дали навистина би се случило кривичното дело, доколку лицето е на слобода. Затоа постои ставот дека превентивниот притвор треба да биде исклучок, а не правило (Keyzer, Blay, 2006:2).

2.3 Изолацијата во македонското законодавство

Кривичниот законик на Република Северна Македонија предвидува дека во одмерувањето на казната на сторителот, покрај другите елементи ќе ги има предвид и целите на казнувањето, а детерминирани се повеќе цели на казнувањето и тоа остварувањето на правдата, спречување на сторителот да врши кривични дела и превоспитување, како и воспитно да се влијае на другите да не вршат кривични дела (член 32, став 1 и член 39, став 1). Остварувањето на правдата ја претставува ретрибутивната страна на општеството, односно на нанесеното зло да се одговори со казна, но сè повеќе се експонира идејата дека затворската казна не е правична, односно треба да биде заменета со алтернативна казна секаде каде што општествената опасност на нанесеното зло од поединецот не е на високо ниво и таквата казна ќе делува поуспешно во превоспитување на сторителот, односно позитивно ќе влијае во иднина сторителот да не врши кривични дела. Секако ваквото позитивно мислење заслужува внимание доколку постои квалитетен систем на проценка на ризикот преку кој ќе се процени дали кај индивидуалниот сторител постои можност да го повтори кривичното дело. Сè додека постои ваква можност сторителот да го повтори кривичното дело (утврдено преку проценка на ризикот), општеството треба да се погрижи истиот да биде изолиран, односно оневозможен преку упатување во затвор каде преку елементот на превоспитување ќе се делува врз сторителот во иднина да не врши кривични дела.

Притворот претставува мерка за обезбедување на присуство на обвинет, а Законот за кривична постапка дополнително објаснува дека при одлучувањето за која мерка ќе ја примени судот (покрај притворот се наведени и поканата, мерки на

претпазилвост, гаранција, приведување, лишување од слобода, задржување, краткотраен притвор и куќен притвор) ќе се води од начелото да ја примени поблагата мера, доколку со неа може да се постигне целта.

Но, иако притворот е детерминиран како мерка за обезбедување на присуство, Законот за кривична постапка во основите за определување на притвор, меѓу другото предвидува дека истиот може да се определи „ако постои основано сомнение дека определено лице сторило кривично дело... и заради постоење на особени околности кои го оправдуваат стравот дека ќе го повтори кривичното дело или ќе го доврши обиденото кривично дело или дека ќе стори кривично дело со кое се заканува“ (член 144, став 1 и 2 и член 165, став 1 и став 1, точка 3).

Македонското законодавство не познава институт превентивно затворање, превентивен притвор или превентивно задржување.

2.4 Модел на Англија - „затворска казна за јавна заштита“

Англискиот модел наречен „затворска казна за јавна заштита“ (на англиски Sentences of Imprisonment for Public Protection, а се користат и термините Indeterminate Sentences for Public Protection и Indeterminate Public Protection Sentences) воспоставен со Кривичниот законик од 2003 година, започнал да функционира од 2005 година (Briefing paper, Number 6086, 6 June 2019:4), со назнака дека се однесува само за кривични дела извршени после 4.4.2005 година. Овој законски акт е воспоставен со цел да се задржат во затвор лицата кои поседуваат значаен ризик за предизвикување сериозна штета по јавната безбедност, сè додека го поседуваат таквиот ризик. Затворањето на лицата по оваа основа се однесува на сторители кои извршиле едно или повеќе претходно утврдени сексуални или насилни кривични дела, а каде на сторителот не му е определена доживотна казна затвор. Сторителот ќе биде задржан во затвор сè додека неговиот предмет не биде изведен пред советот за условна казна и додека неговите членови не бидат убедени дека сторителот не претставува сериозна опасност по општеството.

Главното прашање на примената на Затворската казна за јавна заштита е како да се донесе одлука кои индивидуи го преминале прагот на општествената опасност и претставуваат сериозна опасност по општеството. Секако клучна улога во одредувањето на нивото на ризик се врши со Моделот на управување со ризици,

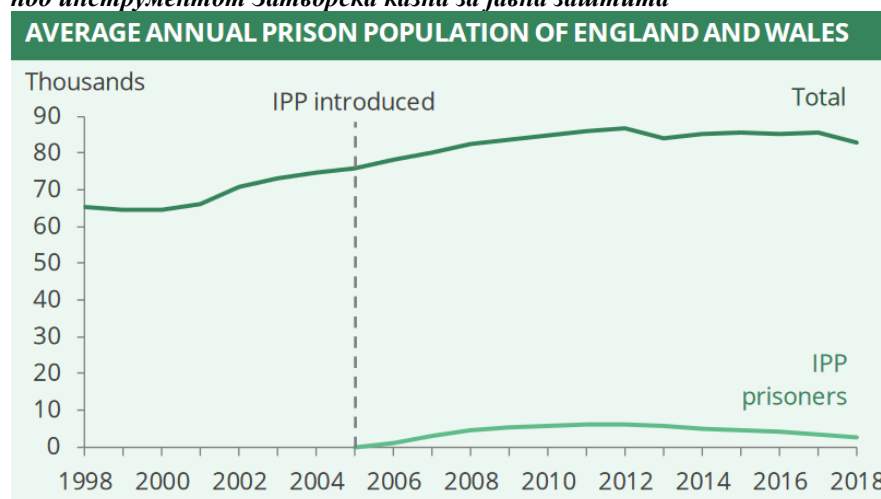
односно преку проценката на ризик, која е обработена во посебно поглавје на овој труд.

На графиконот број 3, прикажан е компаративен приказ на целокупната затворска популација споредено со лица ставени под инструментот Затворска казна за јавна заштита. Во 2005 година, со самото имплементирање на инструментот, во затворите во Англија и Велс имало 76.000 затвореници, но и самиот графикон покажува дека нагорната линија на затвореници започнала уште во 2000 година, или на годишно ниво истата се зголемувала за 2%. Популацијата на затвореници третирани под Затворска казна за јавна заштита од 2005 година до 2012 година, исто така, се движи во нагорна линија, но во 2012 година, општата затворска популација и лицата под Затворска казна за јавна заштита значително се намалуваат, односно се движат во надолна линија.

Пред да биде отпуштен од затвор, затвореникот треба да демонстрира позитивно однесување, односно да докаже дека не претставува сериозен ризик за општеството.

Една од критиките упатени на инструментот е тежината која ја има затвореникот во услови на пренатрупаност на затворот, во краток рок да докаже дека не претставува опасност по општеството. За примената на Затворска казна за јавна заштита правени се многубројни истражувања и според некои сознанија ефектот на ваквото спроведување на инструментот влијае врз менталното здравје и благосостојбата на затворените лица.

Графикон број 3: Компаративен приказ на затворска популација и лица под инструментот Затворска казна за јавна заштита

Извор: (Ibid, 6)

Во јули 2010 година, затворскиот реформски труст и Институтот за криминал и политичкото истражување на Кралскиот колеџ во Лондон објавил заеднички преглед на Затворска казна за јавна заштита, според кој затворите, пробациските служби и Одборот за условно ослободување имаат логистички проблеми предизвикани од

големиот број на затвореници кои служат Затворска казна за јавна заштита (Jacobson, Hough, 2010:6).

Инструментот Затворска казна за јавна заштита бележел многу критики, а особено:

- Широчината на одредбата ги опфатила и сторителите кои биле квалификувани како помалку сериозни престапници;
- За краток временски период голем број на сторители биле подложни на проценка со цел да се утврди нивото на ризик, особено да се утврди дека не претставуваат сериозен ризик за општеството, пред да бидат пуштени на слобода;
- Одложувањето на отпуштање од затвор предизвикало правна несигурност во кривично правниот систем, и
- Многу брзо пораснал бројот на лица ставени под инструментот Затворска казна за јавна заштита, што довело до пренатрупаност во затворите.

2.5 Модел на Соединетите Американски Држави - превентивен притвор

Во 60-тите години од минатиот век во Соединетите Американски Држави се развива нов правец во кривичното право во третманот на потенцијалните сторители на кривични дела, и тоа со воспоставување на инструментот превентивен притвор (англиски: preventive detention). Целта на превентивниот притвор е онеспособување на опасните сторители да извршат кривично дело. Истиот се состои од преткривичен превентивен притвор и превентивен притвор за сексуални и насилни сторители на кривични дела (Sampsel-Jones, 2010).

Преткривичниот превентивен притвор е воспоставен во 60-тите години на минатиот век, со реформите во американскиот кривично-правен систем, како последица на непосакуваните последици од кривично правниот инструмент „кауција“. Имено, со етаблирањето на кауцијата како алатка за ослободување од притвор, со заложување на парични средства или имот, многу од притворените лица биле пуштени на слобода, а со тоа и сторители кои за времето на судењето го повториле извршувањето на кривичното дело, вклучително и сексуални и насилни деликти. Затоа со повеќе измени на федералниот кривичен законик во Соединетите Американски Држави во шеесеттите години на минатиот век била воспоставена нова алатка, превентивен притвор со која сторителите на кривичните дела во преткривичната

постапка за кои судот определил притвор, а на барањата да бидат ослободени со кауција судијата може да бара да се проверат менталната состојба на сторителот, карактерот, навиките и репутацијата, природата на кривичното дело за која е осомничен/обвинет, и неговото претходно криминално минато, бројот на извршени кривични дела и нивната природа, и врз основа на добиените информации да одлучи за определување на превентивен притвор.

Превентивниот притвор во Соединетите Американски Држави е замислен како граѓански концепт, но врховниот суд на Соединетите Американски Држави користејќи ги традиционалните теории на казнување се обидел да направи дистинкција помеѓу кривичните и граѓанските закони, според кои предложил дека за кривичното право одвраќањето и казнувањето е прагматично, а превентивниот притвор има исклучиво граѓански карактер. Но и покрај ваквото произнесување на Врховниот суд, кривичното право го апсорбирал превентивниот притвор, а судската пракса покажала дека превентивниот притвор сè повеќе се применува во кривичните предмети (Steiker, 1997:775).

2.6 Модел на Австралија – превентивен притвор

Повеќето од законодавствата на поединечните држави на Австралија имаат воспоставено легислатива за превентивен притвор на опасни сторители на кривични дела. Така, во законодавството на Квинсленд (Queensland), Актот за сексуални сторители им дава надлежност на државните органи за продолжен притвор за сторители на сексуални кривични дела со цел заштита на општеството и континуирана грижа и третман неопходни за рехабилитација на сторителите. Превентивниот притвор се применува на неопределено време и претставува дел од кривично-правниот систем, односно се определува од страна на судот, согласно Законот за кривична постапка (Calkins Mercado, 2006:9). Притворот за првпат бил определен врз Роберт Џон Фардон, сторител со криминална историја на рецидивистичко сексуално насилство, кој во 1988 година после издржана осумгодишна казна затвор за силување на четиринаесет годишно женско дете, бил пуштен на слобода. Дванаесет дена подоцна, истиот извршил ново кривично дело на силување на четиринаесет годишно женско дете, по што бил осуден на 14 години казна затвор. На Роберт Џон Фарадон му е определен превентивен притвор врз основа на психијатриско вештачење со кое е потврдено дека

истиот претставува сериозен ризик по општеството, односно дека постои висок ризик за можност од повторување на кривичното дело.

Актот за опасни (сексуални сторители) затвореници (Dangerous Prisoners [Sexual Offenders] Act 2003) е донесен во 2003 година, додека во 2006 година се донесени два акти кои ја третираат истата област и тоа Акт за опасни сексуални сторители (Dangerous Sexual Offenders Act 2006) и Акт за криминални сериозни сексуални сторители (Crimes Serious Sex Offenders Act). Во 2005 година е донесен уште еден дополнителен акт на Актот за опасни (сексуални сторители) затвореници и тоа Акт за мониторинг на сериозни сексуални сторители (Serious Sex Offenders Monitoring Act). Сите наведени акти детално ја утврдуваат материјата за управување со сексуални и опасни сторители на кривични дела, но воедно го прецизираат и институтот превентивен притвор (High-Risk Offenders: Post-Sentence Supervision and Detention, 2007:5).

Австралискиот став во третирањето на сексуалните престапници со превентивен притвор или интензивна контрола во заедницата е детерминиран на криминален и медицински пристап. Криминалниот пристап на сторителите на сексуални кривични дела не се разликува од криминалните пристапи на другите кривични дела и поаѓа од ставот дека сторителите се кривично одговорни за своите постапки. Медицинскиот пристап тргнува од ставот дека сексуалните сторители се дијагностички ментално болни лица кои не се во состојба да го контролираат сопственото однесување, и затоа е потребна нивна изолација од општеството и соодветен институционален медицински третман (Ibid, 8).

3. Социјална заштита

Социјалната заштита на државјаните на Република Северна Македонија ја обезбедува Министерството за труд и социјална политика.

Министерството за труд и социјална политика е државен орган кој има надлежност да им обезбеди на граѓаните ефикасно и законито остварување на нивните уставно загарантирани социјални права (Богоевска, Борнарова, Геровска Митев, 2019:17). Организацијата, надлежностите и работата на Министерството за труд и социјална политика, како орган на државната управа и дел од извршната власт, се уредува со Законот за организација и работа на органите на државната управа.

3.1 Центри за социјални работи

Центрите за социјална работа, во однос на делокругот на работа се систематизирани во рамките на Секторот за социјална заштита при Министерството за труд и социјална работа. Согласно законската регулатива, центарот за социјална работи функционира како стручна установа со јавни овластувања заради вршење работи од социјалната заштита. Како јавни овластувања, центарот за социјална работа ги врши работите на решавање на правата од социјална заштита, решавање на работите утврдени со семејно-правните прописи и постапува по работите утврдени со кривично-правните прописи. При спроведување на социјалната заштита и стручната работа, центарот: открива, следи и проучува социјални појави и проблеми, применува и спроведува соодветни облици на социјална заштита и непосредно помага на граѓанин, семејство или група на население, ја развива превентивната работа, развива и спроведува вонинституционални облици на социјална заштита, поттикнува, организира и координира волонтерски на граѓани, нивни здруженија, хуманитарни организации, организации во спроведување на програми за социјална заштита.

Центрите за социјални работи, исто така, имаат надлежности во спроведувањето на моделот на индивидуалната криминална превенција преку бројни обврски на заштита на жртвите од кривични дела.

3.2 Улогата на Министерството за труд и социјална политика во Моделот на индивидуална криминална превенција

Министерството за труд и социјална политика има голем број на надлежности кои се уредени со, исто така, голем број на законски и подзаконски решенија, а помеѓу нив од особена важност за имплементација на моделот на индивидуална превенција се следните надлежности: вработувањето и работните односи, материјалното обезбедување на привремено невработените, социјалната политика, заштитата на децата и малолетните лица, младината и жените и лицата со пречки во развојот.

Вака дефинираните надлежности на Министерството за труд и социјална политика (во Моделот на индивидуална криминална превенција) се реализираат преку повеќе законско-правни и организациско-инструментални решенија.

На прво место како најважно законско решение е Законот за социјална заштита.

Законот ги дефинира основните поими на социјална заштита, меѓу кои е поимот социјален проблем, кој претставува објективен настан или ситуација предизвикан од сложени општествени настани, природни непогоди и девијантни однесувања, кои неповолно влијаат врз поединецот, општествените групи или заедници на начин што им го отежнува или оневозможува социјалното функционирање и задоволувањето на човековите потреби, а чии последици не можат да се надминат без организирана општествена поддршка. Вака дефинираниот поим јасно го истакнува девијантното однесување како социјален проблем и потребата за општествен одговор со цел превенција на истото.

Законот ги дефинира социјалните услуги во посебна глава во чиј состав е дефинирана и социјалната превенција. Како социјални услуги е предвидена мерката на услуги во заедницата која ги содржи услугите на дневен, привремен престој, ресоцијализација, рехабилитација, реинтеграција, на корисници, одмена на семејна грижа и куќа на пола пат, и тоа:

- Услугите на дневен престој се реализираат преку дневно згрижување, индивидуални активности за стекнување животни и работни вештини, социјални, културни и рекреативни активности, едукација, и социјална поддршка на лицата и нивните семејства;
- Услугата за рехабилитација и реинтеграција на лица кои се соочуваат со социјални и/или здравствени проблеми се обезбедува преку психо-социјална поддршка, терапевтска работа, работно-окупациона терапија, поддршка за стекнување на работни вештини и вештини за вработување, реинтеграција и самостојно живеење;
- Услугата за ресоцијализација се обезбедува преку советодавна работа, индивидуална, семејна и групна терапија, образовна поддршка, придружба, едукации за развој на вештини, спорт, рекреација, творештво, поддршка за стекнување на работни вештини и вештини за вработување и други услуги на ресоцијализација, во зависност од потребите на корисниците. Услугата се однесува и за возрасни лица по издржување на казна затвор и други лица со специфични социјални проблеми која се обезбедува во центар за ресоцијализација;

- Услугата за привремен престој обезбедува заштита и стручна помош на лица кои се наоѓаат во кризна состојба заради надминување на состојбата и нивна социјална интеграција;
- Услугата за одмена на семејна грижа обезбедува краткотрајно згрижување на зависни членови од семејството заради одмена, одмор и задоволување на лични и професионални потреби на членови на семејството кои се грижат за нив.
- Куќа на пола пат обезбедува помош, поддршка и подготовка за самостојно живеење на лица кои претходно биле под вонсемејна заштита, немаат свој дом или услови за живот во својот дом, заради нивна реинтеграција во општеството.

Сите мерки на услуги во заедницата треба да се применуваат во Моделот на индивидуална криминална превенција.

3.3 Редифинирање на улогата на Министерството за труд и социјална политика во превенција на криминалот

Улогата на Министерството за труд и социјална политика во превенцијата на криминалот е определена со бројни законски, организациони и стручни мерки и активности, дефинирани и имплементирани преку основните социјални надлежности на министерството, во насока на намалување или отстранување на социјалните predispozicii како криминогени фактори.

Моменталните (актуелните) законски и организациски претпоставки за спроведување на превенцијата од криминалот во Министерството за труд и социјална политика се многу оскудни за разлика од заложбите и долгорочните идеи (преточени во стратегиите) на ова министерство. Во сите стратегии, акциски планови и други стратешки документи можат да се сретнат идеи за потреба од законски измени, нова организациска структура, потреба од стручен персонал и имплементација на мерки и активности кои се насочени кон намалување или отстранување на социјалните predispozicii кои влијаат врз потенцијалните сторители да сторат кривични дела.

Така во анализата на Наташа Богоевска е наведено дека како реформи на Центрите за социјална работа се предлагаат редифинирање на надлежностите на Центарот за социјални работи во согласност со надлежностите предвидени во Законот за социјална заштита (Законот за социјални услуги), Законот за правда на децата, Законот за семејство и Законот за превенција, спречување и заштита од семејно

насилство, како и реорганизација на Центарот за социјални работи преку измени во актот за внатрешна организација во насока на формирање на четири посебни служби: Служба за социјална превенција и советување (примарна, секундарна и терцијарна), Служба за брак и семејство, Служба за социјална заштита на деца, возрасни и стари лица и Служба за административни и техничко-помошни работи (Ibid, 74).

Сузана Борнарова предлага повеќе препораки за социјална превенција на криминогените фактори кои треба да бидат во надлежност на Министерството за труд и социјална политика кои ги димензионира на трите нивоа на превенција, примарна, секундарна и терцијарна.

Како примарни активности на превенција ги дефинира:

- Зајакнување на соработката со надворешни институции и организации заради имплементација на активности и програми од областа на примарна превенција;
- Формирање Локален совет за социјална заштита преку кој на локално ниво би се развивала соработката меѓу сите релевантни институции за социјалната заштита, а во чии рамки, меѓу останатото, ќе се покренуваат и иницијативи за социјална превенција (најмалку еднаш месечно);
- Задолжителни посети на локални институции, и тоа училишта, здравствени домови, полициски станици заради унапредување на модалитетите на соработка и идентификација на лица со социјални потешкотии или проблеми (најмалку еднаш месечно), и
- Задолжителни работни средби со локални невладини организации заради развивање соработка за реализација на едукативни настани, дебати, трибини, заеднички кампањи за превенција на специфични социјални проблеми и други превентивни активности (најмалку еднаш месечно).

Помеѓу секундарните активности на превенција ја потенцира имплементацијата на програми за зајакнување на ранливи и маргинализирани поединци, групи и семејства, а терцијарните активности се насочени кон:

- Спроведување на индивидуална терапија со поединци кои се соочуваат со социјален проблем и други специјализирани видови терапија;
- Реализација на методот на групна социјална работа со корисници на социјални услуги кои се соочуваат со сродни социјални проблеми (распределба по категории корисници и организирање на средби за групна социјална работа најмалку двапати месечно за секоја категорија корисници);

Борнарова предлага донесување на посебен закон за социјални услуги во кој треба да се направи класификација на социјалните услуги и тоа: услуги на информирање и упатување, услуги на стручна помош и поддршка, услуги на социјална превенција и советување, услуги во домот, услуги во заедницата и услуги вон семејството. За превенција на криминалот, особено за индивидуалната криминална превенција најзначајна е услугата во заедницата која се состои од:

- Дневни центри - привремен престој во определен период од денот во центри во кои покрај дневна заштита на корисниците, се организира и исхрана, социјални, културни и рекреативни активности, едукација, психоедукативна поддршка на корисниците и нивните семејства, работна терапија и сл.
- Центри за ресоцијализација - во локалната заедница во кои се врши ресоцијализација преку примена на советувањашна работа, индивидуална, семејна и групна терапија, едукации за развој на вештини, спорт, рекреација, творештво, активности за вработување и слично, во зависност од видот на корисниците.
- Клубови - услуги на краткорочен престој во дел од денот и во времетраење по сопствен избор на корисникот, а во средина во која активностите претежно се ориентирани кон дружење, забава, рекреација и минување на слободното време. Во некои облици клубовите можат да имаат и терапевски цели. Такви се клубовите на лекувани зависници во кои се применува групна терапија.

4. Заклучок и препораки

- (1) Индивидуалната криминална превенција е насочена кон лица за кои постои „голема“ веројатност (врз основа на извршена проценка на ризикот) дека ќе извршат кривично/и дело/а. Теоретските и практични искуства покажуваат дека тоа се познати/регистрирани сторители на кривични дела, што претставува предизпозиција за повторување на кривичното дело, односно за потенцијален рецидивизам.
- (2) Македонското законодавство како мерки на изолација ги применува затворот и притворот, иако тоа експлицитно не е наведено во легислативата и теоријата, а превентивниот притвор воопшто не е познат, ниту се применува. Се препорачува воспоставување на превентивен притвор во македонското кривично правно

законодавство, како кривично правен инструмент за изолација на опасните сторители на кривични дела.

- (3) Превентивниот притвор треба да се применува како крајно средство за ограничување на слободата на човекот, кое ќе се заснова на принципот на пропорционалност за заштита на животот и телото на поединецот и реалната опасност која се заканува.
- (4) Воспоставувањето на превентивниот притвор треба да биде проследено со донесување на квалитетни и прецизни законски решенија, со точно утврдени кривични дела за кои може да се определи (сексуални и насилни деликти), условите под кои може да се определи, периодот на примена и правни лекови, со цел овозможување на ефикасна, праведна и целисходна примена на превентивниот притвор насочен кон редукција на криминалот.
- (5) Одредувањето на превентивниот притвор треба да се заснова на квалитетно изведени сознанија и проценка на ризикот од можноста сторителот да го повтори кривичното дело.
- (6) Македонскиот систем, социјалната заштита ја лоцира во Министерството за труд и социјална политика, со што го позиционира ова министерство како значаен орган во спроведувањето на индивидуалната криминална превенција. Социјалната заштита кон лица кои издржале казна затвор во минатото бележи низок степен на успешност во ресоцијализацијата, но со донесувањето на новите законски измени од 2019 година се очекува соодветна практична реформа и ефикасност на социјалниот систем во ресоцијализација на лица кои издржуваат казна затвор, како и на лицата во постпеналниот период.

ГЛАВА 4

РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈА

1. Поим за ресоцијализација и третман

Ресоцијализацијата претставува долготраен динамичен процес на остварување и поднесување влијанија од страна на човекот, малолетникот или други личности кои манифестираат поведенија, што значат отстапувања од просечното, нормално и прифатено поведение во општеството (социјалната средина), со цел да се оспособи личноста да живее, да работи и да постапува во согласност со општоприфатените норми, вредности и однесувања во општеството (Арнаудовски, Груевска Дракулевски, 2013:154). Човекот како општествено суштество, се раѓа, развива, образува, работи, воспитува и со тоа поминува низ процес на социјализација во кој стекнува систем на вредности и норми на однесување. Кога станува збор за ресоцијализација, личноста не ја остварил социјализацијата низ природниот тек на живот, па затоа е неопходно тоа што го пропуштил да го надолжни и тоа најчесто се прави присилно. Ресоцијализацијата се остварува со различни облици на третман, а подразбира остварување на промени во личноста на лицето што се ресоцијализира со методи и постапки што имаат научна основа и нивната делотворност е научно и емпириски проверена. Ресоцијализацијата се остварува со примена на различни облици на третман, а претставува повеќедимензионален процес што не може да се сведе само на сторување или несторување на ново кривично дело, туку може да се разбере како единствен процес на мерки и активности што се насочени кон остварување на позитивни промени во општественото однесување на деликвентот (Ibid, 249).

Поимите социјализација и ресоцијализација означуваат процес на оспособување и прилагодување на осуденото лице да го профати системот на вредности и норми на однесување на пошироката општествена заедница, во социјалната средина, бидејќи со сторувањето на кривичното дело покажал дека не е правилно социјализиран, адаптиран и насочен. Двата поими, социјализација и ресоцијализација се надолгнуваат, односно со ресоцијализацијата се настојува да се промени претходна ситуација во која лицето имало некаква социјализација, сторило кривично дело за кое било применета некоја санкција, па процесот на повторна социјализација претставува ресоцијализација (Милутиновиќ, 1977:83). Ако социјализацијата претставува природен процес на формирање на личноста, тогаш ресоцијализацијата значи присилно превоспитување на

осуденото лице со всадување ставови за почитување на општествените вредности и норми.

Арнаудовски и Груевска Дракулевски (2013:254) забележуваат дека самиот поим ресоцијализација е премногу тесен, доколку се ограничи само на квалитативно разграничување на остварениот степен на ресоцијализација. Тие сметаат дека поимот ресоцијализација дополнително треба да се збогати со интервенции кои значат утврдување на насоките, средствата и методите како содржини на ресоцијализацијата, насоки за нивно остварување како што се реинтеграција, реставрација и рехабилитација, како насоки за остварување на поставените цели на ресоцијализацијата.

Според Аслимоски (2013:101) ресоцијализацијата претставува процес на одучување од минатото однесување и учење да се живее на сосема поинаков начин. Во екстремни случаи, една личност која е ресоцијализирана понекогаш се карактеризира како личност со „испан мозок“, како би можела да го перцепира животот и околината на различен начин. Како фактори на социјализација ги наведува семејството, врничките групи, училиштето и средствата за масовна комуникација.

Сулејманов, ресоцијализацијата ја дефинира како современа теоретска мисла и практична акција од која се очекува да го измени квалитетот на личноста на осуденикот, односно да се отелотвори во определена психосоцијална состојба што има својство да го врати во слободната заедница, со зајакнати социјално етички сфаќања кон разновидните влијанија што водат кон криминални и деликвентни поведенија. Според него, ресоцијализацијата има два модалитета и тоа како воспитување, кога осуденикот претходно не бил социјализиран, и превоспитување, кога осуденикот „се лизнал“ од колосекот на веќе постигната социјализација. Сулејманов (1997:52) прави разлика помеѓу ресоцијализација и социјална адаптација, наведувајќи дека социјалната адаптација се остварува со исти мерки на воспитно-превоспитно влијание врз кои се потпира и ресоцијализацијата, со таа разлика што не води кон исти цели, односно кон коренита промена на личноста на осуденикот. Крајна задача на социјалната адаптација е навикнување на осуденикот на поведение што е општествено прифатливо без оглед на тоа дали како такво во суштина тоа е прифатено и од страна на самиот осуденик, односно поправање или промена на личноста од помал квалитет што без оглед на остварените влијанија, кои често можат да бидат дури и од поголем интензитет отколку кај ресоцијализацијата, имаат за резултат воздржување од криминална и деликвентска активност во прв ред поради страв од последици на казната. Според тоа,

главна цел на социјалната адаптација е враќање на осуденикот во слободната заедница како поправена, прилагодена, адаптирана личност кон општествените вредности.

Во светската научна мисла и практика се употребуваат различни поими, синоними за поимот ресоцијализација, како што се рехабилитација, социјална реинтеграција или само реинтеграција, социјална адаптација, реадаптација, третман, воспитување, превоспитување и други. Во документите на Обединетите нации најчесто се употребува поимот рехабилитација.

На просторите на поранешна СФРЈ, широко биле прифатени и користени поимите ресоцијализација и третман на осудените лица.

Законот за извршување на санкциите не ја дефинира ресоцијализацијата, туку само наведува дека процесот на ресоцијализација на осудените лица претставува основна функција на казнено-поправната и воспитно-поправната установа. Законот, покрај поимот ресоцијализација го употребува и поимот социјална интеграција, но исто така не го дефинира или поблиску не го определува неговото значење.

Упатството за определување на видовите и начините на третман на осудените лица, не ја дефинира ресоцијализацијата, но истиот го апсолвира во поимот за третман. Така, „третман претставува индивидуално определен динамичен систем на методи, мерки и постапки кон осуденото лице во казнено-поправната установа, за време на извршување на казната затвор и во постинституционалниот период заради насочување, развивање и остварување на позитивни карактерни особини и способности на осуденото лице за негова ресоцијализација или социјална адаптација во општеството по извршувањето на казната“.

Во теориските концепти поимот третман се поистоветува со „лечење“ на сторители на кривични дела по пат на примена на институционални и вонинституционални мерки на превоспитување, за нивна социјална адаптација и оспособување за живот на слобода, односно живеење согласно важечките општествени норми и вредности. Според поширокото сфаќање за поимот третман, не се подразбираат само мерките и постапките кои се насочени кон личноста на деликвентот, туку и други мерки што се преземаат во насока на спречување на дејството и отстранување на криминогените фактори и влијанија, мерки на социјална профилакса кои по својата суштина можат да бидат економски, социјални, социокултурни и други (Арнаудовски, Груевска Дракулевски, 2013:311). Поширокото сфаќање го опфаќа третманот на осуденото лице не само во фазата на извршувањето на кривичните санкции (пенолошки мерки), туку и во претходните фази на кривичната

постапка, односно фазата по извршувањето на кривичната санкција (криминално-политички мерки). Значи поимот третман има пенолошка дефиниција ограничена на институционални (затворски) и краткорочни постпенални мерки, додека криминално-политичката дефиниција е проширена и на мерките за време на кривичната постапка и долгорочни постпенални мерки. Бачановиќ го проширува опсегот на третманот наведувајќи дека истиот може да биде судски, институционален и постпенален (Бачановиќ, 2016).

Законот за пробација не го дефинира поимот ресоцијализација, туку само во членот 2 наведува дека „извршувањето на алтернативните мерки и обврски изречени во кривична постапка е со цел заштита на заедницата од криминал и ресоцијализација и реинтеграција на лицата кон кои се извршуваат пробациските работи“. Вака дадената норматива е нелогична, затоа што извршувањето на санкциите, вклучително и алтернативните, претставува ретрибуција (казна, osveta на општеството кон сторителот, враќање за стореното зло) за стореното кривично дело. Во основа извршувањето на алтернативните мерки и обврски не претставуваат заштита на заедницата од криминал. Напротив, пуштањето на сторител на кривично дело на слобода дополнително ги зголемува можностите за повторување на кривичното дело и покрај утврден низок степен на ризик, што значи дека не станува збор за заштита на општеството при извршувањето на алтернативните санкции и/или обврски. Само сеопфатни институционални и постпенални мерки можат да придонесат за заштита на општеството од криминал.

Од изнесеното може да се изведе заклучок дека постојат разни дефиниции и пристапи за поимите ресоцијализација и третман, а за потребите на овој труд ќе биде користена дефиницијата на Арнаудовски, според кого „ресоцијализацијата претставува долготраен динамичен процес на остварување и трпење влијанија од страна на човекот, малолетникот или други личности кои манифестираат поведенија што значат отстапувања од просечното, нормално и прифатено поведение во општеството (социјалната средина), со цел да се оспособи личноста да живее, да работи и да постапува во согласност со општо прифатените норми, вредности и однесувања во општеството, како и интервенции кои значат утврдување на насоките, средствата и методите како содржини на ресоцијализацијата, насоки за нивно остварување како што се реинтеграција, реставрација и рехабилитација, како насоки за остварување на поставените цели на ресоцијализацијата“ (Арнаудовски, Груевска Дракулевски, 2013:154, 249).

Вака дадената дефиниција има сеопфатен и широк пристап и во себе ги апсолвира реинтеграцијата и рехабилитацијата, што претставуваат постапки за остварување на индивидуалната ресоцијализација.

2. Цели на ресоцијализацијата

Остварувањето на ресоцијализацијата директно е поврзана со три предуслови и тоа: прво, лицето ги разбира проблемите на неговото однесување кое општеството не ги одобрува, истите се негови проблеми, а не дека општеството не ги задоволува неговите потреби, проблемот лежи во неговиот карактер, темперамент и емоции, во неговиот систем на вредности, начин на гледање на општествените состојби, неговите тежненија и мотиви. Треба (дали може) да се изгради активен однос на осуденото лице кон сопственото превоспитување. Второ, ресоцијализацијата се заснова на научни и криминално-политички основи, а се применува како севкупна активност на институционалните и неинституционалните општествени субјекти применета на широк фронт на одговорни и организирани субјекти во осмислен систем на извршување на кривични санкции, со основни права и обврски да дејствуваат на планот за сузбивање на криминалот и на тој начин да влијаат на отстранување на причините што ја одредуваат неговата појава и ширење (Проевски, 1981:70). Вака поставените цели на ресоцијализацијата за начинот и методите на реализација, и за стручната оспособеност на непосредно ангажираниот персонал кој ја остварува функцијата на ресоцијализација, јасно упатуваат на теорискиот концепт на ресоцијализацијата. Трето, ресоцијализацијата е можна доколку осуденото лице правилно ја сфати целта на казната, го прифати третманот како потреба за живот и работа во казнено-поправната установа за време на издржувањето на казната, ја прифати програмата за негова ресоцијализација и самиот активно учествува во нејзиното реализирање. Ставот на осуденото лице кон ресоцијализацијата е детерминанта на нејзината успешност (Камбовски, 2004:836).

3. Ресоцијализацијата низ призмата на меѓународните документи

Рехабилитацијата на сторителите и нивната успешна реинтеграција во заедницата се дел од основни цели на кривично-правниот систем. Тоа е јасно потенцирано во сите меѓународни документи кои ги таргетираат прашањата за човековите права, што

особено е прецизирано во документите на Обединетите нации. Меѓународните документи предвидуваат стандарди за интервенции во затвор кои вклучуваат образование, стручни обуки, подготовки за излез од затвор, стандарди за помош и поддршка за сторителите по излегувањето од затвор, стандарди за вклучување на заедницата во реинтегративниот процес, како и стандарди за користење на програми во заедницата.

Меѓународниот договор за граѓански и политички права (The International Covenant on Civil and Political Rights), предвидува дека пенетенцијарниот систем се состои од третман на сторителите насочени кон промени и социјална рехабилитација (General Assembly resolution 2200 A (XXI), annex, article 14, 1976).

Минималните правила за третман на затворениците (The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners) во точката 58 предвидува: „целта на казнувањето е заштита на општеството од криминал. Тоа може да биде постигнато само ако затворскиот период биде користен што е можно пократко за изолација, а неговото враќање во заедницата е поврзано со почитување на правилата од страна на сторителот и давање поддршка“. Точката 65 се надоврзува и потенцира: „Третманот на сторителот во затвор, колку што дозволува должината на санкцијата, треба да биде воспоставен во насока на почитување на правилата од страна на сторителот и негова поддршка по излегувањето од затвор. Третманот треба да го охрабри сторителот за самопочитување и развивање на чувство за одговорност“.

Прирачникот за превенција од криминал на Економскиот и социјалниот совет на Обединетите нации (Economic and Social Council resolution 2002/13, annex), предвидува дека превенцијата на криминалот содржи широк спектар на пристапи, вклучително и мерки за превенција од рецидивизам, засновани на социјална реинтеграција на сторителите и други реинтегративни програми.

Прирачникот на Обединетите нации за превенција од рецидивизам и социјална реинтеграција на сторителите (Introductory Handbook on the prevention of recidivism and the social reintegration of offenders), потенцира дека превенција на криминалот се реализира преку надзор/контрола, помош на сторителите и поддршка за социјална интеграција за превенција од рецидивизам.

Според Прирачникот, социјалната интеграција претставува процес на социјално и психолошко интегрирање во едно социјално опкружување. Во смисла на превенција на криминалот и криминална правда, социјалната интеграцијата подразбира различни форми на социјални интервенции и програми насочени кон индивидуи со цел

спречување на нивно вклучување во криминални активности, односно редукција на однесувањето на индивидуи кои веќе се вклучени во криминални активности. Социјалните интервенции се обединување на различни компоненти на криминалниот систем со вклучување на социјални агенции, невладини организации, образовни институции, комуникација со сторителите и семејствата, за поддршка во успешна социјална интеграција и редукција на индивидуални фактори за сторување на кривични дела или рецидивистичко однесување.

Социјалните програми за реинтеграција се алатки на институциите со кои се дизајнираат специфични мерки за помош на сторителите, како што се рехабилитациони, едукативни и подготвителни за отпуст интервенции, со образовни, здравствени или социјални аспекти, насочени кон социјална интеграција на сторителите.

Во основа постојат две категории на програми за социјална интеграција и тоа институционални програми и интервенции и програми ориентирани во заедницата. Првата група на програми се реализира во затвор, во текот на издржување на казната и за време на подготовката за отпуст од затворот. Има за цел да му помогне на сторителот да ги препознае и реши прашањата кои довеле до криминална активност, да ги препознае факторите на ризик поврзани со криминалната активност, да стекне потребни вештини кои ќе му помогнат во животот, како и да го подготват за отпуст од затворот и реинтеграција во заедницата. Втората група на програми се ориентирани за неговото однесување во заедницата, а можат да бидат предуслов и за негово отпуштање од затвор. Истите треба да му ја олеснат социјалната интеграција во заедницата. Овие програми најчесто имаат социјална содржина, може да претставуваат мерки на надзор или различни форми на поддршка и помош на сторителот и/или неговото семејство. Во поново време постзатворските интервенции во различни држави во светот се нарекуваат со различни називи, како што се постзатворска грижа, транзициски услуги, социјална реинтеграција или адаптација.

Прирачникот на Обединетите нации за превенција од рецидивизам и социјална реинтеграција на сторителите предвидува неколку аспекти кои треба да се земат предвид кога се креираат генерални стратегии за превенција од рецидивистичко однесување. Според прирачникот, истите особено треба да ги земат предвид следните аспекти:

- Приоритетите на превенцијата на криминалот се различни од држава до држава и како такви треба да бидат предмет на адаптација на конкретна стратегија;

- Сторителите по излегувањето од затвор се соочени со бројни предизвици кои претставуваат потенцијални предиспозиции да го повтори кривичното дело. Со цел да се спречи рецидивистичко однесување, потребно е да се работи на детектираните предиспозиции како фактори на ризик;
- Многу од сторителите кои излегуваат од затвор имаат различни потреби како што се вештини, недостаток од семејна или општествена помош, долгорочни решенија за вработување, живеење/престој или други интервенции;
- Развојот на соработка и партнерство претставува императив помеѓу институциите инволвирани во примената на затворски и незатворски санкции и мерки, како и развој на интервенции со мобилизација на сите расположливи реурси, а кога е потребно и надзор над сторителите;
- Понекогаш е подобро да се работи со сторителот отколку да се управува истиот;
- Потребно е да се утврдат специфичните потреби на лицата според полот, особено во интервенции за реинтеграција кај жените;
- Реинтеграцијата на малолетниците треба да содржат развојни и образовни аспекти;
- Често пати треба да се утврдат специфични и уникатни потреби за сторители кои припаѓаат на малцински групи. Тие се потребни за иден развој на комуникација со етнички малцински групи при реинтеграција на сторителот во заедницата;
- Посебно внимание треба да се насочи на сторителите кои се враќаат во рурални средини.

Генералната стратегија инволвира различни нивоа на владини агенции, како што се здравство, образование, затворска администрација, органите за кривично гонење, како и локалната заедница.

Покрај генералната стратегија, за работа со конкретен сторител на кривично дело, прирачникот на ОН предвидува содржини и за индивидуална стратегија која ги содржи следните аспекти: поставување на реални цели и очекувања кои можат да се исполнат, воспоставување јасен теоретски модел заснован на програмска логика, поставување прецизни критериуми за успешност на програмата, следење на имплементацијата и појавените потешкотии, обезбедување на потребни човечки и финансиски ресурси, мониторинг и евалуација, одржување на доверба помеѓу корисниците, полицијата, судиите и локалната заедница, инволвирање на општеството и консултации со корисниците. Заклучокот на Обединетите нации е дека државите не инвестираат во

социјалната интеграција и програми за реинтеграција на сторителите, иако истите се есецијален дел од која било сеопфатна стратегија за превенција на криминалот. Инвестициите во затворите во кои не постои комплементарно инвестирање во програмите за рехабилитација и реинтеграција не продуцира значајна редукција на рецидивизмот. Притворскиот период, кога сторителот е под контрола може да се користи за стабилизација и рехабилитација, но бидејќи периодот понекогаш е многу краток, воопшто и не се применуваат програми за реинтеграција.

4. Ресоцијализацијата низ призмата на македонското законодавство

Законската рамка и теоријата во Република Северна Македонија која ја третира ресоцијализацијата и третманот на лицата за време на издржување на казната затвор и пост затворскиот период не прави разлика помеѓу ресоцијализација и мерки на третман, односно ги поистоветува двата институти, не наведувајќи дека мерките на третман се дел од ресоцијализацијата која има и други составни делови, и воопшто не ги детерминира другите составни делови на ресоцијализацијата.

Малку теоретичари во Република Северна Македонија ресоцијализацијата ја третираат како постпенален инструмент, повеќето ја гледаат исклучиво низ призмата на примената на казната затвор. Тоа можеби е разбирливо за пенолозите кои како цел на нивното истражување ја имаат казната, проучувајќи ги сите аспекти на казнувањето, не навлегувајќи во постпеналниот период, но криминолозите и социолозите треба да го имаат предвид и постпеналниот период како аспект на истражување во процесот на ресоцијализација, бидејќи истата не завршува со издржување на казната затвор. Всушност ресоцијализацијата треба да се реализира за време извршување на алтернативните мерки, за време на условниот отпуст, па дури и по завршување на сите активности на извршување на санкциите. Целта на ресоцијализацијата е да се врати лицето во заедницата, да стане корисен член на општеството.

Ресоцијализацијата како мерка на „превоспитување“ на сторители на кривични дела, до пред извесен период, беше нормирана само во законите со кои се третираа осудени лица кои издржуваа казна затвор. До 2019 година, Министерството за труд и социјална политика воопшто не беше надлежен државен орган за спроведување на ресоцијализација, а партиципираше во работата со поранешни осудени лица во пружање на помош, што вообичаено ја пружа за сите загроени лица во државата. Новиот закон од 2019 година прави значаен исчекор во воспоставувањето на

таканаречената продолжена ресоцијализација, односно примена на сите содржински елементи на ресоцијализацијата и во постпеналниот период.

Во Република Северна Македонија постојат повеќе законски решенија со кои е регулирана ресоцијализацијата и мерките на третман.

Законот за извршување на санкциите предвидува општи насоки за примената на мерките на третман, а со подзаконски акти подетално е уредена нивната примена. Како основно начело на извршување на казната затвор е наведено дека процесот на ресоцијализација на осудените лица претставува основна функција на казнено-поправната и воспитна-поправната установа, а целта на извршувањето на казната затвор е оспособување на осудените лица да се вклучат во општеството со најдобри изгледи за самостоен живот. Законот предвидува дека третманот е право на осуденото лице, а истиот се спроведува во процесот на ресоцијализација преку редовни и/или специфични програми, мерки и активности, како што се: работа на осудените лица, образование, слободни активности, спорт и рекреација на осудените лица, медицинско психолошки третман. Соработката на осуденото лице во реализацијата на третманот се наградува со доделување на законски утврдени погодности, а прогресирањето на осуденото лице од понизок во повисок вид на установа зависи од резултатите од реализација на индивидуалната програма за третман. Законот за извршување на санкциите предвидува постпенални мерки и активности кои се применуваат заради вклучување на отпуштените осудени лица во живот на слобода, особено на обезбедување на сместување и исхрана, обезбедување на лекување, совети за избор на живеалиштето или престојувалиштето, усогласување на семејните односи, пронаоѓање на вработување, довршување на стручното оспособување, давање парична помош за покривање на најнеопходните потреби, како и други облици на помош и поддршка. Пред отпуштањето на осуденото лице на кое му е потребна помош по излегувањето на слобода, установата пет дена пред отпуштање на осуденото лице го известува центарот за социјални работи според местото на живеалиштето, односно престојувалиштето на осуденото лице за денот кога треба да биде отпуштено и ќе го наведе видот на помошта, што особено му е потребна заради негово успешно вклучување во живот на слобода. По отпуштањето од установата, осуденото лице пуштено на условен отпуст може да се обрати до пробацискиот службеник заради давање помош и поддршка.

Третманот детално е нормиран со Упатството за определување на видовите и начините за третман на осудените лица. Осудените лица во процесот на ресоцијализација имаат право на третман со учество во редовни (општи) и/или

специфични програми, мерки и активности како што се: работа на осудените лица, образование, слободни активности, спорт и рекреација на осудените лица, медицинско психолошки третман. За да се определи третманот на осуденото лице, истото поминува низ фаза на испитување за време на неговиот престој во приемното одделение на затворската установа, каде што се вршат криминолошки, социолошки, психолошки, медицински и други испитувања и изработуваат соодветни анамнези. По завршување на испитувањето се индивидуализира третманот кој ќе се спроведува врз осуденото лице. Упатството утврдува дека третманот може да биде институционален (затворски) и постпенален, но истото воопшто не предвидува како ќе се реализира третманот во постпеналниот период, односно не содржи одредби кои се однесуваат на мерките за третман, туку ја наведува само целта која се однесува на подготовка на осудените лица за отпуштање од затвор кој се реализира со креирање на позитивни карактерни особини преку ресоцијализација и социјална адаптација во општеството по завршување на казната. Кон ваквото дефинирање на пристапот за реализација на мерките на третманот, законодавецот се придодава и со друга одредба за целта на третманот, каде наведува дека третманот на осуденото лице во текот на извршувањето на казната затвор се остварува заради адаптација на осуденото лице во установата, прифаќање на сопствената одговорност за извршеното кривично дело, прифаќање и активно учество на осуденото лице во реализирање на целите од индивидуално одредената програма за третман, прифаќање и активно учество на осуденото лице во подготовката за постпеналниот период, како и заради социјална адаптација, особено кон оние осудени лица кои се спротивставуваат или го одбиваат третманот, при што може да се констатира дека ресоцијализацијата е институционализирана во затворската установа.

Законодавецот, исто така, нормирал дека судот во решението за условен отпуст може на условно отпуштениот да му одреди заштитен надзор, што се состои во посебни мерки на помош, грижа, надзор или заштита кои ги спроведува надлежен орган согласно со закон, што секако спаѓаат во содржински елементи на ресоцијализацијата или имаат за цел ресоцијализација на лицето.

Пред излегувањето од затвор на осуденото лице по основа на отпуштање по опростување и истек на казната од установата, секторот за ресоцијализација, подготвува заклучен извештај за реализираната програма за третман со осуденото лице, како и за оцената за остварениот степен на ресоцијализација на осуденото лице.

Законот за пробација ја детерминира ресоцијализацијата како цел на извршувањето на алтернативните мерки и обврски, што е контрадикторно само по себе од причина што извршување на санкција не може да претставува мерка на ресоцијализација. Законот освен во овој контекст, воопшто не ја допира ресоцијализацијата, но затоа предвидува примена на мерки на третман, со што врши поистоветување на ресоцијализацијата и третманот. Законот за пробација ги применува сите три содржински елементи на ресоцијализацијата и тоа третман, надзор и помош на лицата под пробација.

Согласно Законот за пробација, индивидуална програма за третман се изработува за секое лице кон кое се извршуваат пробациски работи.

Примената на мерките на ресоцијализација трае само за време на примената на пробацијата, односно додека едно лице е под пробација, а бидејќи пробацијата е извршување на алтернативна санкција, значи за време на извршувањето на санкцијата, а со завршување на времето на пробација, завршува и ресоцијализацијата, односно третманот, помошта и надзорот. Законот воопшто не ги утврдува содржините на мерките на третман за време на пробацијата, ниту пак дефинира подзаконски акти со кои би се уредиле начинот на нивно извршување.

Министерството за труд и социјална политика, со донесувањето на новиот Закон за социјална заштита во 2019 година за првпат во својот делокруг на надлежности предвидува активности на ресоцијализација, рехабилитација и реинтеграција за сите корисници кои имаат потреба од истата, вклучително и за лица кои издржале казна затвор. Во претходните законски решенија воопшто не биле предвидени законски и подзаконски одредби за ресоцијализација, рехабилитација и реинтеграција на лица кои издржале казна затвор, а рехабилитација се нормира само за упатување во Центри за социјална рехабилитација на лица кои злоупотребуваат дрога и други психотропни супстанции. Со новиот закон ресоцијализацијата е нормирана како социјална услуга која за лица кои издржале казна затвор се обезбедува преку советодавна работа, индивидуална, семејна и групна терапија, образовна поддршка, придружба, едукации за развој на вештини, спорт, рекреација, творештво, поддршка за стекнување на работни вештини и вештини за вработување, куќа на пола пат и други услуги на ресоцијализација, во зависност од потребите на корисниците. Куќа на пола пат обезбедува помош, поддршка и подготовка за самостојно живеење на лица кои претходно биле под вонсемејна заштита, немаат свој дом или услови за живот во својот дом, заради нивна реинтеграција во општеството. Социјалната услуга за

ресоцијализација се реализира од страна на Центрите за социјални работи преку дневни услуги во центри за ресоцијализација, а за таа цел Центрите воспоставуваат центри за ресоцијализација, центри за рехабилитација и советувашишта. Како организационен облик на вонсемејна социјална заштита се воспоставува установа за третман и рехабилитација, а истата може да се организира и како терапевтска заедница. Останува да се види како целокупниот процес на ресоцијализација, рехабилитација и реинтеграција ќе биде применуван врз лица кои издржале казна затвор, со оглед дека законското решение е ново и сè уште не е имплементирано во целост во Македонија.

5. Практични примери на примена на ресоцијализација во странски модели

Процесот на рехабилитација на сторителите на кривични дела во последните 20 години доживува значајни промени во начинот на дистрибуција на мерките. Карактеристичен е примерот на Англија и Велс со вклучување на приватниот сектор во процесот на рехабилитација (Target operating model, Rehabilitation programme, 2013).

Во документот на државниот секретар за правда на Англија и Велс „Трансформација на рехабилитацијата: Стратегија за реформи“ (Transforming rehabilitation, A strategy for reform, 2013) бил претставен нов систем за управување и рехабилитација на сторители во заедницата. Документот од една страна објаснувал како ќе функционира новиот модел, вклучително и рехабилитацијата, а од друга страна претставувал референтен материјал за потенцијални приватни компании заинтересирани за спроведување на рехабилитација во заедницата. Реформите предвидувале:

- Воспоставување на нова јавна служба, Национална служба за пробација во рамки на Националната служба за управување со сторители;
- Воспоставување на систем на надзор над сите сторители кои излегуваат од затвор;
- Воспоставување на рехабилитационен процес за сите сторители кои излегуваат од затвор, и
- Отворање на пазарот за компании кои нудат нови видови на рехабилитациони услуги.

Во Англија и Северна Ирска, програмите се познати како „програми за адаптација на сторителите,, а се дефинирани како „системски процес базиран на

докази, за работа со сторители во затвор или на слобода, со цел подобра заштита на заедницата од штета и редуција на рецидивистичко однесување. Содржината е работа со сторителите и нивните семејства од страна на институциите и волонтерски организации“ (Ibid).

Целта на програмите за адаптација е да го охрабрат сторителот да се оддалечи од криминалот, односно да не го повтори кривичното дело. Оддалечувањето претставува процес во кој со или без интервенција на институциите за криминална правда, сторителот ќе биде спречен да го повтори кривичното дело и одржува живот без криминал. Постојат бројни фактори кои го држат сторителот оддалечен од криминалот, како што се стекнување нови вештини, полно работно време, стекнување животен партнер, основање на семејство и други. За сторителите кои и покрај примената на програми на реинтеграција го повторуваат кривичното дело, се преземаат мерки на изолација.

6. Содржини на ресоцијализацијата

Ресоцијализацијата како процес на враќање на сторителот на кривично дело кон личност која ги задоволува стандардите на општествено поведење и добро однесување е составена од три елементи и тоа социјална интеграција која се реализира преку мерки на третмани и/или програми, мерки на надзор, контрола и заштита, и мерки на овозможување на општествена помош и потреби на лицето. Сите три содржини се обезбедуваат во сите три фази од работењето со сторителот, односно пеналниот период, подготовка за излез од затвор и постпенален период, а треба да се применуваат сè додека лицето има потреба од нив.

„Должноста на општеството не завршува со неговото ослободување од затвор. Потребни се државни или приватни агенции способни за прифаќање на затворениците и нивна понатамошна ефикасна грижа насочена кон намалување на предрасудите и негова рехабилитација“. Ова правило на Обединетите нации е донесено во 1955 година во документот насловен како „Стандарди на Обединетите нации за минимални правила за третман на затвореници“ (The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, 1955). Стандардите на ОН продолжуваат со обврски за агенциите и државните органи кои им помагаат на ослободените затвореници да се вратат во општеството и колку што е можно побрзо да им обезбедат идентификациони

документи, престојувалиште, вработување, гардероба, основни парични средства за одреден временски период.

Постпеналниот период, честопати, започнува со надзор на лицето, особено кога се применува условна казна (со пробација) или условен отпуст со заштитен надзор.

Постпеналните третмани се состојат од ефективни програми на надзор и програми за помош во материјална, психолошка и социјална поддршка и третмани.

6.1 Третман/социјална интеграција

Мерките на третман обезбедуваат рехабилитација и реинтеграција на личноста на осуденото лице. Тие се насочени кон личноста на деликвентот, односно нејзиното деликвентско однесување, а имаат за цел да влијаат врз отстранувањето на детерминантите на криминалното однесување поврзани со својствата, карактеристиките и особините на личноста, системот на вредности, психосоцијалните карактеристики што го одредуваат општественото поведение на човекот, а со цел да се изгради општествено прифатливо поведение. Тоа се постигнува со педагошки, психолошки, медицински, социјални и други методи, преку кои може да се влијае на карактерот, темпераментот и начинот на однесување на осуденото лице (Corn, McCorkle, 1963:558).

Мерките на третман имаат два облика (Милутиновиќ, 1977:90). Првиот облик се состои од методи, мерки и постапки што овозможуваат и влијаат на менување на условите на живот на осуденото лице што довеле до криминално однесување, разрешување на општествените проблеми што осуденото лице не може само да ги разреши, а кои се од значење за неговиот живот и работа. Тоа се мерки преку кои се менува материјалниот, социјалниот и општествениот статус на осуденото лице, менување на условите на живот и работа во микро и макро средината на осуденото лице и/или отстранување на условите кои довеле до криминално однесување. Вториот облик се состои од методи, мерки и постапки што се во непосредна врска со осуденото лице, а се насочени кон поттикнување и ангажирање на осуденото лице само да влијае на менување на сопствениот социјален и општествен статус, преку образование, остручување, стекнување работни навики, менување на односот кон општествените норми и вредности, разбирање на проблемите со кои треба да живее преку градење на одбранбени механизми и решавање на проблемите без да дојде во судир со општествените норми и општествената средина. Овој облик не ги отстранува

факторите кои придонесуваат за криминално однесување, туку го изолира лицето од нив и му овозможува да живее посигурно во однос на проблемите и последиците од претходното криминално однесување.

Во примената на мерките на третман разликуваме мерки на третман и методи на третман.

6.1.1 Мерки на третман

Во теоријата и практиката се дефинирани повеќе мерки на третман кои се применуваат во процесот на ресоцијализација, а според „Упатството за определување на видовите и начините за третман на осудените лица“ се предвидени примена на повеќе современи облици на институционален третман кои содржат општи и специфични третмански мерки. Како општи мерки ги наведува работа на осудени лица, образование на осудени лица, образование на осудени лица по занимање, морално-етичко воспитување и осуденичко самоорганизирање и слободни активности, спорт и рекреација на осудени лица.

Третманите можат да бидат пенални, подготвителни за излез од затвор и постпенални.

Работен ангажман, според Сулејманов (1997:173) не се третира како казна, туку како интегрален дел од постапувањето со осуденикот заради негова ресоцијализација. Концептот се темели на законодавните решенија во најголем број на држави во светот, според кои работата поаѓа од природата и социјалното битие на човекот и од потребата за негова творечка афирмација. Во суштина присилбата врз осуденикот, за време на пеналниот период, да извршува работни задачи во затворот ја изразува ретрибутивната страна на казната, но од друга страна законската регулатива обезбедува соодветни права. Теоријата потенцира дека работниот ангажман на осуденото лице за време на пеналниот период претставува остручување на лицето за вработување во постпеналниот период. Законодавството во Македонија не го третира работниот ангажман како дел од ресоцијализацијата во постпеналниот период и истото спаѓа во мерка на социјална грижа која е изедначена, како и за секој друг државјанин на Македонија. Ако невработеноста на едно лице претставува основа за истиот да врши кривични дела, моменталниот социјален систем нема предвидено нормативни одредби за посебен третман на ваковото лице со цел отстранување на невработеноста како криминоген фактор, со цел да спречи истиот да врши кривични дела. Работното

оспособување се врши од страна на инструктори и други оспособени лица кои со своето влијание придонесуваат за остварување на конкретните цели дефинирани во индивидуалната програма за третман на осуденото лице и тоа: промена на негативните ставови кон работата, развивање и поттикнување на интересот за работа, почитување на општата дисциплина во работата, соработка со другите осудени лица во работната група, како и соработка со другите стручни лица во спроведување на третманот.

Во истражувачкиот извештај „Положбата на осудените лица во пенитенцијарните установи во Македонија“ поставени се повеќе прашања кои ја третираат ресоцијализацијата и третманот на осудените лица за време на извршување на санкцијата во затворот, но и индиректното влијание на третманот врз редуцијата на криминалот (Мојаноски, et. al, 2014:57). Така, на прашањето „Дали за време на престојот во установата сте биле работно ангажирани“, 56,7% од испитаниците се произнеле позитивно, од кои 45,3% биле работно ангажирани во моментот на истражувањето, што укажува дека половина од осудените лица се работно ангажирани. Според видот на работите кои ги извршуваат, осудените лица биле ангажирани на работа во кујна, средување на затворскиот двор, кантина, трпезарија, пекара, амбуланта, а помал број на осуденици се ангажирани во работилница за заварување. Во однос на местото на работниот ангажман, само 5 осудени лица од Казнено-поправен дом Идризово работат надвор од установата, а како сознание за таквата причина е општиот проблем со невработеноста во државата. Во однос на прашањето „Дали работата им помага да преземат поголема одговорност за нивното однесување“, 48,8% од испитаничката популација дале потврден одговор, а изведеното сознание упатува дека работниот третман позитивно влијае на ресоцијализацијата на осудениците при преземање на лична одговорност за стореното кривично дело. Поголемиот број на испитаници, 61,2% сметаат дека работата им помага полесно да го поднесат престојот во затворската установа. Кај 39,8% од испитаниците постои верба дека работата што ја извршуваат во затворот ќе им помогне да најдат работа по излегување од установата, наспроти 37,3% кои не веруваат во тоа. Во многу голем процент од 82,8% од испитаниците од Казнено-поправен дом Идризово се изјасниле позитивно на прашањето за потребата од помош при вработување по излегување од установата а 17,2% се изјасниле дека немаат потреба од помош. Причините може да се бараат во несоодветно образование, немање потребни квалификации, работна неспособност, поранешна осудуваност, висок степен на ризик.

Врз основа на овој дел од истражувањето, авторите извеле сознание дека колку повеќе осудените лица работно се ангажирани во казнено-поправните установи, имаат помалку време да мислат на негативни работи, да бидат во друштво со другите осудени лица, да се досадуваат и да прифатат девијантен модел на однесување.

Образованието како мерка на третман има значајно место во ресоцијализацијата на лицата во успешно враќање во заедницата. Образованието треба да се применува со сите фази од ресоцијализацијата. Образованието во затворот може да биде наметнато како обврска за осуденото лице и да има задолжителен карактер. Вообичајно најголемиот процент од осудените лица се без образование или со многу ниско образование што се одразува врз нивното разбирање на општествените односи, но и predisпозиција за непостоење на работен ангажман со оглед на недостаток на работни и стручни вештини. Затоа процесот на образование има за цел да ја подигне свеста на осуденото лице за општествените вредности и да развие стручни вештини кои ќе му овозможат работно ангажирање после затворот. Образованието не треба да прекине со завршување на казната затвор. Напротив, лицето треба да се третира и во постпеналниот период, без оглед дали истото е под пробација или целосно завршило со извршувањето на санкцијата. Државните органи, особено Министерството за труд и социјална политика треба да најде начини да овозможи дополнително образование за секое лице кое завршило со кривична санкција и за кое ќе констатира дека образованието и стручното усовршување претставуваат ризик, односно криминогена predisпозиција за вршење на кривични дела.

„Упатството за определување на видовите и начините за третман на осудените лица“ предвидува дека затворите обезбедуваат материјални, просторни и кадровски услови за реализирање на образованието. Во тек на образовниот процес во зависност од индивидуалните потреби на осудените лица се врши описменување и дооформување на образованието. Видот на образованието зависи од структурата на осудени лица на кои им е неопходен образовен процес при што се земаат предвид психофизичките својства, потенцијали и интереси за стекнување на образование во рамките на можностите на установата, како и претходниот стекнат степен на образование. Затворот обезбедува задолжителна настава за неписмените и помлади полнолетни осудени лица согласно нивните психофизички особини, лични карактеристики, потреби и желби за стекнување на одреден вид на образование. На осуденото лице може да му се дозволи да се оспособи за одредено занимање, да го усовршува своето занимање или да се преквалификува за друго занимање, доколку тоа

е во согласност со индивидуалната програма за третман. За стручното оспособување на осудените лица може да бидат организирани курсеви за стекнување со квалификација за различни занимања во установата или во соработка со училишта и стручни универзитети надвор од установата.

Авторите на истражувачкиот извештај „Положбата на осудените лица во пенитенцијарните установи во Македонија“ констатираат дека 82,6% од испитаничката популација не посетувале обука за стручно усовршување, а како причина е наведено дека установите не нудат курсеви за работно оспособување на осудените лица. Само 8% од популацијата посетувале некаков курс, а 8 испитаници во моментот на истражувањето се оспособуваат за одреден занает. Испитаниците во процент од 35,8% не веруваат дека стекнатото стручно оспособување во затворот може да им помогне да најдат работа по излегување од затворот, додека 46,3% веруваат дека стручното усовршување ќе им помогне да најдат работа после затворот. Генералниот заклучок е дека 80% од осудените лица се без стручни квалификации што ја потврдува тезата на истражувањето дека „неквалификуваната работна сила е еден од условите кои генерираат криминални однесувања, односно други фактори на ризик кои според принципот на каузалитет, доведуваат до непосредни причини за извршување на кривични дела“ (Ibid, 73).

Социјално етичко воспитување претставува „свкупност на организирани систематични влијанија засновани врз општествени и индивидуални усилби за позитивно формирање на личноста, на нејзините сознанија и творечката способност и нејзиниот активен однос кон објективната стварност“ (Сулејманов 1997:189). Тоа е свесна и планска општествена дејност насочена кон позитивно структурирање на личноста и нејзино менување во смисла на социјализација и збогатување на нејзините духовни, физички, морални и општествени својства. „Упатството за определување на видовите и начините за третман на осудените лица“ оперира со поимот морално-етичко воспитување, со кое се остварува позитивно структурирање на личноста, јакнење на личната одговорност и активно вклучување на осуденото лице во реализирање на поставените цели во индивидуалната програма за третман и во општеството по отпуштањето од установата. Осуденичкото самоорганизирање подразбира решавање на прашања за подобрување на условите за заедничкото живеење и работа на осудените лица и решавање на проблемите на одделни осудени лица, со цел да се развие чувството на одговорност за нивните постапки и да се поттикнат за активно учество во реализирањето на индивидуалната програма за третман.

Во минатото оваа активност била практикувана во затворите во Македонија, а денеска воопшто не постои и не се применува, ниту во затвор, а ниту во постпеналниот период. Бидејќи истата има клучно влијание врз формирањето на позитивни општествени вредности, потребно е воспоставување на нови модалитети и начини на нејзина реализација и тоа не само во затворот, туку и во постпеналниот период.

Слободни активности, спорт и рекреација на осудени лица се реализира преку планови и програми за организирано пополнување на слободното време на осудените лица со спорт, рекреација, културно-уметнички и други активности. Слободните активности содржат информатичка, драмска, музичка, уметничка, литературна, ликовна и други креативни активности, разни спортови, читање на книги и весници, слушање на радио и следење телевизиска програма, посетување театарски и кино претстави, издавање весници и билтени, посетување предавања, посетување музички концерти и други активности. Облиците на организирање на слободното време може да бидат индивидуални и колективни. Учесството на осудените лица во културно – уметничките и спортските активности е на доброволна основа, а службените лица влијаат на поттикнување и учество на осудените лица во слободните активности. Во истражувачкиот извештај „Положбата на осудените лица во пенитенцијарните установи во Македонија“ се прикажани анализи на користење на слободното време на осудените лица и спортувањето. Тезата тргнува од тоа дека важен фактор во формирањето на личноста е слободното време кое влијае на прифаќање на определени ставови и однесувања, кои често во отсуство на позитивни содржини преминува во девијантно однесување. Таму каде процесите на социјализација не ја одиграле својата улога, слободното време станува „празно време“ кое остава простор за дејствување на разни негативни фактори и прифаќање на асоцијални модели на однесување. Така истражувањето покажува дека само 13,4% од испитаниците се вклучени во одредена културна активност во установата, околу 20% учествуваат во спортски активности, вклучително и шах, пинг понг, а 85,9% од осудените лица се произнеле дека слободното време го користат за гледање телевизија.

Како специфични третмански мерки кои се определуваат врз основа на утврдени потреби во индивидуалната програма за третман се спроведуваат: третман на осудени лица кои злоупотребуваат дроги и други психотропни супстанции, третман на осудени лица кои злоупотребуваат алкохол, третман на осудени лица сторители на сексуални деликти, третман на насилни осудени лица во затвор, третман на осудени лица за кривични дела со елементи на насилство, третман на помлади полнолетни осудени

лица, третман на малолетни лица, третман на осудени лица жени, третман на осудени лица на казна доживотен затвор и медицинско – психолошки третман на осудени лица (за определено време или за целиот период од извршувањето на казната).

Дел од третманските мерки беа предмет на истражување, а резултатите се прикажани во следниот наслов „Резултати од истражувањето и дискусија“.

Здравствен и психолошки третман треба да претставува посебна грижа во процесот на ресоцијализација, како за време на издржување на казната затвор, во подготвителниот период за отпуштање од затвор, така и во постпеналниот период. Обврската произлегува како од меѓународните стандарди кои бараат здравствена заштита на осудените лица, така и од хуманиот аспект на заштита на поединецот во граѓанското општество. Во истражувањето „Положбата на осудените лица во пенитенцијарните установи во Македонија“ во преглед број 1 се дадени Забелешките од народниот правобранител во делот на здравствената заштита во затворите. Според прикажаните податоци од 2007 до 2011 година се констатирани следните забелешки⁷: несоодветна здравствена заштита, претставки во однос на правото на здравствена заштита, недостаток на екипираност и недостаток на опрема на здравствените служби, непостапување од страна на затворската управа по барање за вршење на оперативен зафат на нивни трошок, осудени лица извршуваат медицински задачи, непочитување на медицинска тајна, проблеми во третманот на лица зависници од дрога, неспроведување на медицински преглед при приемот или нецелосен медицински преглед. Од анкетното истражување, 88 испитаници или 43,8% се произнеле дека не им е пружена соодветна медицинска помош во случај на болест или други здравствени проблеми, а 102 испитаници или 50,7% се произнеле дека им е пружена медицинска помош. Од вкупно 201 испитаници, 68 испитаници или 33,8% имале посериозен психички проблем за време на издржувањето на казната затвор, а од нив 47 испитаници биле на разговор кај психолог или психијатар. Лицата по издржувањето на казната затвор, во постпеналниот период, во однос на здравствената заштита се третираат како и сите граѓани на Македонија.

⁷ Во извештајот на народниот правобранител од 2017 година по истото прашање, се констатирани идентични заклучоци (види повеќе во Посебниот извештај за посета на Казнено-поправен дом Идризово од март, 2017).

6.1.2 Методи на третман

Мерките на третман се реализираат со методи на индивидуален и групен третман. Според Упатството за определување на видовите и начините за третман на осудените лица методи на индивидуален третман се интервју, мотивационо интервју, индивидуален разговор, индивидуално советување и индивидуална психотерапија, додека групниот третман се реализира преку групно мотивационо советување, групно советување и групна психотерапија. Видот на избраните методи при индивидуалниот третман зависи од личните карактеристики и потребите на осуденото лице.

6.2 Мерки на надзор, контрола и заштита

Мерките на надзор, контрола и заштита се подетално опишани во главата за Пробација.

6.3 Мерки на овозможување на општествена помош и потреби на лицето

Мерките за овозможување на општествена помош и потреби на лицето се подетално опишани во главата за Пробација.

7. Резултати од истражувањето и дискусија

Ставовите на испитаниците во казнено-поправните установи во Република Северна Македонија во врска со примената на мерките на ресоцијализација, односно третманот ги истраживме со анкетен прашалник, со 9 прашања/варијабли, а целна група беа сите вработени во казнено-поправните установи во Македонија во организационите единици, сектор ресоцијализација. Прашањата се однесуваат исклучиво за три области на третман и тоа за рецидивисти, сторители на кривични дела од областа на сексуалните деликти и сторители на семејно насилство, бидејќи наведените области се предмет на истражување на дисертацијата.

На прашањето „Дали сте посетувале посебни обуки за работа со сторители на сексуални деликти?“, само 21,4% од испитаниците се произнеле дека посетувале обуки, а 73,8% не посетувале обуки, и на прашањето „Дали сте посетувале посебни

обуки за работа со сторители на семејно насилство?⁹, 21,4% присуствувале на обуки, а 78,6% не присуствувале на обуки.

Статистичките показатели за ставовите на испитаниците за примена на програма за третман на сторители на сексуални деликти е прикажан во табелата број 18 при што може да се констатира дека само 3 испитаници или 7,1% се произнеле дека применуваат програма, а 39 испитаници или 92,9% не применуваат програма за третман на осудени лица за извршени кривични дела од областа на сексуалните деликти. Од тројцата испитаници кои се произнеле дека применуваат програма за третман на сторители на сексуални деликти, само по еден испитаник се произнел за секој од трите става дека програмата дава многу добри резултати, дека програмата дава добри резултати и дека програмата за третман на сторители на сексуални деликти дава задоволителни резултати. Како и во претходната анализа, дистрибуцијата на статистичките показатели укажува голема несразмерност на обуката за ресоцијализација/третман, некоординација во примената на програмата, како и неефикасност на програмата за третман на осудените лица за сексуални деликти.

Табела број 18: Дистрибуција на фреквенции по прашањето „Дали во Вашата институција се применува програма за ресоцијализација на осудени лица – сторители на сексуални деликвенции?“

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ДА	3	7,1	7,1	7,1
Valid НЕ	39	92,9	92,9	100,0
Total	42	100,0	100,0	

Примената на програма за третман на сторители на насилни деликти, според статистичките показатели прикажани во табелата број 19 може да се констатира дека само 2 испитаници или 4,8% се произнеле дека применуваат програма, а 39 испитаници или 92,9% не применуваат програма за третман на осудени лица за извршени кривични дела од областа на насилните деликти.

Табела број 19: Дистрибуција на фреквенции по прашањето „Дали во Вашата институција се применува програма за ресоцијализација на сторители на насилни деликти?“

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ДА	2	4,8	4,9	4,9
Valid НЕ	39	92,9	95,1	100,0
Total	41	97,6	100,0	
Missing System	1	2,4		
Total	42	100,0		

Од двајцата испитаници кои се произнеле дека применуваат програма за третман на сторители на насилни деликти, еден од испитаниците се произнел дека програмата дава добри резултати, а исто така еден испитаник се произнел дека програмата дава задоволителни резултати (види табела број 20). Повторно дистрибуцијата на статистичките показатели укажува голема несразмерност на обуката за ресоцијализација/третман, со примената на програмата, како и неефикасност на програмата за третман на осудените лица за насилни деликти.

Табела број 20: Дистрибуција на ставови на испитаниците по прашањето за успешноста на програмата за ресоцијализација на осудени лица – сторители на насилни деликти

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid добри резултати	1	2,4	50,0	50,0
Valid задоволителни резултати	1	2,4	50,0	100,0
Total	2	4,8	100,0	
Missing System	40	95,2		
Total	42	100,0		

8. Заклучок и препораки

- (1) Државите во светот имаат изградено своја легислатива, теорија и практика во врска со ресоцијализацијата и користат различни називи за да ја толкуваат истата, како што се рехабилитација, социјална реинтеграција или само реинтеграција, социјална адаптација, реадаптација, третман, воспитување, превоспитување и други.
- (2) Меѓународните документи имплицираат почитување на стандардите за примена на ресоцијализацијата (рехабилитација) во сите фази од истата, односно за време на пеналниот период, за време на подготовка за отпуст од затворот и постпеналниот период.
- (3) Ресоцијализацијата како процес на враќање на сторителот на кривично дело кон личност која ги задоволува стандардите на општествено поведење и добро однесување е составена од три елементи и тоа социјална интеграција која се реализира преку мерки на третмани и/или програми, мерки на надзор, контрола и заштита, и мерки на овозможување на општествена помош и потреби на лицето.
- (4) Во Република Северна Македонија постпеналната ресоцијализација воопшто не беше регулирана легислативно сè до 2019 година, кога со Законот за социјална

заштита за првпат се предвидуваат мерки на ресоцијализација за лица по завршување на казната затвор. Со тоа Министерството за труд и социјална заштита се определува како државен орган надлежен за спроведување на ресоцијализацијата во постпеналната фаза. Законот за пробација предвидува мерки за третман, надзор и мерки за помош по излегување од затвор, но само за време на реализација на пробацијата, што согласно националното законодавство формално-правно претставува извршување на санкција, а воопшто не се предвидуваат мерки после пробацијата.

- (5) Програмите за ресоцијализација, треба да држат еден сторител подалеку од криминалот. Реинтегративните интервенции заземаат значајно место и во извршувањето на санкции во заедницата, кои значат помош на сторителот за интегрирање во општеството, особено кога истите се предмет на надзор. Програмите за социјална реинтеграција треба да бидат реализирани од повеќе институции, иницијативи или поддржани од кривично-правниот систем, особено од локалната самоуправа и невладините организации.
- (6) Истражувањата во затворите во Македонија покажуваат дека ресоцијализацијата не се спроведува во согласност со меѓународните и националните стандарди и потреби на осудените лица. Анализата покажува дека осудените лица или воопшто не се подложни или во незначителен процент се подложни на мерките на ресоцијализација, додека воспитувачите во секторите за ресоцијализација кои ги спроведуваат содржините за третман се произнеле дека или не спроведуваат или во многу мал обем спроведуваат третмани кон сторители од одредени типови на кривични дела.
- (7) Се препорачува зајакнување на спроведувањето на ресоцијализацијата со сите свои содржини и во сите фази од ресоцијализацијата со цел ефективно враќање на сторителите во општеството, односно враќање на криминалната личност преку процесот на ресоцијализација во корисна општествена личност.

ГЛАВА 5

ПРОБАЦИЈА

1. Поим за пробација

Поимот пробација во термилошка смисла потекнува од латинскиот збор *probatio*, а значи „период на проба или тестирање“ (Geiran, 2011:9). Според официјалниот речник на Кембриџ, се толкува како период кога сторителот мора добро да се однесува и да не врши кривични дела, со цел да избегне да не биде вратен во затвор (Cambridge dictionary, Probation).

Постојат повеќе наменски и функционални дефиниции за поимот пробација кои ќе ги поделиме во потесна и поширока смисла.

Пробацијата во потесна смисла е ограничена на активности на примена на условна казна, за што можат да се сретнат повеќе дефиниции.

Според потесниот пристап, пробацијата значи тестирање или докажување на некого или нешто (Ibid).

Американската асоцијација за пробација и условен отпуст, пробацијата ја дефинира како наредба од судот со која сторителот се става под надзор и грижа на пробациски службеник во замена за затвор, се додека пробационерот ги почитува обврските (Labrecque, 2017:5).

Во правниот речник, пробацијата е дефинирана како метод кој се користи за примарни сторители на кривични дела или сторители кои извршиле кривични дела од мало значење, на кои им се дозволува да се вратат во заедницата сè додека ги исполнуваат поставените услови (Legal dictionary, probation). Во оваа смисла пробацијата претставува санкција која се извршува надвор од затворот, во услови на надзор, сè додека сторителот ги исполнува поставените специфични услови.

Според друга правна дефиниција, пробацијата претставува санкција изречена од страна на судија, како самостојна мерка или по издржано одредено време на казна затвор. Санкцијата дозволува сторителот да живее во заедницата, за претходно определено време, под надзор над пробациски службеник (Criminal-law dictionary, probation).

За разлика од пробацијата во потесна смисла, дефинициите за пробација во поширока смисла ја прошируваат надлежноста на пробациската служба и на други активности кои значат извршување на алтернативни санкции, надзор, примена на

третмани, рехабилитација, па сè до целосно управување со сторители на кривични дела.

Во оваа смисла, Дијана Лејвис (1960:197) пробацијата ја дефинира како примена на модерни и истражувачки постапки кон специјални избрани сторители кои од страна на судот се ставени под личен надзор на пробациски службеник, некогаш под условна суспензија на казната и определен третман насочен кон постојана социјална рехабилитација.

Вивијан Геиран ја дефинира пробацијата во организациска и индивидуална смисла. За да постои пробација во организациска смисла треба да бидат исполнети пет критериуми и тоа:

- Државен орган одвоен од кривично-правниот систем;
- Судска функција, надзорот над сторителите се спроведува по судска наредба;
- Законски дефинирани надлежности;
- Надзор над сторителите (при примена на условен отпуст, а доколку не се применува надзор, тогаш тоа не се дефинира како пробација), и
- Враќање во заедницата (пробацијата не се состои само во надзор над сторителите, туку содржи и мерки на помош за нивно враќање во заедницата).

Организацијата на Обединетите нации пробацијата ја дефинира како метод на работа со специјално избрани сторители која содржи условна суспензија на казната, додека сторителот е ставен под надзор, а на сторителот му се дадени индивидуални насоки или одреден третман (Probation and Related Measures, 1951:4).

Според дефиницијата на Советот на Европа, пробацијата се дефинира како широк ранг на активности и интервенции кои вклучуваат надзор, давање насоки и помош, со цел постигнување социјална инклузија на еден сторител, како и учество во обезбедување на безбедно општество (Recommendation CM/Rec(2010)1, Probation Rules).

Кривичниот закон на Флорида, разликува три вида на пробацијата и тоа основна пробација, административна пробација и пробација за сторители на сексуални деликти (Probation and community control, 948.001, Definitions). Пробацијата е дефинирана како форма на општествена контрола на непосреден контакт на сторителот со пробацискиот службеник или службеникот за надзор на условниот отпуст во претходно утврдени временски периоди и услови. Административната пробација значи форма на бесконтактен надзор, во која сторител за кој е утврден низок степен на ризик за

општеството, со завршување на половина од времето поминато во пробација, статусно се трансформира од корективен во определен статус без потреба од извештај/надзор сè до завршување на времето на севкупната мерка. Третиот вид пробација на сторители на секусални деликти е форма на интензивен надзор, со или без електронски мониторинг, со постапување и надзор врз претходно изработен индивидуален план, кој е администриран од страна на службеник специјално обучен за спроведување на надзорот. Пробацискиот службеник, во изработката на планот се консултира со стручни лица кои подготвуваат специфични програми за третман, како и полиграфски специјалисти со кои договараат потреба за вклучување на посебни третмани и постапки (полиграфско испитување).

2. Појава и развој на пробацијата

Од своето појавување до денеска, пробацијата бележи значаен напредок, но воопшто не смееме да го заборавиме фактот што истата ги надминува границите на првичните надлежности и се проширува во сферата на различни активности дефинирани под името пробација. Имено, првично пробацијата се појавува како алтернативна санкција за незначителни кривични дела кои се извршуваат во општеството под контрола на посебни пробациски службеници, дефинирана како условна казна со заштитен надзор. Подоцнежниот развој ја проширува надлежноста на пробацијата со активности на контрола и надзор на извршувањето и на други алтернативни санкции. Денеска, современите држави ја имаат издигнато пробацијата на ниво на систем за Индивидуална криминална превенција реализиран како модел за управување со сторители на кривични дела, а извршуван од посебно формиран државен орган надлежен за спроведување на политики за превенција и/или со оперативни надлежности за спроведување на управување со сторители или интегрирано управување со предмети за сторители на кривични дела.

Пробацијата е продукт на англосаксонскиот систем и своите почетоци ги има во Соединетите Американски Држави и Англија, но постојат значајни разлики во примената на пробацијата во двете држави (Diana, 1960:189). На почетокот на 19 век, Соединетите Американски Држави и Англија имале ист/заеднички правен систем кој дозволувал на судиите да ослободат сторител на кривично дело кога истиот ќе даде гаранции. Не постојат податоци кога ваквите судски одлуки започнале да се применуваат во Англија, како и објаснување што всушност се подразбира под

гаранција и кои обврски произлегуваат од дадената гаранција. Во Соединетите Американски Држави, во 1836 година се забележани првите одлуки со кои се применува ослободување од затвор за сторени незначителни кривични дела, кога сторителот ќе даде гаранции, со што годината 1836 се смета за почеток на пробацијата во Соединетите Американски Држави. За првпат терминот пробација е употребен од страна на Џон Августус во 1841 година, кој бил заинтересиран за ослободување на поголем број на сторители на кривични дела од затвор, обезбедувајќи надзор на нивното однесување. Тој бил прв извршител на пробација и се нарекува татко на пробацијата.

Во 1869 година во некои од државите во Америка, судовите имале право да носат судски одлуки со кои на сторителите им се изрекува мерка на куќен притвор/затвор, а судската одлука била под надзор и реализирана од страна на државни службеници, кои во тој момент не биле нарекувани пробациски службеници. Во 1878 година градоначалникот на Бостон воспоставил пробациски службеници вработени во градот/локална самоуправа, а после две години било донесено законско решение со кое биле воспоставени работни места за пробација во сите градови во државата Масачусетс. Во 1891 година било донесено ново законско решение со кое пробациските службеници биле трансферирани од локалната самоуправа во судовите.

Денеска во Соединетите Американски Држави постојат повеќе од 2000 независни агенции за пробација, кои функционираат во различни држави, со нормирани надлежности во сојузните закони, поделени во шест сегменти на дејствување и тоа: малолетничка пробација, пробација на локалната самоуправа, државна пробација, комбинирана државна пробација и условна осуда (*parole*) и сојузна пробација (Abadinsky, 2014). Во секоја држава постојат повеќе од еден од наведените сегменти на пробација, администрирани од една агенција на државно ниво. Агенциите за пробација се во надлежност на судот, а при реализација на надзорната функција, агенциите имаат и истражителска функција/надлежност за потребите на судот. По наредба на судот, пробацискиот службеник комплетира извештај за истрагата со кој го обезбедува судот со информации за сторителот и факти потребни за случајот (Latessa, Smith, 2015).

Организацијата и надлежностите на пробациските органи во Соединетите Американски Држави е различна од држава до држава. Така во Калифорнија има два типа на пробација и тоа формална и неформална, а дистинкцијата е направена врз основа на видот на надзорот (Legal-encyclopedia, 2019). Неформалната пробација (условна казна) означува постапка во која отсутствува надзорот и не постои контрола од

пробациски службеник, додека формалната пробација (условна казна со заштитен надзор) се реализира со надзор од овластен пробациски службеник. Според Кривичниот закон на Калифорнија, доколку формалната пробација биде повеќекратно временски успешна, судијата може да ја промени во неформална пробација. Кривичниот закон на Флорида предвидува три типа на пробација и тоа пробација без надзор, пробација со надзор и пробација со интензивен надзор (Laporte, Mulan & Werner-Watkins P.A., accidentshappenatty.com, 2019). Пробацијата без и со надзор се исти како и кај формалната и неформалната пробација во случајот со Калифорнија, додека пробација со интензивен надзор предвидува дополнителни мерки, како што се зачестени средби со пробацискиот службеник, користење на алка за електронски мониторинг, одредување на домашен притвор и/или друго ограничување на движење. Во државата Мичиген постојат повеќе типови на пробација и тоа пробација без извештај, пробација по пошта/маил, регуларен надзор, надзор на средно ниво, интензивен надзор. Пробацијата без извештај е идентична како неформалната пробација (условна казна). Пробацијата по пошта/маил се реализира во услови кога пробационерот живее на голема оддалеченост од судот, па контактите со пробацискиот службеник се реализираат по пошта/маил. Регуларната пробација е иста како формалната пробација или пробација со надзор (условна казна со заштитен надзор). Надзорот на средно ниво, за разлика од регуларната пробација содржи значително повисок степен на преземање на мерки за контрола, како што се користење на тестови за дрога и алкохол, а интензивната пробација се воспоставува за високо ризични сторители на кривични дела, со преземање на почести контакти, зајакнат мониторинг, контакти со членови на семејството, школи и други лица.

Пробациската служба во Англија и Велс била основана во 1907 година со Законот за пробација на сторители, а за нејзин основач се смета филантропот Фредерик Раинер кој донирал средства за волонтери кои требало да ги поддржат сторителите пред судот во Лондон (The role of probation service, Eighth Report of Session 2010–12, 2011:15). Почетоците на пробацијата не можат точно да се лоцираат, но се смета дека се појавува на крајот од 19 век, од страна на Англиската црква која обезбедувала миси на кои се работело со сторители на полесни крајби. Со законот биле предвидени специјални одделенија на службеници со задачи да ги советуваат и помагаат лицата кои се под надзор на пробацијата. Улогата на пробациските службеници се дислоцирала од услугата што ја давала општеството на судовите, преку обезбедување на однесувањето во затворите и по нивното излегување од затворот на лицата кои добиле условна казна.

Структурата и организацијата на пробациската служба била менувана низ годините, но основната цел останала иста, надзор над сторителите на кривични дела, со цел да се спречи повторувањето на кривичното дело, односно рецедивистичкото однесување. Денеска пробациската служба работи со сторители на сериозни кривични дела, вклучително сексуални престапници, наркозависници, сторители на семејно насилство и други. Со законот од 1907 година пробациски службеници биле вработени на скратено работно време, но повеќе од работите се извршување на волонтерска основа. По 20 години од донесувањето на законот била донесена одлука за постојано вработување на пробациските службеници. Со акт од 1948 година била воспоставена единствена наредба за пробација (акт со кој судот определувал наредба за извршување на пробација) и биле воведени нови стандарди во пробациското работење. Општокорисната работа како алтернативна санкција, која за спроведување била ставена во надлежност на пробациската служба, била воведена за првпат во 1970 година. Во 80-тите години агендата на пробациската служба била насочена кон третманот на наркозависниците, како резултат на стравот за ширењето на болеста сида.

Со Законот за криминална правда и судска служба од 2000 година, била воспоставена Национална пробациска служба (NPS, National Probation Service) а во уставотворните акти на службата за првпат била употребена фазата „казнување, рехабилитација и јавна заштита“. Службата била реорганизирана во 42 локални одбори и една централна Асоцијација на пробациски одбори (National Probation Association).

Новата пробациска служба била насочена кон заштита на заедницата, проценка на ризикот, како и утврдување на тоа што најдобро функционира при управувањето со сторителите. Управувањето со сторители драстично се променил, од управување со сторители на кривични дела од мало значење кон сторители на сериозни кривични дела и/или ментално болни сторители и наркозависници. „Новата“ пробациска служба била креирана како последица на тригодишно истражување и стратешка одлука на владата за подобрување на ефективностa на пробациската служба и поставување на нови таргети/насоки за редукција на рецедивизмот и заштита на општеството. По само две години функционирање на новата служба, во извештајот на службата за корекции било сугерирано пробациската и затворската служба да се „модернизираат“ во нова институција, Националната служба за управување со сторители (NOMS, National Offender Management Service). Новата служба/орган започнал со работа во јуни, 2004 година, структурирана во 10 регионални служби за управување со сторители (ROM, Regional Offender Managers) и една национална (NOM, National Offender Manager), а

моделот бил наречен Национален модел за управување со сторители (NOMM, National Offender Management Model). Новиот модел бил доминантно воден од концептот на управување со ризикот, заштита на општеството и мерење на ефектот „што функционира“. Со новиот модел, релациите/соработката помеѓу полицијата и пробациската служба биле зголемени до невидени размери, нешто што не можело претходно да се претпостави.

Денеска во Англија, исто како и во Соединетите Американски Држави, постои разлика помеѓу пробацација и условен отпуст (parole). Одборот за условен отпуст (Parole Board) е независен државен орган кој изработува проценка на ризик за затвореници, секогаш кога може безбедно да бидат вратени во заедницата. Одборот е воспоставен во 1968 година, а независен орган станува во 1994 година. Задача на Одборот е да утврди дали е безбедно на некое лице да му биде определен условен отпуст, а тоа да не ја загрози јавната безбедност. На годишно ниво се третираат околу 25.000 затвореници, а Одборот реферира на судот за секое лице кое претставува значаен ризик за општеството

3. Пробациски орган

Во светот постојат различни пристапи во називот, поставеноста во системот на државни органи и надлежностите на пробациската служба/орган.

Називот е различен од држава до држава. Агенција, биро, управа, служба, сектор и слично се називите на организациското тело а во називот е содржан и тематскиот збор пробацација. Така конструкциите агенција за пробацација, служба за пробацација или пробациска служба, биро за пробацација и слично се организациски називи. Но, следејќи ги новите текови на проширување на надлежноста на пробацискиот орган, кој од исклучиво пробациски работи се проширува на активности на извршување на алтернативни санкции и мерки а во најново време и на целосно управување со сторители на кривични дела, називот на државниот орган се менува во системски назив како што е „управување со сторители на кривични дела“. Прв таков е англискиот пример каде што во 2004 година се формира Националната служба за управување со сторители која е надлежна и за извршување на пробациски работи.

Поставеноста во системот на државни органи е исто така различен од држава до држава, но истото го следи и развојот на системот на пробацација. Имено, почетоците на пробациските работи во државите биле на ниво на службеници или мали

организациони единици во рамки на државни органи надлежни за извршување на санкции или затворска администрација. Во примерот на Соединетите Американски Држави и Англија, пробациските работи се извршувале во рамки на локалната заедница, односно градоначалниците на општините/градовите ги воспоставувале во своја надлежност со идеја за намалување на рецидивистичкото однесување на територијата на општината. Подоцна, пробациските работи се трансферирани во судовите или министерствата за правда на ниво на одделенија, а денеска сè повеќе се среќаваат како органи во состав на Министерството за правда или како самостојни државни органи. Од годишниот пенолошки извештај на Советот на Европа за 2018 година, може да се констатира дека од вкупно 49 држави во Европа, во 17 од нив пробациската служба организациски припаѓа на Министерствата за правда, а во 18 држави е организирана покрај Министерството за правда, паралелно и во други државни органи, меѓу кои се Министерствата за внатрешни работи, Затворска администрација (кога истата не е во рамки на Министерството за правда), Самостојна пробациска служба и комбинирана државна и приватна пробациска служба. Во две држави (Малта и Шпанија) пробациската служба е организирана во рамки на Министерството за внатрешни работи, а во Холандија е лоцирана како независна приватна агенција (Council of Europe, Annual penal statistics, SPACE II, 2018:9). Наведеното укажува дека кај европските држави постојат разлики во организацијата на пробациска служба во системот на државни органи, но преовладува организациската поставеност во Министерствата за правда.

Во Република Северна Македонија, пробациските работи се извршуваат од Сектор лоциран во Управата за извршување на санкции, која организациски припаѓа на Министерството за правда.

Надлежноста на пробацискиот орган/институција исто така е различен од држава до држава, а истата се менувала во зависност од историскиот развој на пробациската работа и секако од работните задачи. Првично, појавата на пробациската работа била исклучиво поврзана со условната осуда. Всушност, ако го следиме толкувањето на институтот пробација кој означува судска наредба со која казната затвор на сторителот се заменува со условна слобода, во кој период се става под надзор (проба) и се следи почитување на судските обврски, тој директно упатува на примена на санкцијата условна осуда. Но, историскиот развој на пробациските работи (од службеници, одделенија, сектори до самостојни државни органи) и барањата на експертите и политичките елити за поголема и/или целосна контрола на познатите сторители на

кривични дела, ги проширија надлежностите на „овие“ државни органи, без притоа да се води дебата или изнајде соодветен назив на државен орган, назив кој ќе соодејствува со надлежностите. Денеска под закрила на пробациските работи и пробациски орган не се подразбира исклучиво извршување на условната осуда, туку и многу други активности што навлегуваат во сферата на Индивидуална криминална превенција.

Според дефиницијата на Советот на Европа, Агенција за пробација е дефинирана како законски воспоставено тело со надлежност за имплементација на пробациски работи. Во зависност од националниот систем, пробациските работи се состојат од обезбедување на информации и совети до судски и други државни органи со цел да ги информираат во донесувањето одлуки, обезбедуваат насоки и поддршка за сторителите за време на затвор во насока на подготовка за излез и враќање во заедницата, надгледување и помош на лица кои се предвремено ослободени, интервенции на ресторативна правда (за ресторативната правда види повеќе кај Стефановска, 2010), како и понуда на помош на жртви на криминалот (Recommendation CM/Rec(2010)1, Probation Rules, 2010:2).

3.1 Пробациска надлежност

Советот на Европа со документот насловен како „Препораки на комитетот на министри до државите членки на Советот на Европа, Пробациски правила“, дава препораки за нормирање на надлежности за пробациски работи на националните органите/агенциите/институциите за пробација. Како надлежности се утврдени:

- Изработка на извештаи за потребите на кривичната постапка;
- Изработка на советодавни извештаи;
- Извршување на општокорисна работа;
- Мерки на надзор;
- Работа со семејството на сторителот;
- Електронски мониторинг;
- Подготовка за враќање во заедницата, и
- Постзатворска грижа.

Сите наведени пробациски надлежности на директен или индиректен начин се дел од управувањето со сторителите на кривични дела, а со тоа и дел од Индивидуалната криминална превенција.

3.1.1 Изработка на извештаи за потребите на кривичната постапка

Во зависност од националниот правен систем, агенциите за пробацација можат да изработуваат извештаи за потребите на кривичната постапка за конкретен сторител со цел да им помогнат на судските власти, судии и обвинители, во носењето на одлуки да изберат адекватна санкција или мерка. Извештаите треба да се базираат на релевантни информации. Сторителите треба да се вклучат во изработката на извештајот и каде е можно да се презентира и нивно мислење.

Табела 21: Извештај за држави кои изработуваат пробациски извештаи во претходна постапка⁸

	Cases					
	Included		Excluded		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Изработени извештаи 2010 * Држава	23	46,9%	26	53,1%	49	100,0%
Изработени извештаи 2014 * Држава	25	51,0%	24	49,0%	49	100,0%
Изработени извештаи 2018 * Држава	28	57,1%	21	42,9%	49	100,0%

Вака дефинираната надлежност за изработка на извештаи за потребите на кривичната постапка, пробацискиот орган може да ја извршува за потребите на условната осуда, кога судот собира информации за можниот ризик при изречена

⁸ Податоците се обезбедени од извештаи на Советот на Европа за годишната статистика на затворската популација и лица под надзор на пробациските агенции во Европа. Истите се собрани преку прашалници доставени од Советот до сите држави во Европа, на четиригодишен период, по што повратните податоци се собрани во два поединечни извештаи, а прикажаните статистички податоци се обработени од страна на Универзитетот Луизана, Швајцарија. Методолошката и техничката поставеност на истражувањето е детерминирана на користење на квантитативни податоци, односно квантифицирани квалитативни податоци обезбедени од секундарни извори на информации. За потребите на ова истражување, обезбедени и обработени се податоци од следните документи:

- Council of Europe, Annual penal statistics, SPACE I, Survey on prison populations, Survey 2010;
- Council of Europe, Annual penal statistics, SPACE II, Persons serving non-custodial sanctions and measures in 2010, Survey 2010;
- Council of Europe, Annual penal statistics, SPACE I, Prison populations, Survey 2014;
- Council of Europe, Annual penal statistics, SPACE II, Persons serving non-custodial sanctions and measures in 2014, Survey 2014;
- Council of Europe, Annual penal statistics, SPACE I, Prison populations, Survey 2018;
- Council of Europe, Annual penal statistics, SPACE II, Persons under the supervision of Probation Agencies, Survey 2018.

условна осуда сторителот да го повтори кривичното дело, но исто така судот може да го задолжи пробацискиот орган да собере информации, да ги анализира истите и изработи извештај кој ќе му помогне во донесувањето на конкретна индивидуализирана осуда со санкција и мерки кои најделотворно ќе влијаат врз сторителот со цел спречување на повторување на кривичното дело.

Податоците во табелата број 21 покажуваат дека 23 држави поднеле пробациски извештај во претходна постапка во 2010 година. Во 2014 година бројот се зголемува на 25 држави, а во 2018 година достигнува 28 или 57% од вкупниот број на држави во Европа. Прикажаните податоци не прават дистинкција помеѓу поднесени извештаи за условна осуда и извештаи за одмерување на санкцијата.

Табела 22: СПСС Извештај за поднесени пробациски извештаи во претходна постапка по држави

Држава	Година2010	Година2014	Година2018
Австрија	14154	13299	387
Албанија		155	
Англија и Велс	212484	141932	129642
Белгија	4338		1975
Бугарија	31		219
Грција	263	2	85
Данска	10157	13132	12
Естонија	555	290	106
Ирска	10501	9818	11231
Италија		11654	20727
Кипар			897
Латвија	176	419	463
Литванија			43
Луксембург	10	10	7
Малта	85	130	66
Молдова	387	742	1069
Монако		58	
Норвешка	1886		1903
Полска	15795		
Португалија	16398	23569	18559
Романија	3493	4514	5274
Северна Ирска	6079	5751	
Словачка			818
Словенија		1182	
Турција		560	
Украина			20411
Унгарија	1316	2203	
Финска	5149	4151	5504
Франција	16552	9402	8127
Холандија	31984	40159	39571
Хрватска		7	35
Чешка	3469	7058	5299
Шведска			26843
Шкотска	40762	31406	30133
Шпанија			211
Вкупно	396024	321603	329617

Во табелата број 22 се прикажани вкупниот број на поднесени извештаи во претходна постапка по поединечни држави за три временски интервали и истите бележат опаѓање во 2014 и 2018 година за разлика од почетната 2010 година.

3.1.2 Изработка на советодавни извештаи

Во зависност од националниот правен систем, агенциите за пробација можат да изработат извештај за носење одлука од страна на надлежен државен орган. Извештајот може да содржи совети за: изводливост за ослободување на сторителот во заедницата, дополнителни услови кои можат да бидат вклучени во одлуката за ослободување на сторителот, друга интервенција поврзана со ослободување на сторителот. Сторителите треба да се вклучат во изработката на извештајот и каде е можно да се презентира и нивно мислење.

Пробацискиот орган може да изработува извештаи за условен отпуст. Оваа функција зависи од држава до држава, на пример Соединетите Американски Држави и Велика Британија покрај пробацискиот орган имаат воспоставено посебен државен орган надлежен за извршување на условниот отпуст. Од табелата број 23 може да се констатира дека 13 држави во 2010 година изработувале извештаи за условен отпуст, 15 држави во 2014 година и 20 држави во 2018 година. Условниот отпуст не е пробациска функција, но речиси половина од државите во Европа извршувањето и контролата на условниот отпуст го имплементирале како надлежност на пробацискиот орган. Во својата суштина условниот отпуст има потенцијална превентивна функција особено кога вклучува надзор над сторителот за време на отпустот.

Табела 23: Извештај за држави кои изработуваат пробациски извештаи за условен отпуст

	Cases					
	Included		Excluded		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Извештај за условен отпуст 2010 * Држава	13	26,5%	36	73,5%	49	100,0%
Извештај за условен отпуст 2014 * Држава	15	30,6%	34	69,4%	49	100,0%
Извештај за условен отпуст 2018 * Држава	20	40,8%	29	59,2%	49	100,0%

3.1.3 Извршување на општокорисна работа

Општокорисната работа е општествена санкција или мерка која вклучува организација и надзор од страна на агенцијата за пробација над сторителот при вршење на неплатена работа во интерес на општеството како реална или симболична репарација за штетата предизвикана од страна на сторителот. Агенцијата за пробација при идентификување на соодветни работни задачи мора да ја земе предвид безбедноста на заедницата.

Иако контролата на општокорисната работа не е поврзана со пробациската функција, државите во Европа се одлучиле контролата на извршувањето на истата да ја доделат на пробацискиот орган. Превентивната функција во примената на општокорисната работа не е значајна во голема мерка, но сепак се остварува со непосреден надзор над сторителите. Статистичките показатели дадени во табелата подолу покажуваат дека бројот на држави кои ја користат општокорисната работа е идентичен во трите предметни периоди и изнесува 30 за 2014 година и 33 за 2014 и 2018 година.

Табела 24: Извештај за држави во кои пробацискиот орган ја контролира општокорисната работа

	Cases					
	Included		Excluded		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
општокорисна работа 2010 * Држава	30	61,2%	19	38,8%	49	100,0%
општокорисна работа 2014 * Држава	33	67,3%	16	32,7%	49	100,0%
општокорисна работа 2018 * Држава	33	67,3%	16	32,7%	49	100,0%

3.1.4 Мерки на надзор (надзор, контрола и заштита)

Агенциите за пробација може да преземат мерки на надзор пред, за време и после судењето, како и надзор за време на условно ослободување за време на судењето, кауција, условна казна и предвремено ослободување од затвор.

Со цел да се обезбеди усогласеност, надзорот треба да обезбеди целосна примена на различни мерки насочени кон посебни потреби на индивидуален сторител. Надзорот не треба да се гледа како исклучиво контролна задача, туку како давање совети, помош и мотивација на сторителот. Каде што е потребно, може да се комбинира со други

мерки кои ги испорачува агенцијата за пробација или други агенции, како што се мерки на обука, развој на вештини, можности за вработување и третман.

Законот за пробација на Република Северна Македонија прави имплицитна дистинкција помеѓу поимите надзор и заштитен надзор. Со Законот помеѓу другите работи се регулира „постапката за извршување на алтернативните мерки условна осуда со заштитен надзор...“ а потоа додава „надзор врз извршувањето на пробациските работи“. Исто така како пробациски работи се наведени: вршење на заштитен надзор, надзор над извршување на општокорисна работа, надзор со употреба на електронски алатки. Ваквото диференцирање на заштитниот надзор со надзорот, иако не е експлицитно дефинирано, од самата содржина на законските одредби може да се изведе заклучок за постојните разлики и содржини на двата поими. Надзорот подразбира вид на организирана и наменска контрола на однесувањето на поединец во однос на претходно воспоставени обврски кои истиот треба да ги реализира, но за една конкретна активност, додека заштитниот надзор е кривично правен поим кој содржи збир на активности на надзор. Така, Законот за пробација како активности на заштитен надзор ги наведува повикување на условно осуденото лице, извршување разговор, пријавување на лицето во месно надлежната пробациска канцеларија, пружање помош, вршење увид во документацијата, прибирање податоци од други државни органи, составување извештај за извршување на условната осуда, и други работи. Дел од надзорот претставува и електронскиот мониторинг.

3.1.5 Работа со семејството на сторителот

Каде што е прикладно/потребно, агенциите за пробација директно или со други партнерски агенции ќе понудат помош, совети и информации на семејството на сторителот.

3.1.6 Електронски мониторинг

Кога електронскиот мониторинг е дел од пробациски надзор, се комбинира со интервенции насочени кон обезбедување рехабилитација и одвраќање. Нивото на техничкото надгледување треба да биде во рамки на предметниот случај, земајќи ја предвид сериозноста на кривичното дело и ризикот кон општеството.

Електронскиот мониторинг е корисна алатка на реализација на Индивидуална криминална превенција, а се користи при куќен притвор, куќен затвор, а особено значење има за контрола на високо ризични сторители на кривични дела. Во табелата број 25 дадени се статистички показатели на држави кои користеле електронски мониторинг, а податоците покажуваат зголемување на бројот на државите. Така, во 2010 година само 9 држави користеле електронски мониторинг, во 2014 година 15 држави, а во 2018 година 17 држави или 34% од вкупниот број држави во Европа.

Табела 25: Извештај за држави кои користат електронски мониторинг

	Cases					
	Included		Excluded		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
електронски мониторинг 2010 * Држава	9	18,4%	40	81,6%	49	100,0%
електронски мониторинг 2014 * Држава	15	30,6%	34	69,4%	49	100,0%
електронски мониторинг 2018 * Држава	17	34,7%	32	65,3%	49	100,0%

Табела 26: Извештај за реализирани случаи на електронски мониторинг по држави - Report

Држава	Електронски мониторинг 2010	Електронски мониторинг 2014	Електронски мониторинг 2018
Австрија	75	261	363
Англија и Велс		271	573
Германија		24	88
Грција			1
Данска	186	437	307
Естонија	70	1	
Исланд			13
Кипар		2	
Луксембург	24	22	12
Молдова			33
Норвешка	62	218	294
Полска	269		
Португалија	3	142	354
Словачка			21
Србија		557	429
Финска		44	41
Холандија	27	525	
Црна Гора			24
Швајцарија	144	230	64
Шведска		240	185
Шкотска		400	900
Total	860	3374	3702

Во табелата број 26 дадени се статистички показатели на случаи на користење електронски мониторинг на поединечните држави, при што може да се констатира дека во 2010 имало вкупно 860 случаи на користење на електронски мониторинг, но

бројката драстично се зголемува во 2014 година и достигнува 3374 случаи, а во 2018 година благо се зголемува на 3702 случаи. Ваквите статистички показатели покажуваат дека државите сè повеќе ја користат алатката електронски мониторинг за целите на индивидуалната криминална превенција.

3.1.7 Враќање во заедницата

Во државите во кои пробациската служба е надлежна за надзор на сторители по отпуштање од затвор, истите треба да соработуваат со затворската администрација, сторителите, семејството и заедницата, со цел подготовка на сторителот за отпуштање од затвор и негова реинтеграција во општеството. Тие треба да воспостават контакти со надлежни служби во затвор со цел поддршка на социјална интеграција после отпуштање од затвор. Исто така, пробациската служба треба да има пристап до затвореникот со цел да му помогне во подготовката за негово отпуштање, како и планирање на враќање во заедницата со цел да се обезбеди континуитет на грижа и градење на конструктивност. Надзорот продолжува по негово отпуштање од затвор со контакти во заедницата, како и реализација на потреби како што се вработување, едукација, сместување и други услови со цел редукција на ризикот од рецидивистичко однесување и предизвикување сериозна штета.

3.1.8 Постзатворска грижа

Откако ќе завршат сите обврски кои се изречени во кривичната постапка, во државите во кои законски е дозволено, пробациската служба може да понуди постзатворска услуга на волонтерска основа со цел да им помогне на лицата да продолжат со нормален живот.

4. Пробациска популација

Развојот на пробациската функција го условува и развојот на пробацискиот орган/служба. Дополнително, проширувањето на надлежностите на пробацискиот орган од условна осуда до збир на активности и задачи кои значат управување и контрола на сторителите на кривични дела, го проширува и квантитетот на лица опфатени со пробациската функција. Од табелата број 27, може да се констатира дека

во предметните периоди бројот на затворската популација се намалува, а бројот на пробациската популација се зголемува, што упатува на негативна регресија на меѓусебното влијание на двете појави, но истото упатува и на сè поголемата значајна улога на пробациската служба во управувањето/работењето со сторители на кривични дела.

Со цел да ја истражиме врската помеѓу бројот на намалување на затворската популација и бројот на зголемување на пробациската популација, користевме Пирсонов коефициент на корелација (параметриски тест, интервална скала, две зависни варијабли), при што ги добивме резултатите прикажани во табела број 28. Од анализата на податоците може да констатираме дека постои висока корелација (0,71 – 0,90) помеѓу двете варијабли, односно квантификантното зголемување на пробациската популација влијае врз намалувањето на затворската популација.

Табела 27: Приказ на затворска и пробациска популација по поединечни држави

	Затворска популација 2010	Затворска популација 2014	Затворска популација 2018	Вкупен број на лица под надлежност на пробациската служба 2010	Вкупен број на лица под надлежност на пробациската служба 2014	Вкупен број на лица под надлежност на пробациската служба 2018
Албанија	4.750	5.440			5.466	
Андора	36	53	45			
Ерменија	4.918	3.979	3.536	2.965	2.227	5.234
Австрија	8.597	8.857	8.960	14.546	15.589	14.896
Азербеџан	36.891	22.579	23.319	6.791	8.540	10.620
Белгија	11.382	13.212		40.149		48.619
БиХ	2.802					
Бугарија	9.379	7.870	6.988	14.538		5.774
Хрватска	5.165	3.763	3.190	644	3.019	3.937
Кипар	900	681	643	302	1.214	913
Чешка	21.955	18.658	22.159		27.588	26.261
Данска	3.944	3.583	3.653	9.357	9.901	8.470
Естонија	3.470	2.962	2.525	7.568	5.669	4.360
Финска	3.316	3.097	2.815	2.550	2.512	2.885
Франција	66.925	77.739	69.596	181.489	184.115	175.936
Грузија	23.684	10.233	9.407	31.986	15.361	
Германија	71.634	65.710	64.193	158.861	156.358	
Грција	11.934	12.006	10.036	7.114	11.503	19.927
Унгарија	16.459	18.270		31.070	43.745	
Исланд	165	154	163	179		273
Ирска	4.352	3.829	3.844	5.660	6.729	6.274
Италија	68.345	54.252	58.087	35.800	43.527	69.289
Латвија	6.778	4.809	3.765	10.491	6.062	6.449

Лихтенштајн	14	8	12			
Литванија	8.887	8.977	6.599	7.260		11.017
Луксембург	690	656	684	1.225	1.129	914
Малта	583	571		793	999	1.031
Молдова	6.415	7.166	7.635	7.261	9.320	11.369
Монако	12	28	32	62	77	32
Црна Гора	1.438	1.058	1.141		326	
Холандија	11.737	9.857	9.315	37.857	44.914	42.980
Северна Македонија	2.516	3.116	3.029			
Норвешка	3.636	3.718	3.461	2.322	1.874	2.207
Полска	80.728	77.371	73.822	249.688		
Португалија	11.613	14.003	13.440	15.949	25.556	30.837
Романија	28.191	31.637	23.050	9.628	25.060	66.897
Русија	838.500	671.027	602.176	1.351		504.248
Сан Марино		4	6		45	
Србија	11.197	10.288	10.807	10	1.144	1.707
Словачка	10.068	10.179	10.028			12.149
Словенија	1.351	1.522	1.346		42	
Шпанија	74.859	65.931	59.129	101.032	70.642	46.314
Шведска	6.922	5.861	5.713		12.096	10.001
Швајцарија	6.181	6.923	6.907	7.613	7.532	4.280
Турција	120.391	151.451			289.082	380.375
Украина	152.169	92.290				63.936
Англија и Велс	85.002	85.509	84.373	169.882	148.398	187.546
Северна Ирска	1.475	1.860	1.453	4.158	4.307	
Шкотска	7.890	7.879	7.440		20.801	22.400
Вкупно	1.860.246	1.610.626	1.228.522	928.463	1.212.469	1.810.357

Извор: (Ibid)

Табела 28: Корелација помеѓу затворската и пробациската популација - Correlations^b

		пробациска популација 2010	пробациска популација 2014	пробациска популација 2018
затворска популација 2010	Pearson Correlation	,844**	,823**	,832**
	Sig. (1-tailed)	,000	,000	,000
затворска популација 2014	Pearson Correlation	,913**	,903**	,909**
	Sig. (1-tailed)	,000	,000	,000
затворска популација 2018	Pearson Correlation	,900**	,888**	,900**
	Sig. (1-tailed)	,000	,000	,000

** . Correlation is significant at the 0.01 level (1-tailed).

b. Listwise N=24

За да ги истражиме конкретните релации помеѓу појавите на затворска и пробациска популација и нивното меѓусебно влијание, како и регресионите процеси, користевме модел на регресиона линеарна анализа. Добиените резултати се прикажани во наведените табели. Така, табелата број 29 покажува дека предикаторот (предвидувачкиот индикатор) пробациска популација битно влијае на зависната варијабла затворска популација. Тоа може да се констатира од R^2 вредноста која во

конкретните случаи изнесува 0,715, 0,718 и 0,773, односно 71,5%, 71,8% и 77,3% на независната варијабла која ја објаснува варијантата.

Табела 29: Регресиона линеарна анализа на меѓусебното влијание на затворската и пробациска популација

Model Summary^d

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,846 ^a	,715	,703	14222,088
2	,847 ^b	,718	,692	14475,475
3	,879 ^c	,773	,741	13276,030

a. *Predictors:* (Constant), пробациска популација 2010;

b. *Predictors:* (Constant), пробациска популација 2010, пробациска популација 2014;

c. *Predictors:* (Constant), пробациска популација 2010, пробациска популација 2014, пробациска популација 2018;

d. *Dependent Variable:* затворска популација 2010.

Табела 30: Динамичко влијание на варијаблите затворската и пробациска популација - ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	11672350626,995	1	11672350626,995	57,707	,000 ^b
	Residual	4652159273,965	23	202267794,520		
	Total	16324509900,960	24			
2	Regression	11714643659,793	2	5857321829,896	27,953	,000 ^c
	Residual	4609866241,167	22	209539374,599		
	Total	16324509900,960	24			
3	Regression	12623197718,343	3	4207732572,781	23,873	,000 ^d
	Residual	3701312182,617	21	176252961,077		
	Total	16324509900,960	24			

a. *Dependent Variable:* затворска популација 2010;

b. *Predictors:* (Constant), пробациска популација 2010;

c. *Predictors:* (Constant), пробациска популација 2010, пробациска популација 2014;

d. *Predictors:* (Constant), пробациска популација 2010, пробациска популација 2014, пробациска популација 2018.

Од приложената табела број 30 може да се констатира дека помеѓу варијаблите затворска и пробациска популација, динамичката корелација на затворската популација и пробациската популација за 2010 година не покажува значајна разлика, но истата за 2014 и 2018 година се менува и покажува значајно ниво на разлика.

Предикаторската (прогнозирачката) вредност за пробациската популација е истражена со регресионен модел, а е користена аналитичката функција во ексел. Добиените резултати се прикажани во табелата број 31.

<i>Regression Statistics</i>	
Multiple R	0,996625623
R Square	0,993262633
Adjusted R Square	0,986525266
Standard Error	36933,27922
Observations	3

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>
Intercept	2494234,061	79330,03782	31,44123122	0,020241104
X Variable 1	0,704405115	0,058014366	-12,14190834	0,052313539

Од табелите може да се констатира дека R квадратот е со вредност од 0,99 или 99% што е многу висок процент и појаснува дека прикажаниот модел е со многу висок квалитет, односно очекуваниот развој на прогнозата е високо реална. Очекуваниот резултат за предметниот период од 4 години, односно во 2022 година за пробациската популација е 2.494.234 лица кои ќе бидат под надлежност на пробациски орган.

5. Казни и алтернативни мерки во македонското законодавство низ призмата на пробацацијата

Кривичниот законик на Република Северна Македонија предвидува повеќе казни и алтернативни мерки, кои надлежниот суд во соодветна судска постапка ги изрекува кон кривично одговорен сторител на кривично дело, земајќи ги предвид тежината на кривичното дело и целите на казнувањето. Целта на изрекувањето на казните, покрај задоволување на ретрибутивната правда е спречување на сторителот да врши кривични дела (изолација) и негово превоспитување, како и заплашување на други потенцијални сторители да не вршат кривични дела. Со заплашувањето како цел, се остварува општата или генералната превенција на криминалот. Спречување на сторителот да врши кривични дела се реализира со негова изолација од заедницата, односно со определување на притвор или упатување на издржување на казна затвор, а

превоспитувањето преку содржините на ресоцијализација имаат за цел остварување на социјална реинтеграција на сторителот и негово враќање во општеството. Според членот 48 од Кривичниот законик, целта на алтернативните мерки е кон кривично одговорниот сторител да не се примени казна за полесни дела, кога тоа не е нужно заради кривично правна заштита и кога може да се очекува дека целта на казнувањето може да се оствари со предупредување со закана на казна (условна осуда), само предупредување (судска опомена) или со мерки на помош и надзор на однесувањето на сторителот на слобода. Долго време македонскиот законодавец се обидува да најде начин за системска контрола на примената на алтернативните санкции и тоа било неуспешно сè до воспоставувањето на пробацијата во Република Северна Македонија. Со Законот за пробација, спроведувањето на алтернативните мерки е во надлежност на Управата за извршување санкции, односно секторот за пробација.

5.1 Алтернативни санкции

Кривичниот законик на Република Северна Македонија предвидува повеќе алтернативните мерки и тоа условна осуда, условна осуда со заштитен надзор, условно прекинување на кривичната постапка, општокорисна работа, судска опомена и куќен затвор. Во кривично правната, криминално-политичката, криминолошката и пенолошката теорија, наведените мерки сè почесто се нарекуваат незатворски санкции и мерки (*non-custodial sanctions and measures*). Основната идеја на алтернативните мерки е рестриктивна примена на казната затвор и третман на сторителот надвор од затворот (Камбовски, 2011:494). За разлика од затворот која има исклучиво ретрибутивно превентивна функција, алтернативните мерки имаат исклучиво превентивна функција, а бидејќи се определуваат кон конкретен сторител на кривично дело, јасно е нагласена функцијата на индивидуалната превенција. Ретрибутивниот елемент на алтернативната мерка е заменет со превентивна закана.

Во стручната литература постојат повеќе називи на алтернативните мерки како што се алтернативни санкции, алтернативи на затворот, алтернативи на кривичната постапка и други. Исто така постојат и дилеми кои се санкции и/или мерки се вклучени во репертоарот на алтернативните мерки. Не постои единствен пристап на тоа кои мерки на превенција, казнување или контрола надвор од затворот може да се сметаат за негова алтернатива (Joutsen, Uglješa Zvekić, 1994:2).

Според Камбовски (2011:495), постојат три вида на казни алтернативи и тоа во прв, втор и трет степен. Во прв степен се имотните казни и истите не предизвикуваат контрола над сторителот. Вториот степен се санкциите во заедницата, кое свои корени води од англосаксонскиот систем, кој препознава шест вида на санкции и тоа: пробација, куќен затвор, општокорисна работа, комбинирани наредби, собирни центри и обичен надзор. Активноста се извршува преку наредба на судот за третман на сторителот на слобода. Третиот степен се различни модалитети на затворот со кои се избегнува затворот или се комбинира со третман на слобода. Тука спаѓаат условната осуда со која се одлага извршувањето на казната затвор со наметнување на предуслови како и модалитетите на казната затвор, како што се полудневен затвор, викенд казни, условен отпуст, самостојно или комбинирани со пробација.

Извршувањето на алтернативните мерки директно е условено од воспоставување на системски решенија за нивна примена. Имено, само со нормативно, организациско, техничко и материјално човечки ресурси определени за планирање, извршување и контрола на спроведувањето на алтернативните мерки, е можна ефикасна примена на мерките. Ефективната примена се бара во воспоставување на посебни институции, државни или приватни, со исклучиви надлежности за спроведување на дел од алтернативните мерки.

5.1.1 Условна осуда

Со условна осуда, судот одмерува казна на кривично одговорен сторител на кривично дело, но истовремено определува дека истата нема да се изврши ако осуденото лице во определено време не изврши ново кривично дело. Оваа мерка е условена со враќање на имотната корист, надоместок на штетата и/или исполнување на други судски обврски. Се определува за кривични дела за кои е предвидена казна затвор до две години, а притоа судот ќе ги земе предвид личноста на сторителот, поранешниот живот, однесувањето по извршеното кривично дело, степенот на кривичната одговорност и други околности. Условната осуда ќе биде укината доколку осуденото лице во времето на проверување стори едно или повеќе кривични дела за кои е изречена казна од две или повеќе години, како и за кривични дела под овој максимум, ако судот оцени сродност со кривичното дела за кои е определена условната осуда. Условната осуда ќе биде отповикана и доколку осуденото лице не исполни обврска во рок предвиден од страна на судот.

Англосаксонскиот систем битно се разликува од континенталниот систем во начинот на определување и извршување на условната осуда. Имено, во англосаксонскиот систем условната осуда се нарекува пробација, а значи суспендирање на казната за определен период и надзор на однесувањето на сторителот за тој период (Ibid, 496). Дефиницијата на Организацијата на Обединетите нации од 1951 година, го додава и елементот на индивидуална помош и третман. Клучен елемент во овој систем е надзорот извршуван од специјален пробациски службеник.

За разлика од англосаксонскиот, континенталниот систем на определување на условната осуда се состои во одлагање на извршувањето на казната без дополнителен третман или надзор на осуденото лице за време на проверувањето. Истата се состои од изрекување на казна, одлука за одлагање на извршувањето на казната под услов осуденото лице да не стори ново кривично дело во времето на проверување, отповикување на условната осуда во случај на неуспех и констатација дека осудата не постои во случај осуденото лице да не го прекршило условот. Ако сторителот на кривичното дело во периодот на проверка не стори ново кривично дело, тогаш ќе се смета дека воопшто не постои ни осуда, а ако стори ново кривично дело тогаш двете казни ќе се поврзат.

Македонскиот казнен систем прифаќа мешовит тип на условна осуда, односно посебно предвидува условна осуда, а посебно условна осуда со заштитен надзор. За условната осуда го има прифатено континенталниот пристап, според кој судот ја определува казната затвор, но носи одлука дека нема да ја изврши доколку сторителот во определен временски период кој не може да биде пократок од една, а подолг од пет години, дефиниран како време за проверување, не стори ново кривично дело. Судот определува и дополнителни обврски, а условната осуда се изрекува за кривични дела за кои е предвидена казна затвор до две години или парична казна или доколку казната затвор е ублажена на две години или парична казна. Кривичниот законик на Република Северна Македонија не предвидува директен надзор над лицето на кое е определена условната осуда, ниту пак помош, грижа или третман. Лицето е оставено на својата самосвест да не стори ново кривично дело, што во спротивно би значело не само судска постапка и санкција за новото кривично дело, туку и отповикување на условната осуда поради ново извршено кривично дело.

5.1.2 Условна осуда со заштитен надзор

Условната осуда со заштитен надзор ги користи истите нормативи во определувањето како и условната осуда, но притоа определува дополнителни обврски. Согласно законот, заштитен надзор судот ќе определи кога ќе најде дека условната осуда нема да има доволно влијание врз сторителот, па затоа потребно е да биде определена и дополнителна мерка на помош, грижа, надзор или заштита. Како дополнителни мерки, една или повеќе, меѓу другите, судот може за определен временски период да изрече: оспособување, остручување и преквалификација за да го задржи работното место или да биде вработен, посетување на програма за работа со други осудени лица за извршено кривично дело семејно насилство, забрана за посетување на определени видови на локали или други места каде што се точи алкохолен пијалак или се игра игри на среќа, забрана за употреба на алкохолни пијалаци, дроги и други психотропни супстанции, одбегнување и недружење со лица кои негативно влијаат врз осудениот и други.

Со донесувањето на Законот за пробација во 2015 година, надлежноста за надзорот на условно осуденото лице се дислоцира од социјалниот кај пробацискиот орган.

Условната осуда со заштитен надзор била предвидена во Кривичниот закон на СФРЈ во 1977 година, а преземена во македонскиот кривичен законик по осамостојувањето. До донесувањето на Законот за пробација надлежен орган за спроведување на заштитниот надзор, Кривичниот законик на Република Македонија го определуваше социјалниот орган и соодветното советувашиште. Мерката не бележела посебни резултати, односно не била користена во донесувањето на судските пресуди во македонските судови. Причината може да се бара во непостоењето на системски претпоставки за нејзина примена. Имено, социјалниот орган немал вистинска законодавна моќ, институционални капацитети, материјални средства и човечки ресурси да врши надзор над сторителите на кривични дела на кои им е определена мерката. Давањето практични совети, пружањето помош и известувањето на судот за исполнувањето на обврските од страна на осудените лица на кои им е определена мерката, биле единствените обврски на социјалниот орган предвидени во Кривичниот законик на Република (Северна) Македонија. Судовите, не биле во можност реално да ја сознаат личноста на сторителот на кривично дело и/или околностите поврзани со

сторителот, жртвата, околината и други фактори кои влијаат на судската одлука за определување на мерката.

Од друга страна, ако сторителот го повтори извршувањето на кривично дело за време на определена алтернативна мерка условна осуда со заштитен надзор, тежината за рецидивистичкото однесување на сторителот ќе биде припишано на судијата. Таквите причини влијаеле на судиите да не ја определуваат мерката условна осуда со заштитен надзор.

5.1.3 Општокорисна работа

За кривични дела за кои може да се изрече казна затвор до три години или парична казна, судот во согласност со сторителот може да му изрече алтернативна мерка општокорисна работа, во услови кога кривичното дело е сторено под олеснителни околности и истиот е примарен сторител. Мерката се извршува со определување на работни активности во државен орган или јавна установа, без надоместок во должина од 40 до 240 работни часови. Согласно Кривичниот законик на Република Северна Македонија, надзор над извршувањето на мерката врши судот. Доколку осуденото лице не ја извршува мерката, судот донесува одлука за извршување на казната затвор или паричната казна.

Со донесувањето на Законот за пробација во 2015 година, активностите на извршување и контрола на мерката општокорисна работа се нормира како надлежност на пробацискиот орган.

5.1.4 Судска опомена

Судска опомена може да се изрече за кривични дела за кои е пропишан затвор до една година или парична казна, а се сторени под такви олеснувачки околности кои ги прават особено лесни. За определени кривични дела и под услови предвидени со закон, судска опомена може да се изрече и кога е пропишан затвор до три години. Судот може да изрече судска опомена за повеќе кривични дела сторени во тек, ако за секое од тие дела постојат услови за изрекување судска опомена. При одлучувањето дали ќе изрече судска опомена судот, водејќи сметка за целта на судската опомена, посебно ќе ги земе предвид личноста на сторителот, неговиот поранешен живот, неговото однесување по извршеното кривично дело, степенот на кривичната одговорност и

другите околности под кои е сторено делото. Сите активности за проверка на сторителот се преземаат од страна на пробациската служба.

5.1.5 Куќен затвор

Куќниот затвор како алтернативна мерка на затворот се определува за извршено кривично дело за кое е предвидена казна затвор до една година или парична казна, а сторителот е болен или бремена жена, судот заедно со казната затвор, со обезбедена согласност од сторителот, одлучува казната затвор да ја издржува во куќен затвор. Мерката може да се определи како куќен затвор и куќен затвор со електронско-телекомуникациски надзор. Која од двете варијанти на мерката ќе биде определена е одлука на судот. Предуслов за определувањето на мерката куќен затвор со електронски или телекомуникациски средства со кои ќе се реализира контролата на напуштањето на домот на осуденото лице, побарува технички и човечки капацитети. Кривичниот законик на Република Северна Македонија предвидува надзорот на спроведувањето на мерката да ја врши судот, кој може да делегира извршување на контрола и од страна на полицијата. Непочитувањето на мерката со напуштање на домот ќе значи активирање на казната затвор. До донесувањето на Законот за пробација, мерката воопшто не била популарна кај судиите затоа што предвидените законски решенија предвидувале директна контрола од судот, односно делегиран надзор од страна на полицијата. Законот за пробација не го решава прашањето само на институционализирање на мерката куќен затвор на пробациската служба, туку определува надлежност и за користење на електронска и/или телекомуникациска техника за следење на движењето на осуденото лице. Пробациската служба при Управата за извршување на санцките доби донација на техничка опрема за електронски надзор на сторители на кривични дела, но истата од субјективни и објективни причини не се користи.

5.2 Условен отпуст

Условниот отпуст не е алтернативна мерка, туку претставува инструмент на судот со кој осуденото лице може да го отпушти од издржување на казна затвор, пред да заврши истата, со одредување на услови како што се несторување на ново кривично дело за време на истекот на предвидената затворска казна, извршена проценка за

поведението, извршување на работните задачи и утврдување околности кои укажуваат дека е постигната целта на казнувањето.

Во повеќето држави во светот условниот отпуст се контролира од страна на посебен државен орган (parole), но одреден број на држави контролата на спроведувањето на условниот отпуст ја доделиле на пробациската служба, како што е примерот и со Република Северна Македонија.

Условниот отпуст е прифатен како модел на широки судски овластувања, со кој улогата на судијата, освен во фазата на судење, ја проширува и во фазата на издржување на казнената санкција. Овој пристап е прифатен и во нашето законодавство, според кој, судијата за извршување на санкции врши контрола врз издржувањето на санкцијата, а судот има надлежност во определување на условниот отпуст. На условно отпуштеното лице, судот може да му одреди алтернативни мерки како што се заштитен надзор и забрана за посетување на одредени места и настани. Сторувањето на ново сродно кривично дело, судска постапка за претходно извршено кривично дело или неисполнување на обврските од заштитиниот надзор ќе значат укинување на условниот отпуст.

6. Пробацијата во Република Северна Македонија

Постојните законски акти на Република Северна Македонија ја детерминираат пробацијата и пробациската служба како инструмент и државен орган за извршување на алтернативни санкции.

Законското нормирање на алтернативните санкции во македонскиот кривично-правен систем може да се најдат во одредби на сојузното законодавство на поранешна СФРЈ, односно во Кривичниот закон на Југославија од 1951 година, кога била инкорпорирана идејата за санкција надвор од затворот, реализирана како условна казна со заштитен надзор. Со Кривичниот закон од 1996 година, како алтернативи на казната затвор биле прифатени: условна казна, судска опомена, ослободување од казна и условен отпуст. Со измените и дополнувањата на Кривичниот законик од 2004 година, се воведува терминот алтернативните мерки, а законот ги предвидува следните мерки: условна осуда, условна осуда со заштитен надзор, условно прекинување на кривичната постапка, општокорисна работа, судска опомена и куќен затвор. Во Законот за извршување на санкциите утврдено е дека Управата за извршување на санкции е државен орган надлежен за спроведување на алтернативните мерки. Праксата

показала дека извршувањето на алтернативните мерки бара соодветни нормативни, оперативни и човечки ресурси, односно дека досегашните законски и организациски капацитети не се доволни за извршување на алтернативните мерки.

Пробацијата како термин не бил инкорпориран во дотогашните законски решенија.

Владата на Република Македонија следејќи ги трендовите и потребата за воспоставување на државен орган надлежен за извршување на алтернативни санкции и мерки, на 29.6.2013 година ја усвојува Стратегијата за развој на пробациска служба во Република Македонија со Акциски план за реализација. Согласно Стратегијата и Акцискиот план, Собранието на РМ на 25.12.2015 година го донесува Законот за пробација, кој стапи на сила на 1.11.2016 година.

6.1 Стратегијата за развој на пробациска служба во Република (Северна) Македонија со Акциски план

Стратегијата за развој на пробациска служба (во понатамошниот текст Стратегијата) е креирана како системски дел од реформата на казнено-правниот систем на Македонија, во која се содржани реформски активности на системот на казнување (2013:2). Вака даденото образложение за потребата на имплементација на пробација е надополнето со воспоставувањето на пробациски систем во Македонија, кој ќе овозможи практична имплементација на алтернативни начини на казнување на сторители на кривични дела на слобода. Стратегијата ги утврдува историските и развојните аспекти на нормирањето и извршувањето на алтернативните санкции во Македонија, но исто така ги утврдува и причините зашто не се применуваат мерките иако постојат соодветни законски решенија. Истата е круцијален документ кој утврдува што е направено и што треба да се направи во иднина. Како стратешки приоритети ги утврдува⁹:

⁹ Како документи кои се изработени и приложени кон стратегијата се: Анализа на состојбата – Истражувачки резултати, Правна анализа за измени и дополнувања на законската регулатива со листа на закони кои ќе треба да претрпат измени и дополнувања, Организациона структура на идната пробациска служба, Статус и професионален профил на пробациските службеници во Република Македонија, Економска анализа за трошоците од воспоставувањето на посебна пробациска служба во Република Македонија и Стратегија за комуникација.

- Донесување на Закон за пробација со соодветни подзаконски акти;
- Усогласување на постојните законски решенија со потребите кои произлегуваат од Законот за пробација (Правна анализа со препораки за правните области во кои треба да се интервенира со цел усогласување на постојните законски норми со новиот Закон за пробација);
- Воспоставување на пробациска служба, и
- Воведување на формално-правна соработка со сите државни органи кои треба да учествуваат во реализација на целите на пробацијата.

Стратегијата е изработена со инкорпорирање на воспоставени принципи важечки за сите државни органи на кривичено гонење и тоа: намалување на повторот, ресоцијализација и реинтеграција во заедницата, зголемена заштита на јавноста и зајакнување на безбедноста во заедницата. Улогата на новата служба за пробација е димензионирана на имплементација на комбинација на казна, рехабилитација, одвраќање и прифаќање од страна на јавноста. Визијата е детерминирана на воспоставување професионална и ефикасно организирана и управувана пробациска служба која ќе работи заедно со останатите структури на кривично-правниот систем и други релевантни институции и организации во делот на управување на сторителите на кривични дела во заедницата преку извршување на изречената санкција, а со цел опсервација, рехабилитација и реинтеграција на сторителите на кривични дела во заедницата, што ќе доведе до зајакнување на јавната безбедност и безбедноста во рамките на заедницата. Мисијата предвидува создавање на услови за воспоставување на посебна пробациска служба и ефективно функционирање на системот на пробација во Македонија со градење на соодветна нормативна и структурна рамка и обезбедување човечки и материјални ресурси кои ќе може да одговорат на поставените задачи, а како општи цели ги утврдува: навремено спроведување на правдата, намалување на затворската популација и намалување на бројот на осудени лица – повторници.

Како основни цел во работењето на пробациската служба се наведени:

- Имплементација, примена и развој на системот за редовна статична и динамична проценка на ризикот и потребите на сторителите, како и идентификување на активности коишто треба да ги намалат овие динамични ризици за повторно извршување на кривични дела и нанесување на штета;

- Развивање и креирање на посебни услуги во текот на судската постапка (вклучувајќи го и изготвувањето и доставувањето на структурирани информации до судечкиот судија за лицето за кое постои основано сомневање дека сторило кривично дело) со цел безбедно да се намали стапката на задржување во притвор и да помогне во донесувањето на одлуките коишто се однесуваат на соодветната казна;
- Развивање на систем на процедури на ниво на заедницата со цел надзор над извршувањето на алтернативните санкции и на осудените лица кои се отпуштени од издржување на казната затвор, и
- Развивање на ефективни релации со сите релевантни партнери во јавниот и приватниот сектор, организации и институции на локално ниво за унапредување и подобрување на интеграцијата на сторителите на кривични дела во традиционалните текови на општеството.

Пробациската служба, која според стратегијата ќе биде воспоставена во Македонија освен за организирање, извршување и надзор на извршувањето на алтернативните мерки ќе има надлежности и за време на судската постапка, за извршување на активности за проценка на ризик на лицата за кои постои основано сомневање дека сториле кривично дело и подготвување на извештаи до основните судии кои се надлежни за изрекување на кривична санкција, работа со сторители на кривични дела преку спроведување на програми за третман и ресоцијализација на слобода во заедницата, како и спроведување на активности за надзор и други активности за оние затвореници на коишто им е одобрен условен отпуст.

Со документот предвидено е воспоставување на партнерства преку потпишување на соодветни договори/меморандуми, а на централно ниво воспоставување на формално тело или група/форум од „заинтересирани страни“ кои ќе ѝ помагаат на пробациската служба. На локално ниво предвидено е формирање на совети за пробација со надлежност за контрола на спроведувањето на пробацијата и решавање на прашања поврзани со безбедност на заедницата, заштита на јавноста и намалување на рецидивизмот. Контрола на високопрофилирани/општествено опасни лица ќе биде реализирана со потпишување на меѓуинституционални договори за соработка со други државни органи.

Акцискиот план за развој на пробациската служба во Република Македонија 2013-2016, предвидува активности на имплементација на функционален систем на

пробациска служба во Македонија. Високо на агендата на овој план е основниот индикатор „воспоставен пробациски систем во Република Македонија“ а содржински елементи на наведениот индикатор се креирање нормативна рамка, институционална и организациска рамка, работа со сторители, професионализација на пробациските службеници и меѓуинституционална соработка помеѓу институциите. Помеѓу видовите на соработка помеѓу институциите, предвиден е систем за менаџирање на високоризични сторители на кривични дела кој треба да се реализира со Договор за зајанување на јавната безбедност преку заедничко менаџирање на високоризични сторители на кривични дела. Надлежноста на пробациската служба е потсегмент на професионализација на пробациската служба, а предвидува активности поврзани со проценка на ризик на сторители на кривични дела. Активностите треба да се реализираат преку формирање на работна група со задача изработка на инструмент за проценка на ризик.

6.2 Закон за пробација

Пробацијата во Република Северна Македонија е нормирана со Законот за пробација преку кој се регулираат повеќе области на пробациски активности. Содржина на законот е утврден во членот 1 каде се предвидени областите кои се регулираат со законот, односно дека со истиот се уредуваат пробациски работи, извршување на алтернативни санкции, условна осуда со надзор, општокорисна работа и куќен затвор, обврски изречени во кривичната постапка, условен отпуст со надзор. Пробациските работи во согласност со законот се активностите на спроведување на надзор над извршувањето на алтернативните мерки и обврски, (обврските претходно ги дефинира како обврски изречени во текот на кривичната постапка во согласност со закон), но исто така го утврдува и извршувањето на условниот отпуст. Неуспешното дефинирање на мисијата, односно целта на пробацијата, законот ја прави со членот 2 каде предвидува дека „извршувањето на алтернативните мерки и обврски изречени во кривична постапка е со цел заштита на заедницата од криминал и ресоцијализација и реинтеграција на лицата кон кои се извршуваат пробациските работи. Извршување на алтернативните мерки, условна осуда, условна осуда со заштитен надзор, условно прекинување на кривичната постапка, општокорисна работа, судска опомена и куќен затвор, сами по себе воопшто не претставуваат активности кои водат кон заштита на заедницата од криминал, ресоцијализација и реинтеграција. Напротив, примената на

алтернативни мерки и обврски без примена на „пробациски работи“ нè води кон целите предвидени во членот 2, односно самиот член ја дефинира целта на извршувањето на алтернативните мерки и обврски, а не целите на пробацијата.

Исто така во Законот за пробација неуспешно е дефиниран и поимот пробациски работи. Имено, иако насловот на членот 3 гласи „поим за пробациски работи“, во истиот не постои нормативно определување на поимот пробациски работи. Поимот е определен на активности при спроведување на алтернативни мерки и обврски, со што ваквата дефиниција имплицира на надлежноста на Секторот за пробација како единица за извршување на алтернативни мерки, а не како единица за извршување на пробациски работи.

Содржината на пробациските работи е нормирана во членот 11, како извршување на пробациски работи, односно како надлежност за вршење на работи од страна на пробациските службеници, каде се дефинирани следните активности: вршење на заштитен надзор изречени со условна осуда или условен отпуст, организирање и надзор на извршување на општокорисна работа, изработка на писмени извештаи за однесувањето на осудено лице во текот на издржувањето на казната во казнено-поправната установа, вршење надзор со употреба на електронски алатки.

Ваквото дефинирање на работните задачи е многу оскудно во однос на препораките на ЕУ и надлежностите кои ги имаат другите служби за пробација во Европа и светот.

7. Заклучок и препораки

- (1) Првичните основи на пробацијата се надминати со сè поголемата улога која ја има пробациската служба во редукција на криминалот, движејќи се од алатка за контрола на условната казна, преку орган за извршување на алтернативни мерки, сè до модел за управување со сторители на кривични дела (Индивидуална криминална превенција).
- (2) Компаративните искуства на државите во Европа покажуваат дека надлежностите на пробациската служба се менуваат од основниот профил на надлежност, извршување на условната осуда кон активности кои значат изработка на советодавни извештаи и извештаи за потребите на кривичната постапка, работа со семејството на сторителот, надзор, постзатворска грижа, враќање во заедницата, медијација, работа со жртвите на кривичните дела.

- (3) Истражувањата и анализите покажуваат дека бројот на затворската популација на државите во Европа е во постојано опаѓање, а бројот на пробациската популација е во зголемување и постои високо ниво на корелација помеѓу двете појави. Трендот продолжува и очекувањата се дека во 2022 година бројот на пробациската популација ќе достигне бројка од околу 2.500.000 лица, на сметка на намалувањето на затворската популација. Може да заклучиме дека воспоставувањето на нови мерки и активности како надлежност на пробацискиот орган, особено на новите активности кои може да ги претставиме како мерки на Индивидуална криминална превенција го зголемуваат бројот на пробациската популација, а го намалуваат бројот на затворската популација.
- (4) Пробациската служба во Република Северна Македонија е на почетокот на патот, воспоставена пред само неколку години, со мал број на вработени и ограничени материјално-технички услови за работа. Моментално активностите се насочени кон извршување на алтернативните санкции. Потребна е поголема промоција на услугите кои треба да ги овозможи пробациската служба и подигање на свеста на главните чинители на власта за овозможување на надградување на пробациските работи насочени кон редукција на криминалот.

ГЛАВА 6

КРИМИНАЛИСТИЧКА КОНТРОЛА

1. Вовед

Криминалистиката е наука која ги проучува, пронаоѓа и усовршува научните и на практично искуство засновани методи и средства кои се најпогодни да се открие и разјасни кривично дело, открие и приведе кон санкција неговиот сторител, обезбедат и фиксираат сите докази заради утврдување на објективната вистина, како и да се спречи извршување на идни планирани и непланирани кривични дела (Водинелиќ, 1984:3). Кривокапиќ истакнува дека криминалистиката настанала како практична полициска дисциплина која својот опсег го проширила на преткривичната и кривичната постапка, која освен репресивена содржина има и превентивна содржина на која ѝ се придава многу малку значење (Кривокапиќ, 2005:5).

Сите научници од областа на криминалистиката се согласуваат дека истата се дели на техника (форензика), тактика и методика.

Криминалистичката тактика е емпириска дисциплина која ги проучува и усовршува криминалистичките правила и работни методи со цел нивна практична примена во сузбивањето на криминалитетот, односно откривање и расветлување на кривичните дела, како и нивно спречување (Самуилович Белкин, 2001:14).

Според Кривокапиќ (1990:75), криминалистичката тактика во најголем дел е репресивна гранка на криминалистиката бидејќи е насочена кон кривичното дело и сторителот со цел нивно откривање и доведување во нивна каузална врска, со постделиктни активности. Во поново време, општо криминалистиката, а со тоа и криминалистичката тактика е насочена кон спречување на кривичните дела, настојувајќи да ги открие и сузбие некои од криминогените причини или да спречи настанување на последици од извршено кривично дело во некоја од фазите на извршувањето. Ваквото редефинирање на криминалистичката тактика покрај репресивниот, го потенцира и нејзиниот превентивен карактер.

Криминалистичката тактика како гранка на криминалистиката научно ги истражува, а во криминалистичкото работење на органите за кривично гонење ги применува криминалистичко истражните (кривично процесни) дејствија, криминалистичко-оперативни (криминалистичко разузнавачки) дејствија и полициско-административни дејствија.

2. Криминалистичко (оперативни) тактички мерки и дејствија

Милетик и Талијан (2011:139) потенцираат дека поимот криминалистичко оперативни мерки и дејствија потекнува од синонимното значење на латинскиот збор *operari* кое се преведува како „работење“ и називот на извршителите кои ги реализираат, „оперативците“ во полицијата, со што произлегува терминот оперативно работење. Од друга страна, дообјаснуваат дека оперативното работење се состои од збир на задачи извршувани од страна на носителите на оперативната активност кои се извршуваат со примена на посебни методи и средства, како и мерки кои законски се утврдени како полициски овластувања. Значи, оперативната активност се состои од полициските овластувања и примена на посебни мерки и средства со чија примена се обезбедува извршување на оперативниот дел на дејствување на полицијата во заштитата на јавната безбедност. Оперативно тактички мерки се криминалистичките и други тактички дејствија и средства со чија примена полицијата ги извршува оперативните работи.

Вака дадената дефиниција е доста конфузна и не обезбедува практична примена во полициското работење. Затоа за потребите на овој труд нема да се задржуваме на дефинирање на поимот на криминалистичко оперативни (тактички) мерки и дејствија, туку ќе ги земеме предвид само содржинските елементи.

Во криминалистичката теорија се дефинирани, а во полициската пракса се применуваат повеќе криминалистичко оперативни тактички мерки и дејствија и тоа: користење на оперативни врски и информатори, собирање известувања од граѓани, опсервација и надзор, лишување од слобода, потрага по лица и предмети, рација, заседа, употреба на стапици, криминалистичка контрола, криминалистичка обработка, лица под зајакната оперативна контрола, Локален зајакнат надзор, како и други мерки и дејствија.

Моделот на индивидуална криминална превенција подразбира примена на повеќе криминалистичко тактички мерки и дејствија, меѓу кои најзастапени се: криминалистичката контрола, лица под зајакната оперативна контрола, Локален зајакнат надзор, користење на оперативни врски и информатори, собирање известувања од граѓани и опсервација и надзор.

3. Поим за криминалистичка контрола

Криминалистичката контрола претставува организирана дејност на органите за внатрешни работи во спречување на криминалитетот која се состои од опсервација на одредени криминални средини и објекти, активност на одредени криминалци, превентивно повратници, утврдување на криминогени фактори, како и воопшто асоцијални и антисоцијални однесувања (Кривокапиќ, 1990:187). Криминалистичката контрола се реализира по секторско и линиско покривање на одредена територија, најчесто на подрачјето на еден безбедносен сектор на полициска станица. Содржината на криминалистичката контрола се состои во надзор над одредени криминални средини и објекти, како и активности на одредени криминалци, првенствено повратници, воочување на поедини криминогени фактори, како и асоцијални и антисоцијални однесувања.

Криминалистичката контрола е дефинирана од голем број криминалисти, Алексиќ, Шкулиќ и Жарковиќ (2004:151), Модли (2007:104), Џуклески (2008:78) и други, а се образложени во глава 1 од овој труд.

Милицијата која функционираше во поранешна СФРЈ, криминалистичка контрола ја нарекувала оперативната контрола, а подразбирала преземање на криминалистичко тактички мерки и дејствија од страна на милиционерите на безбедносен сектор, кои лица кои извршуваат:

- дејствија на загрозување на уставниот поредок, особено саботажа, тероризам, непријателска пропаганда, предизивување на расна, верска нетрпеливост, и други активности;
- кривични дела како што е нарушување на угледот на СФРЈ и републиките, ширење на лажни вести и други кривични дела;
- враќање во државата на припадници на непријателска емиграција, внесување и растурање на непријателски пропаганден материјал, илегално внесување и чување на оружје, и други активности, и
- разни облици на криминалитет како што се финансиски криминал, кривични дела против животот и телото, јавниот ред, правниот сообраќај, имотни деликти, како и други кривични дела кои произлегуваат од безбедносната состојба на секторот (Диниќ, 1981:61).

Како една од најважните мерки на милиционерите била контрола и надзор над одредени категории на лица. Истата се реализирала како дел од позорната и патролната дејност, со непосредна и поединечна контрола над лицата. Контролата (лица под зајакната оперативна контрола) и надзорот (Локален зајакнат надзор) се реализирала со:

- лично забележување и набљудување од страна на милиционерите кои вршат служба на безбедносен сектор/реон;
- вршење на разговор и одржување на врски со граѓани;
- користење на јавни извори на сознанија или преку оперативни врски и информатори;
- опсервација и следење на однесувањето на лицата кои се под контрола или надзор;
- проверка на движењето, престојувалиштето и алибијата на лицата;
- поставување на заседи и вршење рации;
- прегледи на лица багаж;
- непосредно обиколување и разговор со лицата на местата каде што истите работат или живеат;
- остварување на увид во поединечни активности на лицата во врска со извршување на работните професионални активности, движење и престој во определени објекти, увид во пријателски врски и слично (Диниќ, 1981:57).

За да може да ги реализираат контролата и надзорот, милиционерите биле должни што е можно повеќе да го запознаат лицето предмет на контролата, да го следат движењето на лицето, воспоставуваат оперативни врски, како и да предлагаат одредени мерки кон лицето.

Криминалистичката контрола во својот изворен облик содржи повеќе дејствија насочени кон превенција на криминалот, навлегувајќи не само на контрола на сторители на кривични дела, туку и на криминогени жаришта, но има и виктимолошки пристап на заштита на потенцијалните жртви. Како најприменувани облици на криминалистичка контрола биле сојузниот зајакнат надзор и локалната контрола.

3.1 Задолжителна инструкција за користење на одредени средства и методи во оперативната работа на службата за јавна безбедност

Задолжителната инструкција за користење на одредени средства и методи во оперативната работа на службата за јавна безбедност претставува нормативен акт донесен од страна на Републичкиот секретаријат за внатрешни работи на поранешната Социјалистичка Република Македонија во 1976 година. Со актот се регулирале создавањето на извори на сознанија и користење на оперативни средства и методи од страна на Службата за јавна безбедност, а со цел заштита на личната и имотната безбедност на граѓаните. Покрај репресивната дејност, актот предвидувал и превентивна работа на тогашната милиција, која се состоела од збир на оперативни мерки и други дејствија на безбедност во услови кога основано можело да се очекува вршење на кривични дела, со превентивно поставување со свои методи и средства кон лица, пунктови и објекти со цел благовремено спречување, откривање и сузбивање на кривични дела и откривање на сторители.

Инструкцијата го регулирала и користењето на оперативни врски, како што се соработници и информатори. Меѓу причините за користење на оперативни врски било наведено и остварување на оперативен увид и контрола над репресирани и познати носители на организирана криминална и друга инкриминирана дејност. Посебни овластени службени лица ангажирале соработници и информатори во казнено-поправните установи заради собирање известувања, оперативна контрола и обработка на поединци и групи на осудени лица.

Со инструкцијата се дефинира оперативната контрола како збир на оперативно превентивни мерки кои се преземаат врз основа на општи сомневања, а со цел да се спречи извршување на кривични дела, следење на одредени лица склони кон вршење на кривични дела. Под оперативна контрола, согласно инструкцијата се подразбираат и локална контрола, односно Локален зајакнат надзор над одредени сторители на кривични дела и други инкриминирани дејствија.

Оперативната контрола како алатка/инструмент во рацете на службата за јавна безбедност била дадена со цел за сите лица за кои постоеле основи на сомнение дека можат да извршат кривични дела, да се преземат криминалистичко тактички мерки и дејствија со цел да се открие намерата и да се спречи извршувањето на делото. Покрај лицата, предмет биле и објекти (местата каде се вршат кривични дела) и пунктови (места каде што сторителите на кривични дела се собираат или се манифестира

индицијата на поседување материјална корист). Оперативната контрола најчесто се воспоставувала врз основа на собрани оперативни информации или сознанија, по што се вршела криминалистичка проценка за склоноста на лицето да го изврши кривичното дело, односно постоење на одреден објект или пункт се вршат кривичните дела. Оперативната контрола како криминалистичко оперативна мерка и дејствие била во надлежност не само на оперативните (цивилни) работници на милицијата, напротив таа била мерка применувана во далеку поголем квантитет од страна на униформираната полиција.

Како основен облик на оперативна контрола бил инструментот, Локален зајакнат надзор, кој се применувал исклучиво од страна на униформираната милиција. Во суштина, секој позорен милиционер бил задолжен со најмалку два или повеќе лица над кого спроведувал криминалистичко оперативна мерка и дејствие, оперативна контрола на Локален зајакнат надзор. Во пракса, иако не постоел подзаконски акт, се применувал уште еден инструмент, а тоа е лица под зајакната оперативна контрола. Разликата помеѓу двата инструменти е во степенот на сомнение и примената на дополнителни криминалистичко оперативни мерки и дејствија. Локалниот зајакнат надзор се применувал над лица, познати сторители на кривични дела кои издржале казна затвор и се вратиле во местото на живеење. Секој милиционер на безбедносен сектор се задолжувал да врши зајакнат надзор над ваквите лица. Во моментот кога ќе се дојде до сознание дека вакво лице се подготвува да изврши или извршило кривично дело, над истиот се воспоставувал криминалистичко оперативна мерка и дејствие зајакната оперативна контрола во која покрај униформираниот милиционер се приклучувал и оперативен работник.

На ниво на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, се применувале два вида на зајакнат надзор и тоа сојузен зајакнат надзор и Локален зајакнат надзор. Сојузниот зајакнат надзор, како мерка на криминалистичката контрола се применувала на ниво на целата држава, додека локалната контрола, се преземала кон сторители на кривични дела чија криминална активност е ограничена на територијата на една република или покраина или на една или две соседни општински органи за внатрешни работи (Ljatić, 1984:62).

По распаѓањето на поранешната југословенска држава на почетокот на 90-тите години, дел од сојузното законодавство премина во законодавството на новосоздадените држави, вклучително и во Република Македонија, со што инструкцијата продолжи да биде важечка во Министерството за внатрешни работи. Но

со годините што поминуваа, нејзината примена сè помалку го наоѓаше патот низ практичната полициска активност, при што денеска може да констатира дека истата воопшто не се применува.

Со неприменувањето на криминалистичката контрола, односно зајакнатиот надзор и зајакната оперативна контрола, македонското општество е послабо за една превентивна алатка, која можеби нема можност целосно да го сузбие криминалитетот, особено повратничкиот, сексуалниот и насилниот криминалитет, но секако е инструмент повеќе во насока на контрола на определена категорија на општествено опасни сторители и можност за намалување на криминалот.

Задолжителната инструкција не е укината со законски или подзаконски акт, што значи дека истата сè уште е на сила. Со носењето на подзаконски акти во Министерството за внатрешни работи со кои се апсолвираат одделни криминалистичко тактички мерки и дејствија предвидени во инструкцијата, се имплицира одредба со која се укинува исклучиво мерката која е предмет на новиот акт. Пример, со донесувањето на „Правилникот за регрутирање, раководење и користење на информатори“, се укинаа само одредбите од инструкцијата кои ја регулираа материјата на оперативни врски, информатори и соработници, а другите одредби од инструкцијата останаа на сила.

3.2 Локален зајакнат надзор и зајакната оперативна контрола

Според Кривокапиќ (1990:188), мерките на криминалистички план треба да бидат организирани на начин на кој ќе го спречат повратникот на неговиот криминален пат, а како систем овие мерки ги нарекува „зајакнат надзор“. Зајакнатиот надзор го дефинира како систем на оперативно-тактички и технички мерки и дејствија во однос на одредена категорија на деликвенти. Вршењето на надзорот подразбира увид врз движењето и однесувањето на лица за кои постојат основни претпоставки дека се склони кон повторување на кривичните дела. Мерки кои се спроведуваат кон овие лица се собирање на сознанија, проверки, предупредувања, набљудување, утврдување на идентитет на лица кои се дружат со нив, следење, заседа, ограничување на движењето, ненадејни посети, контрола на работно место, како и други мерки предвидени/содржани во криминалистичката контрола. Кривокапиќ е на ставот дека во изборот на мерките треба да се пристапува внимателно, бидејќи одредени мерки можат

да ја влошат состојбата на начин што ќе извршат провокација кај потенцијалниот сторител да го изврши или повтори кривичното дело.

Според „Инструкцијата за користење на одредени средства и методи во оперативната работа на службата за јавна безбедност“, предлогот за примена на мерка на зајакнат надзор над лице потекнува од одделение на милиција, односно милициската станица според место на живеење на сторителот. Пополнетиот предлог како образец К-1, содржел податоци за личноста на сторителот за кој се предлага мерката, податоци за извршеното или извршените кривично/ите дела, модусот на извршување, податоци за жртвата и причините за постоењето на сомнението за можноста да го повтори кривичното дело. Предлогот се доставувал до Републичкиот секретаријат за внатрешни работи, кој вршел оценка на оправданоста на мерката и ако нема доволно податоци, тогаш доставувал барање до подносителот да појасни, а ако одлучи позитивно, предлогот го проследувал до Сојузниот секретаријат за внатрешни работи. Сојузниот секретаријат, доколку донел позитивна одлука за прифаќање на мерката, се известувале сите општински органи за внатрешни работи за определената мерка, со цел доколку лицето се затекне на нивна територија да вршат надзор над истото.

Надзорот бил контролиран од страна на Сојузниот, Републичкиот или Покраинскиот секретаријат за внатрешни работи, кои и воделе евиденции за лицата, а реализиран од службата за јавна безбедност, односно позорната служба, во рамки на безбедносниот сектор на милициската станица. Изборот на позорници кои го вршеле надзор бил концентриран на милиционери со одредени способности, како што се комуникативност, тактичност, способност за интеракција и стапување во контакт со лицето под мерка и со други лица со кои може да се соработува.

Ефикасноста на мерката била зависна од располагањето со информации за сторителот и кривичните дела кои ги вршел, особено оперативни информации за подготовка за извршување на кривично дело. Затоа позорникот воспоставувал оперативни врски и тоа, пријателски, соработници или информатори, преку кои собирал оперативни информации за лицето предмет на мерката. Од позорникот се барало да собере информации и за детството на лицето, успех во школо, ставови, размислувања, интелигенција, склоности, вклопување во општествените прилики, податоци за материјалната состојба, услови за живеење, начин на користење на слободното време, забава, хоби, асоцијални однесувања (коцка, алкохол, дрога), здравствената состојба, прогноза во случај на реакција на лицето при апсење,

темперамент, агресивност, поседување и носење на оружје. Покрај тоа што позорникот задолжен за мерката ги собирал податоците, тој исто така бил задолжен постојано да биде во тек со промените, односно на определен временски рок да ги проверува сите информации. Сите собрани информации позорникарот бил должен да ги напише во извештај без притоа да импровизира или дава субјективизам. Како важен сегмент се истакнува и потребата позорникот не само да ја познава личноста, туку и средината во кое истото живее или престојува, што значи културните, социјалните, економските и политичките прилики. Тоа е важно од аспект на поврзување на личноста со средината, бидејќи не секое лице и во секоја средина манифестира исто криминално однесување.

Особено важни се истакнуваат две можни начини на прогнозирање и тоа:

- Криминалистичко-криминолошка прогноза која подразбира предвидување на однесувањето на лицето под мера и начинот на манифестација на неговото однесување, и
- Утврдување на причините, условите и факторите кои во зависност од дадените прилики ги прогнозираат идните настани во врска со други лица, имот и интереси.

Еден од елементите на прогнозата, според Кривокапиќ е виктимолошкиот пристап, кој предвидува проучување и на личноста на жртвата на кривичното дело, која неретко може да биде провокација за настанување на истото. Како превентивни виктимолошки мерки ги наведува физичка заштита на жртвата и информирање за разни околности во врска со потенцијалниот сторител кои можат да спречат повторување на кривичното дело.

Кривокапиќ (1990:192) ќе констатира дека зајакнатиот надзор иако претставува превентивна мерка која во основа се состои од собирање на информации со цел прогноза и планирање на спречување на кривични дела, во својата суштина содржи и елементи на принуда, со што се отвора прашањето за правата и слободата на лицата загарантирани со уставот и законите, односно правото на службата за јавна безбедност да собира податоци и информации за лица кои не извршиле кривично дело. Одговорот на прашањето произлегува од крајната цел, а тоа е превенција, односно спречување на вршење на кривични дела на начин утврден со закон и принципот на хуманост.

4. Нормативно уредување

Примената на институтите Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола во минатото била регулирана со посебен подзаконски акт. Постојната законска и подзаконска регулатива делумно ги апсорбира институтите Локален зајакнат надзор и лица под зајакната оперативна контрола, но оставен е простор за различна интерпретација на истите, што во основа претставува алиби за нивно неприменување во работењето на полицијата. Во продолжение на дебатата продолжува преку анализа на законските и подзаконските акти за овие прашања, со цел да ги утврдиме причините зашто истите не се применуваат. Со оглед на тоа што „Задолжителната инструкција за користење на одредени средства и методи во оперативната работа на службата за јавна безбедност“ беше обработена погоре во трудот, тука ќе се задржиме на другите нормативни акти.

4.1 Закон за полиција

Законот за полиција на Република Северна Македонија генерално има репресивен карактер во однос на предвидените задачи и овластувања на полициските службеници сè до 2012 година. Имено, сите одредби до 2012 година биле насочени кон репресија, преку инструментализирање на задачите и овластувањата на полициските службеници кои се однесувале исклучиво на преземање на мерки и дејствија на откривање, разјаснување, докажување и спречување на казниви дела. Во оваа смисла, спречување на кривични дела не подразбира превентивно однесување на полицијата, туку преземање на криминалистичко тактички мерки и дејствија со кои се дознава за подготовка за извршување на кривично дело кое се спречува со обезбедување на докази дека истото е во фаза подготовка, кога обидот е казнив или се спречува во моментот на извршување. Превенцијата во суштина значи делување на сторителот да се откаже од идејата за извршување на кривично дело. Доколку сторителот започне со подготвителни дејствија за извршување на кривичното дело или помине во фаза на извршување, истото се спречува со мерки на репресија.

Исклучливиот репресивен карактер се огледува и во степенувањето на сомненијата. Така, основи на сомневање, кои во која било држава и научна теорија за криминалистиката се дефинираат само како индиции, во Законот за полиција истите се дефинирани како доказ. Во членот 12, став 2 е предвидено „Основи на сомневање

постојат кога полицијата располага со сознанија кои врз основа на криминалистичко знаење и полициско искуство може да се оценат како доказ за сторено кривично дело“, што аналогно на наведеното, ако криминалистичката контрола се поведува врз основи на сомнение, тоа имплицира постоење на докази како основа за отворање на криминалистичка контрола, а секаде во теоријата е дефинирано дека криминалистичката контрола се воспоставува при постоење на најнизок стадиум на сомнение, а тоа се основите на сомнение.

Во 2012 година со Законот за изменување и дополнување на Законот за полиција се воспоставува нова одредба, член 14а која гласи: „заради превентивно дејствување и спречување на казниви дела Полицијата може да воспостави зајакната оперативна контрола на лица и објекти“, со што за првпат се нормира криминалистичко тактичка мера која има и превентивен карактер. Доколку се следи идејата на законодавецот за нормирање на превентивната мерка зајакната оперативна контрола, која треба да биде посложена мерка на криминалистичката контрола (криминалистичката контрола исто така за првпат се нормира во истото законско решение), во основа би требало да го носи називот зајакната криминалистичка контрола.

4.2 Упатство за начинот на водење на криминалистички истраги во полицијата во Министерството за внатрешни работи

„Упатството за начинот на водење на криминалистички истраги во полицијата во Министерството за внатрешни работи“ е класифициран документ и неговата достапност е исклучиво за потребите на Министерство за внатрешни работи. Во таа смисла може да ги коментираме само формалните аспекти на упатството, но не и суштинските. Тоа што е важно за ова упатство, пред сè од нашиот предмет на интерес, е што криминалистичката контрола воопшто не е прилагодена за потребите на униформираната полиција и воопшто не ги регулира институтите Локален зајакнат надзор и лица под зајакната оперативна контрола, ниту пак во која било смисла не нормира обврски за контрола на познати сторители на кривични дела.

4.3 Правилник за начинот на вршење на полициските работи

Правилникот за начинот на вршење на полициските работи дефинира три вида на превенција која ја реализира полицијата и тоа општа превенција, непосредно превентивно дејствување и посебни видови на превенција. Непосредното превентивно дејствување покрај другите нормирани активности, предвидува дека полицијата презема „мерки на следење на движењето на познати сторители на казниви дела преку вршење на позорна и патролна дејност и вршење на криминалистички работи, со цел спречување и откривање на обиди на повторно извршување на казниви дела“. Наведеното нормирање дава општа претпоставка за остварување на криминалистичка контрола на познати сторители на кривични дела или поранешниот институт лица под зајакната оперативна контрола, но правилникот и/или друг акт во која било форма не врши објаснување за начинот и содржината на реализацијата на активноста, што доведува до двоумење на полициските службеници за обврската за примена на мерката. Употребата на изразите „следење на движење“ во дефинирањето на мерката имплицира физичко следење на лица, а „обиди на повторно извршување“ упатува на познати/регистрирани сторители на кривични дела. Начинот на избор на сторителите кои би се третирале со мерката (бидејќи не е можно сите сторители да се следат), не е регулиран, ниту пак се утврдени правила за избор и како е направен тој избор.

5. Резултати и дискусија

Ставовите на испитаниците во Министерството за внатрешни работи во врска со поставената хипотеза дека утврдувањето на причините за укинувањето на криминалистичко оперативните дејствија ќе овозможи отстранување на констатираните недостатоци и градење на нов ефикасен модел, беа истражени со користење на повеќе зависни варијабли од анкетниот прашалник и нивно вкрстување со независните варијабли, анализа на историјатот на примена на мерките Локален зајакнат надзор и лица под зајакната оперативна контрола, како и со анализа на поранешните и сегашните законски и подзаконски акти од оваа област.

Кростабулацијата на фреквенциите дадени во табелата број 32 покажуваат дека повеќе од половина испитаници, односно 67,7% се на ставот дека Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола често и секогаш овозможувал да се воспостави надзор над познати сторители на кривични дела.

Ставовите на испитаниците за успешноста на примена на моделот се зголемуваат со работниот стаж. Така, испитаниците со работен стаж од од 1 до 5 години се во процент од 80% кои се произнеле со често и секогаш, за разлика од 20% кои се произнеле со никогаш и понекогаш. Испитаниците со работен стаж повеќе од 20 години се произнеле во процент од 92,3% за ставот често и секогаш. Наведеното укажува дека испитаниците со поголемо работното искуство на работни задачи од јавен ред и мир, повеќе веруваат во корисноста од примена на мерката Локален зајакнат надзор и лица под зајакната оперативна контрола.

Табела број 32: Кростабулација на фреквенциите по прашањето „Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се воспостави надзор над познати сторители на кривични дела“

	Работен стаж на задачи од Јавен ред и мир						Total
	немам работено	од 1 до 5 години	од 6 до 10 години	од 11 до 15 години	од 15 до 20 години	повеќе од 20 години	
никогаш	0	0	0	1	0	0	1
	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%
понекогаш	0,0%	0,0%	0,0%	9,1%	0,0%	0,0%	1,5%
	1	3	2	6	7	1	20
често	5,0%	15,0%	10,0%	30,0%	35,0%	5,0%	100,0%
	20,0%	42,9%	22,2%	54,5%	35,0%	7,7%	30,8%
секогаш	3	1	6	3	8	4	25
	12,0%	4,0%	24,0%	12,0%	32,0%	16,0%	100,0%
Total	60,0%	14,3%	66,7%	27,3%	40,0%	30,8%	38,5%
	1	3	1	1	5	8	19
Total	5,3%	15,8%	5,3%	5,3%	26,3%	42,1%	100,0%
	20,0%	42,9%	11,1%	9,1%	25,0%	61,5%	29,2%
Total	5	7	9	11	20	13	65
	7,7%	10,8%	13,8%	16,9%	30,8%	20,0%	100,0%
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Влијанието на работниот стаж на задачи од јавен ред и мир и образованието врз ставовите на испитаниците за прашањето „Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се намали рецидивизмот“ е прикажан во табела број 33. Анализата е извршена со претходно тестирање на нултата хипотеза која покажа значајност од $Sig=0,52$ која минимално е поголема од критичната вредност од $Sig=0,05$, но истата укажува дека податоците можат да се користат за анализа.

Интеракцијата на варијаблите покажува дека со степен на значајност од $Sig=0,110$, вредност поголема од критичната вредност од $Sig=0,05$, работниот стаж на задачи од јавен ред и мир и образованието немаат значаен ефект врз ставот на

испитаниците по прашањето дека Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се намали рецидивизмот. Исто како и кај претходната анализа, во табелата се прикажани и вредностите за интеракцијата на поединечните фактори на влијание. Така, работниот стаж од задачи како поединечна вредност со значајност од $Sig=0,368$ и образованието со вредност на значајност од $Sig=0,489$ исто така немаат поединечен значаен ефект врз ставот на испитаниците по прашањето дека Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се намали рецидивизмот.

Табела број 33: Двофакторска АНОВА, влијание на факторите работен стаж на задачи на јавен ред и мир и образование врз ставовите на испитаниците за прашањето „Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се намали рецидивизмот“

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Моделот овозможувал да се намали рецидивизмот ...

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	16,491 ^a	24	,687	1,367	,215	,549
Intercept	119,844	1	119,844	238,511	,000	,898
P3	2,843	5	,569	1,132	,368	,173
P6	3,843	8	,480	,956	,489	,221
P3 * P6	9,786	11	,890	1,770	,110	,419
Error	13,567	27	,502			
Total	391,000	52				
Corrected Total	30,058	51				

a. R Squared = ,549 (Adjusted R Squared = ,147)

Табела број 34: Кростабулација на фреквенциите по прашањето „Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се намали рецидивизмот“

		Работен стаж на задачи од јавен ред и мир						Total
		немам работено	од 1 до 5 години	од 6 до 10 години	од 11 до 15 години	од 15 до 20 години	повеќе од 20 години	
Моделот овозможувал да се намали рецидивизмот ...	никогаш	0	0	0	2	0	0	2
		0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%
понекогаш		0,0%	0,0%	0,0%	18,2%	0,0%	0,0%	3,2%
		1	2	3	5	11	6	28
често		3,6%	7,1%	10,7%	17,9%	39,3%	21,4%	100,0%
		33,3%	33,3%	33,3%	45,5%	55,0%	46,2%	45,2%
секогаш		1	3	6	2	8	4	24
		4,2%	12,5%	25,0%	8,3%	33,3%	16,7%	100,0%
Total		33,3%	50,0%	66,7%	18,2%	40,0%	30,8%	38,7%
		1	1	0	2	1	3	8
Total		12,5%	12,5%	0,0%	25,0%	12,5%	37,5%	100,0%
		33,3%	16,7%	0,0%	18,2%	5,0%	23,1%	12,9%
Total		3	6	9	11	20	13	62
		4,8%	9,7%	14,5%	17,7%	32,3%	21,0%	100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Кростабулацијата на фреквенциите дадени во табелата број 34 покажуваат дека половина од испитаници, или 51,6% се на ставот дека Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се намали рецидивизмот. Ставовите на испитаниците за успешноста на примена на моделот за намалување на рецидивизмот се зголемуваат со работниот стаж.

Така, испитаниците со работен стаж од од 1 до 5 години се во процент од 66,6% кои се произнеле со често и секогаш, испитаниците со работен стаж од 6 до 10 години се произнеле со 66,7% за често и секогаш, а испитаниците со работен стаж повеќе од 20 години се произнеле во процент од 53,9% за ставот често и секогаш.

Наведеното укажува дека испитаниците со поголемо работното искуство на работни задачи од јавен ред и мир, повеќе веруваат во корисноста од примена на мерката Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола за намалување на рецидивизмот за разлика од испитаниците со помал стаж. Тоа се должи и на професионалното искуство на испитаниците во однос на повратниците, односно во генералната идеја за превентивното влијание врз рецидивистичкото однесување.

Го истраживме и влијанието на работниот стаж на задачи од јавен ред и мир и образованието врз ставовите на испитаниците за прашањето „Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се помогне на жртвата на кривичното дело“ е прикажан во табела број 35.

Табела број 35: Двофакторска АНОВА, влијание на факторите работен стаж на задачи на јавен ред и мир и образование врз ставовите на испитаниците за прашањето „Моделот на Локален зајакнат надзор и примена на мерката Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се намали рецидивизмот“

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Моделот овозможувал да се помогне на жртвата ...

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	29,332 ^a	26	1,128	1,459	,165	,575
Intercept	218,269	1	218,269	282,288	,000	,910
P3	5,718	5	1,144	1,479	,228	,209
P6	6,112	9	,679	,878	,555	,220
P3 * P6	13,728	12	1,144	1,480	,190	,388
Error	21,650	28	,773			
Total	552,000	55				
Corrected Total	50,982	54				

a. R Squared = ,575 (Adjusted R Squared = ,181)

Анализата е извршена со претходно тестирање на нултата хипотеза која покажа значајност од Sig=0,58 која е поголема од критичната вредност од Sig=0,05, и истата укажува дека податоците можат да се користат за анализа. Како и кај првите две

анализи, и тука, покажува дека интеракцијата на варијаблите е со степен на значајност од Sig=0,190, што исто така поголема е вредност од критичната вредност од Sig=0,05, што значи дека работниот стаж на задачи од јавен ред и мир и образованието немаат значаен ефект врз ставот на испитаниците по прашањето дека Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се помогне на жртвата на кривичното дело.

Вкрстувањето на фреквенциите се дадени во табелата број 36 и покажуваат дека половина од испитаници, или 63,1% се на ставот дека Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се помогне на жртвата на кривичното дело. Ставовите на испитаниците за успешноста на примена на моделот за намалување на рецидивизмот се зголемуваат со работниот стаж.

Така, испитаниците со работен стаж од од 1 до 5 години се во процент од 18,6% кои се произнеле со често и секогаш, испитаниците со работен стаж од 6 до 10 години се произнеле со 28,5% за често и секогаш, а испитаниците со работен стаж повеќе од 20 години се произнеле во процент од 47,1% за ставот често и секогаш. Наведеното укажува дека испитаниците со поголемо работното искуство на работни задачи од јавен ред и мир, помалку веруваат во корисноста од примена на мерката Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола дека помага на жртвата на кривичното дело.

Табела број 36: Кростабулација на фреквенциите по прашањето „Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се помогне на жртвата на кривичното дело“

		Работен стаж на задачи од јавен ред и мир						Total
		немам работено	од 1 до 5 години	од 6 до 10 години	од 11 до 15 години	од 15 до 20 години	повеќе од 20 години	
Моделот овозможувал да се помогне на жртвата ...	никогаш	0	0	0	3	1	1	5
		0,0%	0,0%	0,0%	60,0%	20,0%	20,0%	100,0%
	понекогаш	0,0%	0,0%	0,0%	27,3%	5,0%	7,7%	7,7%
		1	1	3	5	7	2	19
	често	5,3%	5,3%	15,8%	26,3%	36,8%	10,5%	100,0%
		20,0%	14,3%	33,3%	45,5%	35,0%	15,4%	29,2%
	секогаш	1	2	3	1	8	3	18
		5,6%	11,1%	16,7%	5,6%	44,4%	16,7%	100,0%
	Total	20,0%	28,6%	33,3%	9,1%	40,0%	23,1%	27,7%
		3	4	3	2	4	7	23
	Total	13,0%	17,4%	13,0%	8,7%	17,4%	30,4%	100,0%
		60,0%	57,1%	33,3%	18,2%	20,0%	53,8%	35,4%
Total	5	7	9	11	20	13	65	
	7,7%	10,8%	13,8%	16,9%	30,8%	20,0%	100,0%	
Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Вкрстувањето на ставовите на испитаниците по сите три варијабли, кои се со работен стаж повеќе од 20 години на задачи од јавен ред и мир, а кои се произнеле со секогаш и често, покажува дека варијаблата „Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се воспостави надзор над познати сторители на кривични дела“ е со процент од 92,3% од испитаниците, за варијаблата „Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се намали рецидивизмот“ учествува со 53,9% од испитаниците и варијаблата „Моделот на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се помогне на жртвата на кривичното дело“ е со дистрибуција од 47,1%, што укажува дека испитаниците со повеќе од 20 години работен стаж повеќе веруваат дека институтите Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола овозможувале да се воспостави надзор над сторителите на кривични дела, отколку да се намали рецидивизмот или да се помогне на жртвата на кривичните дела.

Ставовите на испитаниците во врска со утврдувањето на причините за непостапување по криминалистичко тактичките мерки и дејствија Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола ги истраживме со користење на мерките на централна тенденција, односно мерки на средни дисперзии, варијанса и стандардна девијација.

Табела број 37 : Ставови на полициските службеници за причините за укинување на Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола

	N	Mean	Std. Deviation
-пасивност на полициските службеници	41	3,02	1,796
-непостоење на законски основи	41	3,95	2,479
-нарушување на човековите права	41	3,59	1,774
-недоволен број на полициски службеници	41	3,51	1,938
-недоволни финансиски средства и техничка опрема	41	3,71	1,820
-непознавање на институтите Локален зајакнат надзор и лица под зајакната оперативна контрола	41	5,00	1,414
-немање на обука	41	5,22	1,754
Valid N (listwise)	41		

Анализата прикажана во табелата број 37 покажува дека со средна аритметичка вредност од 5,22 испитаниците сметаат дека на прво место како причина за укинувањето на институтите Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна

контрола е непостоењето на обука а со 5,00 е непознавање на институтите Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола. Ваквите ставови упатуваат дека раководителите на организационите единици во Министерство за внатрешни работи не ги запознаваат, обучуваат и бараат од извршителите, полициските службеници да ги применуваат наведените криминалистичко тактички мерки и дејствија. Покрај високата оценка што ја даваат испитаниците за причините за укинување на дејствијата, коефициентот на варијација покажува дека најнизок степен имаат истите два индикатори, односно непознавањето на институтите Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола со вредност $V=1,414$ и немањето на обука со $V=1,754$, што укажува на поголема согласност на сите испитаници во однос на другите причини.

Помала средна аритметичка вредност и повисок коефициент на варијацијата, испитаниците даваат на непостоење на законски основи, недоволни финансиски средства и техника, нарушување на човековите права, недоволен број на полициски службеници и пасивност на полициските службеници.

6. Заклучоци и предлози

- (1) Криминалистичката контрола е една од мерките на криминалистичката тактика која е насочена кон опсервација на познати сторители на кривични дела, лица за кои постои основно сомнение дека може да извршат казнено дело, објекти и места на кои зачестено се врши кривични дела, како и потенцијални жртви на кривични дела, со цел преземање на активности насочени кон откривање и спречување на казненото дело. Криминалистичката контрола ја реализира Министерството за внатрешни работи, односно Бирото за јавна безбедност.
- (2) Анализата на законската и подзаконската легислатива укажува дека Законот за полиција има исклучиво репресивен карактер, а само во две одредби е нормирано дека полицијата работи на превенција, воопшто не навлегувајќи подлабоко да ги определи нејзините содржини. Законот нормира зајакната оперативна контрола на лица и објекти, но воопшто ниту во законот ниту во друг подзаконски документ објаснува што е тоа, како се применува и кои се нејзини содржини. Во правилникот за вршење на полициски работи се предвидени три вида на превенции и тоа општа превенција, непосредно превентивно дејствување и посебни видови на превенција, а само со една одредба е предвидена зајакната оперативна контрола, но

истата е премногу општа и не постојат дополнителни норми кои ја објаснуваат и прецизираат кои се нејзините содржини, како се спроведува или слично.

- (3) Истражувањето покажа дека причините за неприменување на мерките Локален зајакнат надзор и Лица под зајакната оперативна контрола е во непостоењето на обука, непознавање на институтите и непостоењето на законска основа. Сите три индикатори меѓусебно се поврзани затоа што, ако нема законска основа логички е вработените, особено помладите да не ги познаваат мерките, а особено ако немаат обука за истото. Се препорачува креирање на сеопфатна содржинска и прецизна законска и подзаконска рамка за примена на нов институт „Зајакната криминалистичка контрола“ насочена кон познати/регистрирани сторители на казнени дела, лица за кои постои основано сомнение дека можат да извршат казнени дела, како и потенцијални жртви на кривични дела. По донесувањето на законската и подзаконската легислатива, потребно е да спроведат обуки и запознаат сите полициски службеници со наведената криминалистичко тактичка мерка.

ГЛАВА 7

СОРАБОТКА И КООРДИНАЦИЈА НА ОРГАНИТЕ ЗА СПРОВЕДУВАЊЕ НА ИНДИВИДУАЛНА КРИМИНАЛНА ПРЕВЕНЦИЈА

1. Вовед

Индивидуалната криминална превенција има меѓуинституционален карактер што имплицира нормативни и организациски решенија за соработка и координација на инволвираните државни органи. Тоа подразбира воспоставување на систем на мерки и активности реализирани преку меѓуинституционална соработка и координација кои ќе се преземаат од страна на државните органи, а кои ќе функционираат според принципот на домино ефект. Имено, по откривањето на кривично дело, сите останати државни органи преземаат мерки од своја надлежност. Индивидуалната криминална превенција го реализира домино ефектот во системот на превенција врз основа на претходно законски уредени надлежности според која секој државен орган го знае сопственото местото и улога и адекватно на тоа презема мерки и активности.

Разгледувањето на потребата за меѓуинституционалната соработка и координација на државните органи за спроведување на Моделот на индивидуална криминална превенција во Република Северна Македонија е мултикомплексно.

Првенствено меѓуинституционалната соработка и координација треба да се гледа низ призмата на сопственото унапредување во заедничкото планирање, раководење, кординирање и извршување на основните работни задачи на државните органи инволвирани во Моделот. Меѓуинституционалната соработката и координација претставува алатка во рацете на државните органи за заеднички активности во борба против криминалот во Република Северна Македонија. Соработката и координацијата не е нешто непознато и неприменувано во Македонија, но на полето на Индивидуалната криминална превенција, како интегриран теоретски и практичен пристап, треба постојано да се развива со цел да даде вистински пропорционален одговор во сузбивањето на криминалот.

Од друга страна, земајќи го предвид правниот аспект за примена на меѓуинституционална соработка и координација, истиот претставува законска обврска на сите државни органи во Република Северна Македонија. Законската основа како потреба за имплементација произлегува како од домашната легислатива, така и од обврските кои ги презема Република Северна Македонија активно да се спротивстави

на криминалот во склад со меѓународните, регионалните и билатералните) заложби на тоа поле.

2. Поим за соработка и координација

Во основа постојат два вида на имплементација на меѓуинституционалната активност и тоа соработка и координација на државните органи.

2.1 Соработка

Поимот соработка подразбира процес на работење со друга компанија, организација или држава во насока на постигнување нешто (Cambridge dictionary, 24.02.2022).

Во наједноставната форма, соработката вклучува работење во хармонија, еден до друг, додека во посложената форма, може да вклучува комплексни прашања. Соработката е спротивна од работењето одвоено и во конкуренција. Соработка може да се остварува и преку компјутери, кои поддржуваат симултана размена на ресурси, делејќи го процесираното време.

Соработката, формално, е начин на кој компонентите на еден систем работат заеднички за постигнување на национално единство. Со други зборови, индивидуалните компоненти кои изгледаат „себични“ и независни, работат заеднички за да создадат високо комплексен (поголем-од-збирот-на-неговите-делови) систем. Примери се наоѓаат насекаде околу нас. Компонентите на една клетка работат заеднички со цел таа да продолжи да живее. Клетките работат заеднички и комуницираат за да создадат повеќеклеточни организми. Организмите формираат синџири на исхрана и екосистеми. Луѓето создаваат семејства, здруженија, градови и нации. Невроните создаваат мисли и совест. Атомите соработуваат на едноставен начин – преку комбинирање за да создадат молекули. Соработката може да биде присилна, наметната, доброволна или дури и ненамерна односно индивидуите и групите можат да соработуваат дури и кога немаат ништо заедничко како што се интереси или цели. Примери за ова можат да се најдат во трговијата, војните, семејствата, работните организации, училиштата и затворите, или дури уште погенерално, во која било институција или организација составена од индивидуи (по сопствен избор, врз основа на закон или присилно).

Внатрешните правни основи на соработка во Моделот на индивидуална криминална превенција се утврдени со законите на државата и истите се поставени на исти постулати, и тоа во:

- Хармонизирана законска легислатива;
- Зајакнати инструменти за соработка и
- Зајакната превенција и зајакната соработка во превенцијата на криминалот.

Како најчести форми на меѓуинституционална соработка во борбата против криминалот, вклучително и превенцијата, се: размена на податоци и информации, воспоставување модел на офицери за врска, соработка во заеднички центри, изработка на заеднички анализи, заедничко планирање, заедничка едукација и размена на искуства, укажување заемна стручна и материјална помош, стандардизација, и други облици на соработка. Најзастапен облик на соработка е размената на податоци и информации. Меѓусебната размена на податоци и информации се врши за лица, предмети и настани со цел олеснување во преземањето мерки и дејствија, меѓусебно запознавање со настани и инциденти со цел креирање на соодветно планирање на активности, како и зајакнување на соработката за време на индивидуални или заеднички активности. Размената на податоците и информациите се врши со писмено барање или усно, по телефонски пат, факс, маил или офицери за врска. Воспоставувањето на модел на офицери за врска е сè поактуелно со оглед на преземените искуства од државите кои го имаат воспоставено овој систем. Моделот на офицери за врска значи дека секој државен орган со улога во индивидуалната криминална превенција назначува лице за контакт (прифатен назив е офицер за врска) кој остварува контакт со офицерот за врска од другиот орган. Назначувањето на постојано лице за контакт има позитивна улога во креирањето на доверба, што квалитативно и квантитативно ја зголемува ефикасноста како во размената на информации, така и во сеопфатна соработка. Институтот офицер за врска треба да го разликуваме од институтот соработка во заеднички центри, бидејќи офицерот за врска е со постојано седиште во сопствената институција, а остварува поврмени или почести телефонски или лични (директни) контакти со офицерот за врска од другата институција, додека соработката во заеднички центри, претставува постојан контакт помеѓу службениците на два или повеќе органи, кои работат во заедничка просторија. Истите се воспоставуваат со цел олеснување на размената на податоци и информации, координација на активности, изработка на анализи и слично.

Изработката на заеднички анализи, претставува процес на заедничка анализа на собраните податоци и информации од страна на службениците од два или повеќе државни органи за Индивидуална криминална превенција, која се користи за заедничко планирање на идни активности. Заедничкото планирање на превентивни активности, се врши од страна на раководителите на организационите единици, со креирање на работни групи на стратешко, оперативно и тактичко ниво, врз основа на претходно изведена заедничка анализа. Врз основа на донесените одлуки на заедничките работни групи, може да се креираат заеднички тимови за водење на заеднички активности. Водењето на заеднички активности од страна на службеници од две или повеќе државни органи/институции за Индивидуална криминална превенција, се изведуваат врз основа на законски и/или подзаконски уредена материја. Заедничка едукација и размена на искуства, е таков вид на соработка со која службениците на два или повеќе државни органи меѓусебно се запознаваат со надлежностите, разменуваат стекнати искуства, но и се врши стандардизација, односно унификација на одредени активности и дејствија.

Стандардизацијата претставува процес на градење на методолошки и технички унифицирани постапки на државните органи со надлежност за Индивидуална криминална превенција, што овозможува унифициран пристап. Укажувањето заемна стручна и техничка помош, претставува начин на соработка со кој органите меѓусебно пружаат помош во поглед на стручните знаења на службениците, како и давање на технички средства на користење помеѓу органите за спроведување на превенцијата.

За сите претходно наведени начини за остварување на соработка помеѓу државните органи потребно е да се состави директен имплементационен акт (договор) за соработка, потпишан од страна на раководителите на органите, во кој детално ќе се прецизира техниката и методологијата на остварување на соработката.

2.2 Координација

Поимот координација подразбира акт на дејствување на сите луѓе инволвирани според план или активност да работат заедно на организиран начин (Cambridge dictionary, 24.02.2022).

Во една држава секогаш кога постојат повеќе државни органи со иста или слична надлежност, односно кога имаат исти насоки, стратегии, цели и работни задачи, често пати доаѓа до судир на надлежности кои се огледуваат во истовремено дејствување во

решавањето на една безбедносна појава. Од друга страна истите институции (во зависност од интересите) можат да ја префрлаат надлежноста за постапување од еден на друг орган. Значи една од целите на координацијата е постоење на централно тело кое ќе ги координира надлежностите на различните државни органи кои извршуваат исти или слични задачи.

Координацијата на институциите за спроведување на Индивидуалната криминална превенција треба да биде реализирана од извршен државен орган кој ќе има доволна општествена моќ (правна сила), поткрепена со инструмент за спроведување на правната сила (закон) и механизам за контрола од страна на законодавната власт.

Координативното тело (извршен инструмент за координација) за спроведување на Моделот во Република Северна Македонија, во основа треба да го детерминира приоритетното ниво на дејствување на секоја од инволвираните органи, да ја координира размената на информации и сознанија, односно да ја преземе улогата на координатор во случаи утврдени со закон. Уште еден важен сегмент на координативното тело е управувањето со човечките ресурси од органите за спроведување на моделот.

3. Нормативно уредување

Како акти (механизми) кои се практикуваат во остварувањето на соработката во Република Северна Македонија се:

- Меморандум;
- Протокол;
- Договор и
- Закон¹⁰.

¹⁰ Меморандум претставува нота на комуникација помеѓу две странки. Меморандумот нема посебна форма, а најчесто се употребува Меморандумот за разбирање. Во основа овој вид на акт искажува идни намери, односно претставува потенцирање на потреба за соработка или евентуално го толкува договорот кој треба да се склучи во иднина. Истиот нема правна сила, но сепак претставува основа за продлабочување на идна соработка.

Протокол претставува акт, водич со правила како (на кој начин) една активност треба да биде изведена. Терминот Протокол најчесто се користи во дипломатијата, а истиот се состои од напишани и пишани правила за однесувањето на странките (дипломатите). Може да кажеме дека истиот содржи

Меморандум претставува нота на комуникација помеѓу две странки. Меморандумот нема посебна форма, а најчесто се употребува Меморандумот за разбирање. Во основа овој вид на акт искажува идни намери, односно претставува потенцирање на потреба за соработка или евентуално го толкува договорот кој треба да се склучи во иднина. Истиот нема правна сила, но сепак претставува основа за продлабочување на идна соработка.

Протокол претставува акт, водич со правила како (на кој начин) една активност треба да биде изведена. Терминот Протокол најчесто се користи во дипломатијата, а истиот се состои од напишани и пишани правила за однесувањето на странките (дипломатите). Може да кажеме дека истиот содржи генерални правила за однесување на потписничките на протоколот и претставува утврдување на формална страна за соработка.

Договор претставува размена на ветувања и потврдувања помеѓу странките кои ќе бидат задолжителни за примена. Самиот збор Договор има латинско потекло односно „*pacta sunt servanda*“ што значи договорот мора да се почитува (Britannica, 24.2.2022). Значи Договорот има голема правна сила во соработката која се огледува во облигаторноста за постапување по договореното.

Закон претставува збир на норми и принципи, кои ги воспоставува законодавната власт и која со сопствениот монопол на моќ, гарантира нивно спроведување. По својата моќ, законот после уставот има најсилно правно дејство, бидејќи го донесува и се грижи за негово спроведување највисоката законодавна власт во една држава.

генерални правила за однесување на потписничките на протоколот и претставува утврдување на формална страна за соработка.

Договор претставува размена на ветувања и потврдувања помеѓу странките кои ќе бидат задолжителни за примена. Самиот збор Договор има латинско потекло односно „*pacta sunt servanda*“ што значи договорот мора да се почитува (Britannica, 24.2.2022). Значи Договорот има голема правна сила во соработката која се огледува во облигаторноста за постапување по договореното.

Закон претставува збир на норми и принципи, кои ги воспоставува законодавната власт, и која со сопствениот монопол на моќ, гарантира нивно спроведување. По својата моќ, законот после уставот има најсилно правно дејство, бидејќи го донесува и се грижи за негово спроведување највисоката законодавна власт во една држава.

3.1 Резултати од истражувањето и дискусија

Начинот на нормативното уредување на соработката и координацијата помеѓу Управата за извршување на санкции, Министерството за внатрешни работи, Јавното обвинителство, Министерството за труд и социјална политика и други државни органи, со кој ќе се регулираат заеднички активности во рамки на Моделот на индивидуална криминална превенција е прашање кое треба да биде решено со имплементацијата на моделот. Со оглед на специфичностите кои постојат во законската легислатива во Република Северна Македонија и применливоста на различните начини на правно регулирање на соработката, ги истраживме ставовите на вработените во затворите, пробациските службеници и полициските службеници, како директни учесници во идниот модел, за нивните ставови во врска со начинот на правното регулирање на меѓуинституционалната соработка. За истражувањето на ставовите беше користена квалитативна постапка, ДЕЛФИ техника која се состои од употреба на два исти прашалници, со меѓупериод на обука/тренинг за новиот модел и истражување на ставовите кои произлегуваат како импакт од тренингот, а добиените резултати беа квантитативно анализирани. Со оглед дека ДЕЛФИ техниката беше користена во три институции со исти варијабли, анализата ќе биде направена за секоја институција посебно, но воедно ќе бидат анализирани и компарирани сите три институции заедно.

Добиените резултати од анализата со ДЕЛФИ техника во казнено-поправните установи во Република Северна Македонија се анализирани во поглед на меѓусебната согласност (конкорданција) на двата прашалника, како и анализа со ДЕЛФИ методот. Резултатите се прикажани во табелата број 38.

Табела број 38: Коефициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во КПУ

1 Test Statistics		2 Test Statistics	
N	8	N	8
Kendall's W(a)	,805	Kendall's W(a)	,800
Chi-Square	32,214	Chi-Square	32,000
df	5	df	5
Asymp. Sig.	,000	Asymp. Sig.	,000

Добиените резултати на коефициентот на конкорданција (согласност) на првиот прашалник е $W=0,805$ а на вториот $W=0,800$, а критичната вредност на согласноста на ниво на значајност од $0,005$ е $0,786$, што укажува дека и кај двата

случаи постои релативно високо ниво на согласност помеѓу испитаниците, но секако со вториот прашалник, собраните податоци укажуваат на поголема согласност на испитаниците, што е и очекувано со оглед на целта на примената на ДЕЛФИ

техниката. Во однос на резултатите на оценуваните ставови, со примена на X^2 тестот покажува дека согласноста за резултатот е многу слаба, истата се подобрува минимално со резултатите од вториот прашалник, но и тоа е очекувано, бидејќи станува збор за воспоставување на нов модел, а обуката/тренингот ги подобрува резултатите и постигнува поголема согласност помеѓу испитаниците/експерти од дадената област.

Од табелата број 39 (показатели од првиот ДЕЛФИ прашалник) може да се констатира дека, испитаниците понудените одговори ги поставиле по следниот редослед: (1) посебно законско уредување, (2) системски закон, (3) договор за соработка, (4) меморандум за разбирање, (5) протокол и (6) не е потребно нормирање.

За правно нормирање дефинирано како еден закон со уредување на надлежноста на сите инволвирани учесници (системски закон) и законско уредување на надлежноста на секоја институција посебно (посебно законско уредување), испитаниците се произнеле со исти вредности, на што укажува средната аритметичка вредност на прикажаните резултати, односно истите имаат унимодални вредности. Стандардната девијација покажува дека најмало отстапување од средната аритметичка вредност има кај протоколот, а најголема девијација има кај посебното законско уредување и системскиот закон.

Табела број 39: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1, ставови за нормативно уредување на моделот)

		меморандум	посебно законско уредување	договор за соработка	системски закон	протокол	не е потребно нормирање
N	Valid	8	8	8	8	8	8
	Missing	0	0	0	0	0	0
Mean		2,75	5,13	4,50	5,13	2,50	1,00
Mode		3	6	4(a)	5	2	1
Std. Deviation		,707	,991	,926	,991	,756	,000

По спроведеното предавање/тренинг на испитаниците, истите го одговорија вториот ДЕЛФИ прашалник, а ставовите на испитаниците за начинот на правната нормираност на моделот се прикажани во табела број 40.

Според табелата, резултатите се разликуваат од првиот прашалник, а редоследот на одговорите е следен: (1) договор за соработка, (2) посебно законско уредување, (3)

системски закон, (4) меморандум за разбирање, (5) протокол и (6) не е потребно нормирање.

Табела број 40: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, ставови за нормативно уредување на моделот)

		меморандум	посебно законско уредување	договор за соработка	системски закон	протокол	не е потребно нормирање
N	Valid	8	8	8	8	8	8
	Missing	0	0	0	0	0	0
Mean		2,88	4,88	5,13	4,75	2,38	1,00
Mode		3	4(a)	6	5	2	1
Std. Deviation		,991	,835	,991	1,035	,518	,000

Резултатите од вториот прашалник укажуваат на промена на ставовите на испитаниците во поглед на нормативното уредување на моделот. Имено, по одржаниот тренинг на вработените кои учествуваа во ДЕЛФИ техниката, за новиот Модел на индивидуална криминална превенција на познати сторители на кривични дела, како и за начинот на нормативно уредување на истиот модел во повеќе странски држави, променет е ставот кај вработените за нормативното уредување. Испитаниците сметаат дека Договор за соработка е актот со кој нормативно треба да се уреди моделот. Но ставовите за ова решение се со висок степен на варијација кој е ист со решенијата на првиот прашалник за првиот избор на нормативни решенија. Второто решение кое го избрале испитаниците е посебното законско уредување во секоја институција посебно, кое решение е со помала девијација во однос на второто решение од првиот прашалник, што укажува на поголем консензус на испитаниците во изборот на решението.

Истражувањето и добиените статистички показатели со ДЕЛФИ техника применета во пробациската служба во Република Северна Македонија се прикажани во табела број 41.

Табела број 41: Коефициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во пробациската служба

1 Test Statistics

N	5
Kendall's Wa	,589
Chi-Square	14,714
df	5

2 Test Statistics

N	4
Kendall's Wa	,736
Chi-Square	14,714
df	5

Добиените резултати на коефициентот на конкорданција (согласност) на првиот прашалник е $W=0,589$ а на вториот $W=0,736$, а критичната вредност на согласноста на ниво на значајност од 0,005 не

постои, односно коефициентот не е мерлив, и не можеме да изведеме заклучок за коефициентот на конкорданција.

Од табелата број 42 (показатели од првиот ДЕЛФИ прашалник) може да се констатира дека испитаниците понудените одговори ги поставиле по следниот редослед: (1) договор за соработка, (2) посебно законско уредување, (3) системски закон, (4) меморандум за разбирање, (5) протокол, и (6) не е потребно нормирање.

Испитаниците од пробациската служба во првиот ДЕЛФИ прашалник се произнеле со договор за соработка, како договорен акт со кој би се уредила меѓуинституционалната соработка, на второ место се определиле за посебно законско уредување и на трето место со системски закон. Стандардната девијација укажува дека најмало отстапување од средната аритметичка вредност има кај договорот за соработка, а најголема девијација има кај протоколот и меморандум за разбирање. Појавувањето на највисоката вредност на договорот за соработка и најниската стандардна девијација на истиот индикатор укажува, дека испитаниците како група се во целост согласни дека Договорот е најдоброто нормативно решение.

Табела број 42: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1, ставови за нормативно уредување на моделот)

		меморандум за разбирање	законско уредување на надлежности на секоја институција посебно	договор за соработка помеѓу институциите	еден закон со уредување на надлежноста на сите инволвирани институции	протокол	не треба да се нормира воопшто
N	Valid	4	4	6	4	6	4
	Missing	4	4	2	4	2	4
Mean		3,50	5,00	5,33	4,25	3,50	1,00
Mode		3	4 ^a	5	4	2	1
Std. Deviation		1,732	1,155	,516	1,258	1,975	,000

По спроведеното предавање/тренинг на испитаниците, истите го одговорија вториот ДЕЛФИ прашалник, а ставовите на испитаниците за начинот на правната нормираност на моделот се прикажани во табела број 43.

Табела број 43: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, ставови за нормативно уредување на моделот)

		меморандум за разбирање	законско уредување на надлежности на секоја институција посебно	договор за соработка помеѓу институциите	еден закон со уредување на надлежноста на сите инволвирани институции	протокол	не треба да се нормира воопшто
N	Valid	5	5	5	5	5	5
	Missing	3	3	3	3	3	3
	Mean	3,20	4,20	4,20	5,20	3,20	1,00
	Mode	2	5	4	6	3 ^a	1
	Std. Deviation	1,304	1,643	1,483	1,304	,837	,000

Според табелата, резултатите се разликуваат од првиот прашалник, а редоследот на одговорите е следен: (1) системски закон, (2) договор за соработка, (3) посебно законско уредување, (4) меморандум за разбирање, (5) протокол, и (6) не е потребно нормирање.

Резултатите од вториот прашалник укажуваат на промена на ставовите на испитаниците во поглед на нормативното уредување на моделот. Имено, по одржаниот тренинг на вработените кои учествуваа во ДЕЛФИ техниката, за новиот Модел на индивидуална криминална превенција на познати сторители на кривични дела, како и за начинот на нормативно уредување на истиот модел во повеќе странски држави, променет е ставот кај вработените за нормативното уредување. Испитаниците сметаат дека Системски закон е актот со кој нормативно треба да се уреди моделот, а на второ место се договорот за соработка и законско уредување на надлежности на секоја институција посебно. Анализата на стандардната девијација покажува дека коефициентот на девијација за системски закон во првиот прашалник е $\sigma = 1,258$, додека за вториот е $\sigma = 1,304$, што укажува на минимално зголемување на вредноста по тренингот и дискусијата. Девијацијата кај договорот за соработка по првиот прашалник е $\sigma = 0,516$, додека по вториот прашалник е $\sigma = 1,483$, што покажува голема разлика во ставовите на испитаниците.

Третото истражување со ДЕЛФИ техника беше применето во Министерството за внатрешни работи во Република Северна Македонија, а резултатите се прикажани во табела број 44.

Табела број 44: Коефициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во МВР

1 Test Statistics

2 Test Statistics

N	11
Kendall's Wa	,679
Chi-Square	37,338
df	5

N	10
Kendall's Wa	,721
Chi-Square	36,057
df	5

Добиените резултати на коефициентот на конкорданција (согласност) на првиот прашалник е $W=0,679$ а на вториот $W=0,721$, а критичната вредност на согласноста на ниво на значајност од 0,005 е за 11 испитаници 0,600, а за 10

испитаници 0,644 што укажува дека и кај двата случаи постои високо ниво на согласност помеѓу испитаниците. Собраните податоци со вториот прашалник укажуваат на нешто поголема согласност на испитаниците, што повторно се очекува со оглед на целта на примената на ДЕЛФИ техниката. Во однос на резултатите на оценуваните ставови, со примена на X^2 тестот покажува дека согласноста за резултатот е висока.

Од табелата број 45 (показатели од првиот ДЕЛФИ прашалник) може да се констатира дека испитаниците понудените одговори ги поставиле по следниот редослед: (1) посебно законско уредување, (2) системски закон, (3) договор за соработка, (4) меморандум за разбирање, (5) протокол, и (6) не е потребно нормирање.

Полициските службеници во првиот ДЕЛФИ прашалник се произнеле со законско уредување на надлежности на секоја институција посебно, како начин на уредување на меѓуинституционалната соработка, на второ место се определиле системски закон и на трето место со договор за соработка. Стандардната девијација укажува дека најмало отстапување од средната аритметичка вредност има кај законско уредување на надлежности на секоја институција посебно, односно кај прворангираниот избор, а најголема девијација има кај системскиот закон.

Табела број 45: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1, ставови за нормативно уредување на моделот)

		меморандум за разбирање	законско уредување на надлежности на секоја институција посебно	договор за соработка помеѓу институциите	еден закон со уредување на надлежноста на сите инволвирани институции	протокол	не треба да се нормира воопшто
N	Valid	11	11	11	11	11	11
	Missing	1	1	1	1	1	1
Mean		3,36	5,64	3,82	4,27	2,91	1,00
Mode		2 ^a	6	4	5	2	1
Std. Deviation		1,120	,505	,603	1,679	1,221	,000

По спроведеното предавање/тренинг на испитаниците, истите го одговорија вториот ДЕЛФИ прашалник, а ставовите на испитаниците за начинот на правната нормираност на моделот се прикажани во табела број 46.

Според табелата, резултатите на рангирање на законските и договорните акти е ист како и по првиот прашалник.

Табела број 46: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, ставови за нормативно уредување на моделот)

		меморандум за разбирање	законско уредување на надлежности на секоја институција посебно	договор за соработка пomeгу институциите	еден закон со уредување на надлежноста на сите инволвирани институции	протокол	не треба да се нормира воопшто
N	Valid	10	10	10	10	10	10
	Missing	2	2	2	2	2	2
Mean		3,00	5,50	3,10	4,90	3,50	1,00
Mode		3	5 ^a	4	5 ^a	4	1
Std. Deviation		,816	,527	,994	1,370	1,269	,000

Полициските службеници по одржаниот тренинг и дискусијата не ги променија ставовите во поглед на редоследот на законодавна имплементација на моделот, но и стандардната девијација е идентична кај законско уредување на надлежности на секоја институција посебно, а бележи благо намалување кај второрангираниот избор, односно кај системскиот закон.

Табела број 47: Компарација на средните аритметички вредности од трите ДЕЛФИ истражувања

	меморандум за разбирање	законско уредување на надлежности на секоја институција посебно	договор за соработка пomeгу институциите	еден закон со уредување на надлежноста на сите инволвирани институции	протокол	не треба да се нормира воопшто
КПУ	2,88	4,88	5,13	4,75	2,38	1,00
Пробација	3,20	4,20	4,20	5,20	3,20	1,00
МВР	3,00	5,50	3,10	4,90	3,50	1,00
Mean	3,02	4,86	4,14	4,95	3,03	1

Компарацијата на средните аритметички вредности од сите три истражувања со ДЕЛФИ методот укажува дека испитаниците ги подредиле законодавните и договорните

акти по следниот редослед (види табела број 47): (1) системски закон, (2) посебно законско уредување, (3) договор за соработка, (4) протокол, и (5) меморандум за разбирање.

Со истражувањето со примената на ДЕЛФИ техника може да констатираме дека испитаниците имаат став дека нормативното уредување на Моделот на индивидуална криминална превенција треба да биде решено со системски закон или посебно законско уредување на секоја институција посебно, но исто така заклучокот упатува на потреба за вклучување на вработените во воспоставувањето на моделот со активно учество во негово креирање, како и обука на сите вработени во казнено-поправниот систем, пробацијата и полицијата на Македонија од предметната област.

4. Применета меѓуинституционална соработка во Република Северна Македонија

Во делот за анализа на правната нормираност за соработка на државните органи инволвирани во Моделот на Индивидуална криминална превенција во Република Северна Македонија, ги анализираме законските одредби со кои се воспоставува, односно остварува соработка и координација помеѓу поединечните државни органи/институции. Законските одредби од оваа област во помала или поголема мерка, потесно или пошироко, ја нормираат соработката. Во дел од законите, законодавецот ги регулирал потребите, односно надлежностите за соработка на самиот државен орган на кој се однесува законот, а еден дел од нив навлегуваат и во надлежностите на други државни органи/институции и предвидуваат обврски за соработка за државните органи кои не се предмет на тој закон. Ваквото нормирање не е непознато и во други држави, а има и своја позитивна страна во услови кога предвиденоста за соработката во матичниот закон е сведена на декларативна нормираност. Во овој контекст треба да разликуваме законска нормираност за соработка и законска нормираност со која во матичниот закон на еден државен орган се предвидуваат обврски за друг државен орган, што не е дозволено, освен во ситуации кога станува збор за системски закони.

4.1 Управа за извршување на санкциите

Извршувањето на санкциите во Република Северна Македонија е уредено со Законот за извршување на санкциите според кој надлежни органи за извршување на санкциите се Управата за извршување на санкциите, казнено-поправните и воспитно-поправните установи и судиите за извршување на санкции. Согласно законот, соработката е во надлежност само на Управата и судијата за извршување на санкциите но не и на казнено-поправните и воспитно-поправните установи. Имено, Управата за извршување на санкциите е дефинирана како правно лице во состав на Министерството за правда, а казнено-поправните и воспитно-поправните установи се посебни правни лица кои не се во состав на Управата за извршување на санкциите. Управата има надлежност да врши непосреден надзор над казнено-поправните и воспитно-поправните установи, да ја следи нивната работа, предлага мерки, дава стручна помош и анализира податоци, а за работата на казнено-поправните и воспитно-поправните установи поднесува годишен извештај до Владата на Република Северна Македонија. Во тој контекст, Законот за извршување на санкциите предвидува дека Управата и директорот на управата остваруваат соработка со државни органи, установи, здруженија заради подобрување на условите на издржување на санкциите, притворот и помош по отпуштањето на осудените лица. Соработката е предвидена и за судијата за извршување на санкциите, со утврдување на надлежноста за соработка со надлежни центри за социјална работа за постпенална помош и примена на одредбите од Законот за пробација. Вака дефинираните одредби во Законот вршат ограничување на директна соработка на казнено-поправните и воспитно-поправните установи со други државни органи, односно имплицитно утврдуваат начинот на соработка да се реализира преку Управата за извршување на санкциите.

Законот за пробација ја нормира соработката помеѓу пробациската служба и други државни органи, научни институции, локална самоуправа, други институции и правни лица, така што во членот 4 кој се однесува на општите надлежности на пробациската служба наведува дека истите се должни да соработуваат и да ги даваат потребните информации за лицата за кои се извршуваат пробациски работи, без надоместок. За првпат во Македонија со еден закон кој не е од системска природа се предвидува одредба за задолжителна соработка на друг државен орган по присилна основа. Соработката се заснова на доброволност и реципроцитет, а државните органи склучуваат договорни акти за соработка како што се договори, меморандуми или

протоколи. Вака предвидената одредба не може и не треба да предизвика импликации помеѓу државните органи, особено присилност за соработка. Во одредбите од законот со кој се нормира извршувањето на куќниот затвор, член 25, е предвидено дека пробациската служба ја поставува опремата за следење на движењето на лицето, а при вршење на надзорот пробацискиот службеник соработува со Министерството за внатрешни работи. Ниту со законот, ниту со друг договорен акт воопшто не е регулирано на кој начин ќе се остварува соработката. Понатаму, Законот за пробација прави превид со нормирање на одредби кои правно не се издржани. Така, двапати во законот се предвидуваат обврски за Министерството за внатрешни работи, иако законот не е од системски карактер, а обврските претставуваат уставно ограничена категорија. Прво во членот 15 со кој се регулира условната осуда со заштитен надзор и второ во членот 36 со кој се регулира условниот отпуст е предвидено дека доколку лицето не се јави во определен термин во пробациската служба, пробациската канцеларија го известува Министерството за внатрешни работи заради обезбедување на присуство на лицето. Прво, во закон со кој се регулира работењето на еден државен орган не можат да се предвидуваат обврски за друг државен орган, освен доколку не станува збор за системски закон. Второ, ограничувањето на слободата е уставна категорија и никој не може да ја ограничи слободата и движењето на лицето, освен со одлука на судот и во случаи и постапка утврдена со закон, што значи дека пробацискиот орган како извршен орган не може да го „известити“ Министерството за внатрешни работи, кој на тоа известување треба да (лиши од слобода) обезбеди присуството на лицето. Ваквото нормирање кое предвидува врз основа на известување да се лиши лице од слобода, е уставно недозволиво, а самата одредба во Законот за пробација е противуставна. Вака дадената одредба треба да биде преформулирана, во насока ако пробациската канцеларија не го пронајде лицето предмет на пробациската служба, треба да го известити судот кој може да нареди на Министерството за внатрешни работи да го пронајде/обезбеди лицето.

Законот за пробација воопшто не регулира одредби со кои истата ќе се јави во улога да соработува по барање на друг државен орган, ниту дека ќе доставува податоци и информации по барање на друг државен орган, туку соработката исклучиво ја регулира за сопствени цели.

4.1.1 Резултати од истражувањето и дискусија

Ставовите на вработените во казнено-поправните установи во Република Северна Македонија за постојната меѓуинституционална соработка ги истраживме со анкетиниот прашалник, со користење на четири прашања/варијабли.

Концептот на прашалникот и добиените резултати покажуваат дека прашањата за соработката припаѓаат на ординалната скала, односно дека немаат нормален распоред на дистрибуцијата, што укажува на потреба на примена на непараметриски тестови. За да ја провериме нултата хипотеза, вработените во секторите за ресоцијализација во казнено-поправните установи во Република Северна Македонија ги рангираме во две групи (скопски затвори и останати затвори во Македонија¹¹), а за проверката дали резултатите на двете групи може да се разгледуваат како независни или зависни примероци, користевме Ман Витнеј U тестот (види табела број 5), при што од добиените резултати констатираме дека на ниво на значајност од 0,05, коефициентите на тестот се 1 варијабла (прашање 22) - 130,000, 2 варијабла (прашање 25) - 120,500 и 3 варијабла (прашање 26) - 151,500 а критичната табеларна вредност е 130, што значи дека првата и втората варијабла се независни параметри, а третата варијабла е зависна (види табела број 48).

Табела број 48: Ман Витнеј U тест

	P33	N	Mean Rank	Sum of Ranks
P22	-скопски затвори	20	17,00	340,00
	-останати затвори	19	23,16	440,00
	-вкупно	39		
P25	-скопски затвори	22	16,98	373,50
	-останати затвори	20	26,48	529,50
	-вкупно	42		
P26	-скопски затвори	17	17,91	304,50
	-останати затвори	19	19,03	361,50
	-вкупно	36		

	P22	P25	P26
Mann-Whitney U	130,000	120,500	151,500
Wilcoxon W	340,000	373,500	304,500
Z	-1,905	-2,728	-,353
Asymp. Sig. (2-tailed)	,057	,006	,724
Exact Sig. [2*(1-tailed Sig.)]	,095(a)		,754(a)

¹¹ Скопски затвори се Казнено-поправен дом Идризово и Затвор Скопје, а во групата на други затвори спаѓаат Казнено-поправен дом Штип, Казнено-поправен дом од отворен тип Струга, Затвор Битола, Затвор Гевгелија, Затвор Куманово со отворено одделение во Крива Паланка, Затвор Охрид, Затвор Прилеп, Затвор Струмица и Затвор Тетово.

Врз основа на вака добиените резултати ќе користиме Спирманов коефициент на корелација за независните варијабли, односно АНОВА за корелација на зависната (варијабла) променлива.

Ставовите на испитаниците во казнено-поправните установи во Република Северна Македонија во поглед на постојната соработка помеѓу Управата за извршување на санкции и други државни органи е прикажана во табела број 49. Од табелата може да се види дека 52,4% од испитаниците сметаат дека соработката е недоволна а 31% дека истата е задоволителна. Само еден воспитувач соработува со други државни органи на секојдневна основа.

Табела број 49.: Дистрибуција на ставовите на вработените во УИС во врска со постоечката меѓуинституционална соработка

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
не постои соработка	3	7,1	7,7	7,7
недоволна соработка	22	52,4	56,4	64,1
задоволителна соработка	13	31,0	33,3	97,4
секојдневна соработка	1	2,4	2,6	100,0
вкупно	39	92,9	100,0	
не се изјасниле	3	7,1		
Вкупно	42	100,0		

Резултатите покажуваат дека вработените не се задоволни со нивото на меѓуинституционална соработка, со што се препорачува на државните институции да преземат мерки за зајакнување на меѓуинституционалната соработка.

4.2 Министерство за внатрешни работи

Надлежностите и задачите на Министерството за внатрешни работи се уредени со Законот за внатрешни работи и Законот за полиција. Законот за внатрешни работи содржи одредби со кои се регулира соработката на Министерството исклучиво со Јавното обвинителство, а сите останати одредби за соработка се содржани во Законот за полиција.

Законот за полиција содржи голем број на одредби со кои директно или индиректно се уредува соработката на Министерството со други државни органи, единици на локална самоуправа и други правни лица. Така, со членот 11 генерално се утврдува соработката со граѓаните, државните органи, здруженија на граѓани и други правни лица за прашања, што се однесуваат на спречување или откривање на кривични

дела и прекршоци, како и соработка со органите на локалната самоуправа. Членот се дополнува со можноста за формирање на советодавни и координативни тела (совети и комисии) со цел да се изградат заеднички препораки за подобрување на јавната безбедност на подрачјето на општината и градот Скопје.

Во Законот за полиција, член 7 предвидува дека полицијата укажува помош за спроведување на извршна одлука доколку при спроведувањето на извршувањето надлежниот државен орган, односно лицата кои со посебен закон се овластени да го спроведат извршувањето наидат на физички отпор или таков отпор оправдано се очекува. Вака дефинираната одредба ги негира одредбите од Законот за пробација (членовите 15 и 36), на начин што утврдува дека полицијата ќе постапи по барањето на пробациската служба да обезбеди присуство на лице само доколку постои извршна судска одлука или наредба за приведување на лицето, и кога пробациските службеници при вршење на своите надлежности наидат на физички отпор.

Во однос на доставувањето на податоци и информации, законот предвидува дека полицијата по барање на државните органи дава податоци, информации и известувања за прашања од својот делокруг. Но, одредбата е ограничена во поглед на доставувањето на податоците, информациите и известувањата кои имаат класифицирана содржина, освен кога се исполнети условите предвидени со посебен закон. Исто така нема да се даваат лични податоци, освен во случаи утврдени со Законот за полиција и посебен закон. Министерството за внатрешни работи ќе достави податоци, информации и известувања до Управата за извршување на санкциите и до пробациската служба по нивно барање, секогаш кога се исполнети законските основи, како и врз други договорни акти со кој се регулира начинот на трансфер на бараните информации.

Министерството за внатрешни работи има потпишано и спроведува голем број на договорни акти, како што се договори, меморандуми и протоколи за соработка, размена на информации, класифицирани информации и лични податоци со голем број на државни органи во Република Северна Македонија. Со ваквите договорни акти, секој државен орган се обврзува дека ќе ги заштити податоците, особено личните податоци и класифицирани информации од злоупотреби. Исто така се уредува и начинот на пренесување на податоците и информациите, лицата на контакт и други работи важни за размената на податоците и информациите.

4.3 Министерство за труд и социјална политика

Министерството за труд и социјална политика своите активности ги заснова на голем број на законски и подзаконски акти, а како основен се смета Законот за социјална заштита, кој предвидува голем број активности на соработка со други министерства и државни органи. Покрај општите нормативни решенија за соработка, предвидена е соработка помеѓу конкретни институции како што се установите за социјална заштита, предучилишни, образовни, здравствени установи, полициски станици, единицата на локалната самоуправа и други државни органи, правни и физички лица и здруженија.

Активностите за превенција од насилство врз жените и семејното насилство е уредено со новодонесениот Закон за спречување и заштита од насилство врз жените и семејното насилство (Службен весник на РСМ, бр. 24 од 29.1.2021 година). Целта на законот е превенција и спречување на родово базирано насилство врз жените и семејното насилство, а исто така уредена е меѓусебната координација на институциите и организациите, услуги за заштита на жртвите и размената на информациите. Законот ги обврзува државните органи кои извршуваат дејности од областа на социјалната заштита, внатрешни работи, здравство, детска заштита, образование, судови и јавни обвинителства да постапуваат итно во постапките за насилство врз жените и семејното насилство и се повикуваат да ги преземат сите соодветни законодавни, управни, судски и други мерки за превенција и да ги истражат, казнат и да обезбедат правичен надоместок на жртвите или враќање во првобитна состојба за дејствија на насилство. Законот, со посебен член ја регулира институционалната и мултисекторската соработка со задолжителна обврска на сите државни органи меѓусебно да соработуваат за остварување на целите на законот, вклучително и единиците на локалната самоуправа со посебна обврска соработката да ја нормираат со посебен протокол за меѓусебна соработка. Од друга страна, законот го обврзува и самото Министерство да соработува со здруженија, фондации и други организации за превенција и заштита од родово-базирано насилство врз жените и семејно насилство. Законот во посебен дел ја регулира материјата со заштита на жртвите на родово-базирано насилство врз жените и семејно насилство како мерки на заштита од ревиктимизација, а во кој дел предвидува обврски и за Министерството за внатрешни работи. Така, полицискиот службеник кога ќе добие пријава за родово-базирано насилство врз жени или семејно насилство, особено заради отстранување на непосредна и сериозна опасност по животот на

жртвата, излегува веднаш на лице место. Полицискиот службеник е должен да направи проценка на ризикот за опасноста по животот и физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата, како и проценка на ризикот од повторување на насилството. Полицискиот службеник е должен да обезбеди здравствена заштита за жртвата. Доколку кривичното дело е сторено со орудие или оружје, истото веднаш го одзема. По барање на жртвата, полицискиот службеник ја придружува до живеалиштето со цел истата да земе лични работи, а доколку е спречена жртвата тоа да го стори од сопственикот на живеалиштето, тогаш службеникот е должен во соработка со надлежен јавен обвинител и наредба од судија, да ги обезбеди личните работи на жртвата. Во случај на непосредна сериозна опасност по животот и физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата, полицискиот службеник е должен веднаш или најдоцна во рок од 12 часа да го извести јавниот обвинител, а истовремено доставува предлог до надлежниот судија за изрекување на итна мерка за заштита со отстранување на сторителот од домот и забрана за приближување до домот. Покрај активностите со јавниот обвинител и судијата, полицискиот службеник во истиот рок од 12 часа, го известува и надлежниот центар за социјална работа со цел преземање на мерки за заштита на жртвата. Доколку полицискиот службеник врз основа на проценката на ризик, оцени дека постои многу висок ризик од непосредна и сериозна опасност по животот, физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата, ќе го лиши од слобода сторителот на кривичното дело.

4.3.1 Резултати од истражувањето и дискусија

Во истражувањето „Анализа на правната и институционалната рамка на системот на социјална заштита во Република Македонија и предлози за измени на законската регулатива“ (Богоевска, Борнарова, Геровска Митев, 2019:46) претставени се сознанијата за соработката на Центрите за социјална работа на локално ниво. Генералните заклучоци се дека недостасуваат ефективни партнерства на стратешко и оперативно ниво. Истражувањето покажало дека Центрите се вклучени во локални координативни тела кои се основаат од општината врз основа на законски обврски, но учеството во овие тела е формално и не се одржуваат состаноци или нема ефекти од нивната работа. Општините не се доволно вклучени во стратешкото планирање на работите од социјална заштита преку подготовка на стратешки планови и локални акциски планови. Не се почитува законската одредба со која се предвидува номинирање на претставник од општината во Управниот одбор на Центарот за

социјални работи. На оперативно ниво, Центрите за социјални работи не се вклучени во заедничката достава на социјални услуги или друг вид социјални активности. Соработката со локалните актери најчесто се реализира заради законски обврски, но 6 Центри за социјални работи воопшто немаат соработка со општината и исто толков број на Центар немаат соработка со НВО секторот. Пет Центри за социјални работи немаат соработка со здравствените установи, а само еден Центар воопшто не соработува со Центарот за вработување. Центрите склучиле најмногу протоколи за соработка со невладиниот сектор и полицијата. Центарот за социјални работи има најниска динамика на соработка со приватниот сектор, односно не постои соработка или во мал број случаи, се случува еднаш годишно, најчесто за време на празници кога приватниот сектор донира во дневните центри за деца со пречки во развојот.

Анализата на податоците за динамиката на соработката, потврдува дека голем дел од Центрите за социјални работи (11), многу ретко, најчесто еднаш годишно остваруваат соработка со НВО секторот. Дванаесет Центри за социјални работи не соработуваат или соработуваат само еднаш на годишно ниво со општината, а 11 Центри соработуваат по потреба, најчесто на месечно ниво. Најголем број Центри за социјални работи ја остваруваат соработката со здравствените установи, училиштата и полицијата на неделно или месечно ниво. Најголема динамика на средби и соработка се покажува со Центрите за вработување со оглед на тоа што испитаниците од само 2 Центри за социјални работи рекле дека не соработуваат, односно соработуваат на годишно ниво. Најголемиот број од Центрите за социјални работи ја оценуваат како незадоволителна соработката со приватниот и невладиниот сектор. Испитаниците од најголем број Центри за социјални работи највисоко ја оцениле соработката со училиштето, полицијата, установите за социјална заштита и центарот за вработување.

Врз основа на сознанијата добиени од терен за модалитетите, динамиката и задоволството од соработката со другите локални партнери, може да се заклучи дека Центрите за социјални работи не се доволно вклучени во реализацијата на ефективна интерагенциска соработка со здравствените и образовните установи и не воспоставуваат одржливи партнерства со невладиниот и приватниот сектор. Отсуството на соработка во голема мера негативно влијае и врз остварувањето на активностите за социјалната превенција, како законска надлежност на Центрите за социјални работи.

На локално ниво исто така не постои значајна соработка. Имено, локалните актери кои дејствуваат во социјалната заштита не се доволно вклучени во локална

мрежна соработка и не реализираат ефективни партнерства поради што се губат значајни локални ресурси. Таквата ситуација, главно се должи на недостатокот на меѓуинституционалната доверба и недоволното познавање на предностите од користење на различни модули на интерсекторска партнерска работа. Соработката се сведува на најниско ниво на партиципација и координација. Институциите не се заинтересирани активно да учествуваат во ваквите процеси затоа што завршуваат без заедничко одлучување и дејствување. Практиките покажуваат дека најчесто еден партнер се однесува како „сопственик“ на целиот процес и целата процедура се сведува само на несуштинско вклучување на останатите актери заради задоволување на формата. Таквиот пристап и начин на работа е карактеристичен за општинските совети кои се основаат заради исполнувањето на законските обврски или како дел од проект поддржан од меѓународна организација. Во најголем дел од општините не се забележуваат никакви ефекти од основањето на ваквите совети меѓу кои се Локален совет за превенција од малолетничко претстапништво, Локален совет за млади, Комисија за борба против трговија со луѓе и илегална миграција, Коалиција за борба против семејно насилство и други.

5. Заклучоци и предлози

- (1) Првенствено меѓуинституционалната соработка и координација треба да се гледа низ призмата на сопственото унапредување во заедничкото планирање, раководење, координирање и извршување на основните работни задачи на криминална превенција. Соработката и координацијата не е нешто непознато и не применувано во Република Северна Македонија, но истата треба постојано да се развива со цел да даде вистински пропорционален одговор во криминалната превенција. Едно од важните прашања кое директно посочува на потребата за креирање на механизми за соработка во Република Северна Македонија е прашањето за постојната нефункционалност во соработката помеѓу институциите.
- (2) Иако соработката објективно е предвидена во нормативните акти на секој од државните органи кои ја спроведуваат Индивидуалната криминална превенција во Република Северна Македонија, нејзиното регулирање предвидува и склучување на посебни акти за соработка, што се должи на искуствата не само во Македонија, туку и во светски рамки, каде тие се нормативно уредени во форма

за соработка, која пак, во основа е формалност, а за реална соработка потребни се задолжителни (облигациони) акти и создавање на посебни механизми за остварување на таква соработка.

- (3) Истражувањето на ставовите на испитаниците кои се однесуваат на постојната соработка и координација на државните органи, покажува дека таа или не постои или е минимална и вообичаено се заснова на лични познанства на извршителите. Од познатите облици на соработка (хармонизација на законски акти, зајакнати инструменти за соработка, зајакната превенција и зајакната соработка во превенцијата на криминалот, размена на податоци и информации, воспоставување модел на офицери за врска, соработка во заеднички центри, изработка на заеднички анализи, заедничко планирање, заедничка едукација и размена на искуства, укажување заемна стручна и материјална помош, стандардизација), може да се констатира постоење на облик на соработка само на размена на информации, додека другите облици на соработка воопшто не се применуваат.
- (4) Сите три државни органи, Министерството за внатрешни работи, Министерството за правда (преку Управата за извршување на санкции) и Министерството за труд и социјална политика, како главни носители на моделот на Индивидуална криминална превенција, во законските решенија со кои се уредуваат нивните надлежностите, се предвидени обврски за меѓусебна соработка, кои се премногу општи и фактички неприменливи, но со оглед на актот во кои се предвидени (Закон) се доволно имплицитни. Дополнително, сите три државни органи имаат потпишано голем број на меморандуми и протоколи за меѓусебна соработка со кои попрецизно се уредуваат областите на соработка, а со локалните заедници речиси и да не постојат потпишани меморандуми или протоколи. Секако, треба да сме свесни, дека овие потпишани документи се однесуваат на општата соработка или на активности кои се предмет на досегашните потреби за соработка, а не навлегуваат во моделот на Индивидуална криминална превенција. Всушност, ако се анализираат предметните документи може да се констатира дека ниту еден од нив не дефинира активности на превенција, а особено на соработка во превенција на криминалитет. Значи, може да заклучиме, законодавството во поглед на соработката и координацијата е изнудено и во пракса многу тешко се спроведува. Во основа не постои волја од раководителите на државните органи за нејзино имплементирање.

Воспоставувањето на соработката и координација е маргинализирано со документи кои воопшто не се применливи и немаат практична примена.

- (5) Истражувањето упатува на сознанието дека постои отсуство на „волја“ за имплементирање на „договореното“, без оглед на формата на „договорот“. Од друга страна, несомнена е потребата од донесување/потпишување на договорни акти (закон, правилник, меморандум, протокол) како форма на договарање на државните органи, со цел прецизно да се дефинираат прашањата што ги наметнуваат, односно отвораат конкретните потреби за надминување на проблемите со кои се соочуваат извршителите при секојдневното постапување, во рамките на поединечниот законски утврден делокруг на надлежност. Во основа може да кажеме дека потребно е подигање на свеста кај државните органи за примена на договорите или воспоставување на механизми во централната власт кои ќе го контролираат процесот на соработка и координација помеѓу носителите на Моделот на индивидуалната криминална превенција. Применливо решение, како што се изјаснија и испитаниците е донесување на системски закон или поединечно законско решение во секој државен орган. Секако, најдоброто решение е системски закон со кој ќе се регулира соработката помеѓу државните органи/институции за спроведување на Моделот на индивидуална криминална превенција, со прецизни услови и начини за соработка, со утврдување на хоризонтална и вертикална контрола на спроведувањето на соработката и високи казни за институциите, односно одговорните лица во институциите за неспроведување на одредбите за соработка.
- (6) Се препорачува донесување на системски закон насловен како „Закон за управување со сторители на казни дела“ со кој ќе се формира нов самостоен државен орган „Агенција за управување со сторители на кривични дела“ со надлежност за спроведување на Моделот на индивидуална криминална превенција, кој ќе има задача меѓу другото, да ги координира сите други државни органи во процесот на управување со сторителите.

ГЛАВА 8

УПРАВУВАЊЕ СО РИЗИК

1. Вовед

Управувањето со ризикот е основата/сржта на индивидуалната криминална превенција. Управувањето со ризик во Индивидуалната криминална превенција не може и не треба да се разбере како едноставна математичка задача на квантификација на индикаторите преку кој ќе се определува степенот на ризик, туку како сложен систем на информации, индикатори, анализи, сознанија и активност на планирање на мерки и дејствија насочени кон редукција на криминалот.

Ограничените буџетски средства и материјални и човечки ресурси на органите за кривично гонење, особено на државните органи надлежни за спроведување на Индивидуалната криминална превенција, неминовно водат кон воспоставување на системски моделирана функција за управување со ризикот, како основа на управувањето со сторители на кривични дела со цел утврдување на степенот/јачината на ризик по општеството за можно рецидивистичко однесување на познат сторител на кривично/и дело/а, како и ризикот позната жртва на кривично дело повторно да биде виктимизирана.

Безбедносните ризици денес станаа, ако може така да се каже, основна парадигма на проучување на безбедносните науки. Прво, бидејќи живееме во време во кое безбедносните ризици доминираат во теоријата и праксата на ризикот и имаме поместување од неутралното кон негативното (безбедносното) разбирање и дефинирање на современите ризици. Второ, бидејќи безбедносните ризици се сè помалку локално детерминирани, сè повеќе се последица на сложените меѓузависни односи на глобализираното општество, сè понепредвидливи, побројни и со сè поголеми можни штетни последици. Трето, бидејќи безбедносните ризици се тесно поврзани со безбедносната превенција, како основен одговор на новиот обем, структура и карактер на современите безбедносни ризици. Четврто, бидејќи стратегиите и начините на справување, управување и проценување на безбедносните ризици станаа основа на современиот начин на третман на безбедносните ризици. Петто, бидејќи очигледно настана промена и во самата структура и видовите на безбедносни ризици, во кои почнуваат да доминираат произведените над надворешните ризици (Николовски, Герасимовски, Ѓуровски, 2018:35).

2. Поим за управување со ризик

Управувањето со ризик, (англ. Risk Management), се јавува во педесеттите години од дваесеттиот век, првично користен во пазарното осигурување за заштита на индивидуалци и компании од материјални загуби (Dionne, 2013:1). Глобализацијата во областа на финасиското работење, технолошко-индустрискиот развој и брзите промени во економските, финансиските и социјалните услови, доведоа до тоа компании организации, здруженија, сектори и групации да се соочуваат со сè поголем број на ризици. Тоа довело управувањето со ризиците да стане дел од финансиско-пазарната стратегија. Користењето на деривати произлезени од употребата на управувањето со ризици во финансиското осигурување рапидно започнуваат да се применуваат во другите сфери на финансиското работење во текот на 70-тите и 80-тите години на минатиот век. Меѓународната правна регулација на управувањето со ризиците започнува во осумдесеттите години, а во текот на деведесеттите години започнаа да се формираат и организации и асоцијации кои професионално се занимаваат со развојот на теоријата и праксата на управувањето со ризикот. Тоа создаде основа за стандардизација во областа на управувањето со ризикот која започна да се развива во почетокот на дваесет и првиот век. До појавата на новиот стандард ISO 31000:2009, најпознат стандард за управувањето со ризиците бил австралискиот/новозеландскиот стандард за управување со ризикот AS / NZS 4360:2004.

Според меѓународните стандарди ISO 31000, управувањето со ризик е дефинирано како координирани активности во една организација за директна контрола на ризикот (Risk management, Principles and Guidelines, 2009:2), додека процесот на управување на ризикот е систематска примена на политики на работење, процедури и најдобри практики на активности за комуникација, консултирање, идентификација, анализа, евалуација, постапување и контрола на ризикот (Ibid, 3).

Герасимоски прави разграничување на поимот управување со ризици од поимот справување со ризици, при што справувањето со ризици го смета за поширок поим од поимот управување со ризици. Според него (2011:55) справувањето со ризиците претставува „најсоодветна стратегија за одговор, борба и разрешување на негативните (безбедносни) ризици во современиот свет, која опфаќа низа начини, постапки, дејствија и мерки со кои во практиката се врши елиминирање, намалување, прераспределување или контролирање на ризиците коешто обезбедува живеење со

одредено прифатливо ниво на оние негативни (безбедносни) ризици кои во дадениот момент не можат да се отстранат или избегнат“.

Во овој контекст ќе направиме дистинкција помеѓу поимите управување со ризик и справување со ризик, пред сè заради користење на наведените изрази (кои имаат различно толковно значење) во теоретската литература поврзани со индивидуалната криминална превенција и управувањето со сторители и жртви на кривични дела. Имено, конструкцијата на зборови на англиски јазик „risk management“ преведен на македонски јазик има повеќе толковни значења меѓу кои специфично издвоени за потребите на овој труд се „управување со ризик“ и „справување со ризик“. Поради спецификата на англискиот јазик во однос на употребното значење, односно користењето на различни зборови и/или конструкција за зборови во една реченица (каде што луѓето од англиското јазично подрачје совршено се разбираат) произведуваат различно толкување/разбирање на македонски јазик.

Во англосаксонската теорија и практика за управувањето со сторители поимот *risk management* има значење на справување со ризикот, како потсистем на управување со ризикот. Имено, управувањето со ризик е инкорпориран во самиот модел на управување со сторители, заради комплексноста на истиот. Така, секој државен орган инволвиран во моделот на управување со сторители, собира податоци и информации и ги споделува со другите државни органи (електронски или физички), а воедно секој државен орган изработува проценка на ризикот за сопствени потреби од податоците со кои располага или ги добил од другите државни органи. Таквата проценка на ризик, секој државен орган ја користи за утврдување на свои работни надлежности во имплементација на моделот. Ваквата комплексност имплицира инкорпорирање на управувањето со ризици во самиот модел на управување со сторители. Доколку се анализира употребата на конструкцијата *risk management* во англосаксонската теоретска литература за управувањето со ризици, може да се констатира дека истата се користи исклучиво за толкување на постапката за справување со ризик (според меѓународните принципи за управување со ризикот, содржинските елементи на потсистемот справување со ризикот се однесуваат на постапки на постапување/третирање, справување со ризикот [risk treatment]). Тоа може да се види од повеќе примери.

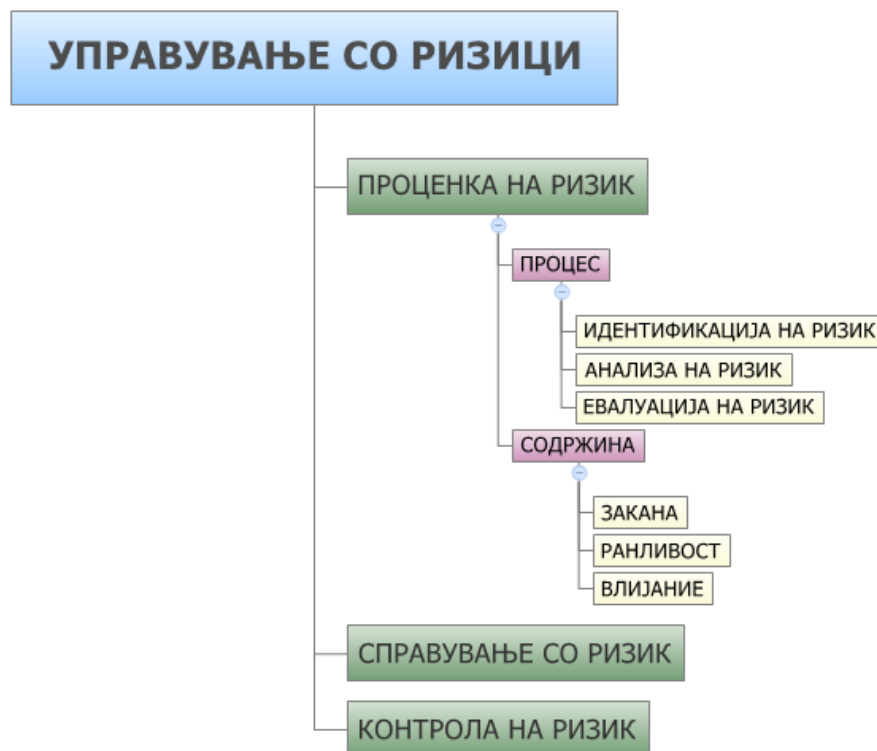
Англискиот модел за управување со сторители разликува проценка на ризикот (risk assessment) и справување со ризикот (risk management), а не го препознава севкупниот модел за управување со ризикот бидејќи истиот е инкорпориран во

моделот за управување со сторители. Според овој пристап, справувањето со ризикот (risk management) се подразбира како редуција и елиминација на ризикот, а се состои од програми за интервенција, рестриктивни услови, мониторинг, надзор и контрола (Public Protection Manual, 2016). Вака предвидениот поим во англосаксонската теорија, совршено одговара на терминот *risk treatment* според стандардот *ISO 31000:2009*.

Организацијата на Обединетите нации во Прирачникот за управување со високоризични сторители ги утврдува основните компоненти на справување со ризикот (2016:12) и тоа: превенција, мониторинг и интервенции. Сите три содржини се насочени кон справување со ризикот, а не кон целосно управување со истиот, што повторно според содржините упатува на поимот *risk treatment* и стандардот *ISO 31000:2009*.

Со цел да се запази континуитетот на меѓународната норматива која ја регулира оваа област, а вооедно да се прилагоди на македонскиот јазик, за потребите на овој труд ќе идентификуваме два македонски поими и тоа управување со ризик и справување со ризик. Ваквата диференцијација во македонскиот јазик упатува на една англиска конструкција *risk management*, но секако и во англискиот јазик има двојно значење, и тоа во зависност од употребата на истата.

Слика број 1: Приказ на составните елементи на управувањето со ризици

Општ став во теоријата и практиката е дека управувањето со ризици е составено од проценка на ризикот, справување/постапување по ризикот и контрола на ризикот (види слика број 1).

Зборот ризик потекнува од италијанскиот збор *riscare*, што значи се осмелувам. Затоа може да се каже дека ризикот е повеќе избор, отколку судбина. Историјата на ризикот започнува уште за време на грчките и арапските математичари и се провлекува низ целата човечка историја кај трговците, научниците, интелектуалците и сите оние кои имаат потреба од откривање на нови методи и начини на предвидување на иднината.

Постојат голем број на дефиниции кои го толкуваат поимот на ризик.

Така, според Дуродие (1999:8), ризикот се дефинира како можност од некое случување, настан или појава предизвикана од активно и реално однесување или пасивно изложување на одредена појава од стварноста.

Герасимоски (2011: 53) ризикот го дефинира како некој очекуван, иден, претпоставен настан за кој постои можност да се случи, но и не мора, односно ризикот е некој веројатен настан чие настанување зависи од сложената мрежа фактори кои ја сочинуваат неговата содржина. Сумблимирана дефиниција според авторот е дека ризикот претставува можна, претпоставена, очекувана појава, веројатно случување со можен позитивен или негативен исход, но најчесто негативен.

Спасески, Аслимоски и Герасимоски (2017:129) зборуваат за безбедносен ризик кој го дефинираат како можна, претпоставена, очекувана појава, веројатно случување со можен позитивен или негативен исход, но најчесто негативен, што може да предизвика загрозување на заштитените вредности и добра.

Во англискиот модел за управување со сторители на кривични дела (Public Protection Manual, 2016:1) ризикот е дефиниран како:

- Ризик од рецидивизам и повторна осуда, претставува веројатност дека сторителот ќе го повтори делото, ќе биде лишен од слобода и повторно осуден во рок од две години од отпустот од затвор;
- Ризик од сериозна штета, претставува веројатност дека стореното дело ќе биде извршено со сериозна штета.

Кривичниот закон за Англија, сериозната штета ја дефинира како тешка телесна повреда или смрт, но исто така и предизвикување тешки психолошки состојби кај жртвата (Criminal Justice Act 2003, Section 224). Инструментите за проценка на ризикот,

предвиден во системот за анализа на сторителите (Offender Analysis System) сериозната штета ја дефинира како настан кој е опасен по животот и телото, без разлика дали последицата може да биде физичка или психолошка. Ризикот од штета има две димензии и тоа веројатност и влијание. Релативната веројатност се однесува на можноста кривичното дело да се случи, а релативното влијание се однесува на очекувањето што точно може да се случи, кон кого и под кои околности. Двете димензии на ризикот се важни за да се разбере тежината на кривичното дело. Одредени кривични дела се квантитативно бројни, но предизвикуваат мала штета (пример: кражба), додека други се ретки, но предизвикуваат сериозна штета (пример: разбојништво, убиство).

Дефиницијата за ризикот, треба да ја содржи и дефиницијата за ризикот на жртвата, без оглед дали станува за поединец или група на луѓе. Така, во овој контекст, ризикот може да биде насочен кон:

- Јавност – специфични подгрупи по основа на верска, етничка, национална, полова, расна или друга припадност;
- Меѓусебни познанства – сторителот и жртвата се познаваат по основа на претходно извршено кривично дело, партнери или други меѓусебни односи;
- Затвореници – затворски услови;
- Деца – специфични групи на деца или поединци кои можат да бидат загрозувани на разни начини, вклучително и сексуални и насилни дејствија, емоционална штета или притворени деца;
- Персонал – сите службеници кои по која било основа работат со сторители на кривични дела (затворски и пробациски персонал, полициски службеници, здравствени работници и други);
- Самоповредување–сторители кои извршуваат самоубиство или се самоповредуваат.

Тука ќе ги објасниме трите составни елементи на општото управувањето со ризици, но воедно и истите ќе ги моделираме за потребите на управувањето со сторители на кривични дела, односно Моделот на индивидуална криминална превенција.

3. Проценка на ризик

Проценката на ризик (анг: risk assessment) претставува целокупност на процес на идентификација, анализа и евалуација на ризикот, а како содржина проценката на ризик се состои од проценка на заканата, ранливоста и влијанието (Risk management, Principles and Guidelines, 2009:4).

Кристофер Бирд (2018:33) истакнува дека постојат три примарни цели на проценката на ризик за сторители на кривични дела и тоа:

- идентификација на високо ризични сторители на кривични дела, со што ресурсите на државните органи надлежни за сузбивање и превенција на криминалот би се насочиле кон нив;
- идентификување на криминогените фактори, и
- идентификување на органите/агенциите и стратегиите за контрола кои ќе предизвикаат мотивација, образовни вештини, капацитет и околности кои ќе влијаат врз секој сторител поединечно.

Повеќето стандардни пристапи за проценка на ризикот не ги утврдуваат криминогените фактори за секој сторител поединечно, или немаат соодветен пропорционален одговор.

Проценка на ризикот претставува континуиран систематски процес на анализа и евалуација на статички и динамички фактори поврзани со повторна осуда и ризик од сериозна штета и содржи (Public Protection Manual, 2016:3):

- Точни и веродостојни проценки на ризикот;
- Навремени и предупредувачки секојдневни информации релевантни за проценка на ризик;
- Формален извештај за ризикот секогаш кога постојат индикатори за настан, важни идни информации и потреба за собирање на информации.

Проценката на ризикот треба да овозможи предвидување на ризикот во две димензии, идентификување на веројатноста за повторување на кривичното дело, идентификување на ризикот од штета и идентификување на клучните ризик фактори.

Ризик факторите се околности кои ја зголемуваат веројатноста, фреквенцијата и должината на деликвентското однесување и се основа за проценка на ризикот. Ризик факторите можат да се поделат на статички, динамички и акутни.

Статичките ризик фактори не можат да се променат и не може врз нив да се влијае. Истите се базираат на лични карактеристики и историски настани, како што се возраст, пол, криминална историја, претходни обвиненија и осуди.

Динамичките ризик фактори се поврзани со ставови, околности и однесување поврзани со извршувањето на кривичното дело. Тие се подложни на промени и содржат злоупотреби, врски, соработници, вработувања и друго.

Акутни ризик фактори се такви фактори кои можат да се променат многу брзо, за неколку денови, часови или минути. Се однесуваат на критични ризици, а добар пример е дестабилизацијата на социоекономски фактори како што е губењето на живеалиштето (губење на станот на коцка).

Проценката на ризик содржи три елементи и тоа проценка на заканата, ранливоста и влијанието. Во теоријата и практиката честопати поимите ризик и закана се поистоветуваат.

Тука ќе направиме диференцијација помеѓу поимите ризик и закана.

Ризикот претставува можност еден поединец или група да изведат постапка што искористува некоја ранливост (Квигин, 2009:25). Клучен збор е можност, односно според дефиницијата, ризикот не навестува реално ниво на опасност. Пример, може да се каже дека постои ризик кога познат сторител на кривично дело полов напад врз дете кое не наполнило 14 години користи погодност излез од затвор или му завршува издржувањето на затворската казна и се враќа во заедницата каде што живеел, односно во близина на местото каде го извршил кривичното дело или во близина на градинка, основно училиште или друго место каде што престојуваат или живеат деца. Ваквата информација/факт е само претпоставка која треба да се провери и не се заснова на реални или потврдени информации. Од друга страна ризикот како претпоставка не дава одговор на прашањето што треба да се преземе по истата.

Разликата помеѓу заканите и ризиците е во веројатноста. Кај заканите веројатноста е на многу повисоко ниво за разлика од ризикот каде веројатноста е на пониско ниво. Ризикот може да се дефинира како веројатност од штетни последици, што произлегуваат од постапка преземена од некој извор за да искористи позната ранливост или ризикот е еднаков на сериозноста на последиците помножена со веројатноста да се случи таков настан (Ibid).

Според Расел Бонд (2009:127), проценката на ризикот има две димензии и тоа, првата димензија е директната проценка на веројатноста за неповолен настан (закана) и втората димензија е комбинацијата на заканата во релација со последиците од настанот

(штетата). Расел заканата ја дефинира како неповолен настан кој може да предизвика штета. Кај заканата може да се утврди ниво на веројатност за случување на неповолен настан. За разлика од заканата, ризикот се дефинира како проценка на веројатност од неповолен настан во сооднос со потенцијалната штета предизвикана од настанот. Значи ризикот е подредување на серија на настани (ризици) според приоритет при што како критериум се зема предвид веројатноста на настапување на последица (Ibid, 128).

Неповолните настани се закануват кон нешто или некој, а целта која е предмет на закана се нарекува објект на ризик.

Ранливоста е мана или слабост што може да биде искористена од страна на поединец или група (Квигин, 2009:26). Во основа тоа може да биде слабост во сите сегменти на управувањето со сторителите на кривични дела, од човечки слабости, организациски, технички, материјални, законодавни и други. Ранливоста често може да ја споредиме и со првиот елемент на проценката на ризикот, а тоа е идентификацијата на ризици, бидејќи целта на идентификацијата е да се утврдат слабостите, односно ранливоста во сите сегменти на управувањето со сторителите на кривични дела.

Заканата се состои од намера и способност, намерата се состои од желба и очекување, а способноста од знаење и ресурси (Бонд, (2009:127). Во оваа смисла заканата е исход на намерен чин, односно функција на способност и намера.

8.1 Инструменти за проценка на ризик

Инструментите за проценка на ризикот може да се поделат во зависност од пристапот, видот и содржината (Desmarais, Johnson, Singh, 2018:5). Во основа инструментите може да се поделат на статистичка и структурирана професионална анамнеза. Статистичките инструменти претставуваат механички модел за проценка на ризикот со кој се бодираат постоечки индикатори, а потоа се пресметува вкупен број на бодови кој преставува референца за утврдување на степенот на ризик претходно дефиниран во табела со ризик индикатори. Структурираната професионална анамнеза е пристап воден од алатки со кои се разгледуваат бројни фактори кои практично и теоретски се поврзани со предметот на интерес. Во основа анамнезата се заснова на утврдување степен на ризик заснован на професионално расудување на специјалисти од различни области од интерес за субјектот/сторителот.

Според видот инструментите може да бидат диференцирани според видот и содржината на инструменти за утврдување на фактори на ризик, инструменти за

утврдување на фактори на заштита, како и инструменти за утврдување на статички и динамични фактори. Ризик факторите се карактеристики кои се поврзуваат со зголемената можност за рецидивистичкото однесување, додека заштитните фактори се поврзуваат со однесувањето кое ја намалува можноста за повторно извршување на кривичните дела. Во суштина факторите на ризик и заштитните фактори по својата природа можат да бидат статички и динамички. Статичките фактори се карактеристики на личноста кои не се променуваат, како што се на пример полот, етничка припадност, претходно криминално однесување и слично, додека динамичките фактори се променливи, на пример однесувањето на сторителот после завршен индивидуален третман во организација на пробацискиот орган.

8.2 Проценка на ризик за рецидивизам

Теоријата утврдува три вида на улоги кои ги има проценката на ризик за рецидивисти и тоа (Monahan, 2018:XXIV):

Да ги информира поединците или тимовите кои донесуваат одлуки во однос на издржувањето на затворската казна на високо ризични сторители на кривични дела. Проценката на ризикот обезбедува емпириска проценка за конкретен сторител на кривично/и дело/а кога постои доволно високо очекување дека ќе го повтори кривичното дело или извршеното дело е во рангот на повреда на високите морални вредности на општеството. Проценката на ризикот може да помогне во контрола на криминалот преку изрекување на повисока казна во рамки на границите на предвидената кривично-правна санкција.

Да ги информира поединците или тимовите кои донесуваат одлуки во однос на определување на условен отпуст на ниско ризичните сторители на кривични дела. Проценката на ризикот исто така може да обезбеди емпириска проценка за сторителот на кривично дело кога постои низок степен на очекување дека истиот нема да го повтори кривичното дело како во пробниот (пробацискиот) период, така и понатаму за време на неговиот живот. Ваквата проценка овозможува носење на соодветна одлука која ќе значи изрекување на условна казна или условен отпуст, без или со низок ризик дека истиот ќе го повтори кривичното дело.

Да ги информира поединците или тимовите кои донесуваат одлуки во однос на определување мерки за редуција на постоечкиот ризик. Проценката на ризик ги информира поединците или тимовите кои носат одлуки, за примена на стратегија за

редуцирање на ризикот од повторување на кривичното дело од страна на конкретен сторител и тогаш кога санкцијата ќе значи казна затвор. Исто така, проценката на ризик има за цел да ги идентификува од една страна високо ризичните сторители на кривични дела со цел примена на интензивни мерки, а од друга страна, за сторителите со низок степен на ризик да примени мерки со соодветен степен на интензитет.

Инструментите за проценка на ризик може да се поделат и во однос на целта на санкцијата и тоа на инструменти за предвидување на рецидивизмот (првата и втората улога наведени погоре во текстот) и инструменти за редукција на ризикот (третата улога наведена погоре во текстот).

8.3 Идентификација на ризик

Во управувањето со сторители на кривични дела треба да се идентификуваат изворот на ризик, областите на влијание, причините и нивните потенцијални последици (Risk management, Principles and Guidelines, 2009:17). Целта е да се генерира сеопфатна листа на ризици, индикатори и варијабли базирани на настани кои можат да ги креираат, подобрат, превенираат, отстранат, забрзаат или одложат постигнувањата, односно целите на индивидуалната криминална превенција. Сеопфатната идентификација е важна, бидејќи доколку сите области на ризик не бидат идентификувани, тогаш потенцијалната област на ризик која е содржана нема да биде земена при изведувањето на анализата.

Идентификацијата треба да ги предвиди сите области на ризик, без разлика дали изворот на ризик потекнува од сторителот, жртвата, средината, законските нормативи или други извори. Идентификацијата не ги зема предвид само настаните кои се случиле, туку и можните сценарија кои се можни области на ризик.

Органите за кривично гонење, особено тие што директно се инволвирани во управувањето со сторителите на кривични дела развиваат свои алатки и техники за идентификација на ризикот. Идентификацијата треба да биде предмет на постојано ажурирање, а персоналот кој ги детектира ризиците треба постојано да биде стимулиран и обучуван за откривање/идентификација на нови области на ризик.

Ризиците и индикатори зависат од повеќе фактори како што се територијата, времето, менталитетот, социјалната состојба, економската состојба и друго. Ризиците и индикаторите кои се детектираат во една држава не се идентификуваат со истите во друга држава. Тоа што било детектирано како ризик или индикатор пред 30, 20 или 10

години, не може да се употребува во сегашноста, или ризиците и индикаторите што се појавуваат во една локална средина со население со специфичен менталитет, не се исти/идентични со тие што се појавуваат во друга средина. Затоа ризиците и индикаторите не се еднаш засекогаш дадени, ниту пак се исти од една до друга територија или средина. Голема грешка е кога ризиците и индикаторите кои важат за една држава се преземаат во иста форма и се користат во друга држава како домашни. Истите можат да бидат само основа за градење на сопствен систем, кој ќе биде креиран врз основа на опсежни анализи.

Профилите на ризик претставуваат комбинација на индикатори кои содржат поврзани елементи кои можат да се категоризираат како единствен феномен кој има позитивен или негативен импакт врз јавната безбедност.

Профилирањето на ризикот во јавната безбедност (профилите) се собираат и креираат од различните кривични/прекршочни инциденти или настани. Самите настани или инциденти содржат поврзани индикатори по кои истите можат да се категоризираат во една група. Профилите на ризикот се создаваат со комбинација на индикаторите на ризикот. Врз основа на добиени информации и нивна анализа за различни видови на настани/кривични дела, можат да се најдат многу слични индикатори кои ги поврзуваат истите групи на кривични дела или прекршоци. Профилите не се креираат само врз основа на еден индивидуален случај на кривично дело или прекршок.

Профилите на ризикот се определуваат од карактеристичните елементи на иста/идентична класа на лица или настани. Карактеристичните елементи се собираат преку набљудување, информации и статистички информации, а овозможуваат утврдување на два основни елементи во криминалитетот и тоа начинот на извршување/*modus operandi* и криминалистичко профилирање. Овој дедуктивен пристап се базира на постулатите дека човечкото однесување е предвидливо, сторителот го врши кривичното дело/прекршокот на ист/идентичен начин сè додека истото дава резултат и кога постои корелација помеѓу сторителот и кривичното дело/прекршокот.

Индикатор на ризик е карактеристика на еден индивидуален фактор кој прераснал во висока закана што претставува значаен ризик на нетолерантно однесување или активност. Индикаторите ги покажуваат состојките на појавите и нивните врски, раслојувањето на поимот на чинители го означува не само димензионирањето, туку и откривањето на знаците и карактеристиките на состојките.

Претворањето на појавите во поими, а поимите во состојки, претставува воочување на внатрешната содржина со помош на надворешни симболи кои се нарекуваат индикатори (Мојаноски, 2012:134).

Индикаторите на ризик можат да бидат позитивни или негативни. Позитивни индикатори на ризик се оние индикатори кои укажуваат на факти кои значат неможност или намалена можност за извршување на кривични дела или прекршоци. Негативни индикатори на ризик се оние индикатори кои укажуваат на факти кои значат голема можност или само можност да се изврши кривично дело или прекршок.

Улогата на индикаторите на ризик е суштинска. Индикаторите им даваат мерливо значење на собраните информации. Но од сите собрани информации (евиденции, заклучоци, истражувања и друго), само најважните аспекти се покажуваат преку индикаторите на ризик. Показателите/индикаторите на ризик треба да бидат едноставни, но воедно и сеопфатни, за да се креира вистинска слика за појавата односно активноста и притоа се водиме од три начела:

- со опишување на индикаторите на ризик се овозможува ефикасно да се размисли за ризиците;
- со презентирање на индикаторите на ризик се овозможува донесување на одлуки, и
- со откривање на слабостите/индикаторите на ризик се поттикнува на дејствување.

Доколку ризикот преку параметрите и варијаблите ја покажуваат неговата мерливост, индикаторот е мерка за насоката, нивото на изводливост и прогресот на ризикот.

8.4 Анализа на ризик

Анализата на ризик (анг: risk analysis) е вториот процесен елемент во проценката на ризикот. Истата се состои од утврдување на последиците и нивните веројатности за идентификувани ризични настани, земајќи ги предвид присуството и ефикасноста на сите постојни контроли (Risk management, Principles and Guidelines, 2009:13).

Анализата на ризик вклучува разгледување на причините и изворите на ризик, односно веројатноста дека тие последици може да се случат. Воедно, истата вклучува проценка на опфатот на потенцијалните закани, ранливост и влијание кои произлегуваат од последицата, но и нивно поврзување со веројатноста за настанување

на несаканата последица. Таа проценка е мерлива и постојат посебни постапки за мерење на заканите, ранливоста и влијанието на последицата. Анализата на ризик треба да ја даде количината како мерка на заканата, ранливоста и влијанието на потенцијалната последица врз поединецот-жртва или општеството во целина, изразена во единица мерка (количина).

За да се утврди количината на ризик, мора да се направи проценка на заканите, ранливоста и влијанието или да се изврши квантификација на ризикот.

Аналитички постапки кои се користат за анализа на ризикот се клиничка проценка базирана на професионално мислење/расудување, и статистичка проценка базирана на статистички предвидувања поврзана со група на сторители, како и холистичка проценка која ги комбинира претходните две проценки (Public Protection Manual, 2016:3).

Различните модели за проценка на ризикот (како дел од управувањето со сторителите или како самостојна проценка) вршат различна квантификација на ризикот.

Така, според англискиот модел постојат четири степени на ризик и тоа (Ibid, 2):

- **Низок степен на ризик** – постојните факти не индицираат однесување кое упатува на сериозна штета;
- **Среден степен на ризик** – постојат индикатори за сериозна штета. Сторителот има потенцијал да предизвика штета, но нема да преземе дејствија на извршување сè додека постојат можности за промена на околностите;
- **Висок степен на ризик** – постојат индикатори за сериозна штета. Потенцијалниот настан може да се случи во кое било време и да предизвика сериозна штета.
- **Многу висок степен на ризик** – постојат индикатори за неизбежен настан кој ќе предизвика многу висока штета. Потенцијалниот настан е поблиску до извршување, отколку можноста да не се случи, а последицата ќе биде многу сериозна.

Алатките и инструментите за анализа на ризикот ќе ги разгледаме низ компаративна анализа на англискиот и американскиот модел.

8.4.1 Англиски модел

Англискиот модел за анализа на ризикот се состои од повеќе алатки (Public Protection Manual, 2016:4) и тоа:

Системот за анализа на сторителите (OASys) е структурирана, доказно-ориентирана проценка на ризикот за полнолетни сторители. Се користи за изработка на извештаи за постапката пред судот, за време на извршувањето на затворската санкција за казни затвор подолги од една година, извршување на незатворски санкции и условна осуда и други мерки на рехабилитација. Придонесува за проценка на потребите поврзани со сторителот, проценка на ризикот од сериозна штета, проценка на веројатноста од насилно и ненасилно повторничко однесување и изработка на План за управување со ризикот и казната. Проценката се ревидира периодично за време на извршувањето на санкцијата. Документот се изработува од страна на пробациската служба и воспитачот за ресоцијализација.

Асет (Asset) е структурирана техника за проценка на малолетници кои извршиле кривични дела, која ги идентификува факторите кои влијаеле на деликвентското однесување. Проценката се користи за изработка на извештај за информирање на судот за планирање на казната. Документот се изработува од страна на пробациски тим за малолетници во пробациската служба.

Структурирана проценка за ризик и потреби (SARN, Structured Assessment of Risk and Need) за сексуални сторители, ги идентификува заканите, потребите и ризик факторите преку четири области и тоа: сексуалниот интерес, ставови во однос на кривичното дело, врски и самоуправување. Анализата на сите фактори е предмет на финалниот извештај. Сознанијата се базираат на докази, кои можат да бидат предмет на единечен извештај или да бидат составен дел на друг сеопфатен извештај. Извештајот се изработува од затворската и пробациската служба и е составен дел на програмата за третман на сторителот.

Проценка на ризик за напад на брачни другари (SARA, The Spousal Assault Risk Assessment) е структурирана рамка на 20 индикатори поврзани со проценката на ризик за злоупотреба во бракот. Врз основа на емпириски истражувања, утврдени се предефинирани индикатори, кои се користат од страна на пробациските службеници за утврдување на криминолошките аспекти на брачното насилство, како и за утврдување на приоритети за намалување на ризикот во планот за управување со казната.

Активен систем за управување со ризик (Active Risk Management System) е рамка на акутно (краткотрајно) и динамичко управување со ризикот за полнолетни сексуални деликвенти за утврдување на факторите на ризик и приоритетното ниво за спроведување на заштитни мерки. Информациите се инкорпорираат во Системот за анализа на сторителите (OASys) и Планот за управување со казната.

Матрица на ризик 2000 (Risk Matrix). Матрица на ризик 2000 (Thornton, 2007:1) е назив за модел за проценка на ризик за машки полнолетни осудени сторители на кривични дела од областа на сексуалните деликти. Матрица како поим може да се дефинира како група на броеви или други симболи распоредени во правоаголник што може да се користат заедно како единична единица за решавање на конкретни математички проблеми (Cambridge dictionary, 13.01.2021). Матрицата на ризик се изведува како аналитичко статистичка техника која ги квантифицира информациите за историјата на сторителите, распоредувајќи ги во матрицата во одделни категории, а преку статистичката анализа обезбедува сознанија за потенцијалниот ризик за рецидивистичко однесување на сторителот и потребниот третман за постапување. Во моментот Матрицата на ризик 2000 се применува исклучиво во Англија, но сè повеќе држави се интересираат за придобивките од нејзина употреба. Давид Тхортон, како еден од креаторите на моделот предлага модификација на истиот во случај на негова имплементација во друга држава, со оглед на различните специфичности во етиологијата и феноменологијата на сексуалните деликти.

Матрицата на ризик 2000 е составена од три скали.

Матрицата С (Risk Matrix 2000/S) се применува за предвидување на сексуално насилство, Матрицата В (Risk Matrix 2000/V) се применува за насилно однесување без сексуални елементи извршени од страна на сексуални деликвенти, а Матрицата Ц (Risk Matrix 2000/C) претставува комбинација од двете скали, а се однесува на предвидување на сексуално или насилно однесување од страна на сексуални деликвенти.

Матрицата на ризик 2000 се користи за дистинкција на групи на сторители кои колективно претставуваат повисок степен на ризик по општеството за разлика од други групи за кои се изречени алтернативни санкции или кои издржуваат или издржале казна затвор. Не се користи за донесување на одлуки за реинтеграција на семејството од кое потекнува сторителот на кривичното дело.

Потеклото на Матрицата на ризик 2000 е од претходниот модел за проценка на ризикот за сексуални сторители наречен Структурирана клиничка проценка за заштита

(Structured Anchored Clinical Judgement), кој бил применуван од страна на полицијата, затворските установи и пробациската служба во Англија, иако воопшто не постоеле формално правни процедури за негова примена. Овој модел се засновал на регресивна анализа на вкрстени табели/кростабулација на десетгодишни показатели на извршени сексуални кривични дела на машки сторители. Првата табела се состоела од основни фактори со одредени три степени на ризик, а втората табела содржела отежителни фактори (aggravating factors) кои го зголемувале влијанието на основните фактори, а применетиот принцип бил дека еден основен фактор мора да има значајна корелација со најмалку две отежителни околности. Некои од отежителните фактори вклучувале сложени клинички проценки, што за самите оценувачи било комплексно да ги проценат, што довело до упростување на скалата на отежителни околности, но секако и знаењето кое се добивало не било сеопфатно.

Новата минимализирана скала ги содржела следните основни фактори: тековно сексуално кривично дело, претходно сексуално кривично дело, тековно несексуално насилство, претходно несексуално насилство, и пресуди за најмалку четири кривични дела од која било област.

За основните фактори се определувале три степени на ризик и тоа низок, среден и висок ризик.

Отежителни фактори согласно овој концепт биле: машка жртва, жртва непозната за сторителот, деликт без сексуален контакт, сторителот не бил никогаш женет.

Резултатот се добивал со вкрстување на секој од основните фактори со два отежителни фактори, со што се добива соодветен степен на ризик. Овој модел на проценка на ризик бил наречен Статик-99 (Static-99). Истиот бил критикуван, бидејќи не ја постигнул целта при анализи на подолг рок.

Матрицата С (Risk Matrix 2000/S). Развојот на Статик-99 довел до унапреден модел наречен Матрица на ризик 2000/С (RM2000/S), кој произлегол од ревизија на сознанија од мета анализа изведена од страна на Хансон и Бусиер. Со ревизијата биле утврдени следните податоци:

- Заклучоци од мета анализата покажуваат дека возраста е важен фактор на ризик за рецидивизам на сексуални сторители и треба да биде инкорпориран како варијабла во скалата;
- Бројот на извршени кривични дела, поединечно за кривични дела од областа на сексуалните деликти и кривични дела од други области на криминал. Тежината

на сексуалните деликти е со повисок степен на ризик во однос на другите кривични дела;

- Полициските единици кои ја користеле анализата сметаат дека тростепениот модел треба да се замени со петостепен модел на степенување на ризикот, со разграничување на нискиот ризик на многу низок и низок, а високиот ризик на многу висок и висок;
- Сексуалните деликвенти имаат ист степен на ризик, како и идните сексуални и насилни деликвенти. Корелацијата на факторот насилство се преклопува со корелациите на сексуални деликти. Тоа претпоставува креирање на посебни индикатори за сексуални деликти и посебни за насилни деликти;
- Концептот на индексирање на сексуалните деликти го комплицира бодувањето на варијаблите во Статик-99. Затоа е одлучено да се дефинираат сите варијабли без индексирање на кривичните дела.

Ревидираниот модел на проценка на ризикот започнал да се применува како едноставна анализа на две варијабли и тоа број на појавувања на сексуални делкти и возраст на сторителот при излегување од затвор. Ваквиот модел бил тестиран на отпуштени сексуални деликти од затворите во раните 90-ти години на минатиот век во Англија и Велс. За анализа се користела аналитичката постапка за логистичка регресија, со користење на двата претходно наведени индикатори со додавање на вредности на други фактори/варијабли тестирајќи колку дополнителните фактори значајно влијаат на основните два фактори. Прогнозирачката аналитичка постапка користена во анализа на истите податоци требало да покаже како дополнителните фактори влијаат на основните фактори во насока на прогноза на сексуалните деликти. Резултатите покажале дека за рецидивистичко однесување на сексуалните сторители на кривични дела дополнителните фактори имаат значително влијание во случаи кога сторителите биле санкционирани повеќе од четирипати.

Моделот бил дополнително модифициран со три варијабли и тоа:

- Број на извршени кривични дела од областа на сексуални деликти диференцирани на четири нивоа;
 - Број на извршени кривични дела од која било област, диференцирани на две нивоа, и
 - Возраст на отпуштање од затвор, диференцирани на три нивоа.
- Отежителните фактори/варијабли кои постоеле претходно останале исти.

Матрица на ризик В (Risk Matrix 2000/V). Матрицата на ризик В е креирана за проценка на ризикот од рецидивистичко однесување на сторители на сексуални деликти за извршување на насилни кривични дела, а истите не припаѓаат на групата на сексуални деликти. Моделот е идентичен како и кај Матрицата С, со утврдување на два основни индикатори и тоа број на извршени насилни деликти и возраст по отпуст од издржување на казна затвор, со разлики во променливата варијабла како несексуално насилство. Вкрстувањето на основните варијабли со голем број на показатели довеле до заклучок за одредување на фактори со потенцијален ризик. Од извршената анализа на голем број на примероци изведен е заклучок дека само варијаблата „извршена провала“, значително влијае на рецидивистичкото однесување на сексуални деликвенти во извршување на насилни несексуални деликти. Врз основа на сознанието креиран е следниот модел на матрица:

- Возраст на отпуштање од затвор, диференцирани на четири нивоа.
- Број на извршени насилни несексуални кривични дела, и
- Обвинети за провална кражба.

Отежителните фактори/варијабли кои постоеле претходно останале исти.

Матрица на ризик Ц (Risk Matrix 2000/C). Сексуалните деликвенти претставуваат ризик за извршување на кривични дела без разлика дали истите се од областа на сексуалните или насилни несексуални кривични дела. Матриците С и В (S & V) се дизајнирани за посебни видови на деликвентско однесување и го проценуваат ризикот посебно. Од практични причини воведена е Матрицата на ризик Ц, која врши комбинирана проценка на ризик, секако земајќи ги предвид различностите кај двете матрици.

8.4.2 Модел на Соединети Американски Држави

Постојните инструменти во Соединетите Американски Држави се разликуваат во примената кон различни сторители на кривични дела. Така, постојат различни инструменти за примарни сторители на кривични дела, а различни за рецидивисти. Покрај постоењето на инструменти кои се користат за сите видови на алтернативни мерки, постојат и посебен тип на инструменти кои се користат исклучиво за проценка на ризикот за условен отпуст.

Во Соединетите Американски Држави се имплементирани 19 модели на инструменти за проценка на ризик и тоа:

1. Управување со профили на сторители за алтернативни санкции (Correctional Offender Management Profile for Alternative Sanctions, скратено COMPAS), наменето за сите сторители, проценка за рецидивизам;
2. Список на ризици, потреби и позитивни страни на сторителите (Inventory of Offender Risks, Needs, and Strengths, скратено IORNS) наменето за сите сторители, проценка за рецидивизам;
3. Ревидиран список со степен на услуги (Level of Service Inventory–Revised, скратено LSI-R) наменето за сите сторители, проценка за рецидивизам;
4. Ревидиран список со степен на услуги, проверена/тестирана верзија (Level of Service Inventory–Revised, Screening Version, скратено LSI-R:SV) наменето за сите сторители, проценка за рецидивизам;
5. Систем за проценка на ризикот на Охајо - алатка на преткривична проценка (Ohio Risk Assessment System - Pretrial Assessment Tool, скратено ORAS-PAT) наменето за сите сторители, проценка за примарни сторители;
6. Систем за проценка на ризикот на Охајо – алатка за надзор во заедницата (Ohio Risk Assessment System - Community Supervision Tool, скратено ORAS- CST) наменето за сите сторители, проценка за примарни сторители;
7. Систем за проценка на ризикот на Охајо – надзор во заедницата (Ohio Risk Assessment System - Community Supervision Screening, скратено ORAS- CSST) наменето за сите сторители, проценка за примарни сторители;
8. Систем за проценка на ризикот на Охајо – алатка за влез во затвор (Ohio Risk Assessment System – Prison Intake Tool, скратено ORAS-PIT) наменето за сите сторители, проценка за примарни сторители;
9. Систем за проценка на ризикот на Охајо – алатка за рецидивисти (Ohio Risk Assessment System – Reentry Tool, скратено ORAS-RT) наменето за сите сторители, проценка за примарни сторители;
10. Проценка на ризикот за федерално постобвинети сторители (Federal Post Conviction Risk Assessment, скратено PCRA), наменето за сите сторители, проценка за рецидивизам;
11. Систем за проценка на ризикот (Risk Management System, скратено RMS), наменето за сите сторители, проценка за примарни сторители;

12. Прашалник за самооценување (Self-Appraisal Questionnaire, скратено SAQ), наменето за сите сторители, проценка за примарни сторители;
13. Резултати на главни фактори, верзија од 1974 година (Salient Factor Score, скратено SFS74), наменето за нови сторители под условен отпуст;
14. Резултати на главни фактори, верзија од 1976 година (Salient Factor Score, скратено SFS76), наменето за нови сторители под условен отпуст;
15. Резултати на главни фактори, верзија од 1981 година (Salient Factor Score, скратено SFS81), наменето за нови сторители под условен отпуст;
16. Инструмент за планирање на помош за жени (Service Planning Instrument-Women, скратено SPIn-W), наменето за сите сторители, проценка за примарни сторители;
17. Водич за статичен ризик и потреби на сторителите (Static Risk and Offender Needs Guide, скратено STRONG);
18. Ризик и потреби во Висконсин (Wisconsin Risk and Needs, скратено WRN);
19. Ризик и потреби во Висконсин, ревидирана верзија (Wisconsin Risk and Needs-Revised, скратено WRN-R);

Табела број 50: Кростабулација на инструменти за проценка на ризик компарирани со видовите на фактори содржани во инструментите кои се користат во Соединетите Американски Држави

Инструмент	Ризик	Заштита	Статички фактори	Динамички фактори	Ставови	Соработка	Антисоцијално однесување	Лични проблеми	Вреќи	Работа/Образование	Слободно време	Решавање на проблеми	Психички проблеми	Решено живеење
COMPAS	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
IORNS	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X	
LSI-R	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
LSI:SV	X		X	X	X	X	X		X	X		X	X	
ORAS-PAT	X		X	X			X			X		X		X
ORAS-CST	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X		X
ORAS-CSST	X		X	X		X	X			X		X		
ORAS-PIT	X		X	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X
ORAS-RT	X		X	X	X		X	X	X	X		X	X	
PCRA	X		X	X	X	X	X		X	X		X		
RMS	X		X	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X
SAQ	X		X	X	X	X	X	X				X		
SFS74	X		X				X			X		X		X
SFS76	X		X				X			X		X		
SFS81	X		X				X					X		
SPIn-W	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X	X
STRONG	X		X				X					X		
WRN	X		X	X	X	X	X		X	X		X	X	
WRN-R	X		X	X	X	X	X		X	X		X	X	

Во истражувањето *Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses (PRISMA) Statement* (Desmarais, Johnson, Singh, 2018:10), објавено од страна на *Moher, Liberati, Tetzlaff, & Altman, 2009*, со користење на аналитичка техника Мета анализа, извршена е анализа на 19 инструменти за проценка на ризикот за примарни сторители и рецидивизам кои се користат во Соединетите Американски Држави. Во табелата број 50 се прикажани факторите кои ги анализира секој од деветнаесетте инструменти за проценка на ризикот.

Во понатамошниот текст ќе бидат објаснети неколку модели кои се применуваат во Соединетите Американски Држави.

Управување со корекциони профили на сторители за алтернативни санкции, (Correctional Offender Management Profiles for Alternative Sanctions, скратено COMPAS), упатува на употребата на профилирање на сторителите на кривични дека преку проценка на ризикот, а со цел извршување на алтернативните санкции (Brennan, Dieterich, 2018:49). Моделот *COMPAS* бил креиран во 1998 година, а во годините што следеле повеќепати бил предмет на ревизија и надградба врз основа на новите стекнати криминолошки сознанија и пенолошката практика. Проценката на ризик ги вклучува статичките и динамичките фактори на ризик, потврдениот валидизиран ризик и фактори на потреби, со цел водење на корекции/поправни интервенции за намалување на однесувањето насочено кон рецидивизам. Повеќекратната проценка со користење на различни истражувачи/пробациски службеници и/или службеници за условен отпуст (*parole*), можат да ја потврдат предвидувачката валидност на инструментите за проценка на ризикот, генералните критериуми за употреба во повеќе држави, агенции, како и за различни видови на сторители во однос на полот, расата, верската припадност и видовите кривични дела. *COMPAS* моделот бил креиран како автоматска веб-дизајнирана софтверска платформа која ги интегрира ризикот и потребите за поддршка на донесувањето одлуки од страна на раководителите во кривично-правниот систем. Моделот поддржува донесување одлуки базирани на ризик, управување со сторители, третман, планирање на предмет, условен отпуст и постпенален надзор, а се применува од страна на агенциите за отпуштање пред судење, затворите, притворските установи, пробациските агенции и агенциите за условен отпуст, како и органите кои обезбедуваат соодветен третман. Во поново време моделот е претставен и пред судовите, но не со идеја да ја детерминира санкцијата, туку да обезбеди информации за ризикот и потребите на обвинетото/осуденото лице, односно да ги утврди потребите за рехабилитација и ресоцијализација.

Главни принципи/цели на Моделот *COMPAS* се :

Прогностичка (Прогноза на ризикот) проценка на ризикот. Моделот користи прецизни, добро валидизирани и неутрални методи за прогноза за повеќе индикатори за ризик кои вклучуваат рецидивистичко насилство, општ рецидивизам, појавување пред судот, можност за бегство, дисциплина, однесување за време на издржување на затворската казна.

Инкорпорирање на научните истражувања во практично дизајнирање на моделот, реализирани преку Мета анализа за идентификација на најважните прогностички фактори за рецидивизам. Во ова истражување, реализирано од страна на Пол, Трејси и Клер (1996:576), биле идентификувани следните фактори: криминална историја, асоцијално однесување, асоцијално размислување, асоцијално друштво, семејни фактори, едукативни фактори, фактори на одмор и рекреација и злоупотреби.

Проценка на потребите. *COMPAS* обезбедува стандардизирани и нормирани мерни инструменти за сите главни ризици, потреби и експликативни фактори кои можат да им помогнат на раководителите на органите за кривично гонење за подобро да ги разберат сторителите и кривично-правните предмети со цел воспоставување на соодветни мерки за рехабилитација и третман кон сторителите.

Континуитет помеѓу проценката, третманот и реакцијата. Веб-дизајнираната платформ на *COMPAS* интегрира бази на податоци за кривично-правниот настан, проценката на ризикот и потребите, третманот и надзорот. Поврзаноста на базите му овозможува на секој раководител на организациона единица надлежна за спроведување на секоја од поединечните активности, да ги следи сите реализирани активности за конкретен сторител.

Различни верзии на *COMPAS*. За различни типови на сторители на кривични дела се дизајнирани различни верзии на базите на податоци. Така постојат различни верзии за сторители од машки и женски пол, како и за малолетни и возрасни сторители на кривични дела.

Методолошки цели. Моделот е дизајниран за проценка на ризикот и фактори за потреби засновани на комплексни теории, универзални методи за проценка на ризик, генерализација на сите региони и агенции, ефикасност, со периодична ревизија и надградба, со цел да се биде во чекор со потребите на криминалната правда и криминологијата.

Примена на теориските знаења во практика, особено сознанијата на социјалните и криминалните теории, вклучително и контролната теорија, теоријата

на рутински активности, теоријата на историскиот развој, општата криминална теорија и други (Cullen, Agnew, 2003). Социјалните теории упатуваат на моделирање на однесувањето научено од контакти во локалната заедница, каде што се стекнуваат ставови, мотиви и вештини. Главните фактори вклучуваат антисоцијални влијанија, антисоцијални ставови и антисоцијално или криминално соседство. Општата теорија за криминал ги интегрира елементите на антисоцијалното однесување и ризиците кои произлегуваат од животниот стил како основи на криминалното однесување.

Диференцијација на полот во факторите на ризик и потреби, поради специфичноста на лицата од машки и женски пол. Со ревизијата на моделот било утврдено дека постојат разлики во резултатите од проценката на ризикот на лица од машки и женски пол за што се креирани различни респонзивни инструменти за проценка на ризикот за машки и женски сторители на кривични дела.

Статички и динамички индикатори, се вклучени во Моделот *COMPAS*. Поголемиот број на дескриптивни фактори, како и факторите за потреби на сторителот се променливи/динамички, како што се антисоцијалните ставови, влијание на групата, антисоцијално однесување, лични проблеми, образовна и работна историја, слободно време.

Вградени тестови за валидност на податоци и проверка на грешки. При дизајнирање на проценката на *COMPAS* беа воведени два латентни теста за валидност на податоците за да се идентификуваат случаи и одговори каде постои сомневање за невестинитост, саботажа или некохерентни одговори. Истите се вметнати во делот за самопријавување, и тоа:

- тест за управување, да се процени дали субјектот ги искривува одговорите со глумење добри одговори, и
- тест за некохерентност, случајно реагирање за откривање на сторители кои можат да ги саботираат своите интервјуа или даваат некохерентни одговори.

Во двата случаи автоматски се активира аларм за да се предупредат вработените за ваквите проблеми.

Напредни аналитички методи за предвидување на ризик. Со креирањето на *COMPAS* биле воспоставени современи аналитички методи, модел за предвидување на ризикот и методи за класификација на третман на сторителите. Како модели за предвидување на ризикот била користена логистичка регресија.

Критериум на повеќепроменливи зависни варијабли. *COMPAS* ги надминува општите резултати на проценката на ризикот од рецидивизам со вклучување на неколку критериуми кои се критични за различни агенции во фазата на носење одлуки и различна таргетирана популација, како што се општ рецидивизам, насилен рецидивизам, предистражна постапка, бегства, дисциплински постапки и слично.

Систематска повторна валидација и калибрација. Големите агенции вршат периодични анализи за повторна валидација, нормализирање и калибрација. Така, процедурите за нормирање и калибрација на *COMPAS* се периодично тестирани врз основа на нови примероци. Тоа обично подразбира мали промени во тековните модели за проценка на ризикот, преку корекции за намалување на грешките.

Едноставна употреба и ефикасност. Практичната ефикасност е најважна за големите агенции за кривична правда. Тоа подразбира разликување на оценките на ризик развиени за академски и истражувачки цели од развиени применливи модели на агенциите за кривична правда. Пристапот бара дизајнирање на едноставен и ефикасен компјутерски програм кој произведува кратки извештаи за предмети фокусирани на податоците за ризикот и потребите кои се однесуваат на донесување на одлуките. На пример, крајните модели на ризик за општиот или насилниот рецидивизам користат само мала подгрупа на фактори на ризик, притоа избегнувајќи целосен сет на потреби и фактори за објаснување на одлуките, за коишто не е потребна веднаш сеопфатна проценка.

Собирање на податоци и интервју. *COMPAS* користи мултимодален пристап во собирање на податоци поделен на три сегменти и тоа: службени податоци обезбедени од органите за кривично гонење, интервју и извештај за самоевалуација. *Службените податоци обезбедени од страна на органите на кривично гонење* го сочинуваат персоналното досие на еден сторител. Податоците се обезбедуваат, пред да се реализира интервјуто, а содржат криминална историја, институционални извештаи за однесувањето, полициски извештај, во некои случаи извештаи за водењето на кривичната истрага. *Полуструктурираното интервју* се користи во вториот сегмент од собирањето на податоци кои содржат отворени и затворени прашања. Персоналот кој го води интервјуто треба да биде обучен особено за: мотивациски интервјуа, вештини за активно слушање, парафразирање, вештина за водење на разговор, рефлексивна размислување, истражување, класификација на одговорите согласно моделот *COMPAS*, со цел унификација и стандардизација. Обуката содржи и изучување на различни стратегии за постапување со комплексни ситуации, минимизирање на отпорот за

разговор на сторителот, анксиозност или вознемиреност на лицето кое се интервјуира. Прашалникот за интервјутото содржи прашања за тестирање на валидноста на одговорите, со кои се открива дали лицето лаже, но и прашања за конзистентноста на одговорите. По внесувањето на одговорите од интервјутото во базата на податоци, самото софтверско решение продуцира автоматски предупредувања за потребата од проверка и верификување на неконзистентни одговори, како и проверка на одговори избрани по случаен избор. Третиот сегмент на собирањето на податоци се состои од изработка на *извештај од самоевалуација* кој содржи животна историја, семејство, образование, ставови. Сите добиени податоци се мерливи и се предмет на бодирање согласно посебно упатство. Индикаторите се бодираат согласно посебни скали според областа на прашањата. За одредени прашања се користат традиционални скали како што е мерење на ризикот со низок, среден и висок ризик, а за веројатноста се користи скала на децили. Помалите агенции како и персоналот со основна обука ја користи традиционалната основна скала, додека поголемите агенции и персоналот со поголеми знаења користат пософистицирани скали за мерење на индикаторите.

Систем за корекциона проценка и интервенција (Correctional Assessment and Intervention System, скратено CAIS) и Систем за проценка и интервенции за малолетници (Juvenile Assessment and Intervention System, скратено JAIS). Во период од 4 години, 2006 – 2010, Националниот совет за криминал и деликвенција (National Council on Crime and Delinquency, NCCD) извршил евалуација на постоечките протоколи за проценка со цел да се креира единствен систем кој ефективно ќе ги поврзе сите претходно наведени цели. За пример бил земен моделот на сојузната држава Висконсин. Првиот систем *CAIS* бил креиран за возрасни сторители на кривични дела, а како модел послужил претходно креираниот систем *JAIS* кој бил наменет за малолетници. Иако станува збор за два идентични системи, истите значајно се разликуваат по својата содржина. *CAIS* и *JAIS* биле дизајнирани за потребите на пробацијата и условниот отпуст во Висконсин, Соединетите Американски Држави, преку проект насловен како *Wisconsin Case Classification and Staff Deployment Project* (1975–1980). Со поддршка на Националниот институт за корекции (National Institute of Corrections) наведените системи биле имплементирани на сојузно ниво со нов назив „НИЦ Модел за управување со пробација и условен отпуст (NIC Model Probation and Parole Management System), со што стануваат најшироко распространет модел во државите во Соединетите Американски Држави. Двата системи се засноваат на ефективно управување со предмети засновани на четири поврзани компоненти и тоа

проценка на ризик, проценка на потреби, стратегија за планирање на предмет кој содржи одговор на ризик, потреби и карактеристики на сторителот, и проценка на ресурсите потребни за постапување. Сите четири компоненти се засноваат на принципите на проверка, веродостојност, пропорционалност и корисност (Baird, 2018:33).

Таканаречениот Висконсин модел (NIC) претставил три специфични иновации во проценката на ризик во кривично поправниот систем. Прво, со моделот се воспоставиле стандардизирани обрасци за проценка на ризик што довело до зголемување на довербата помеѓу персоналот задолжен за постапување и можност за планирање на случаите. Второ, систем на повторно оценување со можност за промени во проценката и дополнително утврдување на потребите за постапување. Третата и најважна иновација била воспоставувањето и развој на „управување со случај“ (Case management component – CMC) кој обезбедувал клиничка слика за секој поединечен случај на пробација или условен отпуст, и му помагал на службеникот да развие ефективно клиничко планирање со инкорпорирани стратегии за надзор, програми за третман и одговор на однесувањето со кое ќе се овозможи успешна рехабилитација и враќање на сторителот во заедницата.

Во 2007 година, после тригодишна ревизија на постоечките протоколи за проценка, било утврдено дека е потребно надградување на *NIC* моделот. Така биле направени следните подобрувања на моделот:

- Автоматско и компјутерско бодирање на секоја поединечна компонента и креирање на извештај со препораки за стратегиите и програмите после пополнување на образецот со прашања за проценка;
- Надградување на постојните прецизни (actuarial) инструменти за проценка на ризикот за возрасни и малолетни сторители на кривични дела. Доколку поединечните агенции користат високо рангирани инструменти, потребно е да се заменат со Моделот за управување со пробација и условен отпуст;
- Генерираните извештаи од *CAIS* и *JAIS* го утврдува ризикот и потребите на сторителот диферентно од полот, односно посебно за сторители од машки и посебно за сторители од женски пол. Препораките се однесуваат на надзорот, институционална инволвираност и образовниот процес во зависност од полот на сторителот;

- Повторната проценка која ги вклучува ризикот и потребите, се интегрира во еден инструмент и е составен дел од планот за предметот, а се ревидира врз основа на напредокот, итни потреби или промени на нивото на ризикот;
- Воспоставување на примарни и алтернативни стратегии. Во случај кога постои многу мала разлика во бодирањето на две или повеќе стратешки групи, односно кога разликата е во рамки на три процентни бодови, се воспоставуваат примарни и алтернативни планови за постапување како дел од стратегијата. Доколку примарната стратегија не ги даде очекуваните резултати, тогаш се преминува кон примена на алтернативната стратегија, и
- Систем на планирање, евалуација, финансирање и следење на целите.

Валидност на проценката на ризик (Baird, Heinz, Brian, 1979). Инструментите користени за проценка на ризикот во рамки на Моделот за управување со пробација и условен отпуст биле креирани врз основа на 250 случајно избрани случаи, а валидирани со користење на 4231 други реализирани инструменти. Проверката на валидноста е извршена со мерење на степенот на отстапување (дисперзија) постигнат со одземање на процентот на сторители на кој им е доделен различен степен на ризик од првичниот. Истражувањето за валидноста на наведените инструменти било извршено од страна на Хеинз и Бес врз основа на анализа на предмети водени во текот на две години, при што се добиени резултати прикажани во табелата број 51.

Табела број 51: Кростабулација на инструменти за проценка на ризик компарирани со видовите фактори содржани во инструментите кои се користат во Соединетите Американски Држави

Утврден збир на ризик	Реализирани предмети	Укинати предмети	Процент на укинати предмети
0–3	543	5	0.9%
4–7	1243	28	2.5%
8–9	492	28	5.7%
10–11	387	38	9.8%
12–14	432	54	12.5%
15–19	498	78	15.7%
20–24	362	94	26.0%
25–29	252	94	37.3%
30 и повеќе	141	60	42.6%
Вкупно 4,231	4231	479	11.3%

Од статистичките показатели може да се констатира дека во предметите со помал број на бодови, а со тоа и понизок степен на ризик, процентот на укинати предмети е помал во однос на предметите каде постои повеќе бодови, односно бил утврден повисок степен на ризик. Вкупната валидација на сите предмети е со отстапување од

11.3%, што значи дека 1 од 10 предмети е различен од првичниот. Бидејќи резултатите за проценка на ризикот добиени со користење на инструментите потекнувале од различни агенции кои ги користеле, било утврдено дека постојат разлики и помеѓу резултатите на агенциите. Како заклучок на истражувањето било утврдено дека инструментите за проценка на ризик мора да бидат валидизирани. Идеално е да постојат алатки за развој и валидација во секоја агенција. Доколку во една агенција не постојат механизми за валидација, тогаш валидацијата треба да биде извршена од друга агенција која располага со алатки за истото.

Валидацијата треба да биде извршена, како за статичките, така и за динамичките фактори на ризик. Согласно препораките на Националниот совет за криминал и деликвенција на Соединетите Американски Држави, за валидација на инструментите за проценка на ризик содржани во Моделот за управување со пробација и условен отпуст, треба, валидација, особено да изврши на следните фактори на ризик: вработување, промена на адреси на живеење во последните години, обрасци на однесување на сторителот, возраст на прво лишување од слобода, број на кривични дела, број на претходни обвиненија, број на издржани затворски казни, број на реализирани пробации и/или условен отпуст, кривични дела поврзани со користење на алкохол и кривични дела поврзани со користење на дроги. Валидацијата е вообичаен процес на проверка на инструментите за проценка на ризикот во Соединетите Американски Држави.

Валидацијата на инструментите во Тексас, во областа Травис покажале дека примената на Висконсин моделот и по 34 години од неговата употреба ги дава саканите резултати. Државата Невада го етаблирала Висконсин моделот во 1980 година, а има извршено двапати валидација на инструментите. Втората валидација била извршена на примерок од случајно избрани 1268 предмети, стратифицирани по региони (види табела број 52).

Табела број 52: Кростабулација на инструменти за проценка на ризик компарирани со видовите фактори содржани во инструментите кои се користат во Соединетите Американски Држави

Степен на ризик	Валидација		Ревидирани предмети	
	Број на предмети	Процент на рецидивизам	Број на предмети	Процент на рецидивизам
Низок	286 (23%)	9%	229 (23%)	8%
Среден	433 (34%)	24%	596 (47%)	22%
Висок	549 (43%)	45%	433 (35%)	51%

Иако оригиналната алатка на Висконсин ефикасно ги одделувала случаите на ниски, умерени и категории со висок ризик, мали промени во степенувањето на ставките и резултатите и бришењето на една ставка значително ја подобрила валидноста на скалата.

8.5 Евалуација на ризик

Евалуацијата на ризикот (Risk evaluation) е последната фаза во проценката на ризикот преку која се мери можната изложеност на ризик на системот до степен на закани, со што се овозможува развивање на аларми кога е достигнат степенот што се смета за потенцијално критичен. Друг пристап на евалуацијата на ризикот може да се направи преку мерење на преземените мерки во врска со идентификуваните закани и степенот на изложеност за секоја ризична област.

Врз основа на проценетиот степен на изложеност и на влијанието на преземените мерки може да се алармира кога:

- забележано е намалување на активностите во однос на работната сила и опрема;
- настанати се необјасливи промени во трендовите на криминалните активности;
- настанати се необјасливи празнини меѓу шемите и трендовите;
- забележано е зголемување на нерешените случаи;
- настанати се противречности помеѓу државните органи, или
- забележано е отсуство на влијанието на превентивните мерки.

4. Справување/постапување по ризикот

4.1 Основи на справувањето со ризикот

Откако ќе бидат идентификувани, анализирани и евалуирани ризиците и нивните закани, ранливост и влијание од криминал врз поединецот и општеството, надлежните лица/органи за управување со сторителите на кривични дела, носат одлука за начинот на справување со ризикот.

Според Фишер, Халибозек и Грин (2013:159) на располагање се повеќе алтернативи за справување со ризикот, и тоа: отстранување на ризикот, намалување на

ризикотот, распределување на ризикот, сопствена претпоставка за појава на ризик и комбинации на претходно наведените третирања на ризикот.

Отстранување на ризикот значи негова елиминација. На пример, ако сторителот е рецидивист кој повеќепати извршил кривично дело силување и проценката на ризикот покаже дека постои сериозен ризик, дека истиот ќе го повтори кривичното дело, со примена на мерка задолжителна изолација (која постои во повеќе држави во светот), ризикот ќе биде отстранет.

Намалување на ризикот значи намалување на потенцијалните ризични последици по поединецот или општеството на подносливо ниво, во услови кога истите не можат во целост да се отстранат. Примери за намалување на ризикот постојат многу. Креирањето на законски и подзаконски акти, честа контрола на сторителот во неговиот дом, донесување на мерки на забрана за пристап до лице, дом или објект, се примери за намалување на ризикот. Секако, сите овие активности треба да бидат последица на претходна анализа и утврдување кои од мерките се потребни и во каков обем.

Распределување на ризикот значи децентрализација на ризикот, односно распределување на ризикот во повеќе сегменти, со што истиот не би предизвикал загуби само на едно место. Не постои соодветен оперативен пример за распределба на ризикот во Моделот на индивидуална криминална превенција, но како стратешки пример е инволвирањето на повеќе државни органи, на пример затворот, пробацијата и полицијата за истовремена контрола и надзор над еден сторител.

Сопствена претпоставка за појава на ризик вклучува планирање и преземање на мерки во случај на претпоставена можност за рецидивистичко однесување. Пример за тоа се креирање на стандардни оперативни процедури за можни ризични ситуации и постапување по истите. Изработка на план за постапување во случај на можна употреба на наркотични супстанции предвидува утврдување на начини за контрола на потенцијален сторител за употреба на дрогите.

Алтернативите за справување со ризикот завршуваат со комбинации на сите претходно наведени постапувања по ризикот, што овозможува примена на две или повеќе алтернативни решенија.

4.2 Модели за справување со ризик

4.2.1 Модел на Организацијата на Обединетите нации

Според Прирачникот за управување со високоризични затвореници (2016:12) на Организацијата на Обединетите нации (United Nation Office on Drugs and Crime, Handbook on the Management of high risk prisoners) справувањето со високоризичните затвореници е поврзано со проценката на ризикот и проценката на потребите на лицето. Справувањето со ризикот претставува процес на примена на широк ранг на мерки во затворот или во постпеналниот период со намера за редуција на ризикот од извршување на насилен криминал во затворот или рецидивистичко однесување надвор од затворот. Во таа насока Прирачникот ги утврдува следните компоненти за справување со ризикот:

- Превенција, која се однесува на преземање на мерки за минимизирање на ризикот. Тоа на пример вклучува рестрикции во комуникацијата помеѓу осудени лица, раздвојување на осудени лица, и други мерки.
- Мониторинг, кој се реализира со надзор, а се применува во случаи кога се очекува зголемен ризик, и
- Интервенции, кои вклучуваат рестриktivни мерки со цел намалување на ризикот на краток рок и активирање на програми кои ќе ги редуцираат или елиминираат причините за ризик на долг рок.

4.2.2 Модел на Англија

Според англискиот модел справувањето со ризикот содржи три основни компоненти и тоа: програма за интервенција, рестриktivни услови и мониторинг, опсервација и контролни процедури. Планот за управување со ризикот може да содржи еден, два или сите три компоненти (Public Protection Manual, 2016:5), и тоа:

- Програмата за интервенција е дизајнирана да им помогне на сторителите да го променат криминалното однесување преку контрола и управување со начинот на размислување, чувства, нагони и ставови. Планот на мерките за интервенција се заснова на интензивни когнитивни методи и набљудување на однесувањето во

затвор и во заедницата. Програмите не се насочени единствено кон редукција на ризикот, туку содржат и мерки на рехабилитација и заштита.

- Рестриктивни услови се такви мерки кои предвидуваат рестрикции на сторителот во однос на територијата на движење или местото на живеење, со кого може да контактира. Сторителот може да биде ограничен во однос на престојувањето на одредена адреса/место, која не смее да ја напушти, обврска да се јавува на определено време во определена институција. Рестриктивните услови се утврдуваат за секој сторител поединечно во зависност од утврдените ризик фактори.
- Постапките за мониторинг, надзор и контрола се оние што обезбедуваат надзор на сторителот. Тие обично се користат за да се следи усогласеноста со рестриктивните услови, да се следат активностите за третманот и да се добијат дополнителни информации за врските и криминалните активности. Овие постапки можат да вклучуваат електронско следење, употреба на видео надзор и полициско набљудување. Во затворот тие можат да вклучуваат следење на пошта и телефонски повици и контакти со посетители и престапници.

5. Контрола на ризик

Според меѓународните стандарди *ISO 31000*, контролата на ризик е дефинирана како мерки и активности насочени кон модифицирање на ризикот, а контролата вклучува каков било процес, политика, механизам, практика или друга активност која го модифицира ризикот (*Risk management, Principles and Guidelines, 2009:6*). Според Дон Мекдауел контрола на ризикот е „процес на донесување на одлуки, кој се користи за управување со ризикот, имплементацијата, спроведување на повторна и повремена еволуција на тие ефекти, користејќи ги резултатите од проценката на ризик како еден инпут“ (*McDowell, 2010:72*).

Контролата на ризикот значи преземање на проактивни активности на третман или справување со ризикот, односно избор на една или комбинација на повеќе алтернативи за справување со ризикот (отстранување на ризик, намалување на ризикот, распределување на ризикот, пренос на ризик и сопствена претпоставка за појава на ризик).

Процесот на контрола на ризикот е составен од следниве елементи:

- идентификување на изворот на ризик;
- креирање на стратегија за елиминирање или минимизирање на ризикот, и
- елиминирање и минимизирање на ризикот.

Во примената на индивидуалната криминална превенција контролата на ризиците се реализира преку:

- изработка и усогласување на нормативните акти од областа на индивидуалната криминална превенција;
- креирање стандардни оперативни процедури за постапување во конкретни ситуации;
- споделување искуства, дефинирани како најдобри практики;
- план за управување со ризикот, и
- план за проценка на потребите.

6. Управување со ризикот во Република Северна Македонија

6.1 Проценка на ризик во казнено-поправните установи

Секое осудено лице кое започнува со издржување на казна затвор во затворските установи во Република Северна Македонија, се упатува во приемното одделение во затворот. Активностите на службениците во приемното одделение се насочени кон добивање на сознанија за утврдување на мерки и активности кои ќе значат индивидуализација на извршувањето казна затвор. Приемното одделение има за цел да ги собере сите податоци и информации за личноста на осуденото лице, особено за криминалните, криминолошките, социолошките, психолошките, педагошки, медицинските и други фактори, врз основа на кои се врши анализа и се утврдува индивидуализиран пристап на спроведување на казната затвор. Анализата на податоците подразбира и проценка на ризикот, која е составен дел на генералната анамнеза на сторителот. Проучувањето на личноста и проценката на ризик се основа за класификација на осуденото лице и распоредување во третманска група. Приемното одделение, според правилата е составен од стручен тим на криминолог, психолог и социолог, но не сите затворски установи во Македонија ги исполнуваат предвидените нормативи за стручноста на тимот, ниту пак имаат воспоставено/систематизирано

приемно одделение. Всушност само Казнено-поправен дом Идризово има систематизирано приемно одделение, а активностите на приемните одделенија во другите затвори во Македонија се извршуваат од страна на персонални решенија од еден човек или пак се извршуваат од редовните службеници за ресоцијализација. Од табелата број 53 може да се констатира дека само Казнено-поправен дом Идризово во својот состав има четворица службеници систематизирани во приемното одделение, затворите во Скопје, Гевгелија и Прилеп имаат систематизирано по едно работно место за прием на осудени лица, а другите затвори воопшто немаат систематизирани работни места за работа на задачи од приемно одделение.

Табела број 53: Кростабулација на фреквенциите, споед, казнено-поправна установа и организациона единица

	Организациона единица				Total
	Приемно одделение	Отворено одделение	Полуотворено одделение	Затворено одделение	
КПД Идризово	4	1	2	10	17
КПД Штип	0	0	3	2	5
КПД Струга	0	1	0	0	1
Затвор Битола	0	0	0	2	2
Затвор Гевгелија	1	0	1	0	2
Затвор Охрид	0	0	0	1	1
Затвор Прилеп	1	1	1	0	3
Затвор Скопје	1	0	2	1	4
Затвор Тетово	0	0	2	0	2
Затвор Струмица	0	0	1	0	1
Затвор Куманово	0	1	0	1	2
Total	7	4	12	17	40

Од увидот во табелата број 54 може да се констатира дека од вработените во приемните одделенија или персоналот со надлежност за прием на осудените лица, 3 службеници се со завршено образование психологија, 2 имаат завршено социјална работа и 2 педагогија, а од табелата 55 може да се увиди дека службениците во приемните одделенија имаат решенија 4 за воспитувачи, 1 за психолог и 1 за педагог. Ваквата ситуација е критична во поглед на работата со осудените лица во приемните одделенија во затворите, особено во делот на проценката на ризикот.

Немањето систематизирани примни одделенија, непостоењето соодветен стручен кадар како што се психолози, криминолози, социјални работници, како и несоодветното образование, во дел од установите, укажува дека проценката на ризик се врши во недоволно организирани услови.

Табела број 54: Кростабулација на фреквенциите вид на образование и организациона единица

	Организациона единица				Total
	Приемно одделение	Отворено одделение	Полуотворено одделение	Затворено одделение	
Психологија	3	0	3	5	11
Социјална работа	2	2	5	3	12
Криминалистика	0	0	0	1	1
Педагогија	2	1	2	5	10
Одбрана	0	1	0	0	1
Шумарство	0	0	0	1	1
Фискултура	0	0	1	0	1
Total	7	4	11	15	37

Табела број 55: Кростабулација на фреквенциите организациона единица и работно место

	Работно место					Total
	Воспитувач	Психолог	Социјален работник	Криминолог	Друго	
Приемно одделение	4	1	1	0	1	7
Отворено одделение	4	0	0	0	0	4
Полуотворено одделение	10	1	0	1	0	12
Затворено одделение	16	1	0	0	0	17
Total	34	3	1	1	1	40

6.1.1 Прирачник за употребата на инструментот за проценка на ризик и потреби на осудени лица

Со цел унапредување на процесот на ресоцијализација на осудените лица, Управата за извршување на санкциите има изработено Стратегија за ресоцијализација и социјална адаптација на осудени лица кои издржуваат казна затвор 2010-2012 година, а во која меѓу другото е предвидено воспоставување на стандардни оперативни процедури за постапување при прием на осудени лица во казнено-поправните установи. Една од процедурите при прием на осудени лица е примена на инструментот за проценка на ризик од рецидивизам и идентификување на потребите на осудените лица за време на издржување на казната затвор.

Министерството за правда на Република Македонија во 2011 година има изработено Прирачник за употребата на инструментот за проценка на ризик и потреби на осудени лица. Според Прирачникот, инструментот за проценка на ризик е составен од три образци и тоа:

- Инструмент за проценка на ризик и потреби на осудени лица;
- Прашалник за самопроценка на осуденото лице, и

- Иницијална проценка на осуденото лице со многу висок ризик за заедницата, затворскиот персонал, останатите осудени лица, други лица кои ги посетуваат во затворот или за самиот себе.

Инструментот за проценка на ризик и потреби на осудени лица како образец содржи десет области на прашања (фактори), преку кои се собираат информации за потенцијалниот рецедивизам на осуденото лице и тоа: криминални трендови (15%), ментални растројства на личноста (15%), разбирање на болеста или растројството (5%), одредени конфликтни однесувања (10%), социјални вештини (15%), криминална историја (15%), соочување со фактот (5%), опции за третман (5%), подготвеност за третманот (10%), и подготовка за отпуст (5%).

Во заградите се дадени процентуалните учества на секој фактор поединечно во вкупниот инструмент, но Прирачникот не ја дефинира причината за процентуалната поделба на факторите и нивното значење (пример: Дали лице со конфликтно однесување кое се заканува дека по излегување од затвор ќе го доврши кривичното дело за кое издржувало казна затвор, убиство во обид, иако му е примарно кривично дело, нема ментални растројства, има високи социјални вештини, нема криминална историја, се подложува на третман, што согласно процентуалната содржина на инструментот проценка на ризик, поседува само 10% од сите фактори на ризик).

Криминални трендови (индикатори). Криминалните трендови како фактори на ризик се однесуваат на криминалното минато, а податоците се обезбедуваат од судската пресуда и интервјуто со осуденото лице. Оваа факторска област игра значајна улога во утврдувањето на безбедносниот ризик од лицето, а како индикатори на ризик се појавуваат вкупно 14 од кои 5 се поволни и 9 неповолни ризик индикатори и тоа:

Поволни индикатори:

- единствен престап без прекумерна употреба на сила (0 бодови);
- високо специфични односи жртва-сторител (1 бод);
- соучество и влијание на групата (1 бод);
- криминал како израз на фази во животот-промени, еден значаен судбоносен конфликт или значајна моментна ситуација (1 бод), и
- кривичното дело е поврзано со употреба на дрога/алкохол, но без зависност (1 бод).

Неповолни индикатори:

- суров чин со прекумерна сила (2 бода);

- бројни особено насилни кривични дела, особено сурови акции со прекумерна употреба на сила (3 бода);
- жртви случајно избрани (2 бода);
- кривично дело со висока веројатност за повторување (3 бода);
- има веројатност да се повтори криминогената ситуација (3 бода);
- криминал како вкоренет начин на однесување, видлив по биографијата и потекло на асоцијалното милје со ран почеток на деликвенција (3 бода);
- серија од кривични дела во историјата (2 бода) ;
- кривичното дело е поврзано со зависност од дрога/алкохол (3 бода), и
- отповикување и неуспех на условната осуда (2 бода).

Ментални растројства на личноста. Информациите за бодирање на оваа глава се добиваат преку применетите психодијагностички техники, историската анамнеза добиена од медицински и психијатриски служби, семејството на осуденото лице, феноменолошки (појавни манифестации на осуденото лице), податоците за животниот стил на осуденото лице и од судската документација. Оваа глава на фактори користи вкупно 12 индикатори од кои 5 се поволни и 7 неповолни ризик индикатори и тоа:

Поволни индикатори:

- привремено краткотрајно ментално растројство, брз пад на симптомите (1 бод);
- ментално растројство незабележливо во развојот на личноста (0 бодови);
- привремено влијание на алкохол, дроги и таблети без зависност (1 бод);
- незабележлива тест психологија, нормален профил (0 бодови), и
- тест психологија – постојана еволуција кон нормализација (1 бод).

Неповолни индикатори:

- психијатриски симптоми поврзани со деликвенција: делузии, халуцинации, растројства на мислењето и нарушувања на афектот (3 бода);
- нарушувања во однесувањето од детството или адолесценцијата, постојни нарушувања во однесувањето, асоцијални карактеристики, нестабилност, потпросечна интелектуална способност (3 бода);
- криминогени погледи и ставови (3 бода);
- хронични варијации на сексуалното однесување (3 бода);
- висок потенцијал за криминогено однесување како последица на зависност (алкохол, дроги и таблети) (3 бода);
- абнормална тест психологија (3 бода), и

- тест психологија – нема тенденција кон позитивен развој на настаните (2 бода).

Разбирање на болеста или растројството. Квантификацијата на индикаторите за разбирањето на болеста или растројството се состојат од степенување на прифаќањето на минималните промени манифестирани со самокритичност, погледнување кон себе и сопствените грешки и прифаќање на истите, како дел од сопственото однесување. Иако оваа област од инструментот квантитативно се бодува со мал број на бодови, индикаторите од истата се акцентираат како многу значајна квалитативна карактеристика во планирањето на третманот и очекуваните резултати. Податоците се обезбедуваат со водење на интервју и следење на однесувањето на осуденото лице. Оваа група на индикатори содржи два поволни и два неповолни индикатори и тоа:

Поволни индикатори:

- го прифаќа растројството или отстапувањето во неговото однесување (0 бодови), и
- отворен (1 бод).

Неповолни индикатори:

- негира дека е душевно растроен или го негира девијантниот чин (2 бода), и
- се обидува да измами и минимизира (3 бода).

Одредени конфликтни однесувања. Оваа група на индикатори се однесува на начинот на реакција на осуденото лице во конфликтна ситуација. Изворот на информациите за овие индикатори се разговорот со осуденото лице, судската документација, и други документи кои укажуваат на податоците потребни за валидно дефинирање на индикаторите. Групата содржи 4 индикатори, 2 поволни и 2 неповолни, и тоа:

Поволни индикатори:

- чинот е произлезен од специфична конфликтна ситуација (0 бодови), и
- има потенцијал, висок праг на толеранција на фрустрација за надминување на други конфликти (1 бод).

Неповолни индикатори:

- осуденото лице повторно во слични ситуации на конфликт реагира на стереотипен начин на однесување (3 бода), и
- низок праг на толеранција на фрустрација, импулсивност (3 бода).

Социјални вештини. Криминалот однесување на сторителите на кривични дела може да бидат производ на недостаток на социјални вештини, додека одредени социјални вештини ги предодредуваат начините на повторување на кривичните дела. По својата суштина тие се динамични, односно се променливи или можат да се стекнуваат во различна доба од животот. Од друга страна социјалните вештини го одредуваат и животниот стил на сторителот/осуденото лице. Социјалните вештини имаат соодветно значење и во одредувањето на потребите на осудените лица, односно утврдувањето на недостатоците во социјални вештини, како причина за криминално однесување, со цел соодветно насочување на осуденото лице кон стекнување на потребните социјални вештини заради надминување на истите како криминогени фактори. Квантификацијата на наведените индикатори е групирана во 6 поволни и 8 неповолни индикатори и тоа:

Поволни индикатори:

- добри социјални перформанси во сите области, стабилна работа (0 бодови);
- заинтересиран и вклучен во широк спектар на активности, структурирани слободни активности (0 бодови);
- генерално е задоволен од животот (1 бод);
- емпатија и толеранција (1 бод);
- непроменето семејство и партнерство (0 бодови), и
- стабилни пријателства (1 бод).

Неповолни индикатори:

- значајни оштетувања во професионални и социјални перформанси (3 бода);
- искривена перцепција на социјална реалност, нереални очекувања (3 бода);
- неможност да се прилагоди на промени, променливи состојби (2 бода);
- оштетени комуникациски вештини (2 бода);
- социјално распаѓање на партнерство, семејство, пријатели (2 бода);
- досега нема стабилни партнерства (1 – 2 бода);
- низок степен на издржливост (2 бода);
- криминоген начин на живот, вршење на кривични дела (3 бода);

Криминална историја. Документите обезбедени од судските органи ги формираат податоците за криминалното минато на осуденото лице. Истата содржи податоци за видот на кривичното дело, начинот на извршување, бројот на извршени кривични дела и други работи поврзани со криминалната историја. Во оваа група

спаѓаат податоци и за претходни издржувања на казна затвор, поведенијата во затворот и други факти поврзани со затворот. Истата содржи 12 индикатори и тоа 6 поволни и 6 неповолни, и тоа:

Поволни индикатори:

- нема повеќе криминални дејствија, иако во надворешни услови постои можност (0 бодови);
- зреење и здравување (средување, закрепнување на личноста (0 бодови));
- зголемена толеранција на фрустрација и издржливост (0 бодови);
- добра приспособливост и задоволителни социјални контакти во институцијата (0 бодови);
- отсуство на компликации по ослободување од притвор (0 бодови), и
- учење на нови стратегии за решавање на проблемите (0 бодови).

Неповолни индикатори:

- повеќе слични или повеќе серозни криминални дејствија (3 бода);
- нема очигледна промена во однесувањето (3 бода);
- не прифаќа терапевтски услуги каде што терапијата е препорачана (3 бода);
- чести конфликти во институцијата (3 бода);
- средно оштетување од долгата институционализација (2 бода), и
- нема напредок во учење на нови стратегии за решавање на проблеми (3 бода).

Соочување со фактот. Соочувањето со стореното кривично дело и подготвеноста да ја прифати вината се основа за решавање на причината и последиците од кривичното дело. Индикаторите од оваа група овозможуваат утврдување на можности за примена на третмани за редукција на рецидивистичкото однесување, а се состојат од два поволни и два неповолни индикатори, и тоа:

Поволни индикатори:

- осуденото лице е подготвено навистина да се соочи со чинот и да го надмине, особено во врска со анализа и дизајн на прекршување на стандардите, препознатливо е жалење и каење (0 бодови), и
- решавање на состојбата на жртвите кои бараат надомест на штета и враќање на имотот (0 бодови).

Неповолни индикатори:

- негирање на законски основаната вина или минимизирање на фактот, нема каење (3 бода), и

- проекција на сопственото недолично однесување на жртвата или на трета страна, на општеството, други околности (3 бода).

Опции за третман. Индикаторите од оваа група се однесуваат на утврдување на можностите и подготвеноста на осуденото лице за прифаќање на предложениот третман. Но, вака дефинираните индикатори не зависат исклучиво од осуденото лице, туку и од можностите на казнено-поправната установа. Групата се состои од два поволни и два неповолни индикатори, и тоа:

Поволни индикатори:

- за постојните пречки постои добро познат ефективен третман (0 бодови), и
- установата обезбедува потребен пристап во лекувањето и потребна безбедност, подготвен е да се вклучи (0 бодови).

Неповолни индикатори:

- постојните пречки не може ефикасно да се третираат (1 – 2 бода), и
- институцијата која би можела да го третира осуденото лице не е на располагање (3 бода).

Подготвеност за третман. Подготвеноста на осуденото лице за реализација на третманот е важна група на индикатори бидејќи успешноста на третманот е во непосредна зависност со волјата за учество на осуденото лице во истата. Со манифестација на самокритичност од страна на осуденото лице, прифаќање на сопственото криминално однесување и подготвеност за промена од страна на осуденото лице, тимот што ја врши проценката може да ја оцени неговата подготвеност за третман во тек на престојот во приемното одделение. Податоците за оваа група на индикатори се обезбедуваат со водење интервју и набљудување на осуденото лице, а постојат два поволни и два неповолни индикатори и тоа:

Поволни индикатори:

- отворен е, има доверба во односот со службените лица за третман (0 бодови), и
- активно извршување на третман опцијата, па дури и кога има голем ризик од несакани ефекти (0 бодови).

Неповолни индикатори:

- нема подготвеност сериозно да се соочи со својата вина (3 бода), и
- отфрла секаков третман, остро се спротивставува, само навидум е на терапија (3 бода).

Подготовка за отпуст. Индикаторите кои се однесуваат на подготовката за отпуст сочинуваат важна група на фактори кои ја креираат севкупната слика за осуденото лице и потенцијалното негово однесување во локалната заедница. Податоците се обезбедуваат преку интервју, затворски досиеја, судската пресуда, семејството, непосредно набљудување на осуденото лице. Оваа група содржи 6 поволни и 7 неповолни индикатори и тоа:

Поволни индикатори:

- вклучување во семејството, партнерство, одржливи контакти со терапевт (0 бодови);
- сигурен приход, домување (0 бодови);
- реално идно планирање со разумни очекувања (0 бодови);
- добра самоконтрола (0 бодови);
- тежок пристап до жртвите (0 бодови), и
- прифаќање поддршка (0 бодови).

Неповолни индикатори:

- недостаток на социјални контакти и врски, патогени социјални односи и семејство (3 бода);
- без дом, без работа, недозволена работа, нема финансиска сигурност (3 бода);
- никакви конкретни реални планови (3 бода);
- враќање на криминогеното милје, чести контакти (тенденција кон конфликтни односи, дрога, проституција и друго) (3 бода);
- недостаток на самоконтрола (2 бода);
- полесен пристап до жртвите (3 бода), и
- отфрлање на поддршка, без соработка (3 бода).

Прашалникот за самопроценка на осудено лице го пополнува самото осудено лице, со што се остава можноста самиот да се произнесе за своите ставови, емоции, гледишта, соочување/препознавање со сопствените проблеми, но и за неговите потреби, што е тоа што ќе го промени на подобро. Прашалникот не се бодува, односно заклучокот е дескриптивен, а е составен од четири дела и тоа:

Основни лични податоци. Лични податоци за осуденото лице, неговата возраст, и датумот кога се врши самопроценката.

Потреби на осуденото лице, содржи претпоставки кои доколку би биле исполнети осуденото лице би престанало со вршење на кривични дела, а се однесува на

барање одговори на прашањата за условите за домување, работните места, материјалната состојба, разбирање на другите луѓе, донесување на добри одлуки, начин на прифаќање на туѓите чувства, дали се држел до сопствените планови, бил под надзор, се согласувал со семејството, брачниот другар, партнерот, пријателите, грижа за децата, ги задржал пријателите, и други прашања.

Однесување на осуденото лице, се група на индикатори кои го претставуваат однесувањето и проблемите со кои се среќава осуденото лице, особено оние кои се причина за неговото криминално однесување. Индикаторите се однесуваат на коцкање, лошо друштво, осаменост, движење на криминогени места, претерана конзумација на алкохол, употреба на психотропни супстанции (дроги), депресија, многу грижи, гнев, стрес, избрзани постапки, повторување на грешките, насилство во ситуација на нервоза, и други индикатори.

Слабости на осуденото лице. Психолошки и емотивни фактори поврзани со рецидивистичко однесување, справување со состојби и самоконтролата се проверуваат со следните индикатори: читање и пишување, доквалификација, располагање со пари, долгови, депресија, осаменост, согласување со семејството, согласување со брачниот другар или партнер, грижа за децата, пронаоѓање партнер, задржување на пријатели, грижи, гнев, стрес, донесување (добри) одлуки, пронаоѓање работа, задржување на работата, пари за основни потреби, станбени услови, избегнување на вршење кривични дела, однесување кон авторитети, однесување кон други луѓе, и други индикатори.

Иницијална проценка за осудено лице со многу неповолен висок ризик. Овој инструмент се применува само во случај кога со основниот инструмент за проценка на ризикот се утврди многу висок степен на ризик, а се состои од три дела и тоа:

Криминална историја на осуденото лице, која се состои од податоци за претходните извршени кривични дела и кривичното дело за кое ја издржува казната затвор. Овој индикатор всушност ги утврдува видовите на кривичните дела, а според наведените кривични дела во прашалникот може да се констатира дека се предвидени кривичните дела за кои се смета дека се со повисока општествена опасност од други кривични дела и тоа: убиство, обид за убиство, закана и планирање на убиство, убиство од небрежност, силување, обид за силување, сексуална злоупотреба на дете, кое било кривично дело сторено кон дете, грабнување или противправно лишување од слобода, подметнување пожар, поседување огнено оружје со намера да се загрози животот или давање отпор при апсење, разбојништво, нанесување тешки телесни повреди, предизвикување национална, расна, верска омраза, раздор и нетрпеливост, кривични

дела против половата слобода и половиот морал, нанесување лесни телесни повреди, кривични дела со употреба на оружје или орудије и тешка кражба.

Однесување на осуденото лице, се група на индикатори преку кои се добива слика за значајни настани од животот на осуденото лице, претходни и сегашни настани, постапки и однесување, а како индикатори се предвидени: осуден на доживотна казна, отпуштен од специјална болница (регистриран како психички болно лице), напади на други или закани кон други лица или вработени во затворот, обиди за самоубиства или самоповредување, кривичното дело е сторено додека не ја користел препишаната терапија, семејно насилство, начинот на извршување вклучува сексуални или насилни дејствија, осудуван на пет или повеќе години затвор, садистичко однесување кон луѓе и/или животни.

Ризик од повреда, се индикатори кои укажуваат на можноста на сторителот да биде повреден, а се утврдуваат на следниот начин:

- Врз основа на достапните информации, сегашното или претходното однесување, дали постои веројатност дека ќе стори кривично дело кое подразбира нанесување сериозни физички или психички повреди или трауми.
- Дали лицето живее со деца или одржува редовен контакт со нив?
- Врз основа на информациите собрани од претходните делови на оваа анкета, дали постојат причини кои би упатувале на можноста осудениот да нанесе сериозни физички или психички повреди и трауми на други лица или себеси.

Анализа на ризичното однесување. Врз основа на собраните податоци од евидентираните индикатори од Инструментот за проценка на ризик и потреби на осудени лица, Прашалникот за самопроценка на осудено лице и за лицата со многу висок ризик, Иницијална проценка за осудено лице со многу неповолен висок ризик, се врши анализа на ризикот. Анализата на ризикот се изработува со цел да се утврди степенот на ризик на осуденото лице кон заедницата, затворските службеници, осудените лица, надворешни лица кои го посетуваат затворот и од самоповредување. Во таа насока се анализираат следните податоци:

Изложеност на ризик. Врз анализа на видот на кривичното дело и модусот на извршување се изведува заклучок за можноста да нанесување сериозна штета кон други лица или себе.

Предиспозициски ризици. Влијание на настани од животот на сторителот врз можната изложеност на ризик кон друго лице или себе, при што се утврдуваат најсериозните ризици, односно настани во животот на лицето.

Ситуациони ризици. Утврдување на поттикнувачи, односно фактори кои можат да поттикнат криминално однесување, како и начинот на нивна манифестација.

Фактори на спречување. Фактори кои придонесуваат кон спречување или намалување на ризикот од криминално однесување. Доколку претходно постоеле фактори на спречување за претходно криминално однесување, се утврдува дали и во конкретниот случај можат истите фактори да се искористат.

Временска рамка. Претпоставка за времето кога би дошло до нов криминален настан.

Изложеност на ризик. Причина за изложеноста на ризик, субјективни или објективни фактори.

Заклучок. Врз основа на претходната анализа на податоците се изведува заклучок кој ги содржи одговорите на следните прашања:

- Кој е изложен на ризик?
- Каква е природата на ризикот?
- Кога ќе биде ризикот најголем?
- Кои околности би можеле да го зголемат ризикот?
- Кои фактори би можеле да го намалат ризикот?
- Коментари на оценувачот.

Интерпретација на можни степени на ризик и идентификување на посебни и приоритетни потреби. Квантификацијата на степенот на потенцијалниот ризик се врши исклучиво со Инструментот за проценка на ризик и потреби на осудени лица на начин што со утврдувањето на постојниот индикатор се добива бројот на бодови за истиот, а кој претходно е утврден за секој индикатор поединечно. По утврдување на постојните индикатори се собира вкупниот број на бодови сите групи на фактори. Вкупната оценка се проверува и утврдува во петостепена табела за проценка на ризикот и тоа:

Табела број 569: Степенување на ризикот со бодовна листа

Степен на ризик	Бодирање
Многу низок ризик	0 – 20
Низок ризик	21 – 35
Среден ризик	36 – 50
Висок ризик	51 – 75
Многу висок ризик	76 - 100

Многу низок ризик, значи дека постои многу мала веројатност дека лицето ќе го повтори кривичното дело, ќе ја прифати програмата за третман и ќе соработува по истата, нема ризик од бегство, самоповредување или повредување кон други лица и успешно ќе се интегрира во општеството.

Низок ризик, покажува дека постои мала веројатност за рецидивистичко однесување, ќе ја прифати програмата за третман и ќе соработува по истата, нема ризик од бегство, самоповредување или повредување кон други лица и успешно ќе се интегрира во општеството.

Среден ризик, значи дека постои веројатност за рецидивистичко однесување, делумно ќе ја прифати програмата за третман и делумно ќе соработува по истата, има ризик од бегство, самоповредување или повредување кон други лица и ќе има потешкотии во неговото интегрирање во општеството.

Висок ризик, покажува дека истиот ќе се јави како рецидивист, постои можност да не ја прифати програмата за третман и несоработка по истата, има ризик од бегство, самоповредување или повредување кон други лица и ќе има потешкотии во неговото интегрирање во општеството.

Многу висок ризик, е највисокиот степен на ризик и значи дека истиот ќе се јави како рецидивист, постои можност да не ја прифати програмата за третман и нема да соработува по истата, има ризик од бегство, самоповредување или повредување кон други лица и ќе биде тешко да се интегрира во општеството.

Посебни потреби. Покрај проценката на ризикот, многу е важно да се утврдат и потребите на осуденото лице, а кои се осознаваат со водење на интервју и тоа:

- физичко здравје на осуденото лице;
- ментално здравје на осуденото лице;
- сигурност (безбедност) на осуденото лице во установата;
- суицидност;
- склоност кон самоповредување;
- други посебни потреби.

Посебните потреби се документираат во посебен дел од проценка на ризикот и потребите на осуденото лице.

Приоритетни потреби. Врз основа на проценката на ризикот и потребите се определуваат три потреби/третмани на осуденото лице, кои се обележуваат со буквата „А“ за најприоритетната и со буквите „Б“ и „В“ за помалку приоритетните третмани.

6.1.2 Резултати и дискусија

Прирачникот за употребата на инструментот за проценка на ризик и потреби на осудени лица е одличен инструктивен акт кој многу прецизно ја објаснува постапката за проценка на ризикот и потребите на осудените лица во казнено-поправните установи во Република Северна Македонија. Инструментот за проценка на ризикот и потребите на осудените лица се користи речиси една деценија (2011) во затворите и е потребна негова проверка (валидизација) на индикаторите во успешноста за проценување на ризикот. Според Прирачникот, истиот е наменет за полнолетни сторители на кривични дела, а се изработува за време на престојот на осудените лица во приемните одделенија.

Покрај позитивните аспекти на прирачникот, истиот има и недостатоци кои треба да бидат отстранети. Така, предвидените индикатори, за кои очигледно се гледа дека се препишани од странски модел, треба да се прилагодат на македонскиот кривично правен систем, односно на Кривичниот законик на Република Северна Македонија. Нашиот Кривичен законик не познава закана и планирање на убиство, поседување на огнено оружје со намера да се загрози животот и обид за силување. Индикаторите за силување и сексуална злоупотреба на дете (дефинирано во Кривичниот законик како полов напад врз дете) се содржани во индикаторот кривични дела против половата слобода и половиот морал, со што истите се повторуваат. Од друга страна не се предвидени кривични дела кои според видот или тежината на казната спаѓаат во група на сериозни кривични дела, односно претставуваат дела со висока општествена опасност, како што се разбојничка кражба, загрозување со опасно оружје при тепачка или караница, загрозување на сигурноста, тероризам, служба во непријателска војска, спречување службено лице во вршење на службено дејствие, напад врз службено лице при вршење на работи на безбедноста и други кривични дела.

Прашалникот, според инструкциите, се пополнува со внесување на „ДА“ во полињата кои се точни, односно кога се совпаѓаат со извршеното кривично дело. На овој начин не се прави дистинкција во однос на битието на кривичното дело, односно дали истото е извршено со умисла или од небрежност, дали истото е во основниот облик или има квалификаторни или олеснителни околности, што е особено битно за оценување на личноста на извршителот. Убиство од небрежност не може да се квалификува како убиство со умисла на повеќе лица.

6.2 Проценка на ризик во пробација

Секторот за пробација во состав на Управата за извршување на санкциите е релативно нова организациона единица која сè уште нема изградено сопствен систем за проценка на ризикот, а во моментот ги користи затворските инструменти.

Законот за пробација и дава надлежност на пробациската служба да изработи процен(к)а¹² на ризикот само во два случаи и тоа, прво, според членот 10, став 2, кога подготовката на проценката на ризикот е предуслов за изработка на индивидуална програма за третман, што значи дека доколку не се изработува индивидуална програма за третман, пробациските службеници немаат надлежност да изработуваат проценка на ризикот за осудено лице, иако во ставот 1 од истиот член е наведено дека за секое лице за кое се извршуваат пробациски работи се изработува Индивидуална програма за третман. Праксата покажува дека не се изработуваат Индивидуални програми за третман за секое лице за кое се извршуваат пробациски работи, ниту пак се изработуваат процени на ризик за секое лице за кое се подготвува Индивидуални програми за третман.

Вториот случај кога пробациската служба има надлежност да изработува проценка на ризик, според членот 11, став 1, алинеа 1 е во случаи кога „изработува извештаи за извршена процена на ризик на обвинети лица, во текот на судска постапка, во согласност со закон“, а овој член е дообјаснет во членот 12, став 1, алинеи 3 и 4, каде е предвидено дека пробациската служба „врши проценка на ризик на обвинетиот преку употреба на механизам за процена на ризик“ и „доставува Извештај до судот за извршената процена на ризик со предлог за видот на кривичната санкција за обвинетиот“.

Како што наведовме претходно, пробациската служба нема свој механизам за проценка на ризикот, а тој што го користи е исклучиво за затворски цели или како што е наведено во Прирачникот за употребата на инструментот за проценка на ризик и потреби на осудени лица, проценката се врши за време на престојот на осуденото лице во приемното одделение, а тоа се првите 30 дена од влегувањето во затворот.

¹² Во македонскиот литературен јазик се среќаваат двата вида зборови (процена и проценка) со исто значење, но доколку се анализира употребата на зборовите може да се констатира дека конструкцијата „проценка на ризикот“ е секогаш со зборот проценка, а не процена. Во Законот за пробација се користи конструкцијата „процена на ризикот“.

Пробациската служба нема други законски и подзаконски акти, прирачници, упатства и инструменти за проценка на ризикот.

6.2.1 Резултати и дискусија

Табелата број 57 ги прикажува дистрибуциите на фреквенциите за изработените индивидуални програми за третман од страна на пробациските службеници, кои според Законот за пробација се задолжителни за секое лице под пробација.

Табела број 57: Дистрибуција на фреквенции за изработени индивидуални програми за третман

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
не сум изработил/а	8	33,3	33,3	33,3
од 1 до 5 програми	3	12,5	12,5	45,8
од 6 до 10 програми	4	16,7	16,7	62,5
Valid од 11 до 15 програми	3	12,5	12,5	75,0
од 16 до 20 програми	5	20,8	20,8	95,8
повеќе од 20 програми	1	4,2	4,2	100,0
Total	24	100,0	100,0	

Табела број 58: Кростабулација на фреквенциите организациона единица и бројот на изработени проценки на ризик

	Во досегашното работење имам изработено проценка на ризик за лице под пробација		Total
	не сум изработил/а	од 1 до 5 проценки	
Скопје	5	3	8
Битола	0	2	2
Струмица	1	1	2
Куманово	0	1	1
Канцеларија Прилеп	1	1	2
Охрид	2	0	2
Штип	0	2	2
Тетово	2	1	3
Велес	1	0	1
Total	12	11	23

Индивидуалните програми за третман се изработуваат од двајца пробациски службеници. Статистичките показатели покажуваат дека со најниската фреквенција во групата, пробациската служба има изработено најмалку 75 програми.

Доколку податоците се споредат со табелата број 58 може да се констатира дека и со најголемата теоретска фреквенција, максималниот број на изработени проценки на ризикот од 55, е помала од вкупниот број на Индивидуалните програми за третман. Од друга страна 8 испитаници не учествувале во изработка на Индивидуалните програми

за третман, а 12 испитаници не учествувале во изработка на проценка на ризикот, што укажува дека одредбата од Законот за пробација за задолжителна изработка на проценка на ризикот за секое лице кое е под пробација (бидејќи за секое лице е задолжителна индивидуална програма за третман со прилог проценка на ризик) не се применува.

Табела број 59: Дистрибуција на фреквенции денови поминати во обука на тема Управување со ризик (проценка со ризик)

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent	
Valid	воопшто не сум имал обука	4	16,7	18,2	18,2
	до 5 денови	11	45,8	50,0	68,2
	од 6 до 10 денови	4	16,7	18,2	86,4
	од 11 до 15 денови	1	4,2	4,5	90,9
	повеќе од 15 денови	2	8,3	9,1	100,0
	Total	22	91,7	100,0	
Missing	System	2	8,3		
Total		24	100,0		

Табела број 60: Дистрибуција на фреквенции за прашањето „Кои извештаи за проценка на ризикот се повеќе корисни за Вас?“

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent	
Valid	Проценка на ризикот изработени во КПУ	12	50,0	52,2	52,2
	Проценка на ризикот изработени во Секторот за пробација	11	45,8	47,8	100,0
	Total	23	95,8	100,0	
Missing	System	1	4,2		
Total		24	100,0		

Компарацијата со податоците од табелата број 59 каде е прикажана дистрибуцијата на фреквенции за денови поминати во обуки за управување со ризиците (проценка на ризик), покажува дека 4 испитаници воопшто не поминале ниту еден ден во обуки, или кумулативно заедно со испитаниците кои поминале до 5 дена обука, изнесува 68,2%, што е многу висок процент на испитаници кои не поминале или поминале кратка обука.

На прашањето „Кои извештаи за проценка на ризикот се повеќе корисни за Вас, прикажани во табела број 60, покажува дека 12 испитаници или 52,2% се произнеле дека проценката на ризикот изработена во казнено-поправните установи е повеќе корисна за нив, а 11 испитаници или 47,8% за корисноста на сопствените изработени

проценки на ризик, што укажува дека повеќе од пола од вработените во секторот за пробација не се задоволни со изработката на сопствените проценки на ризик.

Табела број 61: Дистрибуција на фреквенции за прашањето „Извештаите со вклучена проценка на ризик од страна на КПУ - ја одразува реалната состојба за осуденикот?“

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid никогаш	1	4,2	4,2	4,2
Valid понекогаш	7	29,2	29,2	33,3
Valid често	16	66,7	66,7	100,0
Total	24	100,0	100,0	

На прашањето Извештаите со вклучена проценка на ризик од страна на казнено-поправните установи - ја одразува реалната состојба за осуденикот (табела број 61), 66,6% од испитаниците се произнеле со често, а само 4,2% се произнеле со никогаш, што укажува на големата доверба на испитаниците во Извештаите од затворите во Македонија.

Довербата во изведениот заклучок како дел од Извештаите минимално се намалува, што може да се увиди од табелата број 62 која покажува дека 8,3% од испитаниците се произнеле со никогаш, 12 испитаници или 50% со понекогаш, 10 испитаници или 41,7% со често.

Табела број 62: Дистрибуција на фреквенции за прашањето „Извештаите со вклучена проценка на ризик од страна на КПУ - има изведено квалитетен заклучок?“

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid никогаш	2	8,3	8,3	8,3
Valid понекогаш	12	50,0	50,0	58,3
Valid често	10	41,7	41,7	100,0
Total	24	100,0	100,0	

Ваквите ставови на испитаниците укажуваат дека Секторот за пробација е нова организациона единица која треба сè уште да се гради, вработените треба да се обучуваат, да креираат сопствени инструменти за проценка на ризикот и да развиваат механизми за собирање/размена на податоци и информации со други државни органи кои располагаат со податоци кои се од интерес за изработка на квалитетни проценки на ризик.

6.3 Проценка на ризик во полициското работење

Министерството за внатрешни работи има донесено повеќе подзаконски акти кои се во врска со прашањето за анализата и проценката на ризик, но истите се однесуваат на полициски активности од областа на граничното управување, работењето со информатори, раководење со безбедносни настани и слично, а само во еден подзаконски документ се третира прашањето за сеопфатно управување со ризик кој се однесува на Моделот на индивидуална криминална превенција. Потенцирањето на сеопфатноста е во насока на истакнување на целосните содржини на сите елементи на управувањето со ризик, за разлика од другите документи кои содржат само дел од елементите на управувањето со ризикот, како што се само анализа на ризикот или проценката на ризикот, а не се дефинирани елементи на справување со ризикот и контрола на ризикот. Правилникот за начинот на проценка на ризик од сериозна опасност по животот и физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата и членовите на нејзиното семејство и на ризикот од повторување на насилството, соодветното управување со ризикот, образецот на полицискиот извештај и на предлогот за изрекување на итна мерка за заштита - отстранување на сторителот од домот и забрана за приближување до домот (2021), е единствениот документ кој претходно беше потенциран, кој сеопфатно го третира управувањето со ризик и кој се однесува на Моделот на индивидуалната криминална превенција. Со правилникот се пропишува начинот на проценка на ризик од сериозна опасност по животот и физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата и членовите на нејзиното семејство и на ризикот од повторување на насилството, соодветното управување со ризикот, образецот на полицискиот извештај и на предлогот за изрекување на итна мерка за заштита - отстранување на сторителот од домот и забрана за приближување до домот. По примената пријава за родово базирано насилство или семејно насилство, полицискиот службеник ги собира основните податоци за настанот, особено: податоци за лицето што пријавува, податоци за сторителот, жртвата и останатите присутни членови на семејството или други лица на кои им е потребна помош и згрижување, податоци за точната адреса или поблиска ознака на местото каде што се случило или се случува насилството, подетални податоци за настанот и за опасноста по здравјето и животот на жртвата и на друг член од семејството, податоци за повредени лица и потребата од медицинска помош, податоци за тоа дали сторителот поседува оружје, употребил оружје или друг предмет или се заканува дека ќе употреби, информации по однос на

тоа дали насилството сè уште трае во моментот на пријавувањето, информација дали сторителот е присутен во домот на жртвата во моментот на пријавувањето или го напуштил домот и други информации поврзани со настанот.

На лице место полицискиот службеник ги презема следните мерки и активности: ја обезбедуваат сопствената безбедност и безбедноста на други службени лица, ја осигуруваат безбедноста на жртвата и членовите на семејството, обезбедуваат добивање здравствена заштита за жртвата или друг член на семејството доколку има потреба, ги оневозможуваат сите форми на физички контакт и вербална комуникација меѓу жртвата и сторителот, го оддалечуваат сторителот од предмети кои претставуваат потенцијална опасност за напад или самоповредување, ја информираат жртвата за нејзините права и достапните услуги за помош и поддршка, го обезбедуваат местото на настанот и ги обезбедуваат доказите, привремено го одземаат оружјето од сторителот доколку поседува, обезбедуваат податоци за присутни сведоци на настанот, ги известуваат надлежните служби и институции за понатамошно постапување и преземаат други мерки и активности кои произлегуваат од законските овластувања.

Полициските службеници треба да ги препознаат и евентуалните докази како што се: знаци на повреди (гребнатинки, модринки, скршеници, траги од гушење, влечење коса, искршени нокти), искината облека, белешки од жртвата или сторителот, огнено оружје или орудија погодни за напад и нанесување повреди, оштетени предмети, сидови и врати во домаќинството, присуство на алкохол и/или дроги, компјутер и други форми на евентуални докази. Полициските службеници при разговорот со жртвата треба да забележат индикации кои упатуваат на можно насилство, а кои произлегуваат од очигледната состојба на жртвата (страв, молчаливост, расплаканост, пелтечење при разговор, нелогично и неповрзано зборување и слични состојби).

6.3.1 Управување со ризик во полициското работење при родово базирано и семејно насилство

Полициските службеници во процесот на идентификација на ризикот ја утврдуваат веројатноста жртвата да претрпи непосредна сериозна повреда или штета, насилството да ескалира, да се повтори, заканата за нанесување на штета да се реализира или веројатност сторителот да преземе дејствие кое за жртвата создава чувство на страв, несигурност, присилба или контрола. Заканата подразбира сè што

сторителот зборува или покажува дека има намера да предизвика нарушување на физичкото или психичкото здравје или да предизвика финансиска или друга штета. Под вербални закани се подразбираат говорни, писмени, звучни или на друг начин пратени пораки до жртвата кои предизвикуваат вознемиреност, страв и несигурност кај жртвата. Кога полициските службеници ќе идентификуваат ризик за безбедноста на жртвата или ќе идентификуваат постоење веројатност за загрозување на безбедноста на жртвата или други членови на семејството, ги проценуваат и ги анализираат информациите за ризикот и преземаат мерки за управување со ризикот.

Проценката на ризикот се прави врз основа на видот и интензитетот на насилството, времетраењето и континуитетот на насилството, здравствената и емоционална состојба на жртвата и врз основа на други лични согледувања во моментот на случувањето на насилството. Проценката на ризик се прави сеопфатно, континуирано и со учество на жртвата, што овозможува ефикасно планирање на безбедноста на жртвата преку примена на соодветни мерки за управување со ризикот. При проценката на ризик, се земаат предвид сите фактори кои можат да го зголемат ризикот од идно насилство врз жртвата и нејзина дополнителна виктимизација.

Полициските службеници врз основа на извршената проценката на ризикот соодветно управуваат со ризикот на начин што ги преземаат сите дејствија за кои имаат законски овластувања, со цел да се заштити жртвата и да не се повтори насилството, особено на:

- обезбедување на сторителот доколку го напуштил местото на настанот;
- обезбедување здравствена заштита секогаш кога е потребно;
- привремено одземање на оружјето од сторителот и покренување постапка за привремено одземање на оружјето до правосилноста на пресудата;
- давање придружба на жртвата за да ги земе неопходните лични работи за секојдневен живот, а во случај на спреченост во соработка со јавниот обвинител и издадена наредба од судот, да ги земе личните работи;
- информирање за услугите за помош и поддршка;
- утврдување на нивото на потребната заштита на жртвата (дали има каде да живее, престојува, дали има семејство и слично);
- размена на телефонски броеви и утврдување на начин на комуникација;
- обиколка на местото на живеење/престојување;

- контактирање со жртвата за прашања поврзани со безбедноста и сигурноста на жртвата и спроведувањето на мерките.

6.4 Проценка на ризик во системот на социјална заштита

Министерството за труд и социјална политика во примената на своите надлежности и овластувања употребува проценки на ризикот во насока на заштита на општеството и потенцијални жртви на кривични дела. Така, Законот за спречување и заштита од насилство врз жените и семејното насилство, предвидува низа активности засновани на проценка на ризикот. Со посебен член се нормира проценката на ризик и се повикуваат Центрите за социјални работи и Министерството за внатрешни работи при вршењето на своите надлежности да прават проценка на ризик од сериозна опасност по животот и физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата, како и проценка на ризик од повторување на насилството со цел управување со ризикот и обезбедување на мерки за координирана помош и заштита на жртвите. Проценката на ризик се прави итно во првите 12 часа од пријавувањето на кривичното дело, а потоа и во текот на целата постапка во соработка со жртвата.

Министерството за труд и социјална политика има донесено Правилник за начинот на спроведување на проценка на ризик од сериозна опасност по животот и физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата и членови на нејзиното семејство и на ризикот од повторување на насилството, соодветното управување со ризикот, спроведување и следење на мерките за заштита на жените жртви на родово-базирано насилство и жртвите на семејно насилство, преземени од Центарот за социјална работа и потребните обрасци. Според Правилникот проценката и управувањето со ризикот и спроведувањето и следењето на мерките за заштита на жените жртви на родово базирано насилство и жртвите на семејно насилство се врши од страна на стручни лица во Центарот за социјална работа врз основа на родово разбирање на насилството врз жените и на семејното насилство и постапуваат на начин што обезбедува заштита на жртвата од ревиктимизација.

Стручните лица при проценката на ризик ги земаат предвид сите факти и околности кои можат да го зголемат ризикот од идно насилство врз жртвата и нејзина дополнителна виктимизација, а особено за:

- актуелното насилство и закана од насилство (физичко, психичко, економско, сексуално насилство и силување, демнење, сексуално вознемирување и сексуално вознемирување преку интернет и со употреба на средства за електронска комуникација);
- претходното насилство (дали сторителот и претходно бил насилен, дали е насилен врз децата и други членови на семејството, дали е сторител на прекршоци и кривични дела, дали претходно имал изречени итни или привремени мерки за заштита и дали истите ги почитувал или прекршувал, а особено дали сторителот е отстранет од домот);
- интензитет и динамика на насилството (зачестеност на насилството, закани кон жртвата или членови на семејството со насилство и/или со оружје или орудија погодни за напад, пристап на сторителот до оружје особено огнено оружје, изолација на жртвата преку заклучување, забрана да излегува, забрана да контактира со пријатели и роднини, контролирачко однесување врз жртвата, прогонување, дали демнењето е проследено со закани или со активно физичко насилство, закана за убиство, обид за давење, присилба да направи нешто што е спротивно на нејзината волја);
- фактори кои се поврзани со лични ставови, вредности, состојби и однесување на сторителот (статусот на вработување или финансиски проблеми на сторителот, употреба на алкохол, дрога и други психотропни супстанции, психичко заболување, љубомора, посесивност, обиди или закани со самоубиство, присилна контрола и манифестација на моќ), и
- обрасците на однесување на сторителот и други фактори специфични за случајот (согледувања на жртвата за ризикот и нејзините стравови, личната животна ситуација на жртвата и достапната поддршка, заеднички деца, дали бил насилен за време на бременост на жртвата и други релевантни семејни состојби, попреченост на жртвата и друг фактор на ризик којшто може да ја загрози безбедноста на жртвата).

6.4.1 Управување со ризик при социјална заштита

Во случај на проценка за постоење на ризик за загрозување на животот и физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата и членовите на нејзиното семејството,

за повторување или зголемување на интензитетот на насилството, со согласност на жртвата од страна на стручните лица се спроведува планирање на безбедноста на жртвата и членовите на нејзиното семејство. Од страна на стручните лица се планира безбедноста заедно со жртвата и се изготвува индивидуален план за заштита на жртвата и соодветно управување со ризикот. Индивидуалниот план се приспособува на различната реалност на секоја жртва и вклучува конкретни мерки за управување со проценетите ризици.

Управување со ризик вклучува континуирано спроведување и следење на мерките за поддршка и заштита содржани во индивидуалниот план од страна на стручните лица со активно учество на жртвата, кое може да содржи:

- контактирање со жртвата во првите 12 часа по усвојување на индивидуалниот план;
- редовно контактирање со жртвата за времетраење на мерките предвидени во индивидуалниот план согласно потребите на жртвата;
- пристап на жртвата до телефонска комуникација во случај на непосредна опасност;
- обезбедување здравствени прегледи и медицинска документација;
- сместување во центар за лица - жртви на родово-базирано насилство врз жени и семејно насилство;
- упатување во центар за жртви на сексуално насилство во случај на сексуално насилство;
- обезбедување на право од социјална заштита;
- обезбедување на психосоцијална поддршка и советување;
- обезбедување на правен совет и бесплатна правна помош;
- известување до работодавецот за евидентираното родово-базирано насилство врз жени и семејно насилство во случај кога сторителот во рамките на извршување на работните задачи има пристап, односно ракува со службено огнено оружје;
- известување до воспитна и образовна институција за ризикот врз децата од семејното насилство и повторување на насилството, и
- навремено и целосно информирање на жртвата за текот на постапките против сторителот пред надлежни органи и исходот од постапките.

Во случај на проценка за постоење на ризик за загрозување на животот и здравјето на жените жртви на родово-базирано насилство и жртви на семејно

насилство и членовите на семејството, од страна на стручните лица од центарот го свикуваат мултисекторскиот стручен тим и изготвуваат безбедносен план. Мултисекторскиот стручен тим при изготвувањето на безбедносниот план тргнува од претходната идентификација и проценката на ризикот, проценка на потребата за заштита на жртвата и членовите на нејзиното семејство, изготвена од центарот, при што се земаат предвид сите сознанија на другите членови на мултисекторскиот стручен тим, кои се однесуваат на ризикот за загрозување на животот и физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата и членовите на нејзиното семејство, врз основа на што се предвидуваат мерки за управување со ризикот и заштита на жртвата, согласно нејзините потреби. Во случај на проценка за постоење на ризик за сериозна опасност по животот и физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата и членовите на нејзиното семејство или по добиено известување од полициски службеник за поднесен предлог за изрекување на итна мерка за заштита – отстранување на сторителот од домот и забрана за приближување до домот, со проценката на ризик и полицискиот извештај, одговорното стручно лице го свикува мултисекторскиот стручен тим за планирање на безбедноста и изготвување на безбедносниот план за заштита и јакнење на жртвата.

6.5 Мултиинституционален пристап во криминалистичко профилирање и управување со ризиците

Органите за кривично гонење во Република Северна Македонија треба да изградат интегриран модел за управување со ризици и систем за профилирање на сторители на кривични дела како основа на Моделот на индивидуална криминална превенција и управување со сторители и жртви.

Интегриран модел за управување со ризици подразбира систем на собирање, обработка и анализа на податоци и информации потребни за управување со сторителите на кривични дела. Како што веќе наведовме, управувањето со ризици може и треба да биде целосно инкорпориран во моделот на управување со сторителите. Интегрираното управување со ризиците подразбира заеднички пристап на основните државни органи со надлежност за спроведување на индивидуалната криминална превенција (пробација, затвори и полиција) во воспоставување на механизми за собирање, обработка и анализа на податоци, според принципот „еден за сите, сите за еден“. Овој принцип подразбира дека еден државен орган не собира податоци само за свои потреби, туку и податоци до кои може да дојде во сопственото работење, а се од

интерес за другите два државни органи. Од друга страна, анализираните податоци може да се користат, исто така од кој било од државните органи кои имаат потреба од истите.

Моменталните модели за управување со сторители и/или управување со предмети кои се применуваат во светот, собирањето и структурирањето на податоци и информации за конкретно лице, без оглед дали е потенцијален сторител на кривично дело или познат извршител (рецидивист), не го нарекуваат профил на лице, а самата постапка профилирање.

Криминалното или криминалистичкото профилирање не е нова вештина во криминалистичкиот свет. Првично замислен како проучување на лице место или кај сериските кривични дела повеќе лице места, поврзани со начинот на извршување на истите, а со цел да се креира најчесто психолошки профил за непознат сторител и да се насочи истрагата кон одреден вид лица кои ги исполнуваат критериумите утврдени во профилот. Денеска профилирањето добива други димензии и сè повеќе се користи во разни форми на криминалистичко дејствување против криминалот. Така, освен за непознати сторители на кривични дела, профилирањето на сторители на кривични дела може и треба да се прави и за познати сторители на кривични дела, особено за тие за кои постои проценета веројатност дека ќе го повторат кривичното дело. Со други зборови кажано, сите податоци за конкретен сторител на кривично дело, кривично правни, криминолошки, криминалистички, медицински, социјални, социопатолошки, финансиски и други, кои се однесуваат за утврдување на личноста, како и проценка на ризикот од можно рецидивистичко однесување или можно нанесување на сериозна штета кон поединец или општеството во целина, треба да бидат процесуирани низ призма на профилирање на познат сторител.

Во суштина, секое собирање и анализа на податоци и информации за лице кое се структурира во соодветна форма, потребна на државните органи за кривично гонење, во насока на осознавање на кривично правни, криминолошки, криминалистички, медицински, социјални, социопатолошки, финансиски и други карактеристики на лицето, а со цел користење од страна на надлежните органи за примена на репресивни и превентивни мерки заради спречување на извршување на кривични дела, се нарекува профилирање на лице. Вака дадената дефиниција е прилагодлива во зависност од примената, моделот или органот кој ја применува. Различните органи за кривично гонење, во зависност од своите потреби профилирањето го нарекуваат, профил на лице, профил на субјект, профил на сторител. За потребите на овој труд ќе го

користиме називот профил на сторител, без оглед дали станува збор за веќе познат сторител на кривични дела (рецидивист) или потенцијален сторител, лице кое не извршило кривично дело, но според постојните информации постои потенцијален ризик лицето да стори кривично дело. Податоците и информациите кои се собираат се од различен карактер, односно секој државен орган собира податоци во зависност од целта на профилирањето. Проценката на ризикот, речиси секогаш е составен дел на профилот на сторител, а се врши со цел да се процени степенот на ризик од извршување на кривично дело.

Во ерата на современата информатичка технологија незамислива е комуникација во физичка форма на соработка во размената на податоци и информации во која интерес имаат два или повеќе државни органи. Пробациската служба, затворите и полицијата имаат заеднички надлежности и интерес да ја штитат јавната безбедност. Затоа потребно е воспоставување на заеднички бази на податоци, со оперативен пристап за внесување и користење на податоци од базата. Профилот на сторител не е ништо повеќе од податоци и информации внесени од надлежните државни органи (пробациската служба, затворите и полицијата, а по потреба и од други државни органи), кои податоци и информации во согласност со предвидени нормативни процедури временски се надополнуваат, и софтверско решение кое самостојно, по претходно зададени алгоритми, го проценува ризикот од рецидивизам или извршување примарно кривично дело и/или потреби на осуденото лице.

Профилирањето на сторителите во Моделот на индивидуална криминална превенција треба да биде составен од податоци и информации во три форми и тоа статички, динамички и акутни.

Првиот дел од податоците се статичките податоци кои уште се нарекуваат трајни или непроменливи. Тоа се личните податоци и криминалната историја за лицето.

Вторите податоци се динамичките податоци кои се променливи, но на подолг рок, односно податоци кои карактеризираат социјални, економски, психолошки, медицински, социопатолошки и други фактори кои влијаат на криминалното однесување. Оваа група на податоци се основа на проценката на ризик, затоа што се предвидливи и имаат можност за степенување на тежината на факторите и индикаторите кои влијаат на криминалното однесување. Дополнително, наведените фактори укажуваат и на потребите на сторителот или потенцијалниот сторител, кои ќе влијаат да се намали ризикот од извршување на кривичното дело.

Третата група ја сочинуваат акутните податоци, кои се најкраткотрајни и на кои влијаат брзи надворешни промени (губиток на работа, финансиски средства или имот на коцка и слично). Овие податоци во ретки случаи можат да бидат предмет на анализа при проценка на ризикот, затоа што тешко можат да се претстават во степенувана/квантифицирана форма, но затоа за ситуации со акутни промени се предвидуваат процедури за постапување во случај на нивно појавување.

За профилирањето на сторителите се изработува документ наречен „Профил на сторител“, кој ги содржи сите претходно наведени податоци со проценка на ризик и потреби на осуденото лице. Секој државен орган кој учествува во Моделот на индивидуалната криминална превенција изработува Профил на сторител за сопствени потреби, што значи дека профилот не е еден единствен акт кој си го разменуваат државните органи, туку секој орган во зависност од обврските кои ги има за заштита на јавната безбедност, изработува наменски Профил на сторител.

6.5.1 Резултати и дискусија

Зајакнувањето на ефикасноста на индивидуалната криминална превенција преку воспоставување на заеднички модел за проценка на ризикот и заеднички криминалистички профили за познати /регистрали сторители на кривични дела, помеѓу Министерство за внатрешни работи и Управата за извршување на санкциите и заедничкото користење на истите како теза ја проверивме со прашања поставени на испитаници во Министерството за внатрешни работи и Управата за извршување на санкции.

Испитаниците во Министерството за внатрешни работи, вработени во организационите единици надлежни за анализа, за кои во работните задачи се предвидени изработка на продукти за анализа на ризик по основа на прашањето „Дали во досегашното работење сте изработувале заеднички анализи со Управата за извршување на санкциите“ се произнесоа:

Табела број 63: Дистрибуција на фреквенции за прашањето „Дали во досегашното работење сте изработувале заеднички анализи со Управа за извршување на санкциите?“

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid HE	27	96,4	100,0	100,0
Missing System	1	3,6		
Total	28	100,0		

Од табелата број 63 може да се констатира дека сите 27 испитаници кои се произнеле по прашањето, одговориле негативно, што упатува дека не постои соработка во однос на изработка на заеднички аналитички продукти помеѓу Министерство за внатрешни работи и Управата за извршување на санкциите.

На прашањето „Дали би се сложиле со идејата да изработувате заеднички криминалистички профили/анализа на ризик (целокупност на социјален, криминолошки, психолошки, криминалистички и медицински профил) за осудени лица со затворски и пробациски службеници /или други државни органи кои можат да придонесат во намалување на криминалот, како и заедничко користење на изработените криминалистички профили“, одговорите се прикажани во табела број 64.

Табела број 64: Дистрибуција на фреквенции за прашањето „Дали би се сложиле со идејата да изработувате заеднички криминалистички профили/анализа на ризик за осудени лица со затворски и пробациски службеници?“

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ДА	24	85,7	88,9	88,9
Valid НЕ	3	10,7	11,1	100,0
Total	27	96,4	100,0	
Missing System	1	3,6		
Total	28	100,0		

Според резултатите, 24 испитаници од вкупно 27, или 88,9% се произнеле дека се согласуваат со идејата да изработуваат заеднички криминалистички профили и анализа на ризик, што претставува многу висок процент на позитивни одговори. Ваквиот резултат продуцира сознание дека испитаниците ја увиделе потребата и неопходноста од изработка на заеднички аналитички продукти со други државни органи/институции, или во конкретниот случај со Управата за извршување на санкции, затворите во Македонија што оди во прилог на поставената теза.

Во однос на прашањето за видот на сторители за кои треба да се изработуваат заеднички анализи и профили, во табелата број 65 се прикажани резултатите на испитаниците и тоа:

Табела број 65 : Дистрибуција на фреквенции за прашањето „За кој тип на сторители сметате дека треба да се изработуваат заеднички криминалистички профили/анализа на ризик за осудени лица?“

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	-за сите осудени лица	10	35,7	41,7
	-за повторници и сторители на сексуални и насилни деликти	13	46,4	95,8
	-за сторители на сексуални и насилни деликти	1	3,6	100,0
	Total	24	85,7	100,0
Missing	System	4	14,3	
Total		28	100,0	

Според одговорите може да се констатира дека 35,7% од испитаниците сметаат дека анализи и профили треба да се изработуваат за сите осудени лица, 46,4% сметаат дека аналитичките продукти треба да се изработуваат само за повторници и сторители на сексуални и насилни делкти, а само 1 испитаник смета дека продуктите треба да се изработуваат само за сторители на сексуални насилни делкти.

Табела број 66: Дистрибуција на фреквенции за прашањето „Дали би се сложиле со идејата да изработувате заеднички криминалистички профили/анализа на ризик со службеници од полиција и други државни органи?“

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ДА	33	78,6	80,5
	НЕ	8	19,0	100,0
	Total	41	97,6	100,0
Missing	System	1	2,4	
Total		42	100,0	

Испитаниците во Управата за извршување на санкции, кои се вработени во казнено-поправните установи, на прашањето „Дали би се сложиле со идејата да изработувате заеднички криминалистички профили/анализа на ризик (целокупност на социјален, криминолошки, психолошки, криминалистички и медицински профил) за осудени лица со службеници од полиција и други државни органи кои можат да придонесат во намалување на криминалот, како и заедничко користење на изработените криминалистички профили“, во висок процент од 80,5% се произнесоа дека се согласуваат со идејата за заедничка изработка и користење на криминалистички профили за сторители и проценка на ризик (анализа на ризик), што може да се констатира од табела број 66.

Табела број 67: Дистрибуција на фреквенции за прашањето „Ако на претходното прашање сте одговориле со ДА, за кој тип на сторители сметате дека треба да изработувате заеднички криминалистички профили/анализа на ризик?“

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
-за сите осудени лица	14	33,3	40,0	40,0
-повторници, сторители на сексуални деликти и семејно насилство	16	38,1	45,7	85,7
-сторители на сексуални деликти и семејно насилство	5	11,9	14,3	100,0
Total	35	83,3	100,0	
Missing				
System	7	16,7		
Total	42	100,0		

На дополнителното прашање „Ако на претходното прашање сте одговориле со ДА, за кој тип на сторители сметате дека треба да се изработуваат заеднички криминалистички профили/анализа на ризик за осудени лица“, од табелата број 67 може да се констатира дека одговориле вкупно 35 испитаници, од кои кумулативно 60% одговориле за повторници и примарни сторители на сексуални деликти и семејно насилство, а 40% за сите осудени лица. Во однос на дистинкција на повторници и примарни сторители на сексуални деликти и семејно насилство, 16 испитаници или 45,7% се произнеле дека се согласуваат со идејата за заедничка изработка и користење на криминалистички профили за сторители и проценка на ризик исклучиво за повторници, а 14,3% од испитаниците сметаат дека профилите и проценката на ризик треба да се изработуваат и за примарни сторители на овие кривични дела.

7. Применета статистика во Моделот на индивидуална криминална превенција

Секоја држава во светот, вклучително и Република Северна Македонија во креирањето на криминалната политика за сузбивање на криминалот и девијантните појави треба да појде од сеопфатни истражувања на криминалните појави и/или моделите за сузбивање на криминалитетот. Не секогаш се доволни научните истражувања кои се изведуваат од научници или докторанти и магистранти, кои се на својот пат да достигнат научно звање за да се постигнат наведените цели. Државите сè повеќе воспоставуваат специјализирани институти за проучување на криминалната политика, а државните органи кои ја спроведуваат истата градат сопствени капацитети (организациони единици или специјализиран персонал) за научни и практични истражувања кои ќе им помогнат во градење на долгорочни стратегии. Познати се

примери кога министерствата или други државни органи ангажираат научници да извршат истражувања за нивни потреби, особено кога се развиваат стратегии, нови модели на работење, воспоставување на нови државни органи и слично. Македонија не практикува вакви случаи во последните неколку децении.

Во Англија, многу автори истакнуваат дека англискиот модел, вклучително и НОМС, се воспоставени врз основа на квалитетни истражувања направени од Картер. Така, Макс Чамберс (2010:5) потенцира дека Картер јасно ги идентификува недостатоците на стариот затворски систем и пробација каде фундаментална основа претставува анализата која понатаму го води до воспоставување на НОМС. Доколку се погледне и самиот Картеров извештај може да се констатира дека истиот изобилува со статистички податоци, анализи и истражувачки сознанија.

Статистиката како применета алатка за изведување на сознанија, без оглед дали се научни или практични, наоѓаат примена во секоја област на општествено живеење, вклучително и во Индивидуалната криминална превенција.

Според Мојаноски (2017:3) статистичкиот метод претставува специфичен метод на научното истражување во кој до заклучоци се доаѓа преку утврдување на карактеристиките, спецификите на секој индивидуален случај, преку испитување на карактеристиките на маса случаи, преку мерење и утврдување на нивните карактеристики, притоа користејќи ги соодветните математички методи. Статистичките постапки во криминологијата имаат особено значење затоа што овозможуваат следење и утврдување на обемот, динамиката, структурата и распространетоста на криминалитетот и деликвенцијата во сите негови елементи: кривични дела, сторители, кривични санкции и други аспекти сврзани за откривање, докажување, пресудување и сузбивање на овие појави (Ibid, 5)

Статистичките показатели за бројот на затворска популација, пробациска популација, лица на кои им се изречени алтернативни санкции, рецидивизмот, бројот на извршени кривични дела, отворени јавнообвинителски истраги и пресуди и многу други, треба да го водат напред имплементирањето на Индивидуалната криминална превенција. Ефективни статистички анализи можат да дадат вистински правец на воспоставување на законска легислатива, организациска поставеност, систематизирани работни места, планирање на финансиски буџети и други предуслови за етаблирање на ефикасен модел на Индивидуална криминална превенција. Во изработката на овој труд се користени голем број примарни и секундарни статистички податоци, врз основа на кои се изведени научни сознанија, но истите секако имаат и практична вредност и

треба да се искористат како основа за воспоставување на предложените модел на Индивидуална криминална превенција (за статистичките постапки види повеќе кај Мојаноски, 2012, 2015а, 2015б).

8. Заклучоци и препораки

- (1) Управувањето со ризикот претставува потсистем на Моделот на индивидуалната криминална превенција преку кој се управува со информациите во насока на креирање криминалистички профили на познати сторители на кривични дела, и утврдување на ризик индикатори кои влијаат на криминогените фактори, а со цел соодветно управување со сторителите во рамки на моделот. Развојот на управување со ризиците како глобален инструмент наоѓа свое место во сите области на општественото живеење, како во теоријата така и во практиката, а особено во кривично-правните, криминолошките, криминалистичките, пенолошките и други дисциплини насочени во борбата против криминалот.
- (2) Истражувањето покажа дека управувањето со ризиците е основата на Моделот на индивидуалната криминална превенција. Секоја практична дисциплина и секој модел гради сопствена методологија за управување со ризикот. Управувањето со ризик содржи проценка на ризик (како процес на идентификација на ризик, анализа на ризик и евалуација на ризик), справување со ризик и контрола на ризик. Проценката на ризик има свои инструменти, а во моделот за управување со сторителите (Модел на индивидуална криминална превенција) тоа се статистичка анализа и структурирана професионална анамнеза. Статистичките инструменти претставуваат механички модел за проценка на ризикот со кој се бодираат постојните индикатори, а врз нив се пресметува вкупен број на бодови кој претставува референца за утврдување на степенот на ризик претходно дефиниран во табела со ризик индикатори. Структурираната професионална анамнеза е пристап воден од алатки со кои се разгледуваат бројни фактори кои практично и теоретски се поврзани со предметот на интерес. Според видот инструментите може да бидат диференцирани на инструменти за утврдување на фактори на ризик, инструменти за утврдување на фактори на заштита, како и инструменти за утврдување на статички и динамични фактори.
- (3) Управувањето со ризици за рецидивисти претставува посебна методологија која има за цел да ги информира поединците или тимовите кои донесуваат одлуки во

однос на издржувањето на затворската казна на високо ризични сторители на кривични дела, определување на условен отпуст на ниско ризичните сторители на кривични дела и определување мерки за редукција на постоечкиот ризик.

- (4) Идентификацијата на ризик индикаторите е континуирана активност која се надополнува/надградува на определен временски период. Индикаторите и варијаблите не се преземаат од други системи на други државни органи или други држави. Тие се уникатни за една држава и самите државни органи кои учествуваат во Моделот на индивидуална криминална превенција треба да изградат сопствена структура, листа на индикатори и да развијат сопствен методолошки инструментарииум со ризик индикатори и варијабли. Истите треба да бидат предмет на постојано надоградување и прилагодување согласно потребите и извршена ревизија на резултатите од анализите. Повеќе држави во светот, односно агенции и државни органи имаат сопствена методологија за ревизија на индикаторите и варијаблите. Република Северна Македонија треба да изгради свој модел, методологија и инструменти за управување со ризик во Моделот на индивидуална криминална превенција.
- (5) Споредувањето на различни светски модели за управување со ризик во управувањето со сторителите на кривични дела (Модел на индивидуална криминална превенција), покажува дека иако моделите првично изгледаат различни, суштински сите се засноваат на иста методологија или принципи на функционирање. Разликата во моделите може да се диференцира во однос на видовите кривични дела, староста на сторителите, полот, примарноста или рецидивизмот и друго. Така разликуваме Модел за управување со ризик за сите кривични дела или модел за управување со ризик за сторители за сексуални и насилни деликти. Во однос на полот, се разликуваат модели за сите сторители по пол или посебни модели за машки лица или за женски лица. Во однос на возраста се разликуваат модели за малолетни сторители или за полнолетни сторители. Исто така, се разликуваат модели за управување со ризик за примарни сторители или за рецидивисти. Начинот на поделбата на моделите зависи од развојот на моделите во една држава или потребите на државните органи кои го спроведуваат Моделот на индивидуална криминална превенција.
- (6) Развиените држави имаат воспоставено електронски систем за управување со податоци и информации, со кои аналитичките продукти, анализата на ризик и справувањето со ризик се автоматизирани до степен на самостојна продукција на

сознанија за насочување на агенциите и државните органи во управувањето со сторителите.

- (7) Во Република Северна Македонија не постои изграден модел за управување со ризикот во однос на системот за извршување на санкциите, или може да констатираме дека само потсистемот за проценка на ризикот е во почетна фаза на имплементација. Останатите потсистеми на управувањето со ризикот, справувањето и контролата на ризикот не се имплементирани воопшто. Тоа се должи на збир на субјективни и објективни фактори како што се непостоењето соодветен стручен кадар за развој на моделот, непостоење на континуиран развој на системот за извршување на санкциите, раната фаза на имплементација на пробацијата, недостаток и приоритети во распределувањето на финансиски, материјални и технички средства и слично. Актуелниот модел на проценка на ризикот за осудени лица во Македонија се применува како посебен потсистем во затворите и посебен во пробациската служба, иако пробациската служба во основа го користи моделот изграден од страна на затворската администрација.
- (8) Истражувањето покажува дека само воспоставен систем за управување со ризик ќе овозможи планско и насочено управување со сторители на кривични дела, односно воспоставен заеднички модел за проценка на ризикот и заеднички криминалистички профили на познати сторители на кривични дела, особено помеѓу Министерството за внатрешни работи, Управата за извршување на санкции и Министерството за труд и социјална политика и заедничкото користење на истите ќе ја зајакне ефикасноста на индивидуалната криминална превенција. Државните органи кои треба да учествуваат во заедничкиот модел за проценка на ризикот и заедничките криминалистички профили на познатите сторители на кривични дела, кои во поединечната хипотеза се ограничени на Министерство за внатрешни работи и Управата за извршување на санкциите, треба да бидат проширени со Министерството за труд и социјална политика, бидејќи истражувањето покажа дека е неминовно вклучувањето на мерките на социјалната политика во превенцијата на криминалот, а со тоа и на проценката на ризикот и управувањето со социјалните ризици.
- (9) Република Северна Македонија треба да креира сопствена методологија за управување со ризици и сознанија во рамки на Моделот за управување со сторители на казнени дела и Моделот за управување со жртви на кривични дела.

ГЛАВА 9

УПРАВУВАЊЕ СО СТОРИТЕЛИ НА КРИВИЧНИ ДЕЛА

1. Вовед

Основата на индивидуалната криминална превенција е процесот на управување со сторители и жртви на кривични дела и други девијантни однесувања засновано на управување со ризик и профилирање, а со цел спречување на извршување на кривични дела, девијантни однесувања и ревиктимизација.

Диференцијацијата на лицата кои се предмет на управување, покрај сторители и жртви ги опфаќа и лица со девијантни однесувања. Тоа се лица кои не извршиле кривично дело, но нивното девијантно однесување¹³ укажува на можност во иднина да извршат кривично дело. Секако и овие лица треба да бидат предмет на Индивидуална криминална превенција, особено ако анализата на ризикот покаже висок степен на можност од извршување на кривично дело.

Управувањето со сторителите се разликува од Управувањето со жртвите на кривични дела, па затоа ќе бидат разгледани како посебни модели.

Во државите во светот постојат повеќе називи кои се користат да се определи процесот на работа со индивидуални сторители, односно спроведување на индивидуален пристап на превенција. Управувањето со сторители е назив кој следи по претходно пошироко прифатениот поим управување со предмет кој сè повеќе се заменува со поимот управување со сторители. Англискиот кривично-правен систем, управувањето со сторители го има кренато на ниво на организациски модел, иако во последно време се води дебата во стручната и научната јавност за редефинирање на моделот од организациска во процесна форма.

Поимот „управување со сторители“ е нов поим кој сè уште не е прецизно дефиниран во научна и практична смисла. Во теоријата не постојат функционални дефиниции за поимот управување со сторители, туку истите се засноваат на содржински и кориснички елементи.

Во светски рамки постојат два модели на имплементација на индивидуалната криминална превенција (кои сè уште не се дефинирани како индивидуалната

¹³ Девијантни однесувања во оваа смисла се подразбираат наркоманијата, алкохолизам, проституција, насилно однесување.

криминална превенција), а тоа се моделите на Англија и Соединетите Американски Држави, а истите во помал или поголем дел се прифаќаат во останатите држави во светот. Управувањето со сторители на кривични дела ќе го разгледаме со компаративна анализа на двата модели со изведување на заклучок и моделирање на применлив модел на управување со сторители во Република Северна Македонија.

2. Модел на Англија

Управување со сторители како институт за првпат се среќава во извештајот на Патрик Картер „Управување со сторители, редуција на криминалот“ (Managing offenders, Reducing Crime), од 2003 година. Извештајот бил изработен за потребите на Владата и Министерството за правда, за можностите за унапредување на системот за корекција на Англија и Велс и истиот извршил големо влијание во унапредување на националниот систем за корекција, како во организациска, така и во функционална (процесна) смисла. Така, дотогашните Затворска служба и Национална пробациска служба како организациски единици се интегрирале во Национална служба за управување со сторители (National Offender Management Service, скратено NOMS). Функционалноста на управувањето со сторители била поставена на повеќе постулати како што се заедничкото работење на сите поединечни системи на криминалната правда, заедничко користење на ресурсите, реформа на казнувањето, воспоставување на совет за управување со санкции, проширување на општествената интервенција, уривање на бариерите помеѓу затворот и пробацијата со фокус на управувањето со сторителите, замена на постоечките досиеја „управување со предмет“ кои се водат во поединечните институции (пробација, затвор, служби за третман) со интегрирани досиеа и друго.

Иако Извештајот има поширок пристап, со наметнување на целта на редуција на криминалот како основа на кривично-правниот систем или како што во Англија се нарекува кривична правда, со интервенции не само на системот на корекција, туку и подлабоки зафати во целокупниот кривично-правен систем, истиот во центарот на своето внимание се задржува на управувањето со сторители, или попрецизно кажано од денешен аспект на воспоставување на сеопфатен модел за управување со сторители.

Во 2017 година називот на Националната служба за управување со сторители се менува во Кралска служба за затвори и пробација, но Моделот за управување со сторители и понатаму останува средишна точка на работењето на службата.

2.1 Дефинирање на поимот управување со сторители

Развојот на Националната служба за управување со сторители на Англија и Велс имал влијание во дефинирањето на содржините на поимот. Така, на почеток поимот управување со сторители се користел за дефинирање на целокупната мрежа на процеси со која НОМС предлагале надлежност на различните институции во управувањето со сторителите. Претставувањето на новиот пристап за управување со поединци, предвидувал развој на регионални комисии во кои се вклучени мешовити провајдери (даватели на услуги во кои се инволвирани и приватни компании), како и Акционен план за редукција на рецидивистичко однесување и иницијатива за ребалансирање на казната. Во подоцнежна фаза, управувањето со сторители било дефинирано како Модел за управување со индивидуални сторители. Овој пристап во дефинирањето на управување со сторителите значел управување засновано на поединичен службеник задолжен за управување со еден сторител од моментот на сторување на кривичното дело, односно детекција на сторителот, па сè до крај на процесот, без разлика на инволвираност на различни институции или приватни субјекти кои придонесуваат во работењето со сторителот. Моментално се применува уште потесна дефиниција за управувањето со сторители со која истото се толкува како „пристап кој вклучува управување со сторител од страна на еден службеник во текот на целокупниот процес“ (Offender management model, 2006:9).

Но, исто така во теоријата има размислувања дека управувањето со сторители се користи и како замена за претходно користениот поим управување со предмет (case management) користен од страна на затворската и пробациската служба во Англија. Управувањето со предмет претставува досие на осудено лице кое издржува казна затвор или е под пробација надвор од затворот, во кое досие се собираат сите акти, наоди, анализи и други документи важни за извршувањето на казната или пробацијата, а кои им служат на затворските и пробациските службеници за следење на казната и/или пробацијата. Предметите/досиејата биле од затворен тип, односно со ограничена можност за користење исклучиво во рамки на затворот и пробацијата. Согласно овој модел се употребувале термините, предмет, службеник за управување со предмет, тим за управување со предмет, управување со предмет (case, case manager, case management teams, case management) и слично, и истите биле користени исклучиво во институцијата која ги водела. Со воспоставувањето на Моделот за управување со сторители и со имплементацијата на една од суштинските препораки во Картеровиот

извештај за бришење на бариерите помеѓу институциите инволвирани во корекцијата на сторителите, се воспоставува единствен систем за споделување на податоците и информациите собрани од различните институции, со цел ефективно управување со сторителите од страна на еден назначен службеник кој ги координира службениците од различните институции инволвирани во процесот на корекција.

2.2 Сеопфатен пристап за управување со сторители

Визијата на Картеровиот извештај за воспоставување на систем во Англија и Велс се состои од воспоставување на сеопфатен пристап за управување со сторители (A whole system approach to offender management, Report, 2016:24). Истата подразбира инволвирање не само на затворската и пробациската служба, туку и полицијата, судот, локалната самоуправа и други институции со улога во редуцирање и превенција на криминалот. Пристапот е заснован на континуиран процес на: превенција и рана интервенција, пренасочување кон јавното обвинителство, алтернативи на затворот, реформа на казнувањето, ново законодавство наречено „преку капијата“, рехабилитација после ослободување од затвор.

Превенција и рана интервенција. Системот на превенција треба да овозможи поддршка на индивидуи со висок ризик за вклучување во криминал пред да извршат кривично дело, како што се работа со семејството на малолетници кои покажале асоцијално однесување. Полицијата и локалната самоуправа делуваат во насока на ситуациона превенција со промени во локалните средини во кои се вршат кривични дела.

Пренасочување кон јавното обвинителство. Во насока на редукција на криминалот кај примарните сторители, полицијата и јавното обвинителство користат медијација или помирување за полесни кривични дела, особено кај жени и малолетници. Ранливите индивидуи се пренасочуваат од гонење (јавно обвинителство) и судење (суд), кон здравствени институции или социјални органи.

Алтернативи на затворот. Пробациската служба воспоставува кредибилни алтернативи на затворот со примена на интезивен надзор и насочени интервенции. Алтернативите се интегрирани со здравствени третмани, третмани за употреба на дрога, едукација, социјална помош, со цел отстранување на причините за криминалот и редукција на рецидивистичко однесување.

Реформа на казнувањето. Казнувањето треба да се реформира во насока на обезбедување на кратки затворски казни и алтернативи на затворот. Судиите треба да имаат поголема автономија во инволвирање на услуги, како што се на пример користење на специјалистички услуги за работа со сторители и жртви на семејно насилство и користење на дроги.

Нова легислатива наречена „преку капијата“. Затворските установи имаат автономија, ресурси и капацитет за рехабилитација на сторителите. Тоа вклучува високо квалитетни програми за едукација, обука и здравствени програми, со цел подготовка на сторителите за отпуштање/излез од затвор. Сторителите со низок и среден ризик се отпуштаат од затвор во нивните домови и во семејни средини со цел обезбедување на поддршка за нивна помош. Потребно е да се обезбедат легислативни одредби за поврзување на затворот со пробацијата, социјална служба и центрите за грижа кога сторителите се враќаат во заедницата.

Сите сторители по излегувањето од затвор се доделуваат на пробациски службеник кој има значајна автономија и вештини да му помогне на сторителот да биде **рехабилитиран**. Локалната заедница има интерес да му овозможи на сторителот квалитетна едукација, сместување, грижа, рехабилитација од употреба на дроги и здравствени услуги. Доколку сторителот ги прекрши поставените услови, тогаш се раскинува договорот со пробационерот.

Во 2010 година од страна на Министерството за правда на Велика Британија донесени се принципи за Интегрирано управување со сторители (Integrated offender management, скратено ИОМ), со кој се уредени пет основни принципи на работење и тоа:

Сите партнери работат заедно. Се охрабрува развој на мултиагенциски пристап фокусиран на сторителите на кривични дела од страна на сите партнери во борбата против криминалот, вклучувајќи ги органите на кривичната правда, локалните партнери, како и приватниот сектор;

Локален одговор на локалните проблеми. Сите надлежни локални партнери се инволвирани во стратешко планирање, донесување на одлуки и избор на решенија;

Сторителите се соочуваат со одговорноста и последиците. На сторителите им се обезбедува јасно разбирање на тоа што се очекува од нив;

Подобрување на постоечките програми и управување. Добивање на дополнителни придобивки од програмите кои се применуваат врз сторителите во интерес на придобивките на заедницата, и

ИОМ ги опфаќа и сторителите со висок ризик за предизвикување на сериозна штета или рецидивизам. Интензитетот на управување со овие сторители се однесува на сериозноста на ризикот без оглед дали нивната положба во кривично-правниот систем е законска или незаконска.

Како партнери кои го спроведуваат ИОМ се наведени полиција, пробација, затворите, судот, локалната самоуправа, здравствени установи, установи за третман на алкохоличари и корисници на наркотични дроги, приватен сектор, невладини организации.

Во 2015 година Националната служба за управување со сторители на Велика Британија ги носи Националните стандарди за управување со сторители (National standards for the management of offenders) со кои се утврдени 12 стандарди задолжителни за имплементација и тоа:

- Сите контакти со сторителите мора да бидат документирани и снимени. Снимките треба соодветно да се чуваат и да бидат достапни за заинтересираните странки;
- Судот мора да биде обезбеден со информации кои ќе му помогнат во донесувањето на соодветните одлуки. Судските одлуки мора да се достават до сите заинтересирани страни кои учествуваат во управувањето со сторителот;
- Сторителите се распоредуваат кај соодветни пробациски служби. Мора да постои соодветен систем за индукција на секој сторител во кој јасно се определени обврските и правата кои јасно се посочени на почетокот на управувањето со сторителот;
- Утврдување на план кој содржи идентификација на постоечкиот ризик од сериозна штета, начинот на управување со ризикот, потреби на сторителот, идентификација на можно рецидивистичко однесување и активности кои треба да бидат преземени во рамки на судската одлука во однос на извршување на казната во заедницата;
- Планот почнува да се имплементира кај сторители кои извршуваат казна во заедницата, во рок од пет дена од доставување на налогот за распоредување кај соодветен управител/менаџер за управување со сторителот;
- Управување со ризикот. Сторителите со утврден висок ризик со кој може да настане сериозна штета, се предмет на мултиагенциски пристап. Сторителите со низок или среден ризик, каде што индикаторите покажуваат дека опасноста од

настанување на сериозна штета може да се зголеми, се предмет на управување од страна на пробациската служба. Итни активности за управување со ризикот кога индикаторите упатуваат на непосредна закана од сериозна штета врз јавноста или позната жртва;

- Задолжителна примена на законските обврски во однос на жртвите на кривични дела;
- Се одобруваат условите за примена на планот во однос на престојот на сторителите;
- При примената на казната, доколку сторителот не ги исполнува барањата од страна на судот, се издава предупредување или се презема соодветна активност како што е укинување на условната казна;
- Планот треба да се ревидира секогаш кога има нови информации кои предизвикуваат промени во однесувањето на сторителот или известувања за притвор или непочитување на правилата за општокорисна работа;
- Евалуација по реализација на санкцијата во однос на постигнатите ефекти предвидени во планот за санкцијата, и
- Подготовка на сторителот за активности во заедницата, а како мерки кои можат да се изречат се: неплатена работа, полициски час (забрана за излегување од домот во определено време), рехабилитациски мерки, програми за третман, здравствено-ментални третмани, третмани за дрога, третмани за алкохол, забрана за активности, забрана за движење на места и објекти, задолжителен престој на определена адреса, задолжително присуство во определени центри, задолжителен надзор, задолжителни активности и забрана за патување во странство.

2.3 Извештајот на Картер

Картеровиот извештај од 2003 година, „Управување со сторители, редуција на криминалот“, интегрира повеќе поврзани функционални делови, и тоа:

- Интегрирање на Затворска служба и Национална пробациска служба во Национална служба за управување со сторители;
- Воспоставување на Модел за управување со сторители;
- Користење на научната теорија и практичните искуства во градење на новиот модел;

- Интеграција на поединечни системи на криминалната правда;
- Реформа на казнувањето;
- Воспоставување на совет за управување со санкции;
- Проширување на општествената интервенција;
- Воспоставување на конкурентност на пазарот;
- Заедничко користење на ресурсите;
- Замена на постојните досиеа „управување со предмет“ кои се водат во поединечните институции (пробација, затвор, служби за третман) со интегрирани споделени досиеа.

Картер констатира дека во Англија и Велс секоја институција во кривично правниот систем, особено во доменот на корекција на сторителите, постапува изолирано и самоиницијативно и не постои единствен државен орган/институција надлежна за координација помеѓу државните органи, која ќе биде фокусирана на сторителите и редукција на рецидивистичкото однесување (Ibid, 5). Затоа предлага воспоставување на Национална служба за управување со сторители (НОМС) која ќе биде креирана со интеграција на Затворска служба и Национална пробациска служба, а која служба ќе има доволна законодавна моќ да ги координира другите државни органи со интервенции во корекционата политика.

Главните аспекти во развојот на НОМС се имплементирани во текот на 2004 - 2007 година, особено:

- Се менува улогата на регионалните службеници за управување со сторители преку нивно учество во заедничките комисии за управување со сторители;
- Се потпишуваат првите договори помеѓу регионалните службеници за управување со сторители и главните институции/приватни компании за давање на услуги за корекција на сторители;
- Регионалните стратегии и планови за редукција на рецидивизмот станале предмет на дискусија со партнерите преку воспоставување на регионални одбори;
- Воспоставени се три главни сојузи и тоа Корпоративен сојуз за градење на релации со вработени кои ќе им помагаат на сторителите да се вработат и да ги задржат работните места, Граѓански општествен сојуз за работа со локални партнери за пристап до ресурси за сторители и Верски сојуз за инволвирање на локалната заедница за работа со сторители, и
- Програми за интервенција во однос на уживатели на дроги.

Во 2004 година државниот секретар на Англија, како одговор на Картеровиот извештај ја промовирал публикацијата „Редукција на криминалот – промена на животот“ (Reducing Crime – Changing Lives), со кој целосно се поддржува извештајот и како што е цитирано „Што ќе правиме со сторителите во иднина... ќе ги управуваме со службеници кои ќе го редуцираат повторувањето на активностите и ќе постигнат заеднички прогрес во затворот и во заедницата“ (*Offender management model*, 2006:5).

Основни принципи на моделот се:

- Моделот на управување со сторители се заснова на пристап фокусиран кон докази, за работа со индивидуални сторители;
- Пристап насочен кон хумана услуга која се гради на развој на лични релации помеѓу службеникот за управување и сторителот;
- Пристап од крај до крај (end-to-end), што значи работа со сторителот од страна на еден службеник од моментот на детекција на сторителот, па сè до крај на процесот;
- Еден сторител еден службеник, со цел постигнување ефективни резултати;
- Службеникот за управување врз основа на безбедносна проценка креира поединечен план за казната во соработка со сторителот и давателите на услуги;
- Индивидуализирана услуга утврдена според ризикот, околностите и потребите на сторителот, и
- Организациски и системски пристап како бизнис процес во Управувањето со сторителите.

Моделот треба да овозможи организација на повеќе службеници и услуги кон еден сторител кои се реализираат последователно, систематски и избегнување на дуплирање на постапките (Ibid, 13). Тоа значи дека во процесот на управување со сторителот различните државни институции и приватни субјекти кои учествуваат во управувањето, односно работењето со сторителот, активностите ги преземаат координирани од страна на еден службеник. Службеникот ги организира мерките на начин што истите меѓусебно се надградуваат и дополнуваат и секоја мерка има своја улога во целокупниот план за работењето со поединечен сторител. Службеникот внимава активностите да не се дуплираат, односно спречува различните институции да ги повторуваат мерките, затоа што повторувањето значи нецелисходност во примена на човечки, организациски и материјални ресурси и може да има негативен ефект во работењето со сторителот. За да се постигне наведената цел, службеникот за

управување со сторителот потребно е да ги запознае сите институции, односно службеници од институциите задолжени за работа со конкретниот сторител за секоја поединечна активност која се презема од која било од инволвираните субјекти.

Како што е констатирано во Картеровиот извештај, публикацијата на Владата на Англија и публикацијата за Моделот за управување со сторители, пристапот кон Моделот и НОМС треба да се засноваат на научни истражувања, студии и искуство, како во сферата на корекциите, така и во поврзаните/релациските области. Пристапот треба да се заснова на:

- Пракса научена од искуство согласно принципот „примена на тоа што функционира“, како и развој на праксата развиена во затвор и пробација;
- Заклучоци произлезени од научни истражувања, теорија и студии за ефективноста во корекцијата на сторителите, како и различни извештаи на надлежни инспекциски органи;
- Искуства научени во примената на Моделот за управување со предмет;
- Искуства за ефективност на организацијата, како и преземање на најдобрите европски практики, и
- Сознанија за најдобри практики за промена на начинот на управување со индивидуални сторители, преземени од бизнис секторот (Ibid, 7).

Иницијативата за ребалансирање на казната треба да обезбеди промена на кратките затворски казни во казни во заедницата, а казните во заедницата во парични казни. За таа цел се предлага воспоставување на Совет за управување со казните и програми за рутинско спроведување на казните, како и утврдување на ефективност од казнувањето.

Целта на казнувањето согласно реформите на казнената политика е: казнување на сторителите, редукција на криминалот, рехабилитација на сторителите, заштита на граѓаните и безбедноста и репарација на жртвите.

Вака дефинираните цели на казнувањето не треба да се применуваат на универзален начин, туку во индивидуализирана постапка. Индивидуализацијата на извршувањето на казната е една од главните цели на реформата на казнувањето која треба да се применува преку:

- Примена на микс од различни видови на казни креирани за секоја индивидуа посебно;

- Објаснување на целта на казнувањето од страна на судот и ефектите кои сакаат да се постигнат со казната;
- Во случаи кога судот нема да ја одреди целта на казнувањето, НОМС ќе го стори тоа врз основа на проценка на сторителот и казната;
- Казнувањето мора да биде дел од секоја санкција, и
- Рехабилитацијата мора да биде приоритетна цел на казнувањето.

2.4 Содржински елементи на управување со сторители

Службеникот за управување со сторител има комплексна и сеопфатна улога која се состои од управување со целокупните активности со сторителот усогласени со потребите и целта на казната. Сеопфатноста на процесот е содржана во основните функции на управувањето кои се состојат од проценка, план за казната, имплементација на казната, ревизија и евалуација (Ibid, 21).

Проценката започнува со собирање на информации од различни извори, вклучително и интервју со сторителот и проценки од страна на други институции. Како резултат на проценката се добива преглед што треба да биде направено. Одлуките можат да бидат програмирани во зависност од резултатите, по принципот „ако – тогаш“, што значи предвидување на повеќе верзии за постапување, а ќе се примени таа што е неопходна за постигнување на целта.

Планирањето на казната и надзорот врз сторителот се основни елементи за успешно спроведување на Моделот за управување со сторителите. Интеграцијата на планирањето и надзорот се реализира преку процесот на проценка, односно преку Системот за анализа на сторителите (OASys) кој е есенцијален за управување со сторителите на кривични дела. Планирањето на казната го подготвува и започнува со реализација затворската служба, надзорот го извршува службата за пробација, а се извршува врз основа на проценка на ризикот и потребите идентификувани во фазата на проценка.

Со почетокот на извршувањето на казната се изработува иницијален план, а основа за негова изработка се извештајот од самоевалуација на сторителот и првично собраните информации. Иницијалниот план се изработува врз основа на Упатство каде се претставени принципите за изработка на конкретен план, а тие се:

- Мотивација, капацитет за промени и позитивни фактори;

- Свесност за влијанието на неговата казна врз жртвата, и
- Прашања на дискриминација.

Иницијалниот план повторно ги зема предвид и основите на планирањето на казната, и тоа:

- Редукција на ризикот од сериозна штета – во случај кога проценетиот ризик е со среден, висок или многу висок степен, се поставуваат цели за редукција на ризикот од настапување на сериозна штета, и
- Редукција на рецидивистичко однесување.

По дефинирањето на факторите и меѓусебната поврзаност и влијание се поставуваат цели насочени кон тие фактори, како и кон потребите на сторителот. Но, исто така целите треба да бидат насочени кон реалните можности на сторителот за промени. Истите треба да бидат реални, да може да се реализираат, конкретни, мерливи и насочени кон долгорочно влијание врз сторителот по неговото враќање во заедницата. Планот треба да предвиди кои факти ќе се земат во предвид за мерење на успешноста, односно за ревизија на планот.

Основите на планот за извршување на казната содржат:

- Сите проценки на ризик, процедури и одлуки (видот на сместување, одлуки за трансфери, начин на трансферирање, посети и слично);
- Специфични анализи и процедури (категоризација и рекатегоризација, безбедносни извештаи);
- Инволвирани агенции, а каде што е можно и конкретни лица и контакт точки, со прецизно наведување на обврските на секој/а од нив. Овој дел од планот вклучува и планирање на организација на состаноците;
- Начин на комуникација помеѓу задолжениот пробациски службеник со сторителот и/или жртвата.

Планот мора да содржи мерки за заштита на податоците на жртвата.

Основна цел на планирањето на казната е фокусирана на редукција на ризикот од сериозна штета и редукција на рецидивистичко однесување. Приоритетите се насочени кон обезбедување на таканаречено безбедно отпуштање од затвор со квалитетно користење на времето поминато во затворската установа. Безбедно отпуштање од затвор значи позитивно влијание на затворскиот третман со објективна оценка дека сторителот нема да го повтори кривичното дело и/или да изврши друго кривично дело по отпуштање од затвор.

Планот за извршување на казната особено содржи: идентификување на факторите кои се важни за рехабилитација на сторителот, заштита на јавноста од деликвентското однесување на сторителот, превенција од идно рецидивистичко однесување, подготовка за отпуштање на сторителот од затвор, развивање и унапредување на работни вештини, конструктивно користење на затворското време на сторителот, обезбедување фокус кон идно вработување на сторителот по негово отпуштање, информирање на сите засегнати агенции за сите проценки и донесени одлуки во врска со сторителот и користење на планот како основа за планирање на надзорот.

За времето на **имплементацијата на казната** се воспоставува процес на мониторинг преку кој се обезбедуваат веродостојни и навремени информации помеѓу службеникот за управување со сторителот и службеникот од тимот кој во моментот извршува задачи согласно планот за казната. Во суштина, информациите важни за проценката на ризикот треба да се собираат константно, со цел правовремено идентификување и дисеминација на критичните фактори на ризик. Мониторингот е во надлежност на службеникот за управување со ризик, но постапката треба да ја прави во координација со целокупниот тим.

Планот за казна треба да биде предмет на континуирана **ревизија** на однапред определен временски период, на шест месеци или една година. Ревизијата овозможува проверка на функционирањето на планот за казната, особено проценката на ризикот, како и проверка на релевантноста и потребата за продолжување со планираните активности.

Одредени области од планот се предмет на ревизија, само во определени случаи како што се:

- При поднесување на извештај за условен отпуст;
- Информирање на раководителите и/или на заинтересираните агенции за прогресот од примена на мерките согласно планот, и
- Подготовка за отпуштање од затвор.

Евалуацијата подразбира утврдување на влијанието од примената на целите кои биле предвидени за постигнување, односно дали целите се исполнети според претходно утврдениот план. Евалуацијата се врши по завршување на целокупниот процес, односно завршување на постапката кон поединечен сторител. Во постапката за евалуација учествуваат сите членови на тимот, при што секој член се произнесува во однос на неговите задолженија по планот.

3. Модел на Соединети Американски Држави

Управувањето со сторители не е непознат институт во Соединетите Американски Држави, но како поим не наоѓа практична примена во теоријата и практиката. Всушност, институтот е заменет со други поими, така што може да се сретне како управување со предмети или интегрирано управување со предмети, управување со случај и слично. Во Прирачникот за интегрирано управување со предмети (Burke, et al., 2010:6) на Националниот институт за корекции на Министерството за правда на Соединетите Американски Држави, во повеќе толкувања на моделот може да се сретне поимот управувањето со сторители, но истиот според авторите упатува на целта на интегрираното управување со предметите, односно претставува постапка/процес на работење. За разлика од Англискиот модел за управување со сторители на кривични дела кој може да се идентификува како исклучиво централизиран систем, Соединетите Американски Држави преферираат децентрализиран систем на поставеност на органите за кривично гонење на ниво на поединечните држави, покрај постоењето на сојузните агенции со надлежност на територијата на Соединетите Американски Држави. Покрај децентрализираниот пристап, Соединетите Американски Држави имаат и специфичен пристап кон уредување на целокупната материја во правото, вклучително и системот за корекција на сторители на кривични дела, која се состои од различното уредување на правото, организацијата, начинот на работење на државните институции во секоја поединечна сојузна држава, а во одредени случаи и на ниво на поединечни градови во рамки на една иста држава, а постојат големи разлики и од држава до држава. Карактеристично е здружувањето на неколку држави во кој се имплементира ист или идентичен модел. Иако на сојузно ниво постојат генерални насоки за уредување, истите од една страна се многу општи, а од друга страна дозволуваат голем распон на можни уредувања на правото, организацијата и другите аспекти на работење на државните институции.

Така, сојузните држави во Америка, Џорџија, Индијана, Мичиген, Мисури, Њујорк, Северна Дакота, Орегон и Роуд го користат моделот на транзиција од затвор во заедницата дефиниран како Модел на интегрирано управување со предмети. Овој модел не значи воспоставување на нови државни агенции и дополнителни финансиски фондови, туку употреба на постојните ресурси базирани на принципите на користење на најдобри практики за редуција на примената на надзор и третман за нискоризични сторители, односно насочување на повеќе ресурси кон високоризичните сторители.

Ресурсите се насочуваат според криминогените фактори, видот на кривичното дело и потребата на сторителот за користење на повеќе ресурси.

Моделот овозможува:

- Постапки содржани во еден процес кој се спроведува од „почеток“, влезот во затвор, до „крај“, надзор во заедницата;
- Одржување на јавна безбедност, успешно враќање на сторителот во заедницата и идентификување на можноста од рецидивизам;
- Воспоставување на контролна и мониторинг стратегија со интервенција врз сторителот, како и мотивациона стратегија со цел редукција на однесувањето кое води кон рецидивизам;
- Активности во и надвор од затворот;
- Воспоставување на јавно приватно партнерство во предметите водени од управувачкиот тим;
- Активност на агенциите за корекција насочена кон координација на другите државни институции во управувањето со сторителите;
- Користење на емпириското искуство во управувањето со предметите, и
- Вклучување на сторителите во управувањето со сторителите.

Управувањето со предметите се реализира во три фази и тоа:

- Институционална фаза, за време на издржувањето казна затвор;
- Фаза на подготовка за излез од затвор, која се реализира еден месец пред излез од затвор и еден месец по излегувањето од затвор, и
- Фаза во заедницата, е период по излегувањето од затвор и прилагодување во заедницата, која се реализира со надзор (Ibid, 7).

Моделот на интегрирано управување со предмети се реализира врз четири категории на сторители, во зависност од утврдениот степен на ризик по општеството. Детерминацијата на степенот на ризик ги условува и примената на мерките и активностите спрема сторителите. Така, моделот ги утврдува следните типови на сторители:

- Екстремно високоризични сторители. Најчесто се идентификуваат како лица со психопатска анамнеза врз кои се применуваат неколку ефективни интервентни мерки за редукција на ризикот;

- Високо до средно ризични сторители. Врз овие лица се применуваат интервенции за редуција на ризикот. Секоја инволвирана институција ги дефинира интервенциите во зависност од своите надлежности;
- Нискоризични сторители. Се предмет на надзор, но не се применуваат мерки на интервенција, и
- Екстремно нискоризични сторители. Административна категорија на сторители со фокус на примена на мерки на надзор без други предуслови или финансиски побарувања во однос на сторителот (Ibid, 8).

3.1 Стратегии и техники кои се применуваат во интегрираното управување со предмети

Интегрираното управување со предмети подразбира примена на неколку стратегии и техники и тоа:

- Контрола на сторителот преку негова изолација во затвор, надзор, идентификување на факторите на ризик. Истите се стратегии наменети за екстремно високоризични сторители на кривични дела;
- Редуција на ризикот базирана на ефективна корекциона интервенција. Се применуваат наменски програми и интервенции врз средно до високо ризични сторители, насочени во отстранување на специфични криминогени фактори и редуција на криминалното однесување во иднина;
- Стабилизација насочена кон сторителот, со која се интервенира врз него да стане стабилен член на општеството. Сторителот кој се враќа во заедницата кој е бездомник, без здравствена заштита, невработен, без социјална заштита или друг потенцијален криминоген фактор, врз основа на проценка на личноста и ризикот се определуваат мерки за помош со кои ќе се стабилизира личноста во општеството, и
- Опсервација на сторителот заснована на административните услови за извршување на санкцијата, условите за отпуст од затвор, вклучително и финансиските обврски.

3.2 Модел на интегрирано управување со предмети

Моделот на интегрираното управување со предмети е идентичен како и англискиот модел на управување со сторители, а се базира на утврдување на потребите на поединецот, сторител на кривичното дело и инволвирање и поддршка на широк ранг на индивидуалци и агенции. Овој модел овозможува управување со сторителот од страна на повеќе институции кои меѓусебно се надополнуваат, следејќи го сторителот од извршувањето на кривичното дело, па сè до враќање во заедницата. Секој службеник на различните агенции, затвор, пробација, условен отпуст ги извршува работните задачи во доменот на својата надлежност со што се формира управен тим, а еден член од тимот се назначува за управител на предметот (case manager). Врз основа на проценката на предметот, управителот може во тимот да вклучи и друг персонал кој е потребен за работа со сторителот. За време на определен условен отпуст, службеникот за условен отпуст е дел од тимот за управување со предмет. Сторителот кој е предмет на управувањето со предмет, исто така се смета за дел од тимот заради неговото учество во договорниот однос, односно истиот мора да биде запознаен со сите мерки и активности предвидени во предметот, како и да се согласи дека ќе партиципира во истите. Сторителот се запознава со информациите, планот за предметот, учествува и дава иницијатива во развојот на планот и предлага мерки и стратегии. Моделот на интегрираното управување со предмет носи значајни бенефити за сторителот и предметот, затоа што се воспоставува поврзаност и пополнување на јазот помеѓу затворот и присуството на сторителот во заедницата.

Моделот на интегрираното управување со предмети обезбедува различни комбинации на мерки и стратегии насочени кон различни групи на сторители и тоа:

- Екстремно високоризични сторители се предмет на традиционални мерки како што се изолација, надгледување и стабилизација. Изолацијата се реализира со ставање во затвор на сторителот, а надгледувањето е мерка применувана во заедницата. Надгледувањето, покрај физичка и разузнавачка опсервација, содржи и следење на административните и финансиските состојби со сторителот. Стабилизацијата значи утврдување и примена на мерки на задоволување на потребите на сторителот насочени кон отстранување на криминогените фактори;
- Активностите за средно до високоризични сторители се насочени кон редуција на факторите на ризик, стабилизација на учеството на сторителот во

општествените активности, како и поддршка во административните и финансиските обврски кои се услов за отпустот од затворот;

- За нискоризични сторители фокусот е таргетиран на стабилизација на потребите, поврзување на сторителите со работодавачи, решавање на сместувачките прашања, социјална поддршка, вклучување на семејството и поддршка во административните и финансиските обврски, и
- Екстремно нискоризичните сторители се предмет на мониторинг на телефонот, електронската пошта, поддршка во административните и финансиските обврски, надзор.

3.3 Реализација на Моделот на интегрирано управување со предмети

Интегрираното управување со предмети се реализира во три фази и тоа институционална фаза, фаза на отпуст и фаза во заедницата (Ibid, 19).

Институционалната фаза започнува со влегувањето во затвор, а во одредени случаи и пред затворот, а завршува шест до дванаесет месеци пред ослободување од затвор. Во оваа фаза се извршува иницијална проценка, се утврдува можниот датум на завршување на фазата, се изработува динамичен план за предметот со програма за институционален третман. Програмата треба да содржи активности кои ќе го подготват сторителот за успешна транзиција од затвор во заедницата, особено во отстранување на факторите за рецидивизам, а се таргетираат средно и високо (вклучително и екстремно високо) ризични сторители. Динамичниот план по предметот се надополнува и модифицира со движењето на сторителот низ системот за корекции. Транзицијата од затвор во заедницата, исто така е содржана во динамичкиот план по предмет, а во минатото постоел посебен план наречен „План за транзициска одговорност“ (Transition Accountability Plan), кој сега е инкорпориран во динамичкиот план. Динамичкиот план се базира на проценка на ризикот и идентификување на генералните стратегии кои ќе се применуваат врз сторителот. Сите членови на тимот за управување со предмет го користат истиот план во работата со сторителот и истиот претставува основа врз кои се градат конкретни мерки за секоја област на постапување. Динамичкиот план претставува основа за вклучување на надворешни лица, специјалисти од одредени области, кои можат да дадат придонес особено кон високоризични сторители. Планот обезбедува рамка за клучните партнери, особено на затворскиот персонал и

постзатворските инволвирани институции, корекциските агенции и незатворските институции, тимот за управување со предмет и сторителот, каде што секој од партнерите ги знае своите права и обврски.

Фазата на отпуст од затвор започнува шест до дванаесет месеци пред завршување на казната затвор, а завршува шест месеци по излез од затворот. Средно и високо ризичните сторители треба да ја имаат завршено програмата за отпуст од затвор. Во оваа фаза се надградува динамичниот план со мерки и активности кои се спроведуваат во заедницата. Исто така се идентификуваат можните криминогени фактори кои можат да влијаат врз сторителот во заедницата, како и мерките на стабилизација, поддршка и помош. Фазата на отпуст продолжува сè додека сторителот не се стабилизира во заедницата и сè додека не се изврши проценка за можноста од рецидивизам и надгради динамичниот план.

Фазата во заедницата започнува по завршување на фазата на отпуст, која најчесто е шест месеци по отпустот од затворот. Оваа фаза се заснова на долгорочна стабилизација на сторителот. За средно и високо ризичните сторители вклучува план и имплементација на програма за редукција на ризикот, социјална поддршка, надзор и мрежа на поддршка од семејството, работодавачи, верска заедница. Ако за некој сторител е исклучена мерката надзор, но истиот и понатаму има потреба од социјална поддршка, управувањето на тимот се доверува на институциите/агенциите кои продолжуваат со активностите кон конкретниот сторител. Нискоризичните сторители можат да бидат исклучени од надзор уште во рана фаза од управувањето со предмет, доколку се постигнат целите на предметот, со што се зачувуваат човечки и материјални ресурси кои можат да се искористат во друг предмет.

Сите фази на интегрирано управување со предмети се засноваат на претпоставката дека на различни сторители се применуваат различни стратегии, со што се бара различно постапување и примена на различни мерки (според потребите на сторителот) од различните институции/агенции инволвирани во конкретен предмет. Во табелата број 68 се прикажани типичните ресурси кои се користат во управување со предметите, односно како раководителот со предмет може да ги насочи ресурсите за сторителите. Сторителите со низок ризик добиваат помалку ресурси, време и внимание во третманот, односно истите се насочуваат кон средно и високоризичните сторители.

Табела број 68 : Алокација на ресурси според степенот на ризик

Управување со предмет	Екстремно високоризични сторители	Средно до високоризични сторители	Нискоризични сторители
Иницијална проценка	✓	✓	✓
Целосна проценка на ризикот и потребите	✓	✓	
Управување со предмет и тим за надзор		✓	
Проценка за потреба од специфична програма		✓	
Креирање и примена на управување со предмет и план за надзор со насочена интервенција		✓	
Надзор и интеарктивно вклучување на сторителот во управувањето со предмет во процесот на промени		✓	
Учество во програми базирани на докази врз основа на проценка на ризикот и потребите		✓	
Пристап до право на бенефити	✓	✓	✓
Неформални мрежи на социјална поддршка	✓	✓	✓
Пристап до општествени ресурси за практично користење на социјални активности општествени потреби за стабилност	✓	✓	✓
Општи приходи за живот	✓	✓	✓
Максимална контрола и надзор	✓		
Периодична репроценка	✓	✓	
Конекции со некорекциски ресурси		✓	✓
Минимален надзор			✓
Рано прекинување на предметот			✓
Пристап до општествени услуги базирани на потребите			✓
Јавување во институции или известување по е-пошта			✓

Извор: (Ibid, 25)

Протоколите за интегрираното управување со предмети предвидуваат поединечни динамични планови по предметите и тимови за управување со предмети кои работат со сторителите во рамки на институционалните и локалните граници. Овој модел подразбира вклучување на државни институции и приватни компании во процесот на управување со предметите.

4. Управување со високоризични сторители

4.1 Англиски модел

Со Законот за кривична правда и судски служби од 2000 година во Англија и Велс се предвидени обврски за полицијата и пробациската служба, сегашната Национална служба за пробација, (National Probation Service, скратено NPS) да воспостави мултиагенциски договори за јавна безбедност (Multi Agency Public

Protection Arrangements – скратено MAPPA, во превод Мултиагенциски договор за јавна заштита, во понатамошниот текст, МАППА) за да ја заштити јавноста, вклучувајќи ги и претходните жртви на криминалот, од сериозни повреди предизвикани од страна на сексуални, насилни или други опасни сторители (Public protection manual, 2016:7). Договорите за првпат се имплементирани во 2003 година, а истовремено со нивното стапување во сила, од страна на Министерството за правда било донесено Упатство за МАППА со намера да ја олесни примената на договорите. Во основа МАППА не претставува државен орган или статутарно тело, туку механизам за координација со кој сите агенции (предвидени со закон) треба да ги исполнуваат своите законски обврски за заштита на јавната безбедност.

Извршни организациони единици предвидени во законската легислатива на МАППА се:

- Национална управна група (Responsible Authority National Steering Group, скратено RANGS);
- Одбори за стратешко управување (Strategic Management Boards, скратено SMBs);
- Надлежни органи (Responsible Authority, скратено RA);
- Тела задолжени за соработка (Duty to Co-operate bodies, скратено DTC), и
- Единица за координација на МАППА (MAPPA Co-ordination Unit).

Национална управна група е тело формирано да управува со МАППА, односно претставува национално координативно тело задолжено за надзор и обезбедување на нејзин континуиран развој. Со него раководи раководителот на Групата за управување со сторители и јавна заштита. Националната управна група изработува национален бизнис план на годишно ниво, кој се етаблира во планот на Стратегискиот управен одбор.

Одборите за стратешко управување се одговорни за стратегиските договори во секоја од 42-те МАППА подрачни единици и од нив се бара да се состануваат најмалку трипати годишно. Улогата на секој од одборите е да врши преглед на локалните договори, со посебен осврт на следењето на нивната ефикасност како и да направи промени во нив кои се чинат неопходни и целисходни.

Надлежни органи за спроведување на МАППА договорот се полицијата, националната пробациска служба и затворската служба и истите делуваат заедно во реализацијата на МАППА. Трите служби работат заедно со цел да обезбедат достапност на сопствените ресурси во насока на справување со ризиците од сексуални,

насилни и други видови на опасни сторители во заедницата, како и да обезбедат заштита на јавниот ред и мир и јавноста. Надлежните органи ги извршуваат следните активности:

- ги проценуваат и управуваат со ризиците предизвикани од сексуалните и насилните сторители;
- соработуваат со други агенции, вклучувајќи ја и локалната власт како и тимовите за млади сторители кои имаат реципрочна должност да соработуваат со надлежните органи за МАППА;
- прегледување и следење на ефективноста на договорите како и објавување на годишни извештаи, и
- собирање информации за претходни осуди за сторителите на сексуални и насилни деликти во насока да се заштити јавната безбедност.

Тела задолжени за соработка се државни органи/институции/агенции кои согласно Законот за кривична правда се должни да соработуваат со надлежните органи за спроведување на МАППА, а тоа се: одделенијата за работа и пензии, локални органи за образование, локални социјални услуги, локални одделенија за детски услуги, локални власти за домување, регистрирани социјални сопственици, здравствени институции, национален одбор за здравствени услуги, даватели на електронски мониторинг и извршување на имиграциони прашања.

Телата задолжени за соработка ги извршуваат своите законски должности кои според законот се димензионирани за соработка со надлежните тела во задачата за проценка и управување со ризикот. Должноста за соработка подразбира и размена на информации. Надлежните тела потпишуваат меморандум за разбирање со секое од телата задолжени за соработка, во насока на поставување на методологијата/начинот на соработка. Другите служби, како на пример тие што обезбедуваат помош за вработување или обуки и сместување, имаат важна улога во помагањето на сторителите да се вратат во заедницата, како и да помагаат во намалувањето на рецидивизмот. Нивниот важен придонес се истакнува во случаите каде сторителите имаат ментални здравствени проблеми или кога постои ризик да предизвикаат штета кај деца.

Единица за координација на МАППА има за цел да обезбеди мултиагенциско управување со ризикот да биде навремено и ефикасно фокусирано на вистинските сторители, и да обезбеди постапување согласно безбедносни планови кои содржат

познати индикатори за сериозна штета. Во помалите локални заедници, можно е улогата на координација да ја преземе поединец, додека во поголемите локални заедници, улогата на координација се воспоставува од повеќе луѓе во надлежните тела.

4.1.1 Идентификација на високоризични сторители

Според англискиот модел идентификацијата на високоризичните сторители ја врши затворската служба во рок од три дена по изрекувањето на казната. Агенции надлежни за идентификација на високоризични сторители се пробациската служба, полицијата, затворската служба, тимовите за млади сторители и психијатриските установи (MAPPA Guidance 2012, Updated 2019:48).

Идентификувањето на високоризичните сторители не значи и определување на нивото на управување со сторителите. Идентификацијата подразбира и постапување според процедурите за внесување на податоците во базата ВИСОР со цел навремено информирање/предупредување на сите надлежни органи кои постапуваат со високоризични сторители дека се регистрирани такви сторители.

Високоризичните (МАППА) сторители се идентификуваат во следните категории:

- **Категорија 1** – регистрирани сексуални престапници (Registered Sex Offenders, скратено RSOs).
- **Категорија 2** – насилни и други видови на сексуални престапници. Оваа категорија ги вклучува осудените (и лицата ослободени од казна заради ментални болести или судски недокажани кривични дела), на кои им е изречена казна затвор во траење од 12 и повеќе месеци, а се пренесени во болница согласно Законот за ментално здравје.
- **Категорија 3** – други опасни сторители. Во оваа категорија спаѓаат лицата кои се осудени за престапи, а чие однесување укажува на тоа дека овие лица можно е да предизвикаат сериозни штети и за кои е потребна мултиагенциска соработка. За да се регистрира сторител во Категорија 3, надлежното тело мора да утврди дека лицето сторило престап со кој се индицира, дека истиот е способен да предизвика сериозни штети на јавноста и се бара мултиагенциски пристап на ниво 2 или 3 за да се управува со ризикот. Секоја агенција може да упати барање одреден сторител да се разгледа дали спаѓа во Категорија 3, а

должност е на единицата за координација на МАППА да утврди дали сторителот ги исполнува бараните критериуми.

4.1.2 База на податоци ВИСОР (ViSOR)

ВИСОР претставува меѓуинституционална споделна база на податоци за високоризични сторители на кривични дела (Ibid, 50). Базата обезбедува централен пристап до секојдневно ажурирани информации за сторителите кои се обезбедени од три агенции и тоа полицијата, затворската служба и пробациската служба. Предметите во базата се нарекуваат „номинали“. Истата обезбедува размена на сознанија, проценки на ризик, информации за управување со ризикот и податоци за стратешки анализи. Податоците и информациите во базата се класифицирани информации со степен „доверливо“.

Надлежност за креирање и управување на досиеја (номинали) за сторители во ВИСОР е определена според нивната категорија и тоа за Категорија 1, надлежна агенција е полицијата, за Категорија 2, надлежна агенција е пробациската служба, а за Категорија 3, доколку има воспоставено пробациски активности, надлежна е пробациската служба, а за сите останати случаи надлежна ќе биде полицијата.

Номиналите водени во базата се активни сè додека се преземаат активности по истите. Од моментот кога ќе престанат активностите по предметот, истиот во определен период се архивира. Периодот зависи од категоријата на сторителот и видот на кривичното дело. Архивирањето значи пасивизирање на предметот, но не и бришење. Ако има потреба од конкретен номинал, истиот се реактивира. Целосно бришење на номиналот се врши во моментот кога сторителот ќе наполни сто годишна возраст.

4.1.3 Управување со информации за високоризични сторители

Надлежни органи согласно законската легислатива, полицијата, националната пробациска служба и затворската служба и телата задолжени за соработка со договори го уредуваат начинот, заштитата и принципите за разменување/споделување на информации (Ibid, 55). Телата задолжени за соработка, согласно законската легислатива се должни да ги споделат податоците/информациите кои се од интерес за заштита на јавната безбедност, а во конкретниот случај податоците и информациите

кои значат изработка на ефективна проценка на ризикот за високоризичните сторители. Споделувањето на информациите мора да биде во согласност со општите принципи за размена на информации со оглед на фактот што станува збор за лични податоци и податоци за семејството на сторителот. Затоа споделувањето на информации мора да се врши според законските одредби за заштита на лични податоци и според принципите на пропорционалност и неопходност.

Секоја агенција ги следи своите протоколи за заштита на податоците и информациите, затоа во меѓусебните договори се наведуваат условите за споделување на информациите кои мора да бидат почитувани од страна на агенцијата која е корисник на истите.

4.2 Модел на Соединети Американски Држави

За разлика од англискиот модел кој се заснова на законско решение со кое се креираат задолжителни основи за постапување на државните органи со надлежност за управување со сторители, а со договори и протоколи се доуредуваат одделни обврски за постапување, американскиот модел за управување со високоризични сторители се заснова исклучиво на договори и протоколи за соработка, без да постои законско уредување.

Американскиот модел за управување со високоризични сторители на кривични дела, исто така се разликува од држава до држава, како во поглед на таргетираните групи на кривични дела, така и во начинот и организацијата на мерките кои се преземаат од државните органи надлежни за спроведување на истите. Како приоритетни кривични дела кои се предмет на групата на високоризични сторители, според Шаефер, Ек и Кулен (2014:33) наречена специјална група на сторители, се сексуални престапници, макроа на проститутки, дилери на дрога, членови на банди, вознемирувачи, хронично алкохолизирани лица/возачи, хронични насилници. За време на пробацијата или условниот отпуст, наведените категории на лица се предмет на посебен надзор и зајакната превенција, во кои освен пробациската служба и службата за условен отпуст, активно учествува и полицијата.

Моделот на Флорида (Middle District of Florida, скратено MDFL) содржи повеќестрана балансирана програма за влез во затвор, третман и заштита на заедницата, а како приоритетни кривични дела на програмата се детска порнографија и проституција (Palmiotto, MacNichol, 2010:1). Организацијата на програмата е лоцирана

во судот, кој подржува сеопфатна политика на работење со Комитет кој ги поврзува службениците од повеќе агенции со различни дисциплини. Политиката на работење обезбедува сеопфатни насоки за регистрација на сексуалните престапници, известување на трети странки за ризикот, изработка на извештаи, стандарди за надзор, третман на сексуалните престапници, полиграфско испитување, начин на спроведување на мерки при исчезнато дете, планови за потенцијални несреќи. Судот обезбедува специјални предуслови за реализација на активностите на мониторинг и контрола на сексуалните престапници како што се: третмани, забрана за контакт помеѓу сторителот и одредени лица, забрана за влегување на одреден простор (школи, паркови, градинки, игротеки), забрана за поседување и користење на видеа, списанија и книги со голи деца или експлицитни фотографии, забрана за поседување или користење на компјутери со пристап до онлајн услуги без одобрение на пробацискиот службеник. Сексуалните престапници се регистрираат во рок од 48 часови по излегувањето од затвор, а регистрацијата меѓу другото подразбира и вметнување специјален знак за сексуален престапник во неговата возачка дозвола. За сторителот веднаш се изработува програма за третман со психосексуална проценка и полиграфско испитување. Пробацискиот службеник редовно врши надзор на домот на сексуалниот престапник, имотната состојба, други адреси детектирани како ризични и заедно со сторителот развиваат план за несреќи. Овој модел подразбира инволвирање на различни видови на пробациски и други службеници како што се пробациски службеник за управување со предметот, пробациски службеник за надзор, пробациски службеник за третман, пробациски службеник за полиграф.

5. Резултати од истражувањето

Компаративната анализа на двата модели покажува дека имаат една иста основа, а тоа е управување со сторителите на кривични дела со цел редукција на криминалот. Двата модели се засноваат на примена на сеопфатни мерки на ресоцијализација/реинтеграција, надзор, контрола, изолација и помирување, извршувани од страна на органите за кривично гонење (law enforcement), институции и приватни субјекти со задачи во кривично гонење или превенција, управувани/координирани од еден субјект.

Двата модела до 2003 година го применувале пристапот на управување со предмет, што значело „еден сторител еден предмет“. Како сторителот се движел низ

различните фази од кривично-правниот систем, така предметот се надополнувал со информации, анализи, анамнези и планови кои биле основа за ефективно управување со предметот (сторителот). Ако еден предмет е еден сторител, тогаш може да констатираме дека управувањето со предмет не е ништо друго, туку управување со сторител.

Во Соединетите Американски Држави се применуваат многу различни модели и пристапи. Како што беше претходно потенцирано, Соединетите Американски Држави преферираат децентрализиран систем на поставеност на органите за кривично гонење на ниво на поединечните држави и имаат различно уредување на правото, организација, начин на работење на државните институции во секоја поединечна сојузна држава, со што не може да се зборува за примена на еден унифициран модел на целата територија на Соединетите Американски Држави. Генерално сојузните држави го применуваат пристапот на водење на поединечни досиеја/предмети за сторителите во секој поединечен државен орган, а притоа воопшто не постои меѓусебно споделување на информации и документи од истите. Секој државен орган/агенција ги спроведувала своите задачи во рамки на надлежностите и не постои координација помеѓу агенциите. Тој пристап сè повеќе се заменува со нов пристап на интегрирано управување со предмети кој значи споделување на информациите и координација на институциите, но сè уште унификацијата е на почетно ниво. Таков е примерот со Моделот за интегрирано управување со предмети користен во сојузните држави во Соединетите Американски Држави, Џорџија, Индијана, Мичиген, Мисури, Њујорк, Северна Дакота, Орегон и Роуд, кој беше предмет на анализа на овој труд. Според овој модел сторителот се управува од страна на тим составен од службеници од повеќе агенции, утврдени според потребите на предметот/сторителот, а раководен од страна на еден член од тимот, со што не се продуцираат дополнителни човечки ресурси. Сторителот е дел од тимот и има активно учество во предметот. Управувањето со предметот се реализира во три фази и тоа институционална (затворска) фаза, фаза на (припрема за отпуст) отпуст и фаза во заедницата. За управувањето со предметот се изработува динамичен план кој започнува да се креира во институционалната фаза, а се надополнува низ понатамошните фази. Сите членови од тимот го следат, надополнуваат и реализираат динамичниот план. Динамичниот план е индивидуален и се изработува поединечно за секој сторител согласно неговите потреби и проценката на ризикот.

Разликата во двата модели е тоа што англискиот модел добива организациска форма, а моделот на Соединетите Американски Држави има исклучиво процесна форма. Имено, реализацијата на препораките дадени во Картеровиот извештај од 2003 година, довеле до формирање на посебен државен орган Национална служба за управување со сторители, во чиј состав функционираше затворската служба и национална пробациска служба, но се воспоставиле и посебни организациони единици за управување со сторители. Така, сторителот кој бил предмет на работа на новиот државен орган, бил управуван од посебен државен службеник кој ги раководел другите членови на тимот за управување со сторителот, што значи дека се воспоставило ново работно место (функција), службеник за управување на сторител чии работни задачи биле исклучиво управување. Тоа значи продукција на дополнителни човечки ресурси.

Последниве пет години во англиската стручна и научна јавност се води дебата за потребата на пристапот на управување на сторителите од страна на посебен државен орган, односно посебни службеници за управување со сторители. Ваквата дебата довела до промени, така што во 2017 година називот на Националната служба за управување со сторители се менува во Кралска служба за затвори и пробација, а сè уште се прави стратегија за промена на начинот на управување со сторителите, односно промена на организацискиот модел во процесен.

Организациски модел значи управување на сторителите од страна на посебен државен орган со специјализиран персонал со исклучиви задачи на управување со сторителите, а процесниот модел значи управување на сторителите без постоење на посебен државен орган, туку истото се спроведува од страна на постојните државни органи, агенции или институции, со формирање на тим на вработени од кои еден член ќе добие улога на раководител на тимот, со претходно дефинирани процесни правила.

Двата модели применуваат користење на услуги од приватни компании во процесот на управување со сторителите. Имено, определени мерки/активности од постапката, особено како што се различни третмани во ресоцијализацијата/реинтеграцијата или дел од надзорот, согласно законските акти на Англија и Соединетите Американски Држави можат да бидат извршувани од страна на приватни компании. Според искуствата на двете држави констатирани се значајни злоупотреби од страна на приватните компании во реализацијата на мерките, за што во стручната и научната јавност во државите се води дебата за можно укинување или промена на системот на доделување на овие услуги.

Моделите на Англија и Соединетите Американски Држави се најпрестижни модели за управување со сторители, а државите во светот ги имплементираат двата модели во помал или поголем обем. Современите држави како Австралија, Канада, Холандија и повеќето европски држави во помал или поголем дел ги имаат имплементирано основните постулати на двата модели.

6. Управување со сторители во Република Северна Македонија

Република Северна Македонија воопшто не го познава/применува Моделот на управување со сторители на кривични дела. Анализата на нормативните акти покажува непостоење на законски и подзаконски одредби кои упатуваат на систем на управување со сторителите во која било форма на активности. Законската покриеност со одредби кои значат имплементација на сегментите на модел на управување со сторители или не постојат или се многу сиромашни и неприменливи. Практичното искуство покажува дека и таму каде што постојат минимални легислативни обврски, истите во пракса не се применуваат. Од друга страна државните органи во Македонија, со надлежности за спроведување на управување со сторители (полиција, затвори, пробација) работат самостојно, без каква било координација или соработка во оваа област. Не постои каков било акт со кој се регулира меѓусебната соработка или координација.

Потребно е формирање на самостоен државен орган со задачи на управување со сторители на кривични дела. Како што забележува Лабовиќ (2006:433), потребна е сеопфатна реформа на државната управа, со утврдување на посебен државен орган, систематизација на работни места, развој на систем на кариера. Исто така потребна е промена на законодавството, вклучување на цивилниот сектор, особено невладините организации и слично.

6.1 Резултати од истражувањето

Во досегашното работење на органите за кривично гонење во Република Северна Македонија не е познат институтот управување со сторители на кривични дела, ниту пак постои претпоставка за имплементација на системот или делови од него, со што поставените хипотези за управување со сторители ќе бидат разгледани низ призмата на поединечните содржински елементи на управувањето со сторителите.

Организацијата/составот на тим од државни службеници, претставени како меѓуинституционален тим кој би имал надлежност да врши контрола (надвор и внатре во затворот) на осудени лица, особено на рецидивисти, сексуални и насилни деликвенти, во насока на спречување на идни криминални дејствија, како модел на индивидуална превенција, е едно од клучните прашања на Моделот. За истражувањето на ставовите на испитаниците беше користена квалитативна постапка, ДЕЛФИ техника со употреба на два исти прашалници, со меѓупериод на обука/тренинг за новиот модел и истражување на ставовите кои прилегуваат од тренингот, а добиените резултати беа квантитативно анализирани. Со оглед дека ДЕЛФИ техниката беше користена во три институции со исти варијабли, анализата ќе биде направена за секоја институција посебно, но воедно ќе бидат анализирани и компарирани сите три институции заедно.

Табела број 69: Коэффициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во МВР

Test Statistics 1		Test Statistics 2	
N	12	N	11
Kendall's W ^a	,217	Kendall's W ^a	,132
Chi-Square	15,607	Chi-Square	8,688
df	6	df	6
Asymp. Sig.	,016	Asymp. Sig.	,192

a. Kendall's Coefficient of Concordance

Добиените резултати од анализата со ДЕЛФИ техника во Министерството за внатрешни работи во Република Северна Македонија се

анализирани во поглед на меѓусебната согласност (конкорданција) на двата прашалника, како и анализа со користење на ДЕЛФИ методот, и истите се прикажани во табела број 69.

Резултатот на коефициентот на конкорданција (согласност) на првиот прашалник е $W=0,217$ а на вториот $W=0,132$, а критичната вредност на согласноста на ниво на значајност од 0,005 е 0,786, што укажува дека и кај двата случаи не постои согласност, а дополнително што кај вториот прашалник нивото на согласност е пониско за разлика од првиот прашалник.

Од табелата број 70 (показатели од првиот ДЕЛФИ прашалник) може да се констатира дека според нивното мислење, приоритизација на составот на тимот имаат пробацискиот службеник (5,75), јавниот обвинител (4,50), социјалниот работник (4,42), и полицискиот службеник (3,92).

**Табела број 70: Дескриптивна статистика
(ДЕЛФИ прашалник 1,
состав на меѓуинституционалниот тим)**

	Mean Rank
-пробациски службеник	5,75
-социјален работник	4,42
-јавен обвинител	4,50
-полициски службеник	3,92
-воспитувач	3,58
-затворски полицаец	2,75
-психијатар, психолог	3,08

По спроведеното предавање/тренинг на испитаниците, истите го одговорија вториот ДЕЛФИ прашалник, а ставовите на испитаниците за организацијата/составот на меѓуинституционалниот тим се прикажани во табела број 71.

Според табелата, резултатите се идентични со првиот прашалник, а редоследот на одговорите е следен: (1) пробациски службеник, (2) јавен обвинител, (3) полициски службеник, (4) социјален работник, (5) затворски полицаец, (6) воспитувач и (7) психијатар и психолог.

**Табела број 71: Дескриптивна статистика
(ДЕЛФИ прашалник 2,
ставови за нормативно уредување на моделот)**

	Mean Rank
-пробациски службеник	5,09
-социјален работник	3,73
-јавен обвинител	5,09
-полициски службеник	4,00
-воспитувач	3,36
-затворски полицаец	3,45
-психијатар, психолог	3,27

Анализата на статистичките показатели од првиот и вториот прашалник укажуваат дека полициските службеници високо ја рангираат улогата на јавниот обвинител, но тоа и се очекува со оглед на поставеноста на јавниот обвинител во спроведување на кривичната истрага,

односно улогата на јавниот обвинител како раководител на криминалистичките истраги, а со оглед на презентирање на нов модел, испитаниците му даваат висока улога на јавниот обвинител.

Пробацискиот службеник е рангиран највисоко на скалата на двата прашалника, што е очекувано, но и препознаено од испитаниците. Во двата прашалника на средно ниво се рангирани полицискиот службеник и социјалниот работник. Може да се констатира дека испитаниците добро ја имаат одредено улогата на поедините државни органи, освен на јавниот обвинител кој не треба да биде рангиран на толку висока позиција во тимот.

Добиените резултати од анализата со ДЕЛФИ техника во Управата за извршување на санкциите, Сектор за пробација во Република Северна Македонија се анализирани во поглед на меѓусебната согласност (конкорданција) на двата прашалника, како и анализа со користење на ДЕЛФИ методот, и истите се прикажани во табелата број 72.

Табела број 72: Коэффициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во Секторот за пробацација

N	8	N	8
Kendall's W ^a	,442	Kendall's W ^a	,669
Chi-Square	21,214	Chi-Square	32,089
df	6	df	6
Asymp. Sig.	,002	Asymp. Sig.	,000

a. Kendall's Coefficient of Concordance

a. Kendall's Coefficient of Concordance

Резултатот на коефициентот на конкорданција (согласност) на првиот прашалник е $W=0,442$ а на вториот $W=0,669$, а критичната вредност на согласноста на ниво на значајност од 0,005 е 0,786, што укажува дека кај првиот прашалник не постои воопшто согласност, додека кај вториот иако не постои согласност, истата не е со голема разлика од критичната вредност и е значајно подобрена во однос на првиот прашалник.

Табела број 73: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1, состав на меѓуинституционалниот тим)

	Mean Rank
-пробациски службеник	5,88
-социјален работник	4,50
-јавен обвинител	1,38
-полициски службеник	3,75
-воспитувач	5,13
-затворски полицаец	3,38
-психијатар, психолог	4,00

(3,75). Јавниот обвинител е на последно место (1,38)

Од табелата број 73 (показатели од првиот ДЕЛФИ прашалник) може да се констатира дека според нивното мислење, приоритизација на составот на тимот имаат пробацискиот службеник (5,88), воспитувач (5,13), социјалниот работник (4,50), психијатар и психолог (4,0), и полицискиот службеник (3,75). Јавниот обвинител е на последно место (1,38)

По спроведеното предавање/тренинг на испитаниците, истите го одговорија вториот ДЕЛФИ прашалник, а ставовите на испитаниците за организацијата/составот на меѓуинституционалниот тим се прикажани во табела број 74.

Табела број 74: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, ставови за нормативно уредување на моделот)

	Mean Rank
-пробациски службеник	6,88
-социјален работник	4,88
-јавен обвинител	1,75
-полициски службеник	3,25
-воспитувач	5,25
-затворски полицаец	2,50
-психијатар, психолог	3,50

Според табелата, резултатите се идентични со првиот прашалник, а редоследот на одговорите е следен: (1) пробациски службеник, (2) воспитувач, (3) социјален работник, (4) психијатар и психолог, (5) полициски службеник, (6) затворски полицаец и (7) јавен обвинител. Анализата на статистичките показатели од првиот и вториот прашалник укажуваат дека испитаниците високо ја рангираат улогата на пробациските службеници, што е очекувано со оглед на улогата која ја имаат истите во управувањето со сторителите. На

второ и трето место ги рангираат воспитувачите и социјалните работници, што укажува на заштитната сфера која ја гледаат пробациските службеници, а тоа е социјалната заштита/мерки на сторителите, односно социјалната превенција.

Високо место се определува и за психологот и психијатарот, а потоа е полицискиот службеник. Јавниот обвинител и во двата прашалници е најниско рангиран, што можеби и се очекува од пробациските службеници кои во своето работење и најмалку имаат комуникација со него.

Третото ДЕЛФИ истражување е направено во Казнено-поправната установа Идризово, а добиените резултати од анализата со ДЕЛФИ техника се анализирани во поглед на меѓусебната согласност (конкорданција) на двата прашалника, како и анализа со користење на ДЕЛФИ методот, и истите се прикажани во табелата број 75.

Табела број 75: Коэффициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во КПУ Идризово

N	8
Kendall's W ^a	,183
Chi-Square	8,786
df	6
Asymp. Sig.	,186

a. Kendall's Coefficient of Concordance

N	8
Kendall's W ^a	,542
Chi-Square	26,036
df	6
Asymp. Sig.	,000

a. Kendall's Coefficient of Concordance

Резултатот на коефициентот на конкорданција (согласност) на првиот прашалник е $W=0,183$, а на вториот $W=0,542$, а критичната вредност на согласноста на ниво на значајност од 0,005 е 0,786, што укажува дека кај двата

прашалника не постои согласност помеѓу испитаниците, но за разлика од првиот прашалник, кај вториот има значајно подобрување на согласноста.

Од табелата број 76 (показатели од првиот ДЕЛФИ прашалник) може да се констатира дека според нивното мислење, приоритизација на составот на тимот имаат воспитувач (5,63), затворски полицаец (4,38), социјалниот работник, психологот и психијатар (4,25), полициски службеник (3,38), и пробациски службеник (3,25). Јавниот обвинител е на последно место (2,88).

Табела број 76: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1, состав на меѓуинституционалниот тим)

	Mean Rank
-пробациски службеник	3,25
-социјален работник	4,25
-јавен обвинител	2,88
-полициски службеник	3,38
-воспитувач	5,63
-затворски полицаец	4,38
-психијатар, психолог	4,25

По спроведеното предавање/тренинг на испитаниците, истите го одговорија вториот ДЕЛФИ прашалник, а ставовите на испитаниците за организацијата/составот на меѓуинституционалниот тим се прикажани во табела број 77.

Според табелата, резултатите се идентични со првиот прашалник, а редоследот на одговорите е следен: (1) пробациски службеник, (2) воспитувач, (3) затворски полицаец, (4) полициски службеник, (5) психијатар и психолог, (6) јавен обвинител и (7) социјален работник.

Табела број 77: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, ставови за нормативно уредување на моделот)

	Mean Rank
-пробациски службеник	6,00
-социјален работник	2,38
-јавен обвинител	2,50
-полициски службеник	3,88
-воспитувач	6,00
-затворски полицаец	4,63
-психијатар, психолог	2,63

рангиран јавниот обвинител и социјалниот работник.

Анализата на сите статистички показатели од сите три институции покажува дека секоја институција посебно на прво место и како најзначајна карика на Моделот на индивидуална криминална превенција ја наведува пробациската служба, но потоа рангирањето се прави според институцијата во која испитаникот работи.

Така полициските службеници ги рангираат обвинителите и полициските службеници, пробациската служба ги рангира воспитувачите, па социјалните работници, а воспитувачите од затворите, ги рангираат воспитувачите и затворските полицајци.

Табела број 78: Дескриптивна статистика (Збирен ДЕЛФИ прашалник, ставови за нормативно уредување на моделот)

	Mean Rank
-пробациски службеник	5,89
-социјален работник	3,67
-јавен обвинител	3,33
-полициски службеник	3,74
-воспитувач	4,70
-затворски полицаец	3,52
-психијатар, психолог	3,15

психијатар, психолог. Вака поставениот тим целосно се совпаѓа со нашиот став за составот на тимот, со забелешка дека улогата на воспитувачот е исклучиво за активностите за време на издржувањето на казната затвор, додека за активностите надвор од затворот, воспитувачот нема активности.

Управувањето со високо ризични сторители на кривични дела го истраживме со две прашања и тоа „Дали сметате дека треба да биде воспоставена секојдневна

Анализата на статистичките показатели од првиот и вториот прашалник укажуваат дека испитаниците високо ја рангираат улогата на пробациските службеници и воспитувачите, на трето место ги рангираат затворските полицајци, а на четврто место полициските службеници. Најниско е

Збирната анализа на вториот прашалник на сите три институции заедно (види табела број 78) ги рангираат службениците на следниот начин: (1) пробациски службеник, (2) воспитувач, (3) полициски службеник, (4) социјален работник, (5) затворски полицаец, (6) јавен обвинител, и (7)

координација на активности помеѓу вработените во Министерство за правда – Управа за извршување на санкциите, Министерство за внатрешни работи – Биро за јавна безбедност и Министерство за труд и социјална политика со цел остварување на сеопфатна контрола на рецидивисти и сторители на сексуални деликти и семејно насилство?“ и „Дали се согласувате со идејата за формирање на меѓуагенциски тимови, составени од полициски, пробациски и затворски службеници кои ќе одржуваат редовни состаноци на кои ќе се дискутира и носат препораки и задолжителни одлуки за државните органи за постапување со високо ризични сторители на кривични дела (сексуални и насилни престапници)?“.

Статистичките показатели од табелата број 79 покажуваат дека вкупно 125 испитаници или високи 94% од испитаниците сметаат дека потребна е секојдневна комуникација на активности помеѓу државните органи кои би требало да управуваат со високоризични сторители на кривични дела, односно да ја спроведуваат индивидуалната криминална превенција во Македонија, а само 6% од испитаниците сметаат дека не треба секојдневна комуникација.

Табела број 79: Кростабулација на фреквенции на испитаниците според организациона единица и потребата од секојдневна комуникација

		Дали сметате дека треба да биде воспоставена секојдневна комуникација ...		Total
		ДА	НЕ	
Организациона единица	МВР, Униформа	77	5	82
	МВР, Анализа	25	2	27
	УИС, Пробација	23	1	24
Total		125	8	133

Во поглед на прашањето за формирање на меѓуагенциски тимови, составени од полициски, пробациски и затворски службеници кои ќе одржуваат редовни состаноци на кои ќе се дискутира и носат препораки и задолжителни одлуки за државните органи за постапување со високо ризични сторители на кривични дела (сексуални и насилни престапници), со кростабулацијата на фреквенциите дадени во табела број 80 може да се констатира дека од вкупно 133 испитаници, 114 или 85,7% се произнеле дека е потребно да се формираат вакви тимови, а 19 или 14,3% се произнеле негативно.

Времетраењето на контролата, односно управувањето со сторителите на кривични дела зависи од повеќе фактори, меѓу кој значаен е видот на кривичното дело, како и тоа дали се работи за примарен сторител или рецидивист. Ова прашање го

истраживме со анализа на ставовите на испитаниците во институциите во Македонија, со прашањето „Според Ваше мислење, меѓуинституционалниот координативен тим, колку време треба да врши контрола на сторителите на кривични дела, на примарни сторители и рецидивисти, по нивно излегување од затвор“.

Табела број 80: Кростабулација на фреквенции на испитаниците според организациона единица и потребата од формирање меѓуагенциски тимови

		Дали се согласувате со идејата за формирање меѓуагенциски тимови ...		Total
		ДА	НЕ	
Организациона единица	МВР, Униформа	72	12	84
	МВР, Анализа	20	6	26
	УИС, Пробација	22	1	23
Total		114	19	133

Од табелата број 81 може да се констатира дека кумулативно 70% од испитаниците сметаат дека примарните сторители кои извршиле кривичното дело разбојништво треба да се предмет на контрола (управување со сторители) во времетраење до 5 години, а само 6 испитаници или 30% сметаат дека истите треба да бидат контролирани 10 или 20 години.

Табела број 81: Статистички показатели на фреквенции, разбојништва, примарни сторители

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1 година	1	5,0	5,0	5,0
	2 години	4	20,0	20,0	25,0
	3 години	4	20,0	20,0	45,0
	5 години	5	25,0	25,0	70,0
	10 години	4	20,0	20,0	90,0
	20 години	2	10,0	10,0	100,0
	Total	20	100,0	100,0	

Ситуацијата кај рецидивистите на истото кривично дело (разбојништво) е различна од примарните сторители, со тоа што испитаниците воопшто не се произнеле со една и две години, 35% сметаат дека рецидивистите треба да се контролираат до 5 години, најголемиот процент од 45% од испитаниците сметаат дека истите треба да се контролираат до 10 години, и 15% односно 5% сметаат дека рецидивистите треба да се контролираат до 20 години, односно 30 години (види табела број 82).

Табела број 82: Статистички показатели на фреквенции, разбојништва, рецидивизам

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 3 години	4	20,0	20,0	20,0
5 години	3	15,0	15,0	35,0
10 години	9	45,0	45,0	80,0
20 години	3	15,0	15,0	95,0
30 години	1	5,0	5,0	100,0
Total	20	100,0	100,0	

Времетраењето на контролата кај примарните сторители на педофилија е прикажана во табела број 83, при што може да се констатира дека 20% од испитаниците сметаат дека контролата треба да биде до 5 години, 25% до 10 години, 10% односно 15% сметаат дека истата треба да биде 20, односно 30 години и високи 30% сметаат дека контролата треба да биде доживотна.

Табела број 83: Статистички показатели на фреквенции, педофилија, примарни сторители

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 5 години	4	20,0	20,0	20,0
10 години	5	25,0	25,0	45,0
20 години	2	10,0	10,0	55,0
30 години	3	15,0	15,0	70,0
доживотно	6	30,0	30,0	100,0
Total	20	100,0	100,0	

За разлика од примарните сторители, за рецидивистите педофили, испитаниците се произнеле од 20% за контрола до 10 години, 40% за контрола од 30 години и 40% за доживотна контрола (види табела број 84).

Табела број 84: Статистички показатели на фреквенции, педофилија, рецидивизам

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 10 години	4	20,0	20,0	20,0
30 години	8	40,0	40,0	60,0
доживотно	8	40,0	40,0	100,0
Total	20	100,0	100,0	

Примарните сторители на кривичното дело убиство, прикажани во табела број 85, според испитаниците треба да бидат контролирани во кумулативен процент од 40% до 5 години, 15%, односно 20% од испитаниците сметаат дека истите треба да се контролираат 10 односно 20 години, само еден испитаник или 5% смета дека

контролата треба да биде до 30 години, а 20% сметаат дека истата треба да биде доживотна.

Табела број 85: Статистички показатели на фреквенции, убиства, примарни сторители

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 2 години	1	5,0	5,0	5,0
3 години	2	10,0	10,0	15,0
5 години	5	25,0	25,0	40,0
10 години	3	15,0	15,0	55,0
20 години	4	20,0	20,0	75,0
30 години	1	5,0	5,0	80,0
доживотно	4	20,0	20,0	100,0
Total	20	100,0	100,0	

Повторниците на убиство треба да се контролираат до 10 години, сметаат 15% од испитаниците, или кумулативно 3, 5 и 10 години сметаат 35%, кумулативно 20 односно 30 години сметаат 45% односно 65% од испитаниците, а доживотно сметаат 35% (види табела број 86).

Табела број 86: Статистички показатели на фреквенции, убиства, рецидивизам

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 3 години	1	5,0	5,0	5,0
5 години	3	15,0	15,0	20,0
10 години	3	15,0	15,0	35,0
20 години	2	10,0	10,0	45,0
30 години	4	20,0	20,0	65,0
доживотно	7	35,0	35,0	100,0
Total	20	100,0	100,0	

7. Ефективност на моделите за управување со сторители/интегрирано управување со предмети

Ефективноста на моделите на управување со сторители и интегрирано управување со предмети не може да се провери и истражува во Република Северна Македонија бидејќи такви модели не се применуваат. Затоа за потребите на овој труд ќе се користат изведени сознанија за ефективноста на моделите во други држави во светот. Во светски рамки постојат повеќе научни и практични истражувања за докажување на ефективноста од примената на Моделите за управување со сторители и интегрираното управување со предмети.

Во докторската дисертација на Емили Викторија Еванс (2016:261) изведени се повеќе сознанија за ефективноста на примената на Моделот на интегрирано управување со сторители во Англија. Истражувајќи ја популацијата на сторители кои го повториле извршувањето на кривичното дело, пред, за време и после примената на мерки на Интегрирано управување со сторители изведен е заклучок: од вкупно 98 сторители на кривични дела, пред примената на мерки на интегрирано управување со сторители, 31 сторител или 31,6% не извршиле ново кривично дело, 61 сторител или 68,4% извршиле едно или повеќе кривични дела, а 9 сторители или 9,2% извршиле десет или повеќе кривични дела. За време на примената на мерки согласно Моделот на интегрирано управување со предмети, 60 извршители или 61,2% не извршиле ново кривично дело, 38 сторители или 38,8% извршиле едно или повеќе кривични дела, а 3 сторители или 3,1% извршиле десет или повеќе кривични дела. Резултатите добиени по завршувањето на применети мерки согласно Моделот покажуваат дека од 98 сторители, 53 или 54,1% не извршиле ново кривично дело, 45 сторители или 45,9% извршиле едно или повеќе кривични дела, а 1 сторител извршил десет или повеќе кривични дела. Анализата на прикажаните статистички показатели покажува значајно намалување на бројот на извршени кривични дела од страна на сторителите, пред примената на мерките со бројот на извршени кривични дела за време на примената на мерките, односно моделот на интегрирано управување со сторители. Во периодот по завршување на мерките, односно по завршување на примената на Моделот на интегрирано управување со сторителите, исто така е значајно намалено во однос на мерките пред примената, а со благо зголемување во однос на мерките за време на примена на моделот, но во случаите каде сторителите не извршиле кривично дело или каде што извршиле едно или повеќе кривични дела, додека во случаите каде се извршени десет или повеќе кривични дела, исто така се забележува намалување на бројот на сторители. Генералниот заклучок е дека примената на Моделот на интегрирано управување со сторителите влијае врз намалување/редукција на криминалот и спречување на рецидивистичко однесување.

Во истражувањето на Олвер, Стефен и Вонг (2009:522), претставено во трудот „Заклучоци од евалуација на програма за третман на сексуални престапници со многу висок интензитет“ се дадени резултати на сексуални сторители кои биле подложени на посебна контрола и третмани и сторители врз кои не биле применувани вакви мерки. Истражувањето е спроведено во 2008 година врз 472 сторители подложни на контрола и третман и 265 сторители кои не биле подложени на мерки. Резултатите покажале

дека сторителите на сексуални деликти врз кои не се применувани мерки на контрола и третмани, го повториле кривичното дело во 17,7% во период од 3 години, 24,5% во период од 5 години и 32,3% во период од 10 години по извршувањето на првото кривично дело. Сторителите на сексуални кривични дела кои биле подложни на контрола и третман имаат значајно пониско ниво на рецидивизам и тоа 11,1% (17,7%) за период од 3 години, 16,9% (24,5%) за период од 5 години и 21,8% (32,3%) за период од 10 години. Може да се заклучи дека за 1/3 е намален бројот на рецидивистичко однесување на сторители на сексуални деликти врз кои се применувани мерки на контрола и третман.

Во официјалниот извештај на Одделот за корекции на Нов Зеланд, Годишен извештај за 2014/2015 наведено е дека е постигнат процент од 25% намалување на рецидивистичко однесување на сторители, кои претходно биле евидентирани како рецидивисти, преку примена на сеопфатни мерки на контрола и третман на сторителите. Како мерки на контрола и третман се наведени: справување со злоупотреби на дроги и алкохол, зајакнати мерки на рехабилитација, интервенции на пробациската служба, стекнување на образование и работни вештини во затворот, вработување после затворот, соработка и партнерство со локалната заедница.

Истражувањето на Имоген Халстед (2016:10), за редукција на рецидивизмот на сексуалните престапници преку интензивен третман во затвор, опфаќа 386 затвореници од кои 229 се третирани со интензивен третман кој содржи: намалување на меѓусебниот конфликт со други лица, избегнување на конфликти, поголема контрола на однесувањето, ефективно управување со проблеми, зголемување на чувството на самодоверба во постигнување на животните цели, воспоставување на врски со други луѓе, намалување на стресот и друго. Останатите 157 затвореници не се третирани со истиот третман. Анализата покажува дека третираните затвореници во период од 5 години, го повториле сексуалниот престап во процент од 11,7%, за разлика од нетретираните кои го повториле во процент од 12,1%, што укажува дека не постои разлика во рецидивистичкото однесување од страна на третираните и нетретираните затвореници во однос на примената на интензивниот третман. Разликата е евидентна кај насилните деликвенти, со 26,5% повторување на кривичните дела во период од 5 години на третираните затвореници и 34% на нетретираните затвореници, а уште поголема разлика има кај вкупниот криминал со повтор од 40,9% на третираните затвореници и 56,5% на нетретираните затвореници. Генералниот заклучок е дека само една алатка на Моделот на управување со сторители, како што е интензивен третман во

затворот нема влијание или има мало влијание врз намалување на рецидивистичкото однесување на сторителите на сексуални и насилни деликти.

Истражувањето на Клара Рингланд и Дон Веатербурн (2016:10), насловено како „Влијанието на интензивната корекција врз рецидивизмот“, прави компарација на сторители кои биле подложни на „наредба за интензивна рехабилитација“ во локалната заедница“ во периодот од 2 години (1.10.2010 година – 30.9.2012 година) и сторители подложени на превентивен притвор во период од 2 години (1.10.2007 година – 30.9.2009 година), како и компарација на сторители кои биле подложни на „наредба за интензивна рехабилитација“ и сторители на кои им е определен условен отпуст од затвор со заштитен надзор за периодот од 2 години (1.10.2010 година – 30.9.2012 година). Наредбата за интензивна рехабилитација (англиски: Intensive correction orders) е дизајнирана за редукција на ризикот од повторување на кривичното дело преку мерки и активности на интензивна рехабилитација и контрола во локалната заедница. Анализата покажува дека од вкупно 993 лица кои подложени на интензивна рехабилитација и контрола, 161 лице или 17,9% го повториле кривичното дело, додека од истиот број на лица подложени на превентивен притвор во период од 2 години, 197 или 26,6% од лицата го повториле кривичното дело.

8. Заклучоци и препораки

- (1) Управување со сторители на кривични дела е нов предизвик за државите во светот во насока на редукција на криминалот. Како дел од Индивидуалната криминална превенција насочена кон конкретен сторител на кривично/и дело/а, овозможува индивидуален пристап во управувањето со сторителот, а со тоа и избор на најдобри мерки кои најделотворно ќе делуваат врз сторителот кон негово позитивно враќање во општествениот живот.
- (2) Моментално во светот се применуваат два модели на управување со сторители на кривични дела и тоа англискиот Модел на управување со сторители и американскиот Модел на интегрирано управување со предмети. Двата модели во помал или поголем обем постепено се прифаќаат од државите во светот.
- (3) Англискиот модел е издигнат на организациска форма, со воспоставување на посебен државен орган Национална служба за управување со сторители (моментално Кралска служба за затвори и пробација, но организацијата на управување со сторители и понатаму е основен систем на работа на државниот

орган). Овој модел е претставен како пристап кој вклучува управување со сторител од страна на еден службеник во текот на целокупниот процес, во којшто службеникот за управување со сторител има комплексна и сеопфатна улога која се состои од управување со целокупните активности со сторителот усогласени со потребите и целта на казната.

- (4) Соединетите Американски Држави имаат комплексен државен систем во кој секоја поединечна сојузна држава има свој правен и организациски систем, кој функционира со централни препораки и поединечни државни имплементации на исти или идентични модели. Препораките на централната власт, за воспоставување на Модел за управување со предмети за сторители на кривични дела е прифатена од сите држави, а најдобар пример за организација имаат сојузните држави Џорџија, Индијана, Мичиген, Мисури, Њујорк, Северна Дакота, Орегон и Роуд кои го користат моделот на транзиција од затвор во заедницата дефиниран како Модел на интегрирано управување со предмети. Овој модел не значи воспоставување на нови државни агенции и дополнителни финансиски фондови, туку употреба на постоечките ресурси базирани на принципите на користење на најдобри практики за редукција на примената на надзор и третман. Моделот на интегрираното управување со предмети е идентичен како и англискиот модел на управување со сторители, а се базира на утврдување на потребите на поединецот, сторител на кривичното дело и инволвирање и поддршка на широк ранг на индивидуалци и агенции. Истиот овозможува управување со сторителот од страна на повеќе институции кои меѓусебно се надополнуваат, следејќи го сторителот од извршувањето на кривичното дело, па се до враќање во заедницата. Секој службеник на различните агенции, затвор, пробација, условен отпуст ги извршува работните задачи во доменот на својата надлежност, со што се формира управен тим, а еден член од тимот се назначува за управител на предметот.
- (5) Државите во светот воспоставуваат механизми за контрола на високоризични сторители на кривични дела, особено на сексуални и насилни деликвенти, Така, Англија и Велс имаат воспоставено мултиагенциски договори за јавна безбедност (МАППА) насочени кон заштита јавноста, вклучувајќи ги и претходните жртви на криминалот, од сериозни повреди предизвикани од страна на сексуални, насилни или други опасни сторители. Соединетите Американски Држави како држава со специфичен правен систем и на ова поле се разликува од држава до

држава, но централните насоки се воспоставување на контрола на потенцијалните сексуални, насилни и други опасни сторители на кривични дела кои се реализираат преку Моделот на интегрирано управување со предмети со определување на поспецифични мерки и активности кон ваквиот тим на деликвенти.

- (6) Република Северна Македонија не применува ниту еден од двата модели, односно Моделот на управување со предмети или управување со сторители, ниту пак во своите стратегии или акциски планови е наведено нивно воспоставување. Воопшто не постои визија за имплементација на каков било модел за управување со сторители и високоризични сторители на кривични дела во која било форма. Севкупното истражување на овој труд покажува дека Република Северна Македонија нема воспоставено мерки на превентивна изолација, ресоцијализацијата не функционира, третманите во затворите и надвор од нив не функционираат, контролата од страна на полицијата не функционира, а репарација и медијација не постои, што укажува дека ниту еден од составните елементи на управувањето со сторители не функционираат. Поставените хипотези за управувањето со сторители на кривични дела, односно управувањето со високоризични сторители на кривични дела се докажани како ефикасни и ефективни во редуција на криминалот со анализата на двата применети модели на управување со сторители и управување со предмети.

ГЛАВА 10

УПРАВУВАЊЕ СО ЖРТВИ НА КРИВИЧНИ ДЕЛА

1. Основни виктимолошки поими

До средината на дваесеттиот век жртвите на кривичните дела биле во фокус на криминологијата, но криминолозите повеќе внимание посветувале на сторителот на кривичното дело, отколку на неговата жртва. Во втората половина на дваесеттиот век, вниманието на виктимолошката дејност е насочен кон жртвата, а првично во центарот на истражувањето е положбата на жртвата во кривичната постапка и придонесот на жртвата во настанувањето на кривичното дело. Основачи на виктимологијата како научна дисциплина се смета Ханс фон Хентинг со неговото дело „Злосторникот и неговата жртва“ (општ цитат).

Виктимологијата во најопшта смисла може да се дефинира како наука за жртвите и виктимизацијата (Sutherland, 1955:7, Tiwari, 2012:87, Fattah, 2000:71). Според Симеуновиќ-Патиќ (2016:1) виктимологијата е научна дисциплина која ги проучува карактеристиките, последиците и чинителите на виктимизацијата, а Игњатовиќ и Симеуновиќ-Патиќ, виктимологијата ја дефинираат како научна дисциплина, дел од криминологијата која ги проучува жртвите на човечки дејствија кои можат да се припишат на вината на сторителот, без оглед дали истите се предвидени во кривичниот законик како кривични дела или се предвидени како тешки прекршувања на фундаменталните човекови права предвидени во меѓународните акти кои ги штитат човековите права (Ignjatović, Simeunović Patić, 2015:18).

До седумдесеттите години на минатиот век, виктимологијата била ориентирана кон интеракцијата на жртвата и сторителот и учеството на жртвата во сопствената виктимизација. После седумдесеттите години виктимологијата се проширува кон последиците на виктимизацијата, секундарната виктимизација, како и заштита на правата на жртвите. Целта на виктимологијата како наука е да дојде со сознанија кои можат да се применат во функција на превенција и ублажување на примарната и секундарната виктимизација.

Симеуновиќ-Патиќ (2016:3), ја дефинира криминалистичката виктимологија како посебна виктимолошка дисциплина која ги користи и развива виктимолошките сознанија за факторите и ефектите на виктимизација со цел остварување делотворен придонес на криминалистичките истраги и криминалистичката превенција, како и

заштита на жртвите од секундарна виктимизација во предистражната и кривичната постапка, односно контактот со полицијата и другите субјекти во кривично-правниот систем. Задачите на криминалистичката виктимологија се:

- Унапредување на ефикасноста на криминалистичките истраги со примена на сознанијата за жртвите на различните типови и облици на кривични дела;
- Развивање на мерки и вештини со кои истовремено се постигнува оптимална заштита на жртвите од ревиктимизација, односно секундарна виктимизација во допир со кривично-правниот систем и оптимална соработка со жртвата во функција на ефикасност на кривичната постапка;
- Развој на ефикасни мерки на криминалистичка превенција на виктимизација, и
- Унапредување на сознанијата на виктимологијата, криминологијата и други кривични науки за жртвите, виктимизацијата и превенција на виктимизацијата во развојот на виктимолошките теории.

Фатах (2000:71) зборува за апликативна (применета) виктимологија дефинирајќи ја како примена на знаења стекнати од проучување и истражување на жртвите и виктимизацијата во пракса, со цел да помогне на жртвите на криминал и спречување на виктимизација. Апликативната виктимологија по својата содржина е блиска до криминалистичката виктимологија, особено во настојувањето на примена на мерки и активности насочени кон непосредна помош на жртвите на кривични дела.

Криминалистичката или апликативната виктимологија има значајно место во Управувањето со жртви на кривични дела и Индивидуалната криминална превенција, што не значи дека нема да се користат придобивките и од општата виктимологија, но првенствено Индивидуалната криминална превенција е насочена кон помош и управување со конкретна жртва на кривично дело.

Предмет на виктимологијата е жртвата на кривичното дело.

Според „Кодекс за постапување со жртви на криминал во Англија и Велс“ (Code of Practice for Victims of Crime in England and Wales, 2020:3), жртва на кривично дело е лице кое претрпело штета, вклучително и физичка, ментална или емоционална штета или економска загуба, што е директно предизвикана од кривично дело и близок роднина на жртва чија смрт е предизвикана од кривично дело. Согласно Кодексот, права во однос на жртвата имаат родителот или старателот на жртва помлада од 18 години и старател на жртвата која има нарушено ментално здравје или е сериозно

повредена од извршеното кривично дело при што не е во можност да остварува комуникација.

Игњатовиќ и Симеуновиќ-Патиќ (2015:23) под поимот на жртва во потесна смисла подразбираат физичко лице кое е виктимизирано со кривично дело, односно кршење на меѓународно признати норми за човекови права, а Симеуновиќ-Патиќ (2016:4), жртвата ја ограничува само на физички лица чии добра или права непосредно се повредени или загрозени со извршувањето на кривичното дело. Предмет на Управувањето со жртви е физичко лице, што значи дека прифатлива дефиниција за жртва согласно Индивидуалната криминална превенција е ограничена на конкретно физичко лице, без притоа да се прошири дефиницијата и на други субјекти.

2. Виктимизација и ревиктимизација

Виктимизација означува процес на станување жртва или процес во кој некој станува жртва (општ цитат).

Најголемиот дел од виктимолозите прават дистинкција на примарна и секундарна виктимизација, додека некои од авторите ја додаваат и терцијалната виктимизација.

Примарната виктимизација подразбира страдање кое потекнува од само дејствие на кривичното дело, односно поднесување директни последици од кривичното дело кои се состојат од нанесување на повреди, односно штета на жртвата (Симеуновиќ-Патиќ, Кесиќ, 2016:4).

Секундарната виктимизација подразбира засилување на последиците на примарната виктимизација до која доаѓа поради неадекватно реагирање на социјалното опкружување на жртвата или погрешно постапување во рамки на формалната реакција на виктимизацијата. Таа се однесува на сите повреди на добра и права на жртвата до кои се доаѓа после примарната виктимизација, во рамки на формалното и неформалното општествено реагирање на кривичното дело и виктимизацијата (Ibid).

Терцијалната виктимизација се однесува на изложеноста на ефектите на секундарната виктимизација на таков интензитет кој има за резултат трајна стигматизација, маргинализација и социјално исклучување на жртвата, а како најчести примери на терцијална виктимизација се жртвите на сексуалните деликти (Ignjatović, Simeunović-Patić, 2015:24).

Ризик од виктимизација претставува веројатност од страдање од кое било или одредено злосторство (Ibid, 2015:27).

Николиќ Ристановиќ (1989:67) истакнува дека за секое лице постои одреден степен на опасност да стане жртва на кривично дело и таа опасност претставува ризик на виктимизација.

Ревиктимизација во поширока смисла се подразбира секоја повторна виктимизација на некое лице, односно виктимизација на лице кое веќе било жртва на некое кривично дело, а во потесна смисла ревиктимизацијата е ограничена на повторна истовидна виктимизација, односно страдање од исто или истовидно кривично дело со кое жртвата во минатото била виктимизирана еднаш или повеќепати (Симеуновиќ-Патиќ, Кесиќ, 2016:5).

Истражувања покажуваат дека постојат голем број случаи на ревиктимизација. Фишер (цитирано од Grove, Farrell, 2010:767), во Меѓународното анкетно истражување на виктимизацијата (ICVS), истакнува дека повеќе од 40% од испитаниците кои биле претходно виктимизирани потврдиле дека се ревиктимизирани, 46% од испитаниците кои биле сексуално злоставени, биле виктимизирани два или повеќепати. Ревиктимизацијата постоела и кај 41% од жртви на напад, 27% кај жртви на разбојништва. Истражувањето покажало висок процент на ревиктимизација и кај жртви на семејно насилство и насилство во училиштата. Истражувањето имало за цел да ги анализира показателите и изведе сознанија за причините за ревиктимизацијата, а како сознанија е утврдено дека сторителите многу често ја избираат истата жртва бидејќи ја познаваат од претходно, им треба помалку време и напор да го извршат кривичното дело и однапред знаат каква корист ќе добијат со сторување на кривичното дело (Ibid, 769).

3. Виктимогени фактори

Сите фактори што ја детерминираат виктимизацијата на жртвите на кривични дела се нарекуваат фактори на виктимизација или виктимогени фактори. Основна задача на проучувањето на факторите на виктимизација, а со тоа и поврзаните виктимолошки сознанија е нивната практична примена на превентивен план. Виктимологијата мора да се занимава со проучувањето и запознавањето на виктимогените фактори, но не за да се утврди вината на жртвата за претрпената штета, туку со превентивно делување да се спречи извршувањето на кривичното дело и појавата на штетата кај оние лица кои поседуваат поголем ризик на виктимизација. Проучувањето на факторите на виктимизација е многу значајно подрачје на

виктимологијата и ја сочинува виктимолошката етиологија (Carić, 1986:21). Како предмет на проучување на виктимолошката етиологија, Цариќ (Ibid, 34) ги истакнува психосоцијалните карактеристики на жртвите (статус, особини, навики, однесувања), виктимолошки поводи со кои жртвата придонесува за сопствената виктимизација, општи виктимогени појави и ситуации во одредена општествена средина, што го условуваат настанокот на кривичното дело и трпењето штета кај жртвата.

4. Полициско виктимолошка дејност

Бачановиќ во своето дело „Полицијата и жртвите“ (2007:193) развива еден нов пристап во виктимологијата, а тоа е полициско-виктимолошка дејност во кој како општи виктимолошки превентивни активности кои ги реализира полицијата ги наведува комуникацијата со јавноста, систематско едуцирање на јавноста, информирање на соодветни органи и други. Полициската виктимолошка дејност е поврзана со изнаоѓање на најсоодветни методи и средства, поточно мерки, со цел избегнување и отстранување на ризикот на виктимизација предизвикан од наведените фактори на виктимизација. Оваа дејност треба да се разгледува како дел од вкупната социјална контрола која во општеството може да се оствари од страна на разни субјекти, меѓу кои е и полицијата. Но, како што Бачановиќ констатира, социјалната контрола може да се изроди/деформира во нешто што е спротивно на нејзината замисла, заради која е воспоставена.

Полициско виктимолошката дејност се надградува со ставовите на Печар (1971:67) кој истакнува дека „полицијата мора да ги открива, предупредува, да ги отстранува и ако е тоа можно да ги надзира жртвите. Полицијата мора да создава такви услови (физички или со примена на превентивно-технички и сигнално безбедносни уреди) во кои ќе биде тешко и невозможно да се извршуваат кривични дела“. Авторот наведува дека Службата за јавна безбедност би требало со помош на жртвите да ги отстранува криминогените прилики и жртвите да ги научи како да не ги создаваат.

5. Меѓународно правни документи

Постојат голем број на меѓународни документи кои ги третираат правата на жртвите на криминал. Во 1985 година донесена е Декларацијата за основни принципи за правата на жртвите на криминал и злоупотреби на власта (Declaration of Basic

Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power), а со Рамковната одлука на Советот на Европската Унија за постапувањето со жртвите во кривичната постапка од 2001 година (Council Framework Decision on the standing of victims in criminal proceedings) се креираат обврзувачки активности на државите во Европската Унија. Европската рамковна одлука не ги постигнала посакуваните ефекти, што е потврдено со Извештаите за имплементација, како и преку проектот „Жртвите во Европа“ (Victims in Europe) кои покажуваат дека ниту една држава во Европската Унија не ја спровеле Рамковната одлука (For implementation of legislation and best practice for victims of crime in Europe, 2013:5). Директивата на Европската Унија од 2012 година за воспоставување на минимални стандарди за правата, поддршката и заштитата на жртвите од криминал (EU Directive establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, 2012) ги вклучува правата од Рамковната одлука, но воведува и нови правила кои претходно не биле вклучени. Со директивата се обезбедува минимум законски стандарди кои мора да бидат исполнети од земјите членки на ЕУ како што се:

- Едно лице се признава како жртва без разлика дали сторителот е идентификуван, приведен, кривично гонет или осуден;
- Жртвите се третираат со почитување, на чувствителен и професионален начин;
- Жртвите добиваат информации за нивните права и нивниот случај на начин што тие го разбираат;
- Услугите за поддршка на жртвите постојат и се достапни за сите (директни и индиректни) жртви во секоја земја-членка;
- Жртвите можат да учествуваат во постапките, доколку сакаат и да им се помогне да присуствуваат на судењето;
- Жртвите се заштитени од секундарна и повторна виктимизација, заплашување и одмазда (вклучувајќи и физичка, емоционална и психолошка штета) за време на сите фази на полициската истрага и кривичната постапка;
- Потребите на секоја жртва се проценуваат индивидуално, а на жртвите идентификувани како особено ранливи им се нудат конкретни мерки за заштита;
- Жртвите добиваат поддршка и помош за пристап до правдата во прекугранични случаи, и
- Полицијата, обвинителите, судиите и другите професионалци се обучени да се справуваат со жртвите на чувствителен и соодветен начин.

Со Директивата се бара сите држави членки да ги усвојат потребните закони, регулативи и постапки со кои ќе се обезбеди ефективен, сеопфатен и координиран пристап на жртвите до нивните права содржани во директивата. Тоа подразбира распределба на финансиски, човечки и материјални ресурси за спроведување на политиките, мерките и програмите за спречување на виктимизација и поддршка на жртвите на криминал. Во таа насока е правилото за препознавање и поддршка на работата и на невладините организации и граѓанското општество во понудата на холистички пристап и задоволување на потребите на жртвите на криминал.

6. Индивидуална виктимолошка превенција

Поимот индивидуална виктимолошка превенција го дефинираме како идентификување на лица со зголемена виктимизација и спроведување на заштитни и воспитни мерки насочени кон намалување на ризикот да се стане жртва на криминални посегнувања (Лопатина, 2006:11).

Превенцијата од ревиктимизација на жртвата претставува задача која треба да ја обезбедат државните органи, особено што самата жртва и нејзиното семејство после извршувањето на кривичното дело се чувствуваат загрозени, небезбедни, вознемирени, збунети, а често не знаат што треба и можат да направат во блиска иднина. Особено се специфични ситуациите кога жртвата и сторителот се познаваат од претходно или се од исто семејство, живееле во близина или поради други околности биле во честа меѓусебна интеракција. Исто така, често постои страв кај жртвата од можна освета на сторителот кога жртвата го посочила пред органите за кривично гонење или кога треба да сведочи против сторителот во текот на кривичната постапка. Жртвите на семејно насилство често се принудени од страна на сторителот, со кого најчесто живеат во иста семејна заедница, да го повлечат своето сведочење кое е главен доказ во кривичната постапка, а многу често овие жртви се предмет на ревиктимизација. Задача на државните органи е да обезбедат состојба на жртвата во која таа ќе се чувствува безбедно, ќе може да живее што е можно понормален живот.

Според Симеуновиќ-Патиќ и Кесиќ (2016:169) мерките за заштита на жртвите можат да се поделат во две групи и тоа мерки спрема сторителот и мерки кон жртвата.

Мерките кон сторителот се забрана за приоѓање и комуникација, забрана за посетување на одредени места, забрана за напуштање на дом или други простории, користење на електронски мониторинг и притвор. Оваа група на мерки беше предмет

на дискусија и анализа во делот на управување со сторители на кривични дела, каде што беше истакнато дека една од целите на управувањето со сторителите е и заштита на жртвата од ревиктимизација. Секако, управувањето со ризикот не треба само да го покаже степенот на ризик во однос на можноста на повторување на кривичното дело од страна на сторителот, туку да го утврди и степенот на ризик по жртвата да биде ревиктимизирана, и да предложи мерки не само во однос на управување со сторителот, туку мерки и во однос на управување со жртвата. Втората група на заштитни мерки се насочени кон жртвата, а се применуваат за време на кривичната постапка (*процесни мерки*) и после кривичната постапка (*вонпроцесни мерки*). Процесни мерки се заштита од ревиктимизација и заштита од секундарна виктимизација, а вонпроцесни мерки се заштита на животот, физичкиот и психичкиот интегритет и имотот на жртвата (Ibid, 175).

Пристапот во однос на постапувањето со жртвата ќе го насловиме како индивидуална виктимолошка превенција, а истата се состои од мерки на заштита и мерки на помош на жртвата. Во однос на времето на преземање мерките може да се поделат на почетни дејствија, дејствија во текот на кривичната постапка и дејствија по завршување на кривичната постапка.

Мерките на заштита имаат за цел да обезбедат сигурност за одредено лице од виктимизација, односно жртвата од ревиктимизација преку заштита на животот, физичкиот и психичкиот интегритет и имотот на жртвата. Мерките за помош/грижа на жртвата се насочени кон спречување на секундарна и терцијална виктимизација и обезбедување на нормален живот на жртвата.

Мерки на заштита и помош ги обезбедуваат државните органи кои со закон се задолжени да обезбедат соодветна заштита на лице или жртва за кое постојат основи на сомнение дека може да биде предмет на кривично дело, како и помош за жртва по извршено кривично дело.

Мерките на заштита ги обезбедуваат полицијата, јавниот обвинител, судот, пробациската служба, центарот за социјални работи и други државни органи, институции и приватни даватели на услуги, во случаи утврдени со законски и подзаконски акти¹⁴, а најприменувани мерки на заштита се:

¹⁴ Правилник за начинот на спроведувањето и начинот на следење на изречените привремени мерки за заштита, Службен весник на РСМ, бр. 248 од 05.11.2021 година, и

- Првична изолација помеѓу жртвата и сторителот;
- Дејствија на спречување на контакт помеѓу жртвата и сторителот;
- Забрана за приближување на сторителот до жртвата на определено растојание;
- Забрана за приближување на сторителот до определени објекти (живеалишта, училишта, спортски објекти и друго);
- Забрана за комуникација на сторителот со жртвата;
- Забрана за какво било влијание на сторителот врз жртвата во текот на сите постапки на заштитата, и
- Други дејствија насочени кон заштита на жртвата.

Во најголем дел мерките ги одредува судот по барање на државните органи или по барање на жртвата, но со претходно мислење на надлежен државен орган.

Мерките на помош ги обезбедува во најголем обем Министерството за труд и социјална политика преку Центрите за социјални работи, но истите не се ограничени само на Центрите, туку можат во определени законски рамки да се реализираат и од страна на здравствени установи, Министерството за правда, локалната заедница, пробациската служба, невладините организации, приватни компании и други институции и даватели на услуги, а како најчести мерки кои се применуваат се: финансиска, здравствена и социјална помош, обезбедување престој за определено време, психосоциолошко советување, правна помош и советување за време на траењето на кривичната постапка и други дејствија насочени кон помош на жртвата.

Примената на мерките на заштита и помош не се применуваат на сите жртви на кривични дела, односно не сите кривични дела се со таков обем на општествена опасност по конкретна жртва, а воедно и не сите кривични дела од иста област се со ист интензитет на влијание врз жртвата и не секоја жртва го чувствува истиот интензитет од ист вид на кривично дело. Така, различните системи на државите во светот прават рангирање на општествената опасност на различните кривични дела, со што одредуваат жртвите на кои кривични дела ќе бидат предмет на мерки на заштита и помош. Во анексите 1 и 2 на овој труд се дадени кривичните дела во Англија и Велс кои се диференцирани како кривични дела со висока општествена опасност и се вбројуваат во дела кои се предмет на третман на заштита и помош. Анексот 1 се

Правилник за начинот на извршување на изречената итна мерка за заштита отстранување на сторителот од домот и забрана за приближување до домот и привремените мерки за заштита, Службен весник на РСМ, бр. 210 од 9.9.2021 година.

однесува на кривични дела од областа на насилниот криминал, а Анексот 2 се однесува на кривични дела од областа на сексуалните деликти. Аналогно на ваквиот систем, во Анекс 3 е даден предлог на кривични дела кои можат да бидат третирали како кривични дела од областа на насилните деликти, а во Анексот 4 е предлог за кривични дела од областа на сексуалните деликти, кои се предвидени во македонскиот Кривичен законик, а кои можат да бидат користени за потребите на македонскиот систем за третман на жртви на кривични дела. Од друга страна, при планирањето на заштитата и помошта на жртвата, задолжително треба да се изработи проценка на ризикот и проценка на потребите на жртвата со цел да се утврди степенот на интензитетот на заканата врз жртвата и реалните потреби за помош. Како што веќе наведовме, интензитетот на заканата врз жртвата е различен од случај до случај и зависи од однесувањето на сторителот, неговиот карактер, видот на заканата и агесијата што ја манифестира и други субјективни и објективни фактори и околности што влијаат на сторителот и самиот случај. Затоа е потребно да се земе предвид и профилот на субјект (образложен во главата 8 од овој труд, Управување со ризици) преку кој се оценува степенот на заканата. Исто така, треба да се профилира и жртвата на кривичното дело со цел да се проценат физичките и психичките состојби на жртвата, справувањето и влијанието на кривичното дело врз жртвата, сите субјективни и објективни околности кои влијаат врз жртвата во нејзиниот однос кон сторителот и заедницата, како и потребите кои можат да влијаат врз жртвата за нејзино враќање во нормален живот во заедницата.

Индивидуалната виктимолошка превенција започнува да се применува во моментот на пријавување на кривичното дело од страна на жртвата, пред надлежен државен орган, а тоа е најчесто полицијата. Полициските службеници се должни веднаш да преземат мерки (првични мерки) во однос на заштитата на животот, физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата, да ги известат сите надлежни државни органи кои со закон се должни да обезбедат заштита и помош на жртвата.

Жртвата треба да биде заштитена за време на водењето на кривичната постапка. Во оваа фаза жртвата се заштитува во однос на ревиктимизација, секундарна виктимизација, заштитата на животот, физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата и заштита во однос на процесните права на жртвата со овозможување на активно учество на истата во кривичната постапка.

Вонпроцесните мерки на заштита на жртвата треба да овозможат заштита на животот, физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата, спречување на

ревиктимизација, секундарна и терцијална виктимизација и враќање на жртвата во нормален живот.

Сите мерки на заштита и помош наведени погоре, се применуваат во сите процесни фази, секаде каде е потребна заштита и помош на жртвата.

Мерките на заштита и помош се уредуваат со закони, без оглед дали претставува системско решение или законско уредување на надлежностите на секој државен орган посебно, но со потенцирање на еден државен орган како координатор на активностите. Во светски рамки, државите во светот сè повеќе ја нормираат пробациската служба како носител на координацијата на управување со жртвите на кривичните дела. Покрај законските акти, државите носат и подзаконска регулатива (правилници и упатства), како и водичи, прирачници, стандардни оперативни процедури и други содржини, но тоа што е карактеристично за повеќето странски модели, особено во државите што го применуваат англосаксонскиот правен систем, е што и документите што не се класифицирани како подзаконски акти, имаат задолжителна/обврзувачка сила на примена.

7. Англиски модел

Англискиот модел за управување со жртви на кривични дела претставува комплексен систем на законски и подзаконски нормативи, организација, човечки и материјални ресурси, насочен кон сеопфатна заштита на жртвите на кривични дела. Моделот е мешовит во поглед на реализацијата, односно се извршува од страна на државниот и приватниот сектор.

Управувањето со жртви, покрај другата законска и подзаконска легислатива, прецизно е уреден со два документи и тоа „Кодекс за постапување со жртви на криминал во Англија и Велс“ и „Контакт шема со жртви“.

1.1 Кодекс за постапување со жртви на криминал во Англија и Велс

Сите државни органи во Англија и Велс, во однос на жртвите на кривични дела, се должни да постапуваат по правилата претставени во „Кодекс за постапување со жртви на криминал во Англија и Велс“. Во самиот вовед на актот е дефинирано дека истиот содржи збир на стандарди и услуги кои државните органи мора да ги обезбедат на жртвите на криминал. Иако документот е дефиниран како Кодекс, истиот има

задолжителна сила за примена и сите државни органи се должни да постапуваат по него.

Кодексот за постапување со жртви на криминал во Англија и Велс е димензиониран на 12 права кои ги имаат жртвите на кривичните дела, и тоа:

Да биде во можност да разбере и да биде разбрана. Жртвата има право да и се помогне да разбере што се случило и да биде разбрана. За таа цел, давателот на услугата (без оглед дали е државен орган или приватна компанија, во понатамошниот текст, институцијата) треба да ги земе предвид сите лични карактеристики на жртвата кои влијаат на разбирањето на настанот. Исто така, институцијата треба да овозможи на жртвата едноставна и прифатлива комуникација, а таму каде што е потребно и преведувач. По барање на жртвата сите акти треба да бидат преведени на јазик кој го разбира.

Да биде детално известена за кривично правниот настан без одлагање. Жртвата треба да биде известена за сите детали за кривично правниот настан, особено за собраните докази од страна на полицијата, веднаш по настанот. Полицијата е должна да ја извести жртвата дека дадената изјава како сведок ќе биде презентирана пред судот и дека истата може да биде повикана во судот да ја потврди изјавата. Исто така полицијата е должна да спречи непотребни контакти помеѓу жртвата и осомничениот. Жртвата треба да биде во можност да биде придружувана од нејзино блиско лице, а ако тоа не го дозволи полицијата, треба да ѝ биде објаснето зашто тоа не е можно. При извршено сексуално, родово или насилно кривично дело, жртвата може да го избере полот на полицискиот службеник кој ќе разговара со неа, а ако полицијата не го почитува тој избор, треба да ѝ објасни зашто не е возможно тоа.

Да биде писмено известена за сите информации во врска со кривично правниот настан. За сите контакти со полиција, како што се пријава за кривично дело или други разговори со полициски службеници, жртвата има право да побара и добие писмено известување. Писменото известување подразбира покрај другото мора да содржи основни податоци за кривичниот настан, референтен број и контакт податоци на полицискиот службеник. Доставувањето на писменото известување треба да биде направено на начин кој нема да предизвика дополнителни ризици по жртвата, како што

е на пример семејното насилство. Полицискиот службеник е должен да го информира лицето за правата како жртва, особено за ресторативната правда.¹⁵

Да биде упатен до служби/агенции за поддршка на жртвите и добие услуги на поддршка прилагодени на потребите на жртвата. Кога жртвата ќе пријави кривично дело, полицискиот службеник е должен да ѝ понуди поддршка на жртвата која се прилагодува според проценка на потребите за секоја жртва посебно. Поддршката се обезбедува во текот на првите два дена по настанот. Жртвата треба да ги сподели сите информации кои се потребни за проценка на ризикот и потребите кои водат кон помош и поддршка на жртвата. На жртвите кои се повикани како сведоци на суд, треба да им се понуди дополнителна помош и поддршка од страна на Одделението за помош на сведоци. Жртвите имаат право на законска поддршка без оглед дали ќе го пријават или не кривичното дело. За помош и поддршка на блиски роднини на жртвата е задолжен службеникот за семејна поддршка. Една од начините на поддршка претставува користење на специјални мерки кои се реализираат од страна на Одделението за помош на сведоците. Специјалните мерки се применуваат кај ранливи и заплашени жртви и сведоци за време на судењето со цел да се помогне за изведување на квалитетни докази на суд. За определување на специјални мерки одлучува судот, а истите се состојат од поставување паравани во судницата, давање изјава преку видео коференциска врска, избегнување на соочување или средби на жртвата и сведокот со сторителот, исклучување на јавноста од судењето, користење на комуникациски помагала, сведочење со претходно снимено видео и друго.

Да добие информации за компензација на штета. Полицијата е должна да ја информира жртвата дека во случај на загуба или нанесена штета како резултат на извршеното кривично дело, дека има право да бара надоместок/компензација на штетата.

Да добие информации за конкретната кривична истрага и кривичното гонење. Жртвата има право да биде известена за донесените одлуки за поведување на

¹⁵Според дефиницијата на Организацијата на Обединетите нации, Резолуција 2002/12, (ECOSOC Resolution 2002/12, Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters) под ресторативна правда се подразбираат сите програми кои се засновани на ресторативен процес и значат остварување на ресторативни цели. Ресторативен процес подразбира вклучување на сите заинтересирани страни – жртви, сторител/и и членови на локалната заедница во решавање на спорот по повод сторено кривично дело и пронаоѓање адекватно решение. Под ресторативна цел, пак, се подразбира постигнување договор како резултат од ресторативниот процес, вклучувајќи надомест на штета, општокорисна работа и други програми кои се осмислени за да овозможат репарација на жртвите и заедницата, како и реинтеграција на жртвата и сторителот.

кривична истрага, кривично гонење како и лишување од слобода на сторителот на кривичното дело, извршување на разговор со сторителот и ослободување, со или без кауција. Доколку полицијата не го истражува кривичното дело, должни се во рок од пет дена да ја известат жртвата за тоа и да ѝ дадат образложение за непостапувањето. Жртвата може за време на траењето на истрагата да побара информации од полицијата за текот на истата. Одлуката за вонсудско решавање на предметот мора да биде донесена со почитување на ставовите и мислењето на жртвата. Во случај кога обвинителството ќе донесе одлука да не покрене обвинение против сторителот, истото е должно во рок од пет дена за тоа писмено да ја извести жртвата и да и ги образложи причините, начинот на кој може да обезбеди повеќе информации, понатамошните права како жртва и можноста да побара ревизија пред Националниот совет на началниците на полицијата или Кралската обвинителска служба.

Да даде лична изјава. Давањето лична изјава значи произнесување на жртвата на кривичното дело за своите физички, емоционални, финансиски или други аспекти на влијанието на кривичното дело врз неа. Тоа треба да се разликува од исказ на жртвата или сведокот, а треба да помогне на судијата во одредување на казната на обвинетиот, но и на давателите на услуги за овозможување на помош и поддршка на жртвата. Право да дадат лична изјава имаат и блиските роднини на жртвата.

Да добие информација за судењето, судската постапка и нејзиното сведочење. Доколку предметот биде изнесен пред суд, Одделението за грижа на сведоци ја известува жртвата во рок од 5 дена од донесувањето на одлуката. Известувањето содржи време, датум и локација на секое рочиште. Исто така, жртвата се известува и за исходот од секое сослушување за кауција, условите за кауција, издаден налог за лишување од слобода на осомничениот, лишување од слобода, информации за секое сослушување на осомничениот. Доколку осомничениот се произнесе за невин, жртвата се известува за давање на исказ од страна на Одделението за грижа на сведоци. Жртвата има право при давање на исказ да ја освежи меморијата со читање или гледање на снимка на претходни изјави на жртвата.

Информирање на жртвата за исходот на судската постапка. Жртвата се известува за исходот од судската постапка, и кратко резиме на истата, од страна на Одделението за грижа на сведоци. Во случај на осудителна одлука на судот, жртвата се известува за видот на санкцијата која се изрекува на сторителот со образложение за значењето и ефектот кој се очекува од истата.

Да се надоместат трошоците на жртвата. Сите трошоци на жртвата направени за време на траењето на кривичната постапка, а се однесуваат на конкретниот предмет треба да ѝ бидат вратени на жртвата. Јавното обвинителство ги рефундира трошоците за патување, чување на децата, губење на заработката, исхрана и слично.

Право да учествува во „Контакт шема со жртви“ (Victim Contact Scheme, види повеќе во насловот „Контакт шема со жртви“). Жртвата и блиските роднини на кривични дела за кои сторителот е осуден за сексуално или насилно кривично дело, а казната е поголема од 12 месеци затвор или сторителот е упатен на лекување согласно Законот за ментално здравје, во рок од десет дена по извршеното кривично дело се упатуваат на Контакт шема со жртви. Контактот со жртвата го прави офицер за врски со жртва кој има обврска да ја извести за: значењето на санкцијата, притворот, упатувањето во болница и промената на казната во однос на жртвата, префрлањето на затвореникот во отвореното одделение во затворот, излез од затворот на затвореникот по која било основа, отпуштање од болница на ментално болно лице кое извршило кривично дело, давање изјава пред одборот за условно ослободување на затвореникот, со мислење на жртвата, поднесување на апликација за избегнување на соочување со сторителот и забрана за комуникација, поднесување на барање за резиме на одлуката на одборот за условно ослободување каде е одлучено дека ослободувањето на лицето е безбедно за жртвата и ако сторителот е недостапен односно избега од притвор или затвор. Контактот со жртви ќе го направи и Пробациската служба за жртви на кривични дела во кои сторителот е осуден дванаесет или повеќе месеци затвор за предизвикување смрт со невнимателно возење, предизвикани сериозни повреди со опасно возење и контролирано и принудно однесување во интимна или семејна врска.

Право на жалба за неисполнување на правата на жртвата. Жртвата има право да поднесе жалба до давателот на услуги секогаш кога не е исполнето некое нејзино законско право.

Регистрираните сексуални сторители на кривични дела подлежат на инструмент „Барање за известување“ според кој истите се должни да обезбедуваат соодветни податоци на полицијата, како што се круг на движење, секое напуштање на одреден простор и слично. Временскиот период на обврската е најмалку 15 години за полнолетни сторители, односно 8 години за малолетни сторители, но може истиот да биде и доживотен. По доставените известувања, полицијата врши преглед и проценка на ризикот. Полицијата може да ја контактира и жртвата на кривичното дело, со цел обезбедување на дополнителни информации.

Вака наведените права на жртвата и обврски на институциите предвидени во Кодексот даваат слика на сеопфатна примена на пристап насочен кон заштита на жртвите на криминал.

1.2 Контакт шема со жртви

Во прирачникот „Контакт шема со жртви“ (Victim contact scheme guidance manual, 2014) е дефинирана постапката и начинот за работа со жртви. Прирачникот има задолжителна нормативна примена и е донесен на законска основа која произлегува од Законот за кривична правда и судски работи од 2000 година, со кој се задолжува Пробациската служба да работи со жртви на кривични дела со кои на сторителот му е изречена казна затвор од дванаесет или повеќе месеци затвор за сторено сексуално или насилно кривично дело. Со измените за Законот за семејно насилство, криминал и жртви од 2004 година, надлежноста е проширена и за кривични дела на семејно насилство извршени од страна на сторители со ментално растројство. Прирачникот е услогласен со Кодексот за постапување со жртви на криминал во Англија и Велс.

За спроведување на обврските за работа со жртвите на кривичните дела согласно Прирачникот, во пробациската служба е воспоставено работно место офицер за врски со жртви кој извршува работни задачи како единствена контакт точка помеѓу жртвата и сите засегнати државни органи, го спроведува Кодексот за постапување со жртви на криминал, ја информира жртвата за сите фази од кривичната постапка и одржува контакти со жртвата и ја информира за состојбите со сторителот за време на издржувањето на казната затвор. Офицерот за врски со жртвата како контакт точка со другите засегнати државни органи има обврски за воспоставување на ефикасни канали за комуникација со другите засегнати државни органи, контакти со други пробациски служби и даватели на пробациски услуги, контакти со добротворни организации, агенции за поддршка на жртвите и други заинтересирани институции за помош на жртвите во согласност со жртвите, одржување на контакти со водичот (менаџер/управител) на сторителот, информирање на раководителот на единицата за врски со жртви за постоење на потенцијален ризик кон жртвата, учество на индивидуална конференција за проценка на ризик во рамки на МАППА (Multi Agency Public Protection Arrangements).

Офицерот за врски со жртви одржува контакти најчесто со Одделението за грижа на сведоци, офицерот за сексуални престапници, службеникот за условна осуда,

приватни даватели на услуги, и други (повеќе за обврските и контактите со други служби види во Victim contact scheme guidance manual, 2014:22).

Прва и основна задача на офицерот за врски со жртви е во рок од максимални осум недели да ѝ понуди на жртвата помош од страна на Одделението за грижа на жртви на кривични дела. Во случај на смрт на жртвата, помошта се упатува до најблиските роднини на жртвата. Одделението за грижа на жртвите има дискреционо право да одлучи дали една жртва ќе биде предмет на грижа согласно законските одредби за исполнување на критериуми за грижа на жртва. Жртви на кривични дела на кои на сторителите им е изречена доживотна казна затвор нема ограничување на критериумите и истите секогаш се предмет на згрижување од страна на Одделението за грижа на жртви.

Идентификацијата на жртви кои се квалификуваат во корпусот на објекти на грижа согласно Прирачникот се:

- Жртви на кривични дела за кои сторителите се осудени на дванаесет или повеќе месеци затвор за сторено сексуално или насилно кривично дело;
- Жртви на кривични дела за кои сторителите се упатени на болничко лекување за ментални растројства, а истите извршиле сексуално или насилно кривично дело;
- Членови на семејството или блиски роднини на жртвата која починала од извршеното кривично дело, и
- Родител, старател и старател на дете и ранливо возрасно лице кои биле жртви на сторено кривично дело.

Видовите кривични дела групирани во специфични насилни и сексуални кривични дела се прикажани во Анекс 1 и 2 на овој труд.

Надлежноста на Националната пробациска служба во однос на жртвата не престанува во случај жртвата да ја напушти територијата на Англија или Велс. Имено, пробациската служба одржува контакти со жртвите и кога тие ќе се иселат од Англија и Велс, особено ако се преселат во други држави на Обединетото кралство. Доколку жртвата се исели надвор од Обединетото кралство, офицерот за врски со жртвата има дискреционо право да одлучи дали и понатаму ќе контактира со жртвата.

Офицерот за врска со жртвата има законска обврска да ја информира за сите фази од кривичната постапка и времето поминато во затвор на сторителот. Офицерот има обврска да ја информира жртвата особено за условна казна, условна осуда, пробација, надзор, и сите околности кои влијаат на жртвата и нејзиното семејство.

Информирањето на жртвата треба да биде разумно и пропорционално и не смеат да се даваат информации кои се на штета на сторителот, жртвата или на друга странка во постапката. Кај долгогодишните затворски казни на сторителот, на годишно ниво се врши ажурирање на информациите за сторителот и притоа жртвата треба да се информира за ажурираниот извештај за сторителот. Секако дека информациите кои се споделуваат со жртвата треба да бидат балансирани во однос на правото на приватност во согласност со Европската конвенција за човекови права.

Врската помеѓу водичот на сторителот (offender manager) и офицерот за врски за жртвата се клучни за управувањето со жртвата. Така, водичот на сторителот треба да го извести офицерот за врски за жртва за сите фази во постапката со жртвата, особено приближувањето на клучните фази како што се условна осуда, отпуштање од затвор, излез од затвор и друго. Притоа двајцата службеници се должни да обезбедат доволно време за реакција, вклучително и почитување на ставовите на жртвата за прашања поврзани со сторителот. Водичот на сторителот има обврска да го запознае сторителот на кривичното дело за правото на жртвата да носи одлуки по определени прашања поврзани со него во процесот на управување со сторителот.

Единицата за врски со жртви при Националната пробациска служба треба да воспостави добри комуникациски основи со повеќе државни органи и институции, меѓу кои позначајни се: Одделението за управување со сторители, здравствени институции, полиција, Одделението за грижа на сведоци, младински организации, институции за ресторативна правда, службата за семејно насилство, независен советник за семејно насилство, групата за јавна заштита, локални добротворни организации и други. Соработката се заснова со потпишување на протоколи со кои се уредува комуникацијата, назначување на контакт точки, размена на информации, заеднички активности, МАППА заштита, планирање, справување со сторители од висок профил, заеднички обуки и друго.

За работа со ранливи жртви се воспоставува Тим за жртва кој вообичаено е составен од офицерот за врска со жртвата, водичот на сторителот и по потреба вклучување на лица од други државни органи и институции.

За случаи од висок профил е надлежна Групата за јавна заштита во кои најмалку партиципираат раководител во НОМС, водичот на сторителот и офицерот за врска со жртвата, а по потреба и други службеници од НОМС кои помеѓу другото имаат обврска да управуваат и со медиумски прашања, односно со јавната реакција. Ова особено се однесува на случаи тероризам, повеќекратни убиства, смрт на дете, смрт на

полицаец, повеќекратни сексуални кривични дела врз дете, жртви од висок профил и слично.

Контактот со жртвата од страна на надлежните служби за управување со жртвата, вклучително и офицерот за врска со жртвата може да биде отежнат поради реакција на жртвата во однос на системот на кривична правда, ако самата жртва е сторител на други кривични дела или ако жртвата претпоставува дека контактот со службениците претставува закана по неа или семејството. Затоа треба да се земат предвид повеќе можности за контакти/комуникација со жртвата како што се:

- Контактите да се реализираат надвор од домот на жртвата, на локација договорена од страна на офицерот и жртвата;
- Комуникација исклучиво преку електронски средства како што се телефон или електронска пошта;
- Проценка на ризик по офицерот за врски, други службеници и жртвата во однос на локацијата на контактот;
- Постапување по безбедносни протоколи за одржување на средби;
- Проверка на жртвата во кривичните и полициските бази на податоци;
- Ако жртвата е сторител на кривично дело, задолжително се известува неговиот водич на сторител и се собираат потребни информации за жртвата-сторител заради утврдување на потенцијални ризици;
- Проверка на сознанијата за водење на преткривичната и кривичната постапа со цел утврдување на факти важни за проценката на ризик и управувањето со истиот, и
- По правило првиот контакт со жртвата се прави во службени канцеларии, а првиот состанок во домот на жртвата се прави со присуство на најмалку двајца офицери за врски со жртви.

Офицерите за врски со жртвите се надлежни за спроведување на ресторативната правда. Имено, офицерите се должни да ја известат жртвата за можноста од примена на ресторативна правда, односно за учество на жртвата во давањето на мислење за решавање на кривично правниот настан. Ресторативната правда е доброволна за жртвите, а се реализира во текот на кривичната правда или по завршувањето. Офицерот по барање за ресторативна правда го планира контактот жртва – сторител и изработуваат соодветна проценка на ризик.

1.3 Резултати и дискусија

Од анализата на англискиот модел може да се констатира дека истиот е комплексен и единствен во светот во поглед на неговата сеопфатност и прецизност во управувањето со жртвите на кривични дела и нивна заштита. Управувањето со жртвите е доверено на повеќе државни органи (уредено со законски и подзаконски акти), а функцијата на координација е централизирана на пробациската служба каде што е воспоставена посебна организациона единица за управување со жртви. Во услови на зголемен ризик по жртвата се формира посебен тим за жртви составен од службеници од повеќе државни органи/институции. Но, пробациската единица за врски со жртвите не е единствено надлежна за постапување со жртвите. Имено, постојат и други организациони единици во рамки на државните органи кои секој од своја надлежност постапува со жртвите. Како клучни органи и службеници во постапувањето, покрај единицата за врски со жртви како координатор или носител на управувањето, значајни се: службеникот за семејна поддршка, службеникот за грижа на сведоци, полициски службеник за поддршка на жртви, независен советник за сексуално насилство, независен советник за семејно насилство. Покрај контактите кои се реализираат со наведените органи/службеници, единицата за врски со жртвите остварува контакти и ги координира активностите и на МАППА тимот, водичот на сторителот, добротворени и невладини организации, локалната заедница, пробацискиот службеник, социјалните служби, здравствени институции и други.

Носечката улога на единицата/офицерот за врски со жртва е управување со жртвата и координација на сите државни органи и надлежни службеници во овозможување на сите „посебни“ права на жртвата и нејзина превенција од виктимизација или ревиктимизација.

8. Постапување со жртвите на кривични дела во Република Северна Македонија

Република Северна Македонија нема квалитетно изграден систем за управување или постапување со жртви на кривични дела, а моменталното парцијално постапување е регулирано со релативно нови законски и подзаконски акти.

Истовремено виктимологијата во Македонија како научна дисциплина се изучува на правните и безбедносните факултети, но не постои организиран систем за примена

на стекнатите знаења. Главно, виктимолошките сознанија се производ на парцијални анализи во рамки на поголеми криминолошки истражувања изработени од факултети, невладини организации, магистранти и докторанти кои се определиле за виктимолошки истражувања, а чии сознанија не наоѓаат практична примена во работењето на државните органи. Во Македонија многу малку труд и активности се насочуваат кон заштита и помош на жртвите на кривични дела.

Покрај анализите и истражувачките извештаи, одредени невладини организации, најчесто преку меѓународни проекти, изработуваат водичи, упатства, процедури и други документи со кои се обидуваат да ја подигнат свеста на државните институции за заштита и помош на жртвите, но практични реализации и резултати не се видливи.

Во овој контекст ќе направиме осврт на дел од законските и подзаконските акти, и документи на невладини организации кои се насочени кон заштита и грижа за жртвите на кривични дела.

8.1 Законска и подзаконски акти насочени кон заштита и грижа на жртви на кривични дела

Заштитата и грижата/помошта за жртвите во македонското законодавство е предвидена во повеќе законски и подзаконски акти, меѓу кои позначајни се Законот за социјална заштита, Закон за спречување и заштита од насилство врз жените и семејно насилство, Законот за правда на децата, Правилник за начинот на спроведувањето и начинот на следење на изречените привремени мерки за заштита и Правилник за начинот на извршување на изречената итна мерка за заштита отстранување на сторителот од домот и забрана за приближување до домот и привремените мерки за заштита.

8.1.1 Закон за социјална заштита

Законот за социјална заштита со повеќе одредби уредува грижа/помош за жртвите на кривични дела. Во однос на здравствената заштита предвидува грижа за жртви на семејно насилство и трговија на луѓе. Експлицитното потенцирање само на овие две категории на жртви на кои Законот им пружа здравствена заштита е од причини што кај семејното насилство, каде најчесто како жртва се појавува жената, како брачен другар на насилникот, која во поголем број на случаи е невработена, а со

тоа здравствената заштита е на товар на сопругот, е да ја направи независна во однос на здравствената заштита. Кај трговијата со луѓе, како жртви на кривичните дела се јавуваат странски државјани, кои во постапката на докажување на кривичното дело престојуваат во транзитни центри во Македонија, Законот овозможува користење на здравствена заштита за која имаат потреба. Во сите други случаи, жртвите на кривични дела ги уживаат истите законски права како и секој државјанин на Република Северна Македонија. Законот обезбедува три, шест и дванаесет месечна заштита и стручна помош на жртви на семејно насилство и родово базирано насилство, жртви на трговија со луѓе и дете жртва на злоупотреба, со услуга за привремен престој за време во кои тие се наоѓаат во кризна состојба заради надминување на состојбата и нивна социјална интеграција. Покрај услуга на привремен престој, Законот предвидува и специјално згрижување преку кое дете жртва на семејно насилство се згрижува во семејство кое обезбедува основна заштита и 24 часовна грижа за детето, а притоа згрижувачите имаат поминато специјализирана обука. Центарот за социјални работи може да оцени дали во најдобар интерес за детето жртва на семејно насилство е да го смести во ученички дом или друга установа со цел детето да го продолжи образованието. Центрите за социјални работи обезбедуваат социјални услуги на советување на психо-социјална поддршка за жртви на семејно насилство.

Законот за социјална заштита иако е релативно нов закон донесен во јануари, 2021 година, ги третира жртвите на ограничен број на кривични дела и тоа само од областа на семејното насилство и трговијата со луѓе. Законот воопшто не предвидува ниту една одредба за заштита на жртви на други видови кривични дела.

8.1.2 Закон за спречување и заштита од насилство врз жените и семејно насилство

Закон за спречување и заштита од насилство врз жените и семејно насилство исто така е нов закон донесен во јануари, 2021 година со кој се предвидуваат мерки за превенција од родово базирано насилство врз жени и семејно насилство и постапување и координација на институциите за нивна заштита. Законот во поимникот ги ограничува жртвите само за потребите на истиот, при што како жртви ги наведува жените кои се предмет на родово базирано насилство, жртви на семејно насилство во кои спаѓаат брачниот другар, родителите, децата и други лица кои живеат во вонбрачна заедница или заедничко домаќинство, сегашен или поранешен брачен другар или вонбрачен партнер, како и жртви на насилство од интимен партнер. Законот

за првпат во Република Северна Македонија експлицитно ја потенцира забраната за виктимизација на начин што го забранува секое дејствие кое се презема со цел да се казни лице кое преземало дејствија на заштита од родово базирано насилство и семејно насилство, лице кое пријавило такво дело, започнало постапка на заштита или сведочело во текот на постапката.

Жртвата има право да учествува во проценката на нејзината состојба и потреби, да биде информирана за мерките, активностите и услугите за заштита и самата да учествува во изборот на мерките за нејзина помош, поддршка и заштита. Без согласност на жртвата не можат да се преземат наведените мерки, активности и услуги, освен ако постои непосредна закана по нејзиниот живот.

Надлежни органи за спроведување на мерките се полицијата, јавното обвинителство, судот, локалната самоуправа и други, а Законот предвидува конкретни обврски за секој државен орган посебно. Како позначајни должности на државните органи се:

- Министерството за труд и социјална политика, Министерството за внатрешни работи, Министерството за здравство, Јавното обвинителство имаат обврска да ги обучат своите вработени (службениците кои работат со жртвите) за постапување со жртви на семејно и родово базирано насилство, во согласност со законските и подзаконските акти од предметната област;
- Министерството за внатрешни работи презема гонење на сторителите на семејно и родово базирано насилство;
- Министерството за труд и социјална политика, Министерството за внатрешни работи, Министерството за здравство и единиците на локална самоуправа обезбедуваат финансиски средства за поддршка на превенција за жртвите на семејно и родово базирано насилство;
- Министерството за внатрешни работи презема итни мерки за заштита на жртвите од семејно и родово базирано насилство;
- Министерството за правда обезбедува бесплатна правна помош за жртвите на семејно и родово базирано насилство;
- Единиците за локална самоуправа воспоставуваат центри за згрижување на жртви, советувашишта за жртви, и други услуги за превенција од семејно и родово базирано насилство;

- Единиците на локалната самоуправа воспоставуваат меѓусебна и координирана соработка на локално ниво помеѓу Центрите за социјални работи, полициски станици, здравствени установи, предучилишни и образовни установи;
- Здруженија даваат специјализирани услуги за заштита на жртвите на семејно и родово базирано насилство;

Законот ги обврзува сите физички лица, одговорни и раководни лица по дознавање на постоење на кривично дело на семејно и родово базирано насилство, веднаш да го пријават во полициска станица или во Центрите за социјални работи.

Законот со одредби ги задолжува речиси сите инволвирани странки во постапувањето со жртвите на семејно и родово базирано насилство да собираат податоци за пол, род, возраст, етничка припадност, попреченост, живеалиште и други основи за следење на состојбата со жртвите на семејно и родово базирано насилство, а чувањето и обработката на лични податоци се врши согласно Законот за заштита на лични податоци.

Покрај виктимизацијата, Законот експлицитно ја забранува и предлага мерки за спречување на ревиктимизацијата меѓу кои ги набројува: заштита на идентитетот и личните податоци на жртвата, земање исказ на местото на пријавување, земање на исказот на жртвата во полициска станица или јавното обвинителство со користење на видео и тонски запис кој ќе се користи како доказ во кривичната постапка, ограничување на соочување со пријавениот и други мерки за заштита на интегритетот на жртвата.

Центрите за социјални работи во рок од најмногу дванаесет часа, по добиено сознание за сторено кривично дело, по барање на жртвата, пријава од граѓанин, службено лице или по службена должност, започнуваат постапка за заштита на жртвите на семејно и родово базирано насилство. Центрите за социјални работи може да преземат мерки на привремено згрижување, услуга на медицинска помош, право на социјална и здравствена заштита, психосоцијална интервенција и третман, помош за школување и правна помош.

Министерството за внатрешни работи е должно по добиено сознание за семејно и родово базирано насилство во рок од дванаесет часа да излезе на лице местото на настанот и да изработи полициски извештај. Во секој поединечен случај, полицискиот службеник прави проценка на ризик за сериозна опасност по животот и физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата, и доколку сторителот поседува огнено оружје, го

одзема истото. Во случај на проценка од сериозна опасност по животот и физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата, за истото веднаш го известува надлежниот јавен обвинител.

Заштитата на жртвите на семејно и родово базирано насилство се реализираат со итни и привремени мерки за заштита. Итните мерки се состојат од отстранување на сторителот од домот и забрана за приближување до домот на предлог на Министерството за внатрешни работи, без потребна согласност од жртвата. Итната мерка има времетраење од десет до триесет дена. Привремените мерки за заштита се состојат од забрана за закана за сторување на насилство, забрана за малтретирање, вознемирување, телефонирање, контактирање или на друг начин комуницирање со жртвата, забрана за приближување на растојание помало од 100 метри до живеалиштето, училиштето, работното место или друго место, отстранување од домот без оглед на сопственоста до триесет дена, забрана за поседување огнено оружје и одземање на истото, ако го поседува сторителот, задолжително посетување на советувалиште, задолжително лекување од алкохол, дрога или други психотропни супстанции, и други мерки кои се неопходни за заштита на жртвата. Привремените мерки траат од три месеци до една година, а ги изрекува надлежниот суд по предлог на Министерството за внатрешни работи, Центрите за социјални работи, жртвата и родител на жртвата кој ја застапува во постапката. Привремените мерки за заштита не спаѓаат во кривично процесни дејствија, туку имаат граѓанско значење и за истите се применува Законот за парнична постапка.

Законот за спречување и заштита од насилство врз жените и семејно насилство како и Законот за социјална заштита се однесува на заштитата и помошта на жртвите на семејното насилство и родово базирано насилство, но тука ограничувањето е предодредено со предметот на заштита на самиот Закон.

8.1.3 Правилник за начинот на спроведувањето и начинот на следење на изречените привремени мерки за заштита

Правилникот за начинот на спроведувањето и начинот на следење на изречените привремени мерки за заштита е подзаконски акт кој произлегува од Закон за спречување и заштита од насилство врз жените и семејно насилство, а има цел да ги прецизира начините на спроведување и следење на изречените привремени мерки за заштита од Центрите за социјални работи. Според Правилникот изречените

привремени мерки за заштита се спроведуваат од страна на Министерството за внатрешни работи, Министерството за труд и социјална политика и Министерството за здравство, а активностите се координирани од страна на стручно лице од Центрите за социјални работи кој е задолжен со предметот. Стручното лице има обврски за постојана комуникација и координација, редовна размена на информации со институциите кои ги извршуваат мерките, непосредна комуникација со жртвата, комуникација со здруженија и граѓани преку кои се собираат информации за однесувањето на сторителот, а врз основа на кои се следи примената на привремените мерки на заштита. За сите активности стручното лице изработува индивидуален план за безбедност на жртвата и лист на корисник, а за ефектот на мерките се известува надлежниот суд од кој се бара предлог за продолжување, замена или укинување на изречената привремена мерка.

Стручното лице е задолжено да побара известување од надлежната организациска единица за криминалистички работи за спроведувањето на мерките и активностите за заштита на безбедноста на жртвата и членовите на нејзиното семејство или за спречување од повторување на насилството, најмалку на секои три месеци, по што го разгледува известувањето и во случај на негативно мислење за истото го известува надлежниот суд.

Стручното лице за сторител кој е упатен на задолжително советување, се информира од страна на давателот на услугата најмалку еднаш месечно, а по завршување на третманот давателот на услугата доставува извештај до стручното лице за ефектот на советувањето. Исто постапува стручното лице и за сторител кој е упатен на задолжително лекување од алкохол, дрога или психотропни супстанции, за што сознанија добива од здравствената установа каде сторителот е упатен на третман.

8.1.4 Правилник за начинот на извршување на изречената итна мерка за заштита и отстранување на сторителот од домот и забрана за приближување до домот и привремените мерки за заштита

Правилникот за начинот на извршување на изречената итна мерка за заштита отстранување на сторителот од домот и забрана за приближување до домот и привремените мерки за заштита, исто така е подзаконски акт кој произлегува од Закон за спречување и заштита од насилство врз жените и семејно насилство, а има цел да ги прецизира начините на извршување на изречената итна мерка за заштита –

отстранување на сторителот од домот и забрана за приближување до домот и привремените мерки за заштита на жртвата и членовите на нејзиното семејство кои се извршуваат од страна на Министерство за внатрешни работи.

Итна мерка согласно правилникот е отстранување на сторителот од домот и забрана за приближување до домот, додека привремени мерки за заштита се: забрана на сторителот да се заканува дека ќе стори насилство, забрана да малтретира, вознемирува, телефонира, контактира или на друг начин директно или индиректно комуницира со жртвата, забрана да се приближува на растојание помало од 100 метри до живеалиштето, училиштето, работното место или определено место кое редовно го посетува жртвата, отстранување од домот без оглед на сопственоста и забрана да поседува огнено или друго оружје или истото да му биде одземено. Сите мерки ги определува надлежен суд.

Спроведувањето на итната мерка и привремените мерки на заштита се реализира по претходно изработен план од страна на надлежната единица за криминалистички работи која е месно надлежна според географската територија на која живее жртвата на кривичното дело. Планот се изработува во соработка со жртвата и информациите обезбедени од жртвата, членовите од семејството, соседи, пријатели, полициските евиденции и сознанија.

8.2 Документи и анализи на невладини организации

Во Република Северна Македонија повеќе автори, меѓународни здруженија и невладини организации во различни проекти имаат изработено и претставено повеќе документи и анализи кои упатуваат на правила и процедури за постапување со различни типови на жртви. Генерално, во изработката на овие документи партиципираат експерти од држави во кои е изграден ефикасен систем за постапување со жртви, што упатува дека и документите изработени во Македонија ги следат меѓународните стандарди и искуства на матичните држави на експертите.

Во публикацијата „Правата на жртвите на трговија со луѓе во судските постапки“ (Лажетик, Здравкова, 2020) се дефинирани повеќе права кои ги имаат жртвите на кривични дела од областа на трговијата со луѓе меѓу кои се: пристап до правда, право на сослушување на жртвата и нејзино активно учество во постапката, процесна заштита на посебно ранливите жртви и деца, начелно на неказнување на жртвата, исклучување на јавност, право на правна помош и имотно-правно побарување.

Кај кривичните дела од областа на трговија со луѓе кои се извршуваат на територијата на Република Северна Македонија, како жртви се појавуваат државјани на странски држави, така што постапувањето со жртвите се разгледува низ призма на водењето на кривичната постапка а вонпроцесното постапување со жртвите го преземаат националните држави според државјанството на жртвите.

Процедури за постапување со дете – жртва (Нанев, Илиевски, Јаковчевска, 2014) е документ кој треба да најде практична примена во секојдневното постапување со деца жртви на кривични дела. Документот ги објаснува постапките со дете жртва на кривично дело од моментот на пријавување на кривичното дело пред полицијата, постапувањето на јавниот обвинител, водењето на кривичната постапка, но и правата на детето во граѓанска постапка. Притоа, важен акцент е ставен на заштитата на физичкиот и психичкиот интегритет на детето жртва.

Македонското здружение на млади правници во соработка со СОС Детско село во проект финансиран од Европската Унија насловен како „Општи правила и услови за воспоставување на сервис за обезбедување на правна и психо-социјална поддршка на ранливи жртви на насилни кривични дела“. Проектот е насочен кон обезбедување на информации и совети за правни, финансиски и практични предизвици и ризици од понатамошна виктимизација, правно советување и застапување и психосоцијална поддршка.

Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените (ECE) има објавено аналитички извештај „Извештај од судско набљудување на кривични и граѓански предмети за семејно насилство“ во кое тематски се набљудуваат кривични и граѓански постапки за насилство врз жените и начинот на кој се обезбедува судската заштита и соработката и комуникација на судовите во ваквите предмети. Во анализата се содржани и случаи во кои Здружението има помогнато на жените кои претрпеле семејно насилство, на кои има обезбедено бесплатна правна помош и судско застапување за решавање на нивните правни проблеми пред надлежните судови.

8.3 Анализа и дискусија

Анализата на законски и подзаконските акти и документите и аналитичките извештаи на невладините организации укажуваат дека заштитата и помошта на жртвите на кривични дела во Македонија е доста оскудна во однос на трендот во

современите држави во светот, особено во нормативно и практично воспоставување на механизми за примена на мерки на заштита на жртвите на кривични дела.

Слободно може да се каже дека освен Законот за правда на децата, Законот за социјална заштита од 2021 година и Законот за превенција, спречување и заштита од семејно насилство од 2014 година, надграден со новодонесениот Закон за спречување и заштита од насилство врз жените и семејно насилство, заедно со двата Правилници, сите донесени во 2021 година, не постојат други законски и подзаконски акти кои директно се насочени кон конкретна заштита на жртвите на кривични дела. Новите законски и подзаконски решенија од 2021 година се сеопфатни во однос на заштитата и помошта на жртвите на кривични дела во сите фази од постапката, но се однесуваат само за два вида на кривични дела. Имено, Законот за спречување и заштита од насилство врз жените и семејно насилство, заедно со двата Правилници се однесува само за жртви предмет на семејно насилство, додека Законот за социјална заштита покрај жртвите на семејно насилство предвидува заштита и на жртви на трговија со луѓе. Ваквото ограничување на заштитата и помошта на жртвите само на две кривични дела е оскудно во однос на третманот на жртвите во другите држави. На пример, англискиот модел третира 65 кривични дела од областа на насилниот криминал (види АНЕКС 1) и 77 кривични дела од областа на сексуалните деликти (види АНЕКС 2). Аналогно на англискиот модел на заштита и помош на жртвите, македонскиот систем треба да третира многу поголем број на жртви на кривични дела од повеќе области, кои исто така „заслужуваат“ да бидат третирани. Жртвата дете на педофилија, повеќекратно силување, разбојништво, насилство, обљуба врз немоќно лице се исто така високо општествено опасни кривични дела кои предизвикуваат сериозни физички и психички последици врз жртвите и секако треба да бидат предмет на заштита и помош.

9. Резултати и дискусија

Собраните статистички показатели, анализата и изведените сознанија укажуваат дека само 23,2% од полициските службеници, најмалку еднаш во својата кариера имаат изработено проценка на ризик за жртва на кривично дело, а 75% не учествувале во изработка на проценка на ризик на жртва (види табела број 87).

Табела број 87: Дистрибуција на фреквенциите по прашањето „Во досегаашното работење, имам изработено проценка на ризик за жртва ...“

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ДА	19	22,6	23,2	23,2
	НЕ	63	75,0	76,8	100,0
	Total	82	97,6	100,0	
Missing	System	2	2,4		
Total		84	100,0		

Во табелата број 88 се прикажани статистички податоци за дистрибуцијата на фреквенциите по прашањето за постапување по изработена проценка на ризик, при што резултатите покажуваат дека 31% од испитаниците постапувале по претходна проценка на ризикот за жртва, а 66,7% не постапувале.

Табела број 88: Дистрибуција на фреквенциите по прашањето „Во досегаашното работење, сум постапувал по изработена проценка на ризик за жртва ...“

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ДА	26	31,0	31,7	31,7
	НЕ	56	66,7	68,3	100,0
	Total	82	97,6	100,0	
Missing	System	2	2,4		
Total		84	100,0		

Статистичките показатели на дистрибуцијата на фреквенциите по прашањето „Дали моделот на Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се помогне на жртвата на кривичното дело?“ дадени во табелата број 89 покажува дека 37,3% од полициските службеници кои се произнеле по прашањето, кумулативно одговориле со никогаш и понекогаш моделот овозможувал да се помогне на жртвата, а 62,7% кумулативно се произнеле со често и секогаш, што укажува на поголем процент на испитаници кои веруваат дека моделот е корисен за жртвата, односно овозможува помош во заштитата на жртвите на кривични дела.

Табела број 89: Дистрибуција на фреквенциите по прашањето „Моделот на Лица под зајакната оперативна контрола овозможувал да се помогне на жртвата на кривично дело“

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	никогаш	6	7,1	9,0	9,0
	понекогаш	19	22,6	28,4	37,3
	често	19	22,6	28,4	65,7
	секогаш	23	27,4	34,3	100,0
	Total	67	79,8	100,0	
Missing	System	17	20,2		
Total		84	100,0		

По однос на прашањето „Дали сметате дека жртвата на кривичното дело, треба да биде известена за користење на излез од затвор на сторителот“, 17,3% од полициските службеници кои се произнеле по прашањето одговориле негативно, а 82,7% се произнеле позитивно, што укажува на висок процент на испитаници кои сметаат дека жртвата треба да се информира за излезите од затвор на осуденото лице, а се со цел да се заштити или спречи ревиктимизација на жртвата (види табела број 90).

Табела број 90: Дистрибуција на фреквенциите по прашањето „Дали сметате дека жртвата на кривичното дело, треба да биде известена за користење на излез од затвор на сторителот?“

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	ДА	67	79,8	82,7
	НЕ	14	16,7	100,0
	Total	81	96,4	100,0
Missing	System	3	3,6	
Total		84	100,0	

Обуката на службениците надлежни за заштита и помош на жртвите на кривични дела е важен сегмент во градењето на човечки капацитети за управување со жртвите, а како важна тема за оваа област е виктимологијата.

Табела број 91: Дистрибуција на фреквенциите по прашањето „Колку денови сте поминале обука на темата виктимологија?“

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	воопшто не сум имал обука	44	84,6	88,0
	до 5 денови	4	7,7	96,0
	од 6 до 10 денови	1	1,9	98,0
	повеќе од 15 денови	1	1,9	100,0
	Total	50	96,2	100,0
Missing	System	2	3,8	
Total		52	100,0	

На прашањето „Колку денови сте поминале обука на темата виктимологија“ испитаниците во Министерство за внатрешни работи и Секторот за пробација при Управата за извршување на санкциите се произнеле дека 44 испитаници или 88% воопшто немале обука на теми поврзани со виктимологијата, 4 испитаници или 7,7% имале обука до 5 дена, а по еден испитаник или 2% од испитаниците имале обука од 6 до 10 дена, односно повеќе од 15 дена (види табела 91), што укажува на потребата за организирање на потребни обуки од областа на виктимологијата на службениците кои директно извршуваат работни задачи на заштитата на жртвите на кривични дела.

Полициските службеници, службениците за пробација и вработените во секторот за ресоцијализација се службеници кои треба да преземаат мерки за спречување на ревиктимизација на жртвите од страна на сторителите на кривични дела за време на извршувањето на казната затвор. За таа цел истражувањето беше насочено кон ставовите на претходно наведените службеници за нивното мислење за приоритизација на мерки на спречување на виктимизацијата, а како техника беше користен ДЕЛФИ методот.

Добиените резултати од истражувањето со ДЕЛФИ техника во Министерството за внатрешни работи во Република Северна Македонија се анализирани во поглед на меѓусебната согласност (конкорданција) на двата прашалника, како и анализа со ДЕЛФИ методот. Резултатите се прикажани во табелата број 92.

Добиените резултати на коефициентот на конкорданција (согласност) на првиот прашалник е $W=0,289$ а на вториот $W=0,067$, а критичната вредност на согласноста на ниво на значајност од 0,005 е 0,576, што укажува дека и кај двата случаи постои релативно високо ниво на согласност помеѓу испитаниците, но секако со вториот прашалник, собраните податоци укажуваат на поголема согласност на испитаниците.

Табела број 92: Коефициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во МВР

Test Statistics 1	
N	12
Kendall's W ^a	,289
Chi-Square	13,867
df	4
Asymp. Sig.	,008

a. Kendall's Coefficient of Concordance

Test Statistics 2	
N	12
Kendall's W ^a	,067
Chi-Square	3,200
df	4
Asymp. Sig.	,525

a. Kendall's Coefficient of Concordance

Во однос на резултатите на оценуваните ставови, со примена на X^2 тестот покажува дека согласноста за резултатот е висока, а истата уште повеќе се подобрува со резултатите од вториот прашалник. Добиените вредности од X^2 од првиот тест се 13,867, од вториот 3,200 а критична вредност на ниво на сигурност од 0,95 е 21,026. Тестирањето покажува дека резултатите се погодни за анализа.

Од табелата број 93 (показатели од првиот ДЕЛФИ прашалник) може да се констатира дека испитаниците понудените одговори ги поставиле по следниот редослед:

1. Запознавање на жртвата дека сторителот користи погодност - излез од затвор;
2. Обврска на полицискиот службеник да го контролира осуденото лице при користење на излез од затвор;

3. Запознавање на средината во која осуденото лице живее, дека сторителот користи излез од затвор;
4. Задолжителна обврска на сторителот при користење на излез од затвор повремено да се јавува во полиција;
5. Предлог од меѓуинституционален тим до јавниот обвинител да бара од судот забрана за негов пристап до жртвата или објекти.

Табела број 93: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1, МВР, ставови за мерките кои треба да се преземат од страна на меѓуинституционален координативен тим во однос на жртвите на семејно насилство и жртвите на сексуалните кривични дела

	N		Median	Mode	Std. Deviation
	Valid	Missing			
-запознавање на жртвата дека сторителот користи погодност - излез од затвор	12	0	2,00	1	1,564
-задолжителна обврска на сторителот при користење на излез од затвор повремено да се јавува во полиција	12	0	3,00	2 ^a	,965
-обврска на полицискиот службеник да го контролира осуденото лице при користење на излез од затвор	12	0	2,50	2	1,357
-запознавање на средината во која осуденото лице живее, дека сторителот користи излез од затвор	12	0	2,50	1	1,443
-предлог од меѓуинституционален тим до јавниот обвинител да бара од судот забрана за негов пристап до жртвата или објекти	12	0	5,00	5	,674

a. Multiple modes exist. The smallest value is shown

Стандардната девијација покажува дека најмало отстапување од средната аритметичка вредност има кај петтиот индикатор, а најголема девијација има кај првиот индикатор.

Табела број 94: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, МВР, ставови за мерките кои треба да се преземат од страна на меѓуинституционален координативен тим во однос на жртвите на семејно насилство и жртвите на сексуалните кривични дела

	N	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
-запознавање на жртвата дека сторителот користи погодност - излез од затвор	12	2,75	1,288	1	5
-задолжителна обврска на сторителот при користење на излез од затвор повремено да се јавува во полиција	12	3,25	1,288	1	5
-обврска на полицискиот службеник да го контролира осуденото лице при користење на излез од затвор	12	3,17	1,403	1	5
-запознавање на средината во која осуденото лице живее, дека сторителот користи излез од затвор	12	2,42	1,505	1	5
-предлог од меѓуинституционален тим до јавниот обвинител да бара од судот забрана за негов пристап до жртвата или објекти	12	3,42	1,621	1	5

По спроведеното предавање/тренинг на испитаниците, истите го одговорија вториот ДЕЛФИ прашалник, а ставовите на испитаниците се прикажани во табела број

94, при што може да се констатира дека испитаниците понудените одговори ги поставиле по следниот редослед:

1. Запознавање на средината во која осуденото лице живее, дека сторителот користи излез од затвор;
2. Запознавање на жртвата дека сторителот користи погодност - излез од затвор;
3. Обврска на полицискиот службеник да го контролира осуденото лице при користење на излез од затвор;
4. Задолжителна обврска на сторителот при користење на излез од затвор повремено да се јавува во полиција;
5. Предлог од меѓуинституционален тим до јавниот обвинител да бара од судот забрана за негов пристап до жртвата или објекти.

Ставовите на испитаниците покажуваат мала промена во приоритизација на мерките за заштита на жртвите на кривични дела, со што како прва мерка е поставена запознавањето на средината за присуството на сторител на кривично дело, пред мерката на запознавање на жртвата. Стандардната девијација покажува помала разлика помеѓу испитаниците, односно поголема согласност во меѓусебните ставови на групата.

Добиените резултати од истражувањето со ДЕЛФИ техника во Секторот за пробација во Република Северна Македонија, исто така се анализирани во поглед на меѓусебната согласност (конкорданција) на двата прашалника, како и анализа со ДЕЛФИ методот. Резултатите се прикажани во табела број 95.

Табела број 95: Коефициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во МВР

Test Statistics 1	
N	8
Kendall's W ^a	,288
Chi-Square	9,200
df	4
Asymp. Sig.	,056

a. Kendall's Coefficient of Concordance

Test Statistics 2	
N	8
Kendall's W ^a	,178
Chi-Square	5,700
df	4
Asymp. Sig.	,223

a. Kendall's Coefficient of Concordance

Добиените резултати на коефициентот на конкорданција (согласност) на првиот прашалник е $W=0,288$, а на вториот $W=0,178$, а критичната вредност на согласноста на ниво на значајност од 0,005 е 0,786, што укажува дека и кај двата случаи постои многу високо ниво на согласност помеѓу испитаниците, а кај вториот прашалник, собраните податоци укажуваат на минимално повисок коефициент на согласност на испитаниците. Во однос на резултатите на оценуваните ставови, со примена на X^2 тестот покажува дека согласноста за резултатот е висока, а истата уште повеќе се подобрува со

резултатите од вториот прашалник. Добиените вредности од X^2 од првиот тест се 9,200, од вториот 5,700, а критична вредност на ниво на сигурност од 0,95 е 15,507. Тестирањето покажува дека резултатите се погодни за анализа.

Од табелата број 96 (показатели од првиот ДЕЛФИ прашалник) може да се констатира дека испитаниците понудените одговори ги поставиле по следниот редослед:

1. Запознавање на средината во која осуденото лице живее, дека сторителот користи излез од затвор;
2. Задолжителна обврска на сторителот при користење на излез од затвор повремено да се јавува во полиција;
3. Запознавање на жртвата дека сторителот користи погодност - излез од затвор;
4. Обврска на полицискиот службеник да го контролира осуденото лице при користење на излез од затвор;
5. Предлог од меѓуинституционален тим до јавниот обвинител да бара од судот забрана за негов пристап до жртвата или објекти.

Стандардната девијација покажува дека најмало отстапување од средната аритметичка вредност има кај четвртиот индикатор, а најголема девијација има кај третиот индикатор.

Табела број 96: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1, Сектор за пробација, ставови за мерките кои треба да се преземат од страна на меѓуинституционален координативен тим во однос на жртвите на семејно насилство и жртвите на сексуалните кривични дела

	N	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
-запознавање на жртвата дека сторителот користи погодност - излез од затвор	8	2,88	1,642	1	5
-задолжителна обврска на сторителот при користење на излез од затвор повремено да се јавува во полиција	8	2,38	1,061	1	4
-обврска на полицискиот службеник да го контролира осуденото лице при користење на излез од затвор	8	3,38	,916	2	5
-запознавање на средината во која осуденото лице живее, дека сторителот користи излез од затвор	8	2,13	1,246	1	4
-предлог од меѓуинституционален тим до јавниот обвинител да бара од судот забрана за негов пристап до жртвата или објекти	8	4,25	1,389	1	5

Табела број 97: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, Сектор за пробација, ставови за мерките кои треба да се преземат од страна на меѓуинституционален координативен тим во однос на жртвите на семејно насилство и жртвите на сексуалните кривични дела

	N	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
-запознавање на жртвата дека сторителот користи погодност - излез од затвор	8	3,63	1,408	1	5
-задолжителна обврска на сторителот при користење на излез од затвор повремено да се јавува во полиција	8	2,25	1,035	1	4
-обврска на полицискиот службеник да го контролира осуденото лице при користење на излез од затвор	8	2,88	1,458	1	5
-запознавање на средината во која осуденото лице живее, дека сторителот користи излез од затвор	8	2,50	1,414	1	4
-предлог од меѓуинституционален тим до јавниот обвинител да бара од судот забрана за негов пристап до жртвата или објекти	8	3,75	1,488	1	5

По спроведеното предавање/тренинг на испитаниците, истите го одговорија вториот ДЕЛФИ прашалник, а ставовите на испитаниците се прикажани во табела број 97, при што може да се констатира дека испитаниците понудените одговори ги поставиле по следниот редослед:

1. Задолжителна обврска на сторителот при користење на излез од затвор повремено да се јавува во полиција;
2. Запознавање на средината во која осуденото лице живее, дека сторителот користи излез од затвор;
3. Обврска на полицискиот службеник да го контролира осуденото лице при користење на излез од затвор;
4. Запознавање на жртвата дека сторителот користи погодност - излез од затвор;
5. Предлог од меѓуинституционален тим до јавниот обвинител да бара од судот забрана за негов пристап до жртвата или објекти.

Испитаниците имаат промена на ставовите во однос на првиот прашалник, со што приоритетна мерка ја одредуваат „Задолжителната обврска на сторителот при користење на излез од затвор повремено да се јавува во полиција“, а втора мерка е „Запознавање на средината во која осуденото лице живее, дека сторителот користи излез од затвор“. Стандардната девијација покажува дека најмало отстапување од средната аритметичка вредност има кај првиот индикатор, што укажува на високата согласност помеѓу сите членови на групата во заедничкиот став за мерките.

Добиените резултати од истражувањето со ДЕЛФИ техника во Секторот за ресоцијализација во Република Северна Македонија, исто така се анализирани во

поглед на меѓусебната согласност (конкорданција) на двата прашалника, како и анализа со ДЕЛФИ методот. Резултатите се прикажани во табела број 98.

Табела број 98: Коефициент на конкорданција, прв и втор ДЕЛФИ прашалник за испитаници во Секторот за ресоцијализација

N	8
Kendall's W ^a	,169
Chi-Square	5,400
df	4
Asymp. Sig.	,249

a. Kendall's Coefficient of concordance

N	8
Kendall's W ^a	,297
Chi-Square	9,500
df	4
Asymp. Sig.	,050

a. Kendall's Coefficient of Concordance

Добиените резултати на коефициентот на конкорданција (согласност) на првиот прашалник е $W=0,169$, а на вториот $W=0,297$, а критичната вредност на согласноста на ниво

на значајност од 0,005 е 0,786, што укажува дека и кај двата случаи постои многу високо ниво на согласност помеѓу испитаниците, но кај вториот прашалник, собраните податоци укажуваат на минимално помал коефициент на согласност на испитаниците во однос на првиот прашалник. Во однос на резултатите на оценуваните ставови, со примена на X^2 тестот покажува дека согласноста за резултатот е висока, но истата се намалува со резултатите од вториот прашалник. Добиените вредности од X^2 од првиот тест се 5,400, од вториот 9,500 а критична вредност на ниво на сигурност од 0,95 е 15,507. Тестирањето покажува дека резултатите се погодни за анализа.

Табела број 99: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 1, Сектор за ресоцијализација, ставови за мерките кои треба да се преземат од страна на меѓуинституционален координативен тим во однос на жртвите на семејно насилство и жртвите на сексуалните кривични дела

	N	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
-запознавање на жртвата дека сторителот користи погодност, излез од затвор	8	2,13	1,553	1	4
-задолжителна обврска на сторителот при користење на погодност на излез од затвор	8	2,63	1,598	1	5
повремено да се јавува во полициска станица					
-обврска на полицискиот службеник да го контролира осуденото лице при користење на погодност, излез од затвор во неговиот стан или куќа	8	3,63	1,302	2	5
-запознавање на средината во која осуденото лице живее, дека истиот ќе користи погодност, излез од затвор	8	3,00	,756	2	4
-предлог од меѓуинституционалниот координативен тим до јавниот обвинител да предложи до судот издавање на наредба за забрана за пристап на осуденото лице до друго лице или објект	8	3,63	1,506	2	5

Од табелата број 99 (показатели од првиот ДЕЛФИ прашалник) може да се констатира дека испитаниците понудените одговори ги поставиле по следниот редослед:

1. Запознавање на жртвата дека сторителот користи погодност - излез од затвор;
2. Задолжителна обврска на сторителот при користење на излез од затвор повремено да се јавува во полиција;
3. Запознавање на средината во која осуденото лице живее, дека сторителот користи излез од затвор;
4. Обврска на полицискиот службеник да го контролира осуденото лице при користење на излез од затвор;
5. Предлог од меѓуинституционален тим до јавниот обвинител да бара од судот забрана за негов пристап до жртвата или објекти.

Стандардната девијација покажува дека најмало отстапување од средната аритметичка вредност има кај третиот индикатор, а најголема девијација има кај вториот индикатор.

Табела број 100: Дескриптивна статистика (ДЕЛФИ прашалник 2, Сектор за ресоцијализација, ставови за мерките кои треба да се преземат од страна на меѓуинституционален координативен тим во однос на жртвите на семејно насилство и жртвите на сексуалните кривични дела

	N	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
-запознавање на жртвата дека сторителот користи погодност, излез од затвор	8	3,63	1,408	1	5
-задолжителна обврска на сторителот при користење на погодност на излез од затвор повремено да се јавува во полициска станица	8	2,50	1,069	1	4
-обврска на полицискиот службеник да го контролира осуденото лице при користење на погодност, излез од затвор во неговиот стан или куќа	8	4,13	1,126	2	5
-запознавање на средината во која осуденото лице живее, дека истиот ќе користи погодност, излез од затвор	8	2,75	1,282	1	5
-предлог од меѓуинституционалниот координативен тим до јавниот обвинител да предложи до судот издавање на наредба за забрана за пристап на осуденото лице до друго лице или објект	8	2,00	1,414	1	4

По спроведеното предавање/тренинг на испитаниците, истите го одговорија вториот ДЕЛФИ прашалник, а ставовите на испитаниците се прикажани во табела број 100, при што може да се констатира дека испитаниците понудените одговори ги поставиле по следниот редослед:

1. Предлог од меѓуинституционален тим до јавниот обвинител да бара од судот забрана за негов пристап до жртвата или објекти;
2. Задолжителна обврска на сторителот при користење на излез од затвор повремено да се јавува во полиција;
3. Запознавање на средината во која осуденото лице живее, дека сторителот користи излез од затвор;
4. Запознавање на жртвата дека сторителот користи погодност - излез од затвор;
5. Обврска на полицискиот службеник да го контролира осуденото лице при користење на излез од затвор.

Испитаниците имаат голема промена на ставовите во однос на првиот прашалник, со што приоритетна мерка за првпат ја одредуваат „Предлог од меѓуинституционален тим до јавниот обвинител да бара од судот забрана за негов пристап до жртвата или објекти“ а втора мерка е „Задолжителна обврска на сторителот при користење на излез од затвор повремено да се јавува во полиција“. Стандардната девијација покажува дека најмало отстапување од средната аритметичка вредност има кај вториот индикатор.

10. Заклучоци и препораки

- (1) Виктимологијата како научна дисциплина зазема сè позначајно место во борбата против криминалот, особено преку сознанијата за жртвите преку кои се креира превентивна политика за заштита и помош за жртвите на кривични дела. Развојот на виктимологијата покажува движење на сознанијата од положбата на жртвата во кривичната постапка, преку одредување на учеството/придонесување на жртвата во настанувањето на кривичното дело, општи сознанија за жртвите преку кои се креира општа виктимолошка превенција, сè до последниот напредок на виктимологијата, индивидуалната виктимолошка превенција која е насочена кон заштита и помош на конкретна жртва.

Индивидуалната виктимолошка превенција се реализира преку Модел на управување со жртви на кривични дела.

- (2) Англискиот модел на управување со жртви на кривични дела во моментот претставува најорганизиран, сеопфатен, прецизно нормиран модел кој сè повеќе држави во светот го прифаќаат и имплементираат во сопствените системи за заштита на жртвите на кривични дела. Се препорачува Република Северна

Македонија да го прифати, прилагоди за сопствени потреби и имплементира во македонскиот систем за заштита на жртвите.

- (3) Република Северна Македонија е на патот да изгради сопствен систем за заштита на жртвите и постојат сè повеќе заложби за воспоставување на квалитетен систем. Моменталната состојба со примена на мерки на заштита и помош е доста оскуден. Донесени се релативно нови законски и подзаконски акти кои ја третираат оваа област, но потребно е истите да се имплементираат во пракса. Од друга страна законските и подзаконските акти се однесуваат само на жртви на кривични дела од областа на трговија со луѓе, семејно насилство а во одредени случаи на ранливи жртви на кривични дела. Потребно е проширување на опсегот на заштита на жртвите на кривични дела на поголема група на области, а особено на кривичните дела кои спаѓаат во групата на насилни и сексуални кривични дела.
- (4) Се препорачува назначување на еден државен орган во Република Северна Македонија (најчесто во современите држави тоа е Агенцијата/Службата за пробација) да има надлежност за координација на сите државни органи, институции, невладиниот сектор и приватни компании во управувањето со жртвите на кривични дела. Механизмот за координација треба да се заснова на посебно законско решение или одлука на владата, со кој ќе се нормира доволна законска моќ на назначениот државен орган врз другите субјекти. Управувањето со жртви на кривични дела го вршат посебно назначени службеници со наменски систематизирани работни места. Потребно е донесување на стратегија за подигнување на свеста на национално ниво за заштита и помош на жртвите на кривични дела. Потребни се обуки на сите чинители во Моделот на управување со жртви на кривични дела.

ГЛАВА 11

ГЕНЕРАЛНИ ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕДЛОГ МОДЕЛ НА ИНДИВИДУАЛНА КРИМИНАЛНА ПРЕВЕНЦИЈА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

- (1) Од досегашната анализа можеме да констатираме дека активностите за сузбивање на криминалитетот, во различни временски периоди, се движат од инкриминација на човековите забранети однесувања, преку институционализација на механизми за спроведување на казнената политика до имплементација на системи за извршување на санкциите. Целокупната казнена репресија во разни фази од примената била унапредувана и надградувана со цел постигнување на што подобар ефект во борбата против криминалот. Кога општествените чинители кои ги креираат мерките на казнената репресија увиделе дека истата е неефективна во резултатите, се насочиле кон мерки на превенција, првично користејќи мерки на општа (генерална) превенција. Резултатите, иако малку ја подобриле сликата за криминалитетот, не биле доволни за значајни поместувања во криминалната политика. Последниот избор е Индивидуална криминална превенција, која како мерка на превенцијата сè уште го бара своето место во практиката, но првичните резултати покажуваат позитивни придвижувања во сузбивањето на криминалот.
- (2) Превентивната изолација во светски рамки бележи сè повеќе примена како мерка на изолација на потенцијалните сторители, особено на лицата кои сториле кривично дело од областа на насилните и сексуалните деликти и за кои постои проценка на ризикот од висок степен дека може да го повторат кривичното дело. Република Северна Македонија применува два од трите моментално познати мерки на излоација, и тоа притвор и затвор, а во научната и практичната јавност до сега не е разговарано за превентивна изолација. Искуствата на државите кои веќе ја имаат имплементирано превентивната изолација покажува дека воведувањето воопшто не е лесен процес бидејќи постоеле сериозни дебати и спротивставувања помеѓу теоретичарите и практичарите, но секако на крај преовладувале аспектите на заштитата на јавната безбедност.
- (3) Ресоцијализација на сторители на кривични дела речиси и да не постои во Република Северна Македонија. Пеналната ресоцијализација се сведува на нормативно уредување без примена на мерки на ресоцијализација и третман. Затворите во Македонија немаат доволно вработени службеници за

ресосоцијализација за да се спроведува истата. Еден службеник за ресосоцијализација работи со повеќе од 50 затвореници. Постпеналната ресосоцијализација е релативно новонормирана и сè уште нема практична примена.

- (4) Социјалната заштита во Република Северна Македонија ја реализира Министерството за труд и социјална политика. Ова министерство е државен орган кој има значајни надлежности во примената на Индивидуалната криминална превенција во Македонија, преку активности насочени како кон сторителите, така и кон жртвите на кривични дела. Новите законски акти од социјалната сфера, донесени во периодот 2019 - 2021 година, се насочени кон мерки кон сторителите со цел нивна ресосоцијализација и реинтеграција, но воедно значително ја подобруваат и положбата на жртвата во системот на заштита и помош. Мерките кон сторителите се насочени кон услуги на дневен престој, привремен престој, куќа на пола пат, психосоцијална поддршка, терапевтска работа, работно-окупациона терапија, поддршка за стекнување на работни вештини и вештини за вработување, реинтеграција и самостојно живеење. Мерките за заштита и помош на жртвите се сеопфатни и прецизни, уредени со законски решенија со кои конкретно се дефинирани постапувањето на Центрите за социјални работи во третманот на жртвите. Со оглед дека станува збор за нови законски акти, останува да се види начинот на нивната реализација. Досегашните искуства покажуваат оскудна примена на законските решенија што се должи на малиот број на службеници или непотполнетите работни места од наведената област. Од друга страна, законските решенија за жртвите се однесуваат на заштита и помош само на одредени категории на кривични дела, и тоа на трговија со луѓе, семејно насилство, родово базирано насилство и кривични дела врз ранливи жртви. Законите од оваа област не ги заштитуваат жртвите на други видови на кривични дела, особено на насилниот криминалитет и сексуалните кривични дела. Постои координација на Центрите за социјални работи и Министерство за внатрешни работи, но само на централно ниво, а полициските службеници кои се задолжени да постапуваат согласно нормите предвидени во законите, не се обучени да ги применуваат.
- (5) Пробацијата во Република Северна Македонија е реалативно нов институт и сè уште го бара своето место во кривично-правниот систем. Моментално пробацијата се применува како инструмент за следење на условната казна и условната осуда, изречени за кривични дела со мала општествена опасност.

Законот за пробација има повеќе пропусти и нелогичности и истиот потребно е да биде рedefиниран. Службата за пробација брои мал број на вработени, иако по систематизацијата бројот треба да биде поголем. Просторните и материјално-техничките капацитети се оскудни и не ги задоволуваат потребите на Секторот. Обуките се незадоволителни, а образованието на вработените не е во согласност со потребите на задачите кои ги извршува Секторот.

- (6) Криминалистичката контрола на познати сторители на кривични дела како криминалистичко оперативна мерка не се применува во полициското работење, иако анализите покажуваат позитивни резултати за времето додека истата се применувала. Постојат повеќе субјективни и објективни причини за неприменувањето на контролата. Законот за полиција предвидува примена на криминалистичка контрола, дефинирана како зајакната оперативна контрола, но истата е неприменлива и не е образложен начинот на нејзината практична примена.
- (7) Соработката и координацијата на државните органи во спроведувањето на мерки на заедничка превенција на криминалот, особено на Индивидуална криминална превенција, управување со сторители и жртви на кривични дела е на многу ниско ниво. Постојат одделни заеднички постапувања на Министерството за внатрешни работи и Министерството за труд и социјална политика, во одредени случаи за заштита на жртви на семејно насилство и трговија со луѓе. Постојат законски одредби во одделните закони на државните органи со кои се нормира соработката, но истата е формална и слабо применувана во пракса.
- (8) Интероперабилноста помеѓу чинителите на Индивидуалната криминална превенција е поставена, но недостасува соодветна база на податоци.
- (9) Управувањето со сторители на казнени дела и девијантни однесувања или управување со предмети за сторители на кривични дела не се познати како модели во Република Северна Македонија, ниту во теоријата ниту во практиката. Не е познат, а не е ни применлив сличен или идентичен модел, ниту пак делови од познатите два применливи модела во светски рамки.
- (10) Управување со жртви на кривични дела не е познат како инструмент во Македонија. Постои законска нормираност за заштита и помош на жртви, но тоа е сведено на одредени категории на кривични дела и тоа трговија со луѓе, семејно насилство и родово базирано насилство. Имплементацијата на заштитата и помош на жртвите во пракса покажува слаби резултати.

(11) Управувањето со ризикот е механизмот кој треба да го насочува целокупниот систем на Индивидуалната криминална превенција. Моменталната поставеност на Модел за управување со ризикот во Индивидуалната криминална превенција е ограничен на проценка на ризик за осудени лица и проценка на ризик за жртви на семејно насилство и родово базирано насилство. Имено, казнено-поправните установи во Македонија постапуваат по Прирачник за употребата на инструментот за проценка на ризик и потреби на осудени лица, кој треба да биде ревидиран во однос на резултатите кој ги продуцира, особено во делот на користење на индикатори и скала која не е прилагодена за македонски услови. Истиот е препишан од англискиот модел и притоа не е соодветно прилагоден. Секторот за пробација го користи истиот Прирачник, што не е во согласност со потребите за пробацијата. Проценката на ризикот при заштита на жртвите на кривични дела уредно и прецизно е дефинирана со два правилника со кои се задолжени да постапуваат Министерството за внатрешни работи и Министерството за труд и социјална политика. Недостасува обука и знаење на службениците кои ги применуваат правилниците.

(12) Со истражувањето се потврдија сите поставени поединечни хипотези, а со тоа се потврдија и посебните и генералната хипотеза и тоа:

- Само со нормативно уредена моќ на еден државен орган да ги планира, организира и контролира активностите на соработка и координација на државните органи за спроведување на индивидуалната криминална превенција, ќе функционира Моделот на индивидуална криминална превенција.
- Утврдување на причините за укинување на криминалистичко-оперативните дејствија: Лица под зајакната оперативна контрола и лица под зајакнат надзор во Република Северна Македонија, ќе овозможи отстранување на констатираните недостатоци и градење на нов ефикасен модел.
- Криминалистичката контрола (надзор) над познатите (регистрали) сторители на кривични дела ќе овозможи добивање на корисни криминалистички сознанија за истите, со што ќе се откријат и спречат извршувања на нови кривични дела од страна на познати (регистрали) сторители.

- Управувањето со сторители и жртви на кривични дела со висок степен на општествена опасност, ќе овозможи посебна контрола над сексуалните и насилните деликвенти како посебна категорија на општествено опасни сторители, со што ќе се намали рецидивизмот и ревиктимизација на овие категории на сторители и жртви на кривични дела.
- Примената на статистичкиот метод ќе овозможи креирање на стратегии за имплементација на Моделот за индивидуална криминална превенција и ефикасно управување со сторители и жртви на кривични дела.
- Воспоставен систем за управувањето со ризикот ќе овозможи планско и насочено управување со сторители и жртви на кривични дела.
- Воспоставување на заеднички модел за проценка на ризикот и заеднички криминалистички профили за познати (регистрирани) сторители на кривични дела, помеѓу Министерство за внатрешни работи и Управата за извршување на санкциите и заедничкото користење на истите ќе ја зајакне ефикасноста на индивидуалната криминална превенција.
- **Конструкцијата на Модел на Индивидуална криминална превенција како потсистем на превенцијата на криминалот, претпоставува втемелување на целисходни и логички решенија кои ќе обезбедат објективни и применливи сознанија за борба против криминалот, особено со намалување на рецидивизмот и ревиктимизацијата преку јакнење на Индивидуална криминална превенција на познати сторители и жртви на кривични дела**

Предлог Модел на индивидуалната криминална превенција во Република Северна Македонија

- (1) Криминалната политика на Република Северна Македонија ги задоволува аспектите на законодавна нормираност и примена на кривичното и процесното право, етаблирање на органи за кривично гонење и извршување на санкциите како функции на казнена репресија и општа (генерална) превенција како функција на превенцијата на криминалитетот. Со овој модел се предлага етаблирање на последниот сегмент на превенцијата на криминалитетот, кој во моментов недостасува во севкупната криминална политика на Република Северна

Македонија, а тоа е Индивидуалната криминална превенција. Етаблирањето на Индивидуалната криминална превенција овозможува управување со сторители и жртви на кривични дела и други девијантни однесувања, со примена на сеопфатни мерки на изолација, ресоцијализација (третман), социјална заштита, пробација, криминалистичка контрола и помирување, заснован на управување со ризик и профилирање на сторителите и жртвите, со цел спречување на извршување на кривични дела, девијантни однесувања и ревиктимизација.

- (2) Етаблирањето на Индивидуалната криминална превенција е предусловено со подигање на свеста на национално ниво (Влада, Собрание, Министерството за внатрешни работи, Министерство за правда, Управата за извршување на санкциите) за потребата за имплементација, преку донесување на маркетинг стратегија, генерална стратегија со акциски план, системски закон, промена на постоечки законски решенија, изработка на подзаконски акти, систематизација на работни места, финансиски план и други активности.
- (3) Воспоставување на посебен државен орган за спроведување на Индивидуалната криминална превенција, насловен како Агенција за извршување на санкции, управување со сторители и превенција, во чии рамки ќе функционираат два оддела и тоа Оддел за извршување санкции и Оддел за управување со сторители и превенција. Одделот за извршување санкции треба да ги извршува досегашните активности на Управата за извршување на санкциите со исклучување на работите на Секторот за пробација кој ќе се трансферира во Оддел за управување со сторители и превенција. Одделот за управување со сторители и превенција треба да биде составен од Сектор за пробациски работи, Сектор за управување со сторители и Сектор за управување со жртви и превенција. Одделот за управување со сторители и превенција, помеѓу другите задачи треба да има надлежност за координација на државните органи за кривично гонење, институции, невладиниот сектор, локалната самоуправа и приватни компании, за предмети на управување со сторители и жртви на кривични дела и превенција на криминалот, на начин утврден со закон.
- (4) Моделирање на систем насочен кон управување со сторители и жртви на кривични дела етаблиран како „управување од почеток до крај“. Тоа подразбира управување со сторителите и жртвите на кривични дела од самиот почеток на идентификување на потенцијален сторител или жртва на кривично дело, сè до крајот, односно моментот кога сторителот и жртвата се вратени во нормален

живот во општеството. За некои сторители и жртви на кривични дела тоа може да значи и целиот негов живот.

- (5) Надлежни институции за спроведување на Индивидуалната криминална превенција во Република Северна Македонија, согласно постоечката поставеност на органите на државна управа треба да бидат диференцирани во две групи и тоа институции директно и институции индиректно вклучени во Индивидуалната криминална превенција. Институции во оваа смисла се државните органи, невладиниот сектор, локалната самоуправа и приватни компании како даватели на услуги. Институции директно вклучени во Индивидуалната криминална превенција треба да бидат предложената Агенција за извршување на санкции, управување со сторители и превенција (сегашната Управа за извршување на санкциите), Министерството за внатрешни работи и Министерството за труд и социјална политика. Институции индиректно инволвирани во Индивидуалната криминална превенција се Судот, Јавното обвинителство, Министерство за правда, Министерството за здравство, Министерство за образование и наука, Единиците на локална самоуправа, Невладини организации и приватни компании кои даваат услуги врз основа на склучен договор со Министерството за труд и социјална политика.
- (6) Нормирање на превентивната изолација како една од мерките на изолација на сторителите на кривични дела. Искуствата на повеќе современи држави во светот покажуваат позитивни резултати од примената на превентивната изолација во спречување на сторителите да извршат кривично дело. Потребна е поширока дебата помеѓу научната и практичната свест во Македонија за начинот на воведување и имплементирање на овој нов кривично правен инструмент во кривичниот систем. Покрај законското нормирање, потребно е решавање и на организациски прашања, особено на начинот и местото на примена на превентивната изолација, како и обезбедување на објекти каде ќе се реализира превентивната изолација. Со превентивната изолација се очекува значително да се спречат рецидивистичките однесувања на потенцијални сторители на кривични дела.
- (7) Ресоцијализацијата во Република Северна Македонија треба целосно да биде реформирана и изградена на нови основи. Пеналната ресоцијализација треба да ги следи постоечките нормативни и процедурални правила и практики. Потребно е пополнување на систематизираните работни места на службеници за

ресоцијализација, согласно стандардите според кои еден службеник за ресоцијализација треба да работи со 15 до 20 осудени лица. Во затворите во Македонија да се воспостават и овозможат ефикасни третмани на осудените лица и обезбедат материјално-технички услови за нивна реализација. Македонија треба целосно да изгради нов потсистем на ресоцијализацијата, а тоа е постпеналната ресоцијализација која досега не беше воопшто применувана. Истата треба да се применува кај сторителите на кривични дела сè додека има потреба, односно додека сторителот успешно не се врати во нормален живот. Прифатливо е одредени активности на ресоцијализацијата да бидат реализирани од приватни даватели на услуги, кои исполнуваат законски услови за тоа и кои ќе склучат договор со Министерството за труд и социјална политика. Спроведувањето на мерките на ресоцијализација треба да бидат координирани и контролирани од Агенцијата за извршување на санкции, управување со сторители и превенција.

- (8) Министерството за труд и социјална политика треба да ги унапреди и прошири надлежностите за редуција на криминалот преку мерки на постпенална ресоцијализација и реинтеграција на сторителите на кривични дела и во заштитата и помош на жртвите на кривични дела. Имено, Министерството за труд и социјална политика има доволно прецизни и сеопфатни законски одредби за ресоцијализација и реинтеграција на сторителите на кривични дела, но треба да најде начин и средства истите да ги реализира. Во поглед на заштита и помош на жртвите на кривични дела потребно е да направи законско проширување на опфатот на кривични дела за кои ќе се пружи заштита и помош на жртвите, особено примена на мерките на насилни и сексуални кривични дела. Потребна е поголема соработка и координација со другите државни органи, особено со Секторот за пробациски работи и Министерството за внатрешни работи. Потребни се повеќе службеници, материјално-техничко опремување, финансиски средства и обуки на службениците за активности со сторители на кривични дела и заштита и помош на жртвите на кривични дела.
- (9) Пробацијата како новитет во Република Северна Македонија треба системски да се развива преку подигање на свеста во научната јавност и практичарите кои работат на задачи на пробација. Потребно е донесување нова стратегија со акциски план за редефинирање на пробацијата од институт во организациски систем. Институтот „пробација“ кој значи примена на контрола на условниот

отпуст и условна казна треба да се трансферира во организациски модел на примена на повеќе функции на „пробациски работи“. Праксата на повеќе држави во светот покажува дека пробацијата како институт е постојано надградувана со дополнителни функции (кои не спаѓаат во активности на пробација), но во отсуство на недефинирање на нов назив на дополнителните активности се задржал називот пробација, со именување на терминот „пробациски работи“. Денеска под пробациски работи се подразбираат и изработка на извештаи за потребите на кривичната постапка, изработка на советодавни извештаи, извршување на општокорисна работа, мерки на надзор, работа со семејството на сторителот, електронски мониторинг, припрема за враќање во заедницата, пост-затворска грижа, и други. Најновиот модалитет на пробациската служба (англискиот модел) е надграден на ниво на организациска поставеност на пробацијата со целосен и сеопфатен систем на управување со сторители и жртви на кривични дела. Во тој контекст се препорачува редефинирање на македонскиот систем на пробација, со проширување на надлежностите на Секторот за пробациски работи (сегашен Сектор за пробација) со задачи кои се реализираат како и во повеќето држави во светот. Секторот за пробациски работи како организациона единица на новопредложените Одделот за управување со сторители и превенција и Агенција за извршување на санкции, управување со сторители и превенција е само дел од севкупниот модел на управување со сторители на кривични дела. Потребно е зголемување на бројот на извршители во Секторот за пробациски работи и донесување на нова систематизација со работни задачи, донесување на нова финансиска стратегија со планирање на зголемени финансиски и материјално-технички средства за опремување на Секторот, вработување на повеќе службеници со завршено соодветно образование од областа на криминологија, криминалистика, психологија, безбедност и слично, како и организирање на соодветни обуки за службениците.

- (10) Криминалистичка контрола на познати сторители на кривични дела како криминалистичко оперативна мерка потребно е да се врати во примена во полициското работење. Редифинирањето на мерката значи промена на називот во „Криминалистичка контрола на потенцијални сторители на казнени дела“, воспоставување на соодветна законска и подзаконска регулатив, и обука на полициските службеници кои ќе ја спроведуваат. Потенцијални сторители на казнени дела се сите лица за кои постојат основи на сомнение дека ќе извршат

казнено дело (кривично дело или прекршок) врз основа на претходно направена проценка на ризикот. Најголемиот корпус на потенцијални сторители се познатите, односно претходно регистрирани сторители на казнени дела. Криминалистичка контрола (надзор) над познатите (регистрали) сторители на кривични дела ќе овозможи добивање на корисни криминалистички сознанија за истите, со што ќе се откријат и спречат извршување на нови кривични дела од страна на познати (регистрали) сторители.

- (11) Нормативно уредена законодавна моќ на еден државен орган да ги планира, организира и контролира активностите на соработка и координација на државните органи за спроведување на индивидуалната криминална превенција, е предуслов за функционирање на моделот. За таа цел потребно е донесување на посебно законско решение и соодветни подзаконски акти и упатства со кои ќе се регулира Индивидуалната криминална превенција. Законското решение треба да има доволно системска моќ која ќе му ја даде на еден државен орган да ја организира и координира работата на другите државни органи во имплементацијата на Индивидуалната криминална превенција. Во таа смисла, соработката и координацијата може да биде регулирана со донесување на „Закон за работење на Агенција за извршување на санкции, управување со сторители и превенција“ или со посебен „Закон за соработка на државните органи во управување со сторители и жртви на казнени дела“. Активностите со невладиниот сектор се уредуваат со меѓусебни протоколи и меморандуми за соработка, а со приватниот сектор соработката се уредува со договори.
- (12) Воспоставување на интероперабилна мрежа на поврзаност на сите надлежни институции за управување со сторители и жртви и тоа Министерството за внатрешни работи, Јавното обвинителство, Судот, Агенцијата за извршување на санкции, управување со сторители и превенција (Одделот за извршување санкции и Одделот за управување со сторители и превенција) и Министерството за труд и социјална политика. По воспоставувањето на интероперабилноста потребно е да се изработи апликативна база на податоци за управување со сторителите и жртви. Секој државен орган е должен да внесува во апликативното софтверско решение податоци за кои е надлежен да ги собира, со што се креира профил на субјект за секој сторител и жртва на кривично дело. Профилот го креира државниот орган кој има прв контакт со сторителот или жртвата, но во пракса најчесто тоа е Министерството за внатрешни работи. Како државните органи ќе постапуваат во

понатамошната кривична постапка, се должни да ја надградуваат базата со нови податоци, со што се надополнува профилот на субјект. Воедно, секој државен орган има пристап и ги користи само податоците за кои има потреба. Во базата се внесуваат сите податоци за сторителот или жртвата, податоците за кривичното дело и кривичната постапка, податоци од социјален, финансиски, криминален и здравствен аспект, психолошка, социјална, криминолошка и здравствена анамнеза, сите проценки на ризик и сите други податоци од важност за управување со сторител или жртва. Базата треба да биде автоматизирана и да не зависи од субјективни и објективни фактори во внесување на податоци. Автоматизацијата треба да се однесува и на степенување на индикаторите и нивно рангирање, и автоматизирано определување на степенот на ризик и потреби на сторителите и жртвите на кривични дела.

- (13) Индивидуалната криминална превенција има два потсистема, а тоа се управување со сторители на казнени дела и девијантни однесувања и управување со жртви на кривични дела. Предложената Агенција за извршување на санкции, управување со сторители и превенција, поточно нејзината организациона единица Одделот за управување со сторители и превенција треба да биде надлежен државен орган/организациона единица за спроведување на двата потсистеми. Во рамки на одделот треба да функционираат три сектори, од кои Секторот за управување со сторители како надлежен за управување со сторители и Сектор за управување со жртви и превенција како надлежен за управување со жртви на кривични дела. Во рамки на секторите треба да работат службеници за управување на сторители и службеници за управување со жртви. Управувањето со сторители и управувањето со жртви се два меѓусебно зависни потсистеми кои се надополнуваат еден со друг и функционираат на база на меѓусебна координација. Службеникот за управување со сторител на кривично дело ги координира сите државни органи, вообичаено Секторот за пробациски работи, казнено-поправните установи, Министерството за внатрешни работи и Министерството за труд и социјална политика (институции директно вклучени во Индивидуалната криминална превенција), а по потреба се вклучуваат и други државни органи, невладиниот сектор, локалната самоуправа и приватни компании (институции индиректно вклучени во Индивидуалната криминална превенција). Службеникот за управување со жртви, во заштита и помош на жртвите на кривични дела задолжително ги координира Министерството за внатрешни работи и

Министерството за труд и социјална политика, а по потреба се вклучуваат и други државни органи. Управувањето со сторители и жртви се спроведува по принципот „од почеток до крај“ што значи дека службениците ги координираат активностите од моментот на појавување/дознавање за сторител на кривично дело или жртва, сè до самиот крај, успешно ресоцијализиран сторител или заштитена жртва која е вратена во нормален живот во општеството. Управувањето со сторителите и жртвите се следи преку базата на податоци, преку која службеникот е информиран за секоја фаза во постапувањето со сторителот или жртвата на секој од државните органи инволвирани во Индивидуалната криминална превенција.

- (14) Високоризични сторители на кривични дела се сторители на кривични дела кои се класифицирани во групите на насилни и сексуални кривични дела и за кои проценката на ризик укажува на висок степен на можност да го повторат кривичното дело. Во услови на идентификација на високо ризичен сторител се формира мултиагенциски тим составен од службеници од Министерството за внатрешни работи, Секторот за управување со сторители, Секторот за управување со жртви и превенција и по потреба службеници од казнено-поправните установи, Министерството за труд и социјална политика, психијатар и службеници од други институции, кој физички се состанува на одредено време, ги анализира собраните податоци и носи одлуки за преземање на конкретни мерки, со цел спречување на рецидивистичко однесување или виктимизација (ревиктимизација) на потенцијална жртва.
- (15) Управувањето со ризикот треба да биде активатор и носител на целокупниот процес на Индивидуалната криминална превенција. Управувањето со ризици и профилирање на сторители на кривични дела со користење на аналитички техники и методи ќе се добијат употребливи криминалистички сознанија кои се фундаментални елементи за креирање на стратегии за имплементација на Индивидуалната криминална превенција и ефикасно управување со сторители и жртви на казнени дела. Примената на статистичкиот метод ќе овозможи креирање на стратегии за имплементација на моделот за Индивидуалната криминална превенција. Воспоставен систем за управувањето со ризикот ќе овозможи планско и насочено управување со сторители и жртви на кривични дела. Преку воспоставување на заеднички модел за проценка на ризикот и заеднички криминалистички профили за познати (регистрали) сторители на кривични

дела, помеѓу Министерството за внатрешни работи и Агенција за извршување на санкции, управување со сторители и превенција и заедничкото користење на истите ќе ја зајакне ефикасноста на Индивидуалната криминална превенција. Потребно е ревидирање на Прирачникот за употребата на инструментот за проценка на ризик и потреби на осудени лица, по претходно извршена анализа и ревизија на резултатите од досегашните сознанија од користење на истиот. Секторот за пробациски работи потребно е да креира сопствена методологија за управување со ризикот. По изработката на новите методологии за управување со ризикот потребно е нивно алгоритамско инкорпорирање во базата на податоци за управување со сторители и жртви, со цел автоматизација на процесот за проценка на ризикот.

АНЕКС 1

НАСИЛНИ КРИВИЧНИ ДЕЛА СОГЛАСНО АНГЛИСКИОТ МОДЕЛ

- (1) Убиство од небрежност
- (2) Киднапирање
- (3) Лажно затворање
- (4) Подведување убиство
- (5) Закани за убиство
- (6) Ранување со намера да предизвика тешка телесна повреда
- (7) Злонамерно повредување
- (8) Обид за гушење, задушвање или задавување со цел да се изврши или да се помогне во извршување на кривично дело кое може да се обвини
- (9) Користење хлороформ за извршување или помагање во извршување на какво било кривично дело кое може да се обвини
- (10) Злонамерно давање отров итн. со цел да се загрози животот или да се нанесе тешка телесна повреда)
- (11) Напуштање дете
- (12) Предизвикување телесни повреди со експлозив
- (13) Користење експлозивни со намера да се направи тешка телесна повреда
- (14) Постапување експлозивни со намера да се направи телесна повреда
- (15) Постапување на стапици со намера да се направи тешка телесна повреда
- (16) Загрозување на безбедноста на патниците во железницата
- (17) Повредување на лица со бесно возење
- (18) Напад на офицер при бродолом
- (19) Напад со намера да се спротивстави на апсењето
- (20) Напад што предизвикува вистинска телесна повреда
- (21) Предизвикување експлозија која веројатно ќе го загрози животот или имотот
- (22) Обид да се предизвика експлозија, или правење или чување експлозив со намера да се загрози животот или имотот
- (23) Уништување на ембрион
- (24) Суровост кон дете
- (25) Чедоморство
- (26) Поседување огнено оружје со намера да се загрози животот
- (27) Поседување огнено оружје со намера да предизвика страв од насилство

- (28) Употреба на огнено оружје за да се спротивстави на апсењето
- (29) Поседување огнено оружје во моментот на извршување или апсење за казнено дело
- (30) Носење огнено оружје со криминална намера
- (31) Грабеж или напад со намера за грабеж
- (32) Кражба со намера да се нанесе тешка телесна повреда на лице или незаконска штета на зграда или нешто во неа
- (33) Тешка кражба
- (34) Отежнато преземање возила
- (35) Оштетување
- (36) Уништување или оштетување имот
- (37) Земање заложници
- (38) Киднапирање
- (39) Уништување, оштетување или загрозување на безбедноста на воздухопловот
- (40) Други дела што ја загрозуваат или веројатно ќе ја загорзат безбедноста на воздухопловот
- (41) Прекршоци во врска со одредени опасни написи
- (42) Лошо постапување со пациенти
- (43) Осакатување на женски гениталии
- (44) Бунт
- (45) Насилно нарушување
- (46) Закана
- (47) Тортура
- (48) Предизвикување смрт поради опасно возење
- (49) Предизвикување смрт поради невнимателно возење кога сте под дејство на алкохол или дрога
- (50) Загрозување на безбедноста на аеродромите
- (51) Киднапирање на бродови
- (52) Одземање или вршење контрола на фиксни платформи
- (53) Уништување фиксни платформи
- (54) Други дејствија што ја загрозуваат или веројатно ќе ја загорзат безбедната пловидба
- (55) Прекршоци кои вклучуваат закани

- (56) Прекршоци кои се однесуваат на возовите во тунелот под Ла Манш и системот на тунели
- (57) Ставање на луѓето во страв од насилство
- (58) Расни или верски напади
- (59) Расни или религиозни прекршоци
- (60) Геноцид, злосторства против човештвото, воени злосторства и сродни казнени дела
- (61) Осакатување на женски генитален дел
- (62) Помагање на жена да ги осакатува сопствените гениталии
- (63) Помагање на лице кое не е од Англија да ги осакатува гениталиите на девојче во странство
- (64) Помагање, поттикнување, советување, набавка или поттикнување на извршување на казнено дело: заговор за извршување на вака назначено дело, или обид да се изврши вака назначен прекршок
- (65) Обид да се изврши убиство или заговор за убиство.

АНЕКС 2

СЕКСУАЛНИ КРИВИЧНИ ДЕЛА СОГЛАСНО АНГЛИСКИОТ МОДЕЛ

- (1) Силување
- (2) Силување со закана
- (3) Силување со измама
- (4) Силување со подметнување на стимуланси
- (5) Обљуба на девојка под 13 години
- (6) Обљуба на девојка под 16 години
- (7) Обљуба на немоќно лице
- (8) Инцест со машко лице
- (9) Инцест со женско лице
- (10) Непристойен напад на жена
- (11) Непристойен напад на маж
- (12) Напад со измама
- (13) Киднапирање жена со сила
- (14) Киднапирање невенчана девојка под осумнаесет години од родител или старател
- (15) Киднапирање невенчана девојка под шеснаесет години од родител или старател
- (16) Киднапирање немоќно лице од родител или старател
- (17) Овозможување проституција на жени
- (18) Киднапирање девојка под дваесет и една година
- (19) Задржување на жена во бордел
- (20) Овозможување на девојка помлада од тринаесет години да користи простории за сексуален однос
- (21) Овозможување на девојка под шеснаесет години да користи простории за сексуален однос
- (22) Предизвикување или поттикнување на проституција, однос со или непристойен напад врз девојка под шеснаесет години
- (23) Предизвикување или поттикнување на незаконска проституција
- (24) Држење бордел
- (25) Сексуален однос со пациенти
- (26) Непристойно однесување кон мало дете
- (27) Наведување други да извршат хомосексуални дејствија
- (28) Заработка од машка проституција

- (29) Кражба со намера да се изврши силување
- (30) Поттикнување девојка под шеснаесет години на инцестуозен сексуален однос
- (31) Непростојни фотографии на деца
- (32) Непростојни написи
- (33) Поседување непростојна фотографија на дете
- (34) Напад со пенетрација
- (35) Сексуален напад
- (36) Предизвикување лице да се вклучи во сексуална активност без согласност
- (37) Силување дете под 13 години
- (38) Напад на дете под 13 години со пенетрација
- (39) Сексуален напад на дете под 13 години
- (40) Предизвикување или поттикнување на дете под 13 години да се вклучи во сексуална активност
- (41) Сексуална активност со дете
- (42) Предизвикување или поттикнување дете на сексуална активност
- (43) Вклучување во сексуална активност во присуство на дете
- (44) Предизвикување на детето да гледа сексуален чин
- (45) Детски сексуални престапи извршени од деца или млади лица
- (46) Договарање или олеснување на извршување на сексуален престап за дете
- (47) Злоупотреба на положбата на доверба: сексуална активност со дете
- (48) Злоупотреба на положбата на доверба: предизвикување или поттикнување дете на сексуална активност
- (49) Злоупотреба на положбата на доверба: сексуална активност во присуство на дете
- (50) Злоупотреба на положбата на доверба: предизвикување дете да гледа сексуален чин
- (51) Сексуална активност со дете од страна на член на семејството
- (52) Поттикнување од член на семејството на дете да се вклучи во сексуална активност
- (53) Сексуална активност со лице со ментално растројство
- (54) Предизвикување или поттикнување на лице со ментално растројство да се вклучи во сексуална активност
- (55) Вклучување во сексуална активност во присуство на лице со ментално растројство
- (56) Предизвикување лице со ментално растројство да гледа сексуален чин

- (57) Поттикнување, закана или измама за сексуална активност со лице со ментално растројство
- (58) Предизвикување лице со ментално растројство да се вклучи или да се согласи да се вклучи во сексуална активност со поттикнување, закана или измама
- (59) Вклучување во сексуална активност со поттикнување, закана или измама на лице со ментално растројство
- (60) Предизвикување лице со ментално растројство да гледа сексуален чин со поттикнување, закана или измама
- (61) Работници за нега: сексуална активност со лице со ментално растројство
- (62) Работници за нега: предизвикување или поттикнување сексуална активност
- (63) Работници за нега: сексуална активност во присуство на лице со ментално растројство
- (64) Работници за нега: предизвикување лице со ментално растројство да гледа сексуален чин
- (65) Плаќање за сексуални услуги на дете
- (66) Предизвикување или поттикнување детска проституција или порнографија
- (67) Контрола на дете проститутка или дете вклучено во порнографија
- (68) Договорување или олеснување на детска проституција или порнографија
- (69) Предизвикување или поттикнување проституција заради добивка
- (70) Контрола на проституција заради добивка
- (71) Трговија за сексуална експлоатација
- (72) Сторување прекршок со намера да се изврши сексуален престап
- (73) Секс со возрасен роднина: пенетрација
- (74) Секс со возрасен роднина: согласност за пенетрација
- (75) Воајеризам
- (76) Обљуба со животно
- (77) Сексуална пенетрација на труп

АНЕКС 3

ПРЕДЛОГ НА НАСИЛНИ КРИВИЧНИ ДЕЛА СОГЛАСНО МАКЕДОНСКИОТ КРИВИЧЕН ЗАКОНИК

- (1) Убиство, член 123
- (2) Наведување на самоубиство и помагање во самоубиство, член 128
- (3) Противправно прекинување на бременост, член 129
- (4) Тешка телесна повреда, член 131
- (5) Учество во тепачка, член 132
- (6) Загрозување со опасно орудие при течачка или караница, член 133
- (7) Присилба, член 139
- (8) Противправно лишување од слобода, член 140
- (9) Грабнување, член 141
- (10) Мачење и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување и казнување, член 142
- (11) Малтретирање во вршење на службата, член 143
- (12) Загрозување на сигурноста, член 144
- (13) Недопуштено пресадување делови од човечкото тело, член 210
- (14) Разбојништво, член 237
- (15) Разбојничка кражба, член 238
- (16) Изнуда, член 258
- (17) Тешки дела против општата сигурност, член 292
- (18) Неовластено производство и промет со општоопасни материи, член 295
- (19) Тешки дела против безбедноста на луѓето и имотот во сообраќајот, член 300
- (20) Грабнување воздухоплов или брод, член 302
- (21) Загрозување на безбедноста на воздушниот сообраќај, член 303
- (22) Убиство на претставници од највисоките државни органи, член 309
- (23) Грабнување претставници на највисоките државни органи, член 310
- (24) Насилство спрема претставници на највисоките државни органи, член 311
- (25) Вооружен бунт, член 312

- (26) Терористичко загрозување на уставниот поредок и безбедноста, член 313
- (27) Диверзија, член 314
- (28) Саботажа, член 315
- (29) Предизвикување национална, расна и верска омраза, раздор и нетрпеливост, член 319
- (30) Служба во непријателска војска, член 322
- (31) Присилба кон правосуден работник, член 375
- (32) Спречување службено лице во вршење службено дејствие, член 382
- (33) Напад врз службено лице при вршење работи на безбедноста, член 383
- (34) Насилство, член 386
- (35) Терористичка организација, член 394-а
- (36) Тероризам, член 394-б
- (37) Недозволено изработување, држење и тргување со оружје или распрскувачки материи, член 396
- (38) Геноцид, член 403
- (39) Злосторство против човечноста, член 403-а
- (40) Злоупотреба на хемиско или биолошко оружје, член 407-б
- (41) Трговија со луѓе, член 418-а
- (42) Трговија со малолетно лице, член 418-г
- (43) Меѓународен тероризам, член 419
- (44) Земање заложници, член 421
- (45) Пиратство, член 422

АНЕКС 4

ПРЕДЛОГ КОРПУС НА СЕКСУАЛНИ КРИВИЧНИ ДЕЛА СОГЛАСНО МАКЕДОНСКИОТ КРИВИЧЕН ЗАКОНИК

- (1) Силување, член 186
- (2) Обљуба врз немоќно лице, член 187
- (3) Полов напад врз малолетник кој не наполнил 14 години, член 188
- (4) Обљуба со злоупотреба на положбата, член 189
- (5) Задоволување на полови страсти пред друг, член 190
- (6) Посредување во вршење проституција, член 191
- (7) Подведување и овозможување полови дејствија, член 192
- (8) Прикажување на порнографски материјал на малолетник
- (9) Производство и дистрибуција на детска порнографија, член 193 - а
- (10) Намамување на обљуба или друго полово дејствие на малолетник кој не наполнил 14 години, член 193 –б
- (11) Родосквернавање, член 194
- (12) Трговија со малолетно лице, член 418-г

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Abadinsky, H. (2014) *Probation and Parole: Theory and Practice, 12th ed.*, Prentice Hall, Upper Saddle River: NJ.

Алексић, Ж., Шкулић, М., Жарковић, М. (2004) *Лексикон криминалистике*, Дигитал Дизајн: Смедеревска Паланка.

Арнаудовски, Љ. (2007) *Криминологија*, 2-ри Август С: Штип.

Арнаудовски, Љ., Груевска Дракулевски, А. (2013) *Пенологија, прв дел*, Правен факултет „Јустинијан први“: Скопје.

Аслимоски, П. (2013) *Социологија*, Коста Абраш АД: Охрид.

Baird, C., Heinz, R., Brian, B. (1979) *The Wisconsin case classification/staff deployment project: a two-year follow-up report*, WI: Division of Corrections: Madison.

Baird, C. (2018) *The CAIS/JAIS Approach to Assessment, Handbook of Recidivism Risk/Needs Assessment Tools*, John Wiley & Sons, Ltd: New York.

Бачановиќ, О. (1997) *Полицијата и жртвите*, 2-ри Август С: Штип.

Бачановиќ, О. (2016) *Ресоцијализација на малолетните престапници (влијанието на Новата општествена одбрана; поим и разграничување од други сродни поими; основни принципи)*, Прегледна научна статија, Македонска ревија за казнено право и криминологија, УДК 343.91-053.6:343.848)-027.21.

Богоевска, Н., Борнарова, С., Геровска Митев, М. (2019) *Социјалната заштита во Македонија, регулатива и практики*, Министерство за труд и социјална политика на Република Северна Македонија, Студентски сервис – Скопје: Скопје.

Бонд, Р. (2009) *Стратешко размислување во разузнавањето на криминалот*, Табернакул: Скопје.

Brantingham, P., Faust, F. (1975) *A conceptual model of crime prevention*, Sage journals, Crime and Delinquency: Florida.

Brennan, T., Dieterich, W. (2018) *Correctional Offender Management Profiles for Alternative Sanctions (COMPAS), Handbook of Recidivism Risk/Needs Assessment Tools*, John Wiley & Sons, Ltd: New York.

Bryant, M. (1989) *The contribution of ACOP and probation services to crime prevention*, Association of Chief Officers of Probation: Wakefield.

Burke, P., Herman, P., Stroker, R., Giguere, R. (2010) *An integrated case management approach, TPC Case management handbook*, National institute of correction: US Department of Justice.

Van Dijk, J., De Waard, J. (1991) *Typology of crime prevention project, A two dimensional typology of crime prevention project*, Ministry of justice, Department of crime prevention: Netherlands.

Водинелиќ, В. (1984) *Криминалистика*, Савремена администрација: Београд.

Вуковић, С. (2014) *Превенција криминала, друго, измењено и допуњено издање*, Криминалистичко-полициска академија: Београд.

Geiran, V. (2011) *Defining What We Do: The Meaning of 'Supervision' in Probation*, Irish probation journal Volume 8.

Герасимоски, С. (2011) *Справување со ризици, Годишник*, Факултет за безбедност: Скопје.

Герасимоски, С., Бачановиќ, О., Аслимоски, П. (2019) *Социјална патологија*, Ван Гог: Скопје. Geraghty, J. (1991) *Probation practice in crime prevention*, Home Office, Crime Prevention Unit Paper 24: London.

Gelb, K., Stobbs, N., Hogg, R. (2019) *Community-based sentencing orders and parole A Review of Literature and Evaluations across Jurisdictions*, Queensland University of Technology: Queensland.

Gendreau, P., Goggin, C., Little, T. (1996) *A meta-analysis of the predictors of adult offender recidivism: What works!*, University of New Brunswick, Criminology, Volume 34.

Gilling, D. (1997) *Crime prevention Theory, policy and politics*, Routledge Taylor & Francis Group: London and New York.

Greenwood, P., Abrahamse A. (1982) *Selective incapacitation*, National institute of justice: US Department of justice.

Grove, L., Farrell, G. (2010) *Repeat victimization*, *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention*, SAGE Publications, Los Angeles

Груевска Дракулевски, А. (2016) *Затвор и рецидивизам*, Графоден: Скопје.

Delbecq, A., Van de Ven, A. (1975) *Group techniques for program planning*, Scot Foresman and Co: Glenview.

Delong, A. (1979) *The systems processing theory of cognition and knowledge*, Grand Valley State Colleges, Psychology department: USA.

Desmarais, S., Johnson, K., Singh, J. (2018) *Performance of Recidivism Risk Assessment Instruments in U.S. Correctional Settings, Handbook of Recidivism Risk/Needs Assessment Tools*, John Wiley & Sons, Ltd: New York.

Diana, L. (1960) *What is probation*, Northwestern University School of Law Scholarly Commons: Northwestern.

Диниќ, Б. (1981) *Полициска тактика*, Виша школа унутрашних послова: Београд.

Dionne, G. (2013) *Risk management, History, definition and critique* (Research Chair in Risk Management: Montréal)

Durodié, B. (1999) *The concept of risk*, Routledge: London & New York.

Ѓуриќ, С. (2013) *Истражување на безбедноста, Квалитативен пристап*, Универзитет во Белград, Факултет за безбедност: Белград.

Evans, E. V. (2016) *A Realistic Evaluation of Integrated Offender Management in one English*

County: A Partnership for Desistance, Thesis submitted to the University of Nottingham for the degree of Doctor of Philosophy: Nottingham.

Ignjatović, Đ., Симеуновић-Патић, Б. (2015) *Viktimologija, opšti deo*, Pravni fakultet: Beograd.

Jacobson, J., Hough, M. (2010) *Unjust deserts: imprisonment for public protection*, Prison Reform Trust & Institute for Criminal Policy Research: London.

Јашовић, Ж. (1978) *Криминологија Малолетничке деликвенције*, Научна Књига: Београд.

Joutsen, M., Zvekić, U. (1994) *Alternatives to imprisonment in comparative perspective, Noncustodial sanctions: comparative overview*, United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute, Nelson-Hall Publishers: Chicago.

Кајзер, Г. (1996) *Криминологија*, Александрија: Скопје.

Камбовски, В. (2004) *Казнено право, опит дел*, Култура: Скопје.

- Камбовски, В. (2011) *Казнено право, Опит дел, четврто изменето и дополнето издание*, Универзитет Св. Кирил и Методиј: Скопје.
- Квигин, Т. (2009) *Да се види невидливото*, Магор: Скопје.
- Keyzer, P., Blay, S. (2006) *Double punishment. Preventive detention schemes under Australian legislation and their consistency with international law: The Fardon communication*, Parliament Commentary: Queensland.
- Констатинович Вилич, С., Николич Ристанович, В. (1997) *Криминологија*, Правен факултет, Омега: Ниш.
- Korn, R., McCorkle, I. (1963) *Criminology and Penology*, Holt, Rinehart and Winston: New York.
- Кривокапиќ, В. (1989) *Криминалистичка Тактика*, Виша школа за внатрешни работи: Белград.
- Кривокапиќ, В. (1990) *Криминалистичка Тактика*, Виша школа за внатрешни работи: Белград.
- Кривокапиќ, В. (1990) *Резултати од истражување за повратниците*, Институт за криминологија при правниот факултет во Љубљана, Зборник на трудови: Љубљана.
- Кривокапиќ, В. (2002) *Превенција криминалитета*, Полициска академија: Белград.
- Кривокапиќ, В. (2005) *Криминалистичка тактика*, Полициска академија: Белград.
- Лабовиќ, М. (2006) *Власта корумпира*, Де Гама: Скопје.
- Лабовиќ, М. (2009) *Организиран криминал и корупција*, Нови теоретски димензии и практични консеквенции, методика на откривање и докажување, Скопје.
- Лабовиќ, М. (2022) *Системско владеење на правото против системска корупција и организираниот криминал*, Второ изменето и дополнето издание, Арт Принт Студио: Скопје.
- Labrecque, R. (2017) *Probation in the United States: A Historical and Modern Perspective*, Portland State University: Portland.
- Лажетик, Г., Здравкова, И. (2020) *Правата на жртвите на трговија со луѓе во судските постапки*, Совет на Европа, Хоризонтален инструмент за Западен Балкан и Турција – втора фаза.
- Latessa, E., Smith, P. (2015) *Corrections in the Community 6th ed.*, Routledge: New York.
- Lewis, D. (1960) *What is probation*, University School of Law Scholarly Commons: Northwestern.

- Ljatifi, V. (1984) *Kriminalistika*, Образовni centar za unutrašnje poslove i društvenu samozaštitu: Vučitrn.
- Лопатина, Т. М. (2006) Виктимолошко спречување на компјутерски злосторства, Руска правда, број 4, С.11-16. 10.Maltz, M. *Recidivism* (2001) University of Illinois at Chicago: Chicago.
- Maruna, S. (2001) *Making good: How eh-convicts reform and rebuild their lives*, American Psychological association: Washington D.C.
- Милетиќ, С., Талијан, М. (2011) *Јавна безбедност, Послови и начин рада, Организација и руковођење*, Висока школа правне и пословне академске студије Др. Лазар Вракатиќ: Нови Сад.
- Милутиновиќ, М. (1976) *За појмот на повратниците*, Современа администрација: Белград.
- Милутиновиќ, М. (1977) *Пенологија*, Савремена администрација: Београд.
- Milutinovič, M. (1984) *Kriminalna politika*, Savremena administracija: Beograd.
- McDowell, D. (2010) *Guidelines for Risk Analysis unit*, FRONTEX: Warsaw.
- Мојаноски, Ц. (2017) *Основи на статистиката на криминалот*, Ван Гог: Скопје.
- Мојаноски, Ц. (2015а) *Методологија на безбедносните науки – Аналитички постапки*, Коста Абраш: Охрид.
- Мојаноски, Ц. (2015б) *Методологија на безбедносните науки – Основи*, Ван Гог: Скопје.
- Мојаноски, Ц. (2012) *Методологија на безбедносните науки – Истражувачка постапка*, Факултет за безбедност: Скопје.
- Мојаноски, Ц., Бачановиќ, О., Аќимовска Малетиќ, И., Батиќ, Д., Стефановска, В., Миленковска, М., Илијевски, И., Јованова, Н., Димитровска, А., (2014) *Положбата на осудените лица во пенитенцијарните установи во Македонија*, Факултет за безбедност – Скопје: Скопје.
- Модли, Д. (2007) *Современи криминалистички теории*, Факултет за криминалистички науки: Сараево.
- Monahan, J. (2018) *Recidivism Risk Assessment in the 21st Century, Handbook of Recidivism Risk/Needs Assessment Tools*, John Wiley & Sons, Ltd: New York.
- McClelland, A. (2007) *What is social policy, Understanding for action*, Ohford University press.

Нанев, Л., Илиевски, Ј., Јаковчевска, Л. (2014) *Процедури за постапување со дете – жртва*, Совет за превентива против малолетничка деликвенција СППМД: Кавадарци

Nellis, M. (1995) *Probation values for the 1990s*, Howard Journal 34.

Николиќ Ристановиќ, В. (1989) *Žene kao žrtve kriminaliteta*, Научна книга: Београд.

Николовски, М., Герасимовски, С., Ѓуровски, М. (2018) *40 години високо образование од областа на безбедноста – Концепти и практики*, Меѓународна научно-стручна конференција, Факултет за безбедност: Скопје.

Olver, M., Wong, S., Nicholaichuk, T. (2009) *Outcome evaluation of a high intensity inpatient sex offender treatment program*, University of Saskatchewan, Journal of Interpersonal Violence 24: Saskatoon.

Palmiotto, M., MacNichol, S. (2010) *Supervision of Sex Offenders: A Multi-Faceted and Collaborative Approach*, Federal probation, a journal of correctional philosophy and practice, Volume 74, Number 2: Florida.

Paternoster, R. (2010) How much do we really know about criminal deterrence, Journal of criminal law and criminology 10 (3), 765-823.

Проевски, В. (1981) *Збирка на прописи за извршување на санкциите со коментар*, Скопје.

Raynor, P., Smith, D., Vanstone, M. (1994) *Effective probation practice*, Macmillan: Basingstoke.

Ringland, C., Weatherburn, D. (2016) *The impact of intensive correction orders on re-offending*, NSW Bureau of Crime Statistics and Research, Bulletin 176, 2016: Sydney.

Самуилович Белкин, Р. (2001) *Курс Криминалистики, трето издание*, Академија: Москва.

Sampsel-Jones, T. (2010) *Preventive Detention, Character Evidence, and the New Criminal Law*, Mitchell Hamline School of Law: Utah.

Симеуновић-Патић, Б., Кесић, Т. (2016) *Криминалистичка виџимологија*, Криминалистичко-полициска академија: Београд.

Сингер, М., Ковчо Вукадин, И., Цајнер Мраович, И. (2002) *Криминологија*, Едукациско рехабилитациски факултет, Накладни завод Глобус: Загреб

Schaefer, L., Eck, J., Cullen, F. (2014) *Monitoring Offenders on Conditional Release*, Community oriented policing service, Problem-Oriented Guides for Police Response Guide Series No. 12: US Department of justice.

Спасески, Ј., Аслимоски, П., Герасимоски, С. (2017) *Основи на приватната безбедност*, Ван Гог: Скопје.

Steiker, C (1997) *Punishment and Procedure: Punishment Theory and the Criminal-Civil Procedural Divide*, Law Journal, Foreword to the 26th Annual Review of Criminal Procedure: Georgetown.

Стефановска, В. (2017) *Превенција на криминалитетот, Основи, пристапи и модели*, Факултет за безбедност – Скопје: Скопје.

Стефановска, В. (2010) *Restorativni pristup policije u sistemima maloletničke pravde*, Restorativna pravda između teorije i prakse, Темида.

Стефановска, В. *Кривичните санкции и превенција на криминалот*, Прегледна научна статија.

Сулејманов, З. (1997) *Пенологија*, Магор: Скопје.

Сулејманов, З. (2001) *Криминална политика*, Фондација „Фридрих Еберт“: Скопје.

Sutherland, E.H. (1955) *Principles of Criminology*, B.Lippincott Co: Philadelphia.

Tiwari P. (2013) *Victimology: a sub-discipline of Criminology*, Law Exam Times, IV, 2013.

Thornton, D. (2007) *Scoring Guide for Risk Matrix 2000.9/svc*, Version 2007.

Fattah E. (2000) *The vital role of victimology in the Rehabilitation of offenders and their Reintegration into society*, United Nations Asia and Far East Institute for the Prevention of Crime and Treatment of Offenders: Tokyo

Fisher, B., Lab, S. P. (2010) *Encyclopedia of victimology and crime prevention*, SAGE Publications, Los Angeles

Fischer, R., Halibozek, E., Green, G. (2013) *Introduction to security*, Butterworth-Heinemann: Oxford.

Carić, A. (1986) *Turisti žrtve imovinskih krivičnih dela*, Pravni fakultet: Split.

Carter, P. (2003) *Managing offenders, Reducing Crime*, Strategy unit, Correctional services review: London.

Chambers, M. (2010) *Carter But Smarter, Transforming offender management, reducing reoffending*, Policy exchange, Research note: London.

Cullen, F., Agnew, R. (2003) *Criminological theory: Past to present, second edition*, Roxbury Publishing: Los Angeles.

Cullen, F., Benson, M., Makarios, M. (2012) *Developmental and life-course theories of offending*, The Oxford handbook of crime prevention.

Calkins Mercado, C. (2006) *Preventive detention of sex offenders: A comparative law perspective*, John Jay College of Criminal Justice: New York.

Harding, J. (1987) *Probation and the community*, Tavistock: London.

Halstead, I. (2016) *Does the Custody-based Intensive Treatment (CUBIT) program for sex offenders reduce re-offending*, NSW Bureau of Crime Statistics and Research, Bulletin 193: Sydney.

Henderson, P. (1991) *Community work and the probation service*, HORPU Research Bulletin 20: London.

Цуклески, Г. (2008) *Вовед во криминалистиката*, График Мак Принт: Скопје.

Šeparović, Z. (1981) *Kriminologija i socijalna patologija*, Praven fakultet: Zagreb.

Шешиќ, Б. (1974) *Општа методологија*, Научна книга: Белград.

Walklate, S. (2005) *Criminology, the Basis*, Routledge & Francis Group: London & New York.

White, R. (2006) *Situating crime prevention, Models, methods and political perspectives*, Criminology Department, University of Melbourne: Melbourne.

Законски и подзаконски акти, стратегии и извешатаи на државни органи

Акцискиот план за развој на пробациската служба во Република Македонија 2013-2016 (2013) Министерство за правда.

Акционен план за превенција и справување со сексуална злоупотреба на деца и педофилија (2009) Влада на Република Македонија.

Задолжителна инструкција за користење на одредени средства и методи во оперативната работа на службата за јавна безбедност, (Републичкиот Секретаријат за Внатрешни работи на СРМ), број 336/1976.

Закон за извршување на санкциите, Службен весник на Република Северна Македонија број 99/2019 од 21.05.2019 година.

Закон за кривична постапка, Службен весник на РМ бр.150 од 18.11.2010 година.

Закон за полиција, Службен весник на Република Северна Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр.114/06), Законот за дополнување на Законот за полиција („Службен весник на Република Македонија“ бр.6/09), Законот за изменување и дополнување на Законот за полиција („Службен весник на Република Македонија“ бр.145/12), Законот за изменување и дополнување на Законот за полиција („Службен весник на Република Македонија“ бр.41/14), Законот за изменување и дополнување на Законот за полиција („Службен весник на Република Македонија“ бр.33/15), Законот за изменување на Законот за полиција („Службен весник на Република Македонија“ бр.31/16), Законот за изменување и дополнување на Законот за полиција („Службен весник на Република Македонија“ бр.106/16), Законот за изменување на Законот за полиција („Службен весник на Република Македонија“ бр.120/16), Законот за изменување и дополнување на Законот за полиција („Службен весник на Република Македонија“ бр. 21/18), Законот за изменување и дополнување на Законот за полиција („Службен весник на Република Македонија“ бр.21/18), Законот за изменување и дополнување на Законот за полиција („Службен весник на Република Македонија“ бр.64/18) и Одлуката на Уставниот суд на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ број 148/08).

Закон за посебен регистар на лица осудени за кривични дела за сексуална злоупотреба на малолетни лица и педофилија, Службен весник на Република Македонија бр.11/2012.

Закон за правда за децата, Службен весник на Р.М. бр. 148/13 од 29.10.2013 година.

Закон за пробација, Службен весник на Република Македонија број 226 од 25.12.2015 година.

Закон за социјална заштита, Службен весник на Република Македонија број 148 од 29.10.2013 година.

Закон за спречување и заштита од насилство врз жените и семејното насилство, Службен весник на РСМ, бр. 24 од 29.1.2021 година.

Извештај за спроведеното истражување на појавите на сексуална злоупотреба и сексуална експлоатација на децата (2012) Народен правобранител на Република Македонија.

Кривичен законик, Службен весник на РМ, бр. 37/96 од 23.07.1996 година

Национална стратегија за спречување и заштита од семејно насилство 2012 -2105 (2012) Министерство за труд и социјална политика.

Правилник за начинот на вршење на полициските работи, Службен весник на Република Македонија, број 149/2007.

Правилник за начинот на спроведувањето и начинот на следење на изречените привремени мерки за заштита, Службен весник на РСМ, бр. 248 од 05.11.2021 година.

Правилник за начинот на извршување на изречената итна мерка за заштита отстранување на сторителот од домот и забрана за приближување до домот и привремените мерки за заштита, Службен весник на РСМ, бр. 210 од 9.9.2021 година.

Правилник за начинот на проценка на ризик од сериозна опасност по животот и физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата и членовите на нејзиното семејство и на ризикот од повторување на насилството, соодветното управување со ризикот, образецот на полицискиот извештај и на предлогот за изрекување на итна мерка за заштита - отстранување на сторителот од домот и забрана за приближување до домот, Службен весник на РСМ, бр. 210 од 9.9.2021 година.

Правилник за начинот на спроведување на проценка на ризик од сериозна опасност по животот и физичкиот и психичкиот интегритет на жртвата и членови на нејзиното семејство и на ризикот од повторување на насилството, соодветното управување со ризикот, спроведување и следење на мерките за заштита на жените жртви на родово-базирано насилство и жртвите на семејно насилство, преземени од центарот за социјална работа и потребните обрасци, Службен весник на РСМ, бр. 240 од 26.10.2021 година.

Прирачник за употребата на инструментот за проценка на ризик и потреби на осудени лица (2011) Управа за извршување на санциите, Министерство за правда на Република Македонија.

Протокол за соработка меѓу надлежните институции во случаи на сексуална злоупотреба на деца и педофилија (2010) Влада на Република Македонија.

Стратегија за ресоцијализација и социјална адаптација на осудени лица кои издржуваат казна затвор 2010-2012 година (2010) Управа за извршување на санциите, Министерство за правда на Република Македонија.

Стратегијата за развој на пробациска служба во Република Македонија, (2013) Министерство за правда.

Упатството за определување на видовите и начинот на третман на осудените лица, Службен весник на Република Македонија број 173/11.

Меѓународни документи

A whole system approach to offender management (2016) Report, Institute for Public Policy Research, UK.

Annual penal statistics (2010) SPACE I, Survey on prison populations, Survey 2010: Council of Europe.

Annual penal statistics (2010) SPACE II, Persons serving non-custodial sanctions and measures in 2010, Survey 2010: Council of Europe.

Annual penal statistics (2014) SPACE I, Prison populations, Survey 2014: Council of Europe.

Annual penal statistics (2014) SPACE II, Persons serving non-custodial sanctions and measures in 2014, Survey 2014: Council of Europe.

Annual penal statistics (2018) SPACE I, Prison populations, Survey 2018: Council of Europe.

Annual penal statistics (2018) SPACE II, Persons under the supervision of Probation Agencies, Survey 2018: Council of Europe.

Code of Practice for Victims of Crime in England and Wales (2020) Ministry of justice, England and Wales.

Council Framework Decision on the standing of victims in criminal proceedings (2001) Official Journal L 082 , 22/03/2001 P. 0001 – 0004, Council of European Union.

Criminal Justice Act 2003, Parliament of the United Kingdom.

Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power (1985) Adopted by general assembly resolution 40/34 of 29 November 1985

General Assembly resolution 2200 A (XXI), (1976) annex.

Economic and Social Council resolution 2002/13, annex.

EU Directive establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime (2012) Directive 2012/29/eu of the European Parliament and of the Council.

For implementation of legislation and best practice for victims of crime in Europe (2013) Handbook, Victim support Europe: Brussels.

Handbook on the Management of high risk prisoners, United Nation Office on Drugs and Crime, 2016.

High-Risk Offenders: Post-Sentence Supervision and Detention, (2007) Discussion and Options Paper, Melbourne.

Human Rights: A Compilation of International Instruments, Volume I (First Part), Universal Instruments (United Nations publication, No. E.02.XIV.4 (Vol. I, Part 1)), sect. J, No. 34.

Integrated offender management, Key principles (2010) Ministry of justice, Home office, UK.

Introductory Handbook on the prevention of recidivism and the social reintegration of offenders, Criminal justice handbook series (2012), United Nation Office on Drug and Crime. MAPPA Guidance 2012, Updated jul. 2019, Version 4.5 (2019), 48, HM Prison & Probation Service, Ministry of justice, Home office, UK.

Multi Agency Public Protection Arrangements, Guidance (2009) National Offender Management Service, Ministry of Justice, United Kingdom.

National standards for the management of offenders (2015) National Offender Management Service, Ministry of Justice, United Kingdom.

Offender management model (2006) National Offender Management Service, Ministry of justice, UK.

Probation and Related Measures (1951) United Nations Department of Social Affairs: New York.

Probation Rules (2010) Recommendation CM/Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe.

Probation and community control, Florida code, Florida criminal procedure and correction.

Public Protection Manual, 2016 Edition, UK, Ministry of justice, National Offender Management Service, PSI 18/2016. PI 17/2016

Risk management, Principles and Guidelines, International standard, ISO 31000, 2009.

Re-offending is Reduced, Annual Report 2014/15, Department of correction, New Zeland.

Sentences of Imprisonment for Public Protection (2019) Briefing paper, Number 6086, House of Commons.

Target operating model, Rehabilitation programme (2013) Home office, Ministry of justice.

Transforming rehabilitation, A strategy for reform, CP(R)16/2013, Home office, Ministry of justice.

The role of probation service, Eighth Report of Session 2010–12 (2011) The Stationery Office Limited, House of commons justice committee: London.

The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (1955) United Nation.

United Nation Standard minimum rules for the administration of juvenile justice (The Beijing rules), 40/33. 1985.

United Nation, UNODC, United Nations Information Services, United Nations congresses on crime prevention and criminal justice 1955 – 2015, 60 years of achievement.

United Nations, UNODC, United Nations standards and norms in crime prevention

United Nation, Economic and Social Council, Guidelines for Cooperation and Technical Assistance in the Field of Urban Crime Prevention, resolution 1995/9.

United Nation, Economic and Social Council, Guidelines for the Prevention of Crime, resolution 2002/13.

United Nations Guidelines for the prevention of crime, Economic and social Council resolution 2002/13, Annex, 1.

United Nation, Report of the Twelfth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, A/CONF.213/18.

Victim contact scheme guidance manual (2014) National offender management service.

Интернет страници

Laporte, Mulan, Werner-Watkins P.A. (15.07.2019) <https://accidentshappenatty.com/review-different-types-probation>

Cabridge dictionary, (13.01.2021) <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/matrix>

Cabridge dictionary (02.07.2019)

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/probation>

Criminal-law dictionary (12.07.2019) https://criminal-law.freeadvice.com/criminal-law/parole_probation/define_probation.htm

Legal dictionary (12.07.2019) <https://legaldictionary.net/probation/>

Legal-encyclopedia (12.07.2019) <https://www.nolo.com/legal-encyclopedia/whats-the-difference-between-formal-informal-probation-california.html>

Cambridge dictionary, 24.02.2022

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/cooperation>

Cambridge dictionary, 24.02.2022

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/coordination>

Britannica (24.2.2022) <https://www.britannica.com/topic/pacta-sunt-servanda>

Други извори

Извештај од судско набљудување на кривични и граѓански предмети за семејно насилство (2020) Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените – ЕСЕ.

Кривичноправна заштита на жените жртви на семејно насилство (2020) Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените – ЕСЕ.

Општи правила и услови за воспоставување на сервис за обезбедување на правна и психо-социјална поддршка на ранливи жртви на насилни кривични дела (2014) Македонското здружение на млади правници во соработка, СОС Детско село: Скопје.